

2

TELEFONO

2

Jornades **Estudis Locals** de **Campos**

2 i 3 de novembre de 2018

Campos
AJUNTAMENT

Comissió Científica:

Maria Barceló Crespí
Victòria A. Burguera Puigserver
Guillem Roser Vidal
Joan Ignasi Servera Vila
Beatriu Zamorano Galmés

Assessorament Lingüístic:

Mallorcatechnik
info@mallorcatechnik.com

© dels textos: els autors

© de l'edició: Ajuntament de Campos

Coordinació: Àrea de Cultura Ajuntament de Campos

L'Ajuntament de Campos no es responsabilitza dels continguts,
els quals corresponen als autors respectius.

Universitat
de les Illes Balears

Departament
de Ciències Històriques
i Teoria de les Arts

Dipòsit legal: PM - 0000 - 2020

a impremtadover

Avinguda de la Verge de Lluç, 66
Tels: 971 65 16 16 - 649 934 044
hola@iadrover.com
07630 CAMPOS

Taula

Pròleg	9
Hidrogeologia campanera. Aproximació al coneixement de les aigües subterrànies de Campos	11
Les possessions desaparegudes de Campos: el cas de Garballó	21
Campos a la història de Lluçmajor de Bartomeu Font Obrador	31
De La Universitat a L'ajuntament. L'aplicació dels decrets de nova planta al Govern Municipal de Campos (1715-1725)	59
Orde dels Mínims: des dels orígens fins al convent de Campos	73
Sis aproximacions gràfiques al casc urbà de Campos a la segona meitat del segle XVIII	83
El trienni Liberal a Campos (1820-1823)	99
L'etapa Pública del balneari de Sant Joan de la Font Santa (1842-1910)	109
Estructura i fets Històrics del cos de Carabiners de Campos	121
Persecució del contraban i altres accions dels carabiners del terme municipal de Campos	139
El meu padrí Andrés Alcaraz Alarcós, un immigrant dels anys de postguerra	155
L'ahir i l'avui de l'arxiu municipal de Campos	175

El fons fotogràfic Antoni Garcias Orell "Teranyina", un exemple de catalogació	183
Aproximació iconogràfica del retaule de nostra dona de la mamella de Gabriel Mòger	193
El retablo de San Antonio Abad de la parroquia de Campos. Estudio histórico y análisis de su estado de conservación	207
Aproximació a l'escriptura, la cal·ligrafia i els signes de manuscrits dels segles XVII i XVIII de l'antic convent de l'orde dels mínims de Campos	215
La consolidació d'un al·lòfon de /r/ en el català de Mallorca: Estudi dels processos de canvi fonètic de /r/ en parlants joves de Campos	229
L'escola pública a Campos durant la segona meitat del segle XX	253

Pròleg

Em plau molt presentar aquesta publicació, l'origen de la qual es remunta a abans de l'estiu d'ara fa dos anys, quan l'equip de l'àrea de cultura de la legislatura passada estava encapçalat pel batle Sebastià Sagreras i la regidora de cultura Aina Maria Manresa, la qual ho va posar en marxa i va possibilitar la celebració de les II Jornades d'Estudis Locals de Campos. Seguint amb l'objectiu comú de la seva publicació, la coordinació de l'àrea de Cultura de l'Ajuntament formada per la Biblioteca i l'Arxiu Municipal, amb Clara Auber, Joana Lladó, Eva Serrano i Beatriu Zamorano, ha fet possible que aquesta publicació s'hagi pogut dur a terme .

A les pàgines següents teniu la conclusió d'aquestes jornades celebrades a Campos els dies 2 i 3 de novembre de 2018. Les disset comunicacions que les conformen són el resultat de les investigacions dels vint-i-un autors que, encara que tracten temes ben diversos, tenen en comú el fet de ser estudis del nostre poble, Campos. Aquestes comunicacions estan encapçalades per la ponència del santanyiner Cosme Aguiló sobre la toponímia campanera.

De les aigües subterrànies campaneres, de l'escola a Campos, les diferents etapes històriques, el nostre parlar, l'arxiu municipal, el patrimoni historicoartístic... en definitiva, cada una d'elles contribueix a escriure la història del nostre poble i el seu coneixement. Precisament aquest caire tan local de les jornades és una eina immillorable per a la cultura d'un poble. És per a tots una gran satisfacció que aquestes comunicacions, passades pel sedàs de la comissió científica integrada per Maria Barceló, Victòria A. Burguera, Guillem Roser, Joan Ignasi Servera i Beatriu Zamorano hagin arribat a bon port.

Agraesc de tot cor als autors la seva dedicació i esforç i al mateix temps voldria animar-los a seguir investigant de cara a una pròxima convocatòria de les terceres jornades, que, si la situació sanitària i econòmica ens permet, esperem que no siguin en un futur gaire llunyà.

A tots els que ho han fet possible, el millor agraïment és la publicació d'aquests estudis locals que formen ja part de la història de Campos per a qui vulgui gaudir-ne, seguir investigant o senzillament poder estimar, un poc més si cap, el nostre poble.

Francisca Porquer Manresa
Batlessa de Campos

Hidrogeologia campanera. Aproximació al coneixement de les aigües subterrànies de Campos

Guillem Mas Gornals¹ i Alfredo Barón Périz²

Introducció

L'aigua és un bé valuós i escàs, és la clau de la vida, un recurs natural bàsic per al nostre present i imprescindible per al futur. El deteriorament de la qualitat de l'aigua de l'aqüífer principal de la conca de Campos, principalment a causa d'un fenomen d'intrusió d'aigua de la mar i contaminació per excés de nitrats procedents de l'activitat agrícola i ramadera, produeix una disminució progressiva dels recursos hídrics utilitzables. Moltes de vegades, les respostes a aquestes qüestions ens les han donat la tradició i la cultura popular, prescindint, innocentment, de la veritat i del rigor científic.

La hidrogeologia és la ciència geològica aplicada que tracta de l'estudi de les aigües subterrànies (la captació dels aquífers, les reserves, els cabals, la composició de les aigües, etc.) i la seves relacions amb les aigües superficials. Un aquífer es pot definir com una formació geològica capaç d'absorbir i permetre la circulació de l'aigua, és a dir, una formació geològica porosa i permeable dins la qual s'emmagatzema i circula l'aigua subterrània, tot aprofitant la porositat de la roca que l'acull i la pressió hidrostàtica present al lloc. Hi és possible una captació d'aigua. Existeixen aquífers lliures, que drenen directament a la mar, i aquífers confinats, on es produeix una retenció de volum d'aigua pels accidents o estructures geològiques.

Una massa d'aigua subterrània (MAS) és un volum clarament diferenciat d'aigües subterrànies en un aquífer o varis.

Per unitat hidrogeològica (UH) s'entén un o diversos aquífers agrupats a efectes d'aconseguir una racional i eficaç administració de l'aigua. La definició de les unitats hidrogeològiques es realitzarà en els plans hidrològics de conca.

¹ Doctor en Geografia. Grup de recerca Ciències de la Terra, Universitat de les Illes Balears. e-mail: masgornals@gmail.com

² Hidrogeòleg. Col·laborador honorífic del Departament Geografia, Universitat de les Illes Balears. Excap de Servei de la Direcció General de Recursos Hídrics, Govern Balear. e-mail: alfredobaronperiz@gmail.com

Des d'aquesta comunicació es pretén contribuir al coneixement i difusió de la temàtica de l'aigua subterrània com a recurs natural del municipi de Campos, desitjant aconseguir així que, tant els interessats com el públic en general, puguin gaudir i entendre millor el funcionament i la problemàtica d'aquest patrimoni natural que normalment roman ocult baix el subsol.

Els aqüífers del terme municipal de Campos (Fig. 1) formen part d'una mateixa unitat hidrogeològica denominada unitat hidrogeològica de Lluçmajor-Campos (UH 18.21) formada per tres masses d'aigua subterrània (MAS): marina de Lluçmajor (MAS 18.21-M1), pla de Campos (MAS 18.21-M2) i Son Mesquida (MAS 18.21-M3).

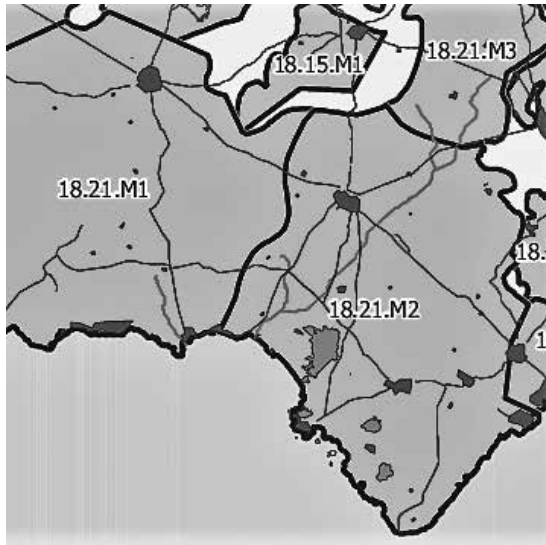

Figura 1.

Els aqüífers del pla de Campos (MAS 18.21-M2)

Es tracta de la principal MAS que inclou el municipi de Campos i també arriba als termes municipals de Santanyí, Porreres i Felanitx (Fig. 1). Té una extensió de 253,40 km² i una longitud de costa de 29,00 km, amb un balanç hídric de 20,318 hm³/àrea.

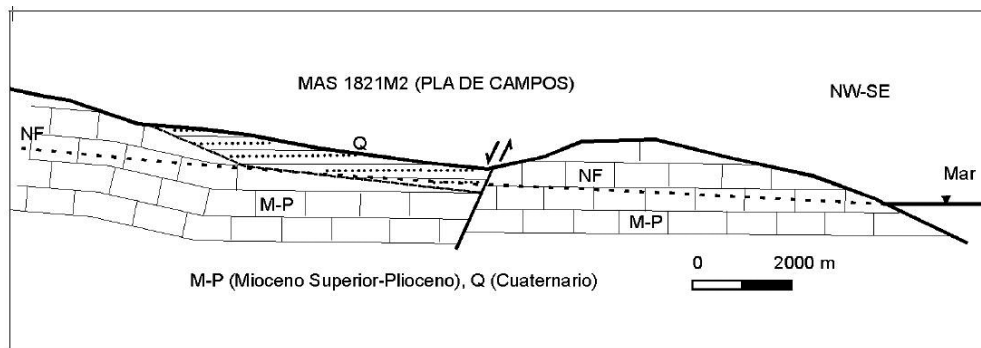

Figura 2.

En realitat, estructuralment es tracta d'un doble aqüífer (Fig. 2): (i) un aqüífer superior de poca potència (15 m d'espessor) format per argiles, grava i arenas roges del Quaternari (Q), i (ii) un aqüífer inferior de més de 100 m d'espessor format per calcàries i calcarenites (marès groc-blancinós) del Miocè superior-Pliocè (M-P). Es tracta d'un aqüífer lliure que drena per la mar i els aiguamolls del prat (s'Amarador) de les Dunes de sa Ràpita, les salines de la Colònia de Sant Jordi, el Salobrar de Campos, l'estany de ses Gambes i l'estany des Tamarells a s'Avall (ses Salines). L'extracció es fa totalment per bombeig de 6,165 hm³/àrea (índex d'explotació de 1,59%, estat quantitatiu dolent) destinat principalment al reguiu (3,937 hm³/àrea) i l'abastiment domèstic d'habitatges aïllats (1,437 hm³/àrea). El principal pou d'abastiment humà es el de Son Grau (MA1821), amb una extracció anual de 600.000 m³. Presenta un estat químic dolent i nivell de vulnerabilitat alta. Les principals pressions/amenaces que presenta són la salinització per intrusió marina (mitjana de 1200 mg/l i màxim de 5200 mg/l de NO₃) i contaminació per infiltració de nitrats derivats de l'activitat agrícola i ramadera (mitjana de 80 mg/l i màxim de 380 mg/l de NO₃), encara que ambdues tenen actualment (dades anys 2006-2012) tendència a estabilitzar-se.

La intrusió marina només afecta l'aqüífer inferior. Per aquest motiu, si els pous no sobrepassen la profunditat de l'aqüífer superior (~15 m) no presenten salinitat alta, però en canvi si es perforen més profundament arribant a l'aqüífer inferior, es salinitzen ja que es mesclen les aigües d'ambdós aqüífers.

L'aqüífer de sa marina de Lluçmajor (MAS 18.21-M1)

Es tracta d'una gran MAS que s'ubica parcialment al municipi de Campos i també als termes municipals de Lluçmajor i Porreres (Fig. 1). Té una extensió de 295,17 km², una longitud de costa de 29,50 km i un balanç hídric de 21,925 hm³/àrea.

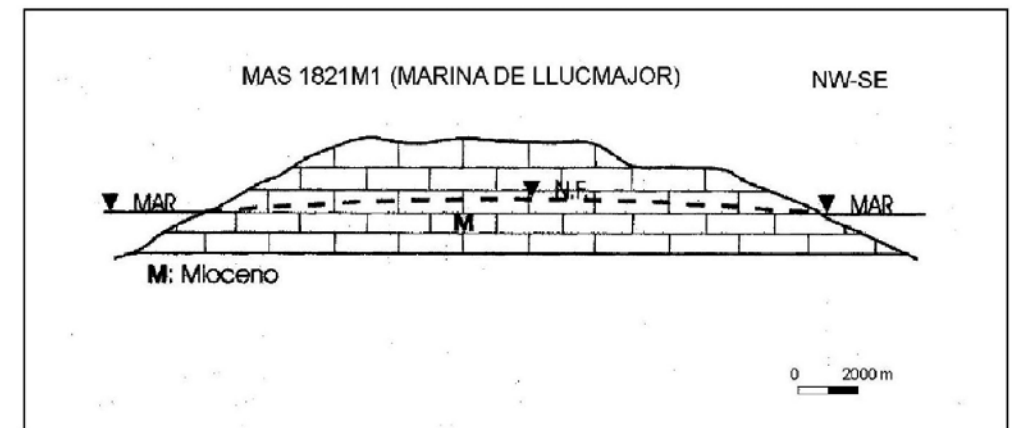

Figura 3.

Estructuralment, es tracta d'un sol aquífer lliure d'uns 150 m d'espessor format per calcàries i calcarenites del Miocè superior (Tortonià-Messinià), que drena directament a la mar (Fig. 3). L'extracció es fa bàsicament per bombeig de 5,243 hm³/àrea (índex d'explotació de 0,81%, estat quantitatiu dolent) destinats principalment al reguiu (3,000 hm³/àrea) i l'abastiment domèstic d'habitatges aïllats (1,112 hm³/àrea). El principal pou d'abastiment humà es el de Burguera/Aulet (MA1803), situat a la zona de Son Granada, al municipi de Lluçmajor, amb una extracció anual de 700.000 m³.

Presenta un estat químic dolent i nivell de vulnerabilitat alta. La principal pressió/ amenaça que presenta és la salinització per intrusió marina (mitjana de 600 mg/l i màxim de 1600 mg/l de NO₃), encara que actualment (dades anys 2006-2012) té tendència a estabilitzar-se.

Des de fa alguns anys (2004) un equip d'investigadors dirigit pel Dr. Philippe A. Pezard de la Universitat de Montpeller ha realitzat una investigació intensiva basada en pous de la zona experimental de ses Sitjoles (Campos). Aquestes investigacions³ han versat principalment sobre aspectes com la investigació geoquímica de la intrusió d'aigua salada a l'aquífer de carbonat costaner^{4,5} o l'estudi de paràmetres petrofísics clau, com la porositat i la permeabilitat de la roca carbonatada.⁶

L'aquífer de Son Mesquida (MAS 18.21-M3)

El deteriorament de la qualitat de l'aigua de l'aquífer principal de la conca de Campos (MAS pla de Campos), degut principalment a un fenomen d'intrusió d'aigua de la mar i contaminació per excés de nitrats procedents de l'activitat agrícola i ramadera, produeix una disminució progressiva dels recursos hídrics utilitzables. Això ha fet que s'hagi de recórrer a la utilització d'aquífers adjacents de major qualitat com el de Son Mesquida, situat just a la partió de tramuntana amb el municipi de Felanitx (Fig. 1). A part de Campos, també abasta parts dels municipis de Porreres, Felanitx, Manacor i Vilafranca de Bonany.

Es tracta d'un aquífer penjat (semi-confinat) situat topogràficament més a l'interior i per damunt de l'aquífer principal del pla de Campos i separat per un nivell estratigràfic impermeable (Fig. 4). Les margues grises del Miocè inferior marí (turbidites del Burdigalià) constitueixen el llinar impermeable de l'aquífer (Fig. 4), situat al N de la localitat de Campos, entre els municipis de Felanitx i Porreres, que independitza l'aquífer principal del pla de Campos del de Felanitx-Porreres (Son Mesquida). Les margues burdigalianes descansen sobre els depòsits calcaris i dolomítics del Juràssic inferior, que constitueixen el límit i el tancament del sector

³ VAN MEIR, N.; JAEGGI, D.; HERFORT, M.; LOEW, S.; PEZARD, P.; GOUZE, P.; LODS, G. (2005): "Development of a European test site in a coastal reefal limestone aquifer at Campos (Mallorca, Spain)". In: ARAGUÁS, L.; CUSTODIO, E.; MANZANO, M. (eds.) *18th SWIM*, Cartagena, Spain, 2004, Instituto Geológico y Minero de España, Madrid, 289-303.

⁴ GARING, C.; LUQUOT, L.; PEZARD, P.A.; GOUZE, P. (2013): "Geochemical investigations of saltwater intrusion into the coastal carbonate aquifer of Mallorca, Spain. *Applied Geochemistry*, 39: 1-10.

⁵ GARING, C.; LUQUOT, L.; PEZARD, P.A.; GOUZE, P. (2014): "Electrical and flow properties of highly heterogeneous carbonate rocks". *AAPG Bull.*, 98(1): 49-66.

⁶ HEBERT, V.; GARING, C.; LINDA, L.; PEZARD, P.A.; GOUZE, P. (2015): "Multi-scale X-ray tomography analysis of carbonate porosity". *Geol. Soc. Lond. Spec. Publ.* 406(1): 61-79.

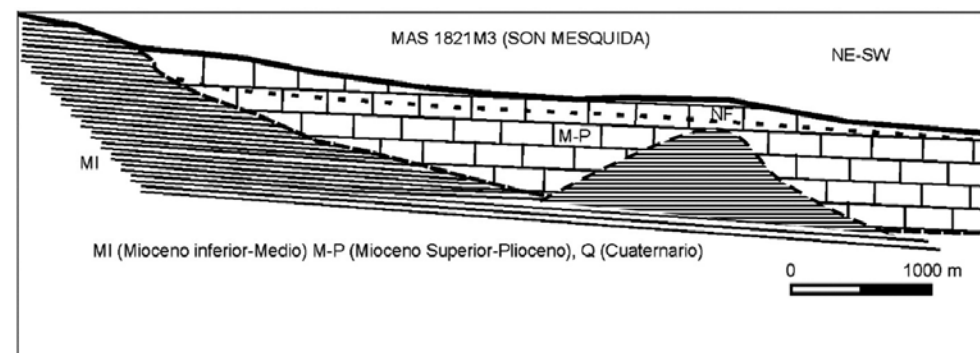

Figura 4.

occidental de l'aquífer de Son Mesquida⁷.

L'extracció es fa bàsicament per bombeig de 3,272 hm³/àrea (índex d'explotació de 0,66%, estat quantitatiu bo) destinats principalment al reguiu (1,790 hm³/àrea) i l'abastiment urbà (1,208 hm³/àrea). Els dos pous d'abastiment humà són els de Son Rossinyol 1 i 2 (MA1826 i MA1827) situats al municipi de Campos, amb una extracció anual de 2.903.040 m³.

Presenta un estat químic bo i nivell de vulnerabilitat baixa per la part de l'aquífer confinat i alta per la part de l'aquífer lliure. No presenta riscos, i la principal pressió la constituïria una potencial contaminació derivada de la agricultura i pous negres. Per poder assolir l'aquífer de Son Mesquida, des del terme municipal de Campos, es van haver de perforar els pous de Son Rossinyol (MA1826 i MA1827), situats just a la partió amb els termes de Porreres i Felanitx (Fig. 5).

Figura 5.

⁷ IGME (1981): *Nota tècnica sobre el sondeo de investigació de Son Rosselló. Campos del Puerto. Isla de Mallorca*. IGME 30101. 12 pp.

Principals amenaces dels aqüífers de Campos

Existeixen factors externs, especialment els provocats per la mà de l'home, que poden alterar la composició natural de les aigües subterrànies. A causa de la capacitat depuradora del sòl, els aqüífers presenten un notable poder de protecció davant de molts agents contaminants. Malgrat tot, quan l'aqüífer ja es troba afectat, la seva regeneració acostuma a ser difícil, lenta i costosa. Per aquesta raó té una gran importància la protecció de les aigües subterrànies davant de la contaminació de qualsevol origen.

A Campos, com al conjunt de les Illes Balears, la contaminació dels aqüífers es produeix per dues causes principals: (i) la salinització d'aqüífers costaners per intrusió d'aigua marina i (ii) l'elevat contingut en nitrats de l'aigua dels aqüífers originada per l'activitat agrícola i ramadera. Altres causes de contaminació són les causades a focus puntuals per abocaments de diferents tipus. Tot això produeix una disminució progressiva dels recursos hídrics utilitzables.

a) Intrusió marina

A les zones costaneres i en una situació natural, l'aigua de mar penetra costa endins formant un tascó d'aigua salada en equilibri amb l'aigua dolça de l'aqüífer i situada per davall seu a causa de la seva major densitat. El contacte entre aquestes dues zones s'anomena interfície aigua dolça-aigua salada. Quan es produeixen extraccions d'aigua subterrània a prop de la costa, aquest equilibri natural es modifica i la interfície penetra cap a l'interior. Quan l'explotació de l'aqüífer és excessiva, la interfície pot afectar els pous de manera que n'arriben a treure aigua salabrosa (Fig. 6).

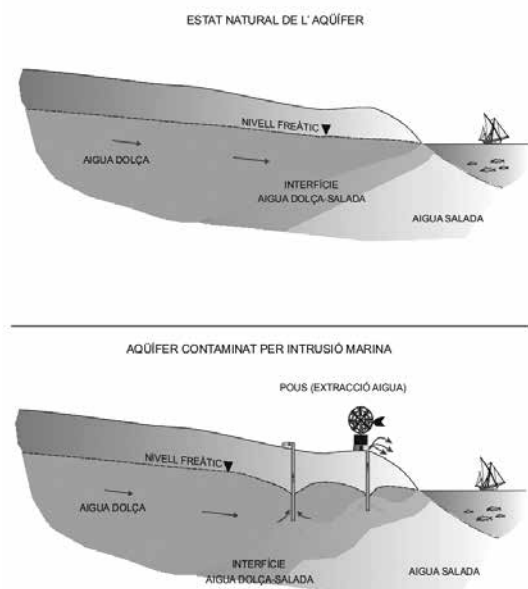

Figura 6.

b) Activitats agrícoles i ramaderes

L'activitat ramadera pot arribar a constituir un important focus de contaminació de les aigües subterrànies. La mala gestió dels residus ramaders pot generar una contaminació orgànica a l'aqüífer, molt concentrada i intensa, tant bacteriològica com per nitrogen, que amb el temps es transforma en nitrat. Aquest tipus de contaminació és freqüent on es troben les explotacions de ramaderia bovina. A les Balears existeixen dues zones on l'agricultura de reguiu es troba directament relacionada amb l'activitat ramadera, especialment amb el bestiar boví. Aquestes zones són el Pla de Campos, a l'illa de Mallorca, i la regió del Migjorn de Menorca. A totes dues zones l'explotació dels aqüífers ha servit per al reguiu de farratges que serveixen d'aliment als animals.

L'evolució de la ramaderia, d'explotacions extensives en què el ramat deixa escampats els seus fems, a les explotacions intensives en què els excrements s'acumulen al femer, ha donat lloc a la deposició concentrada de fems i de purins. Aquests residus, si no són tractats, presenten un elevat risc d'arribar a l'aqüífer en cas de trobar-se ubicats sobre un terreny permeable. A l'aqüífer, la contaminació ramadera es detecta per una elevada concentració de compostos nitrogenats – amoni, nitrats i nitrats –, així com de fosfats, clorurs i metalls pesants. També es pot detectar una contaminació microbiològica, sobretot bacteriana.

Els purins són els excrements líquids del porc. Són molt contaminants. El seu control és obligat per la legislació espanyola.

Els adobs que es fan servir a l'agricultura, tant els de tipus orgànic com els de tipus mineral, poden produir una contaminació de l'aqüífer causada per una aportació elevada de nitrogen. Amb el temps, el nitrogen orgànic es transforma en nitrat; d'altra banda, i principalment, l'aplicació excessiva i incorrecta d'adobs minerals, així com les pràctiques de reg poc eficients, afavoreixen el rentatge dels nitrats, molt solubles, i la seva incorporació a l'aigua subterrània, cada vegada més carregada, i que torna a regar els camps adobats amb més nitrat, en un procés cíclic. L'aqüífer del Pla de sa Pobla (Mallorca) és el més afectat per aquest tipus de contaminació a causa del conreu intensiu de la patata, que constitueix el principal cultiu de la zona.

c) Altres tipus de contaminació puntual

De vegades es pot produir una contaminació de tipus puntual per les causes següents:

- Aigües residuals: La contaminació causada per pèrdues de fosses sèptiques, pous negres o fuites a la xarxa de clavegueram es deu al mateix procés: el nitrogen orgànic passa a nitrat, amb la qual cosa augmenta la seva concentració als aqüífers al voltant de les zones urbanes, com és, entre d'altres, el cas de Manacor.
- Activitats industrials: El sector industrial pot produir abocaments de diverses substàncies orgàniques i inorgàniques, especialment de metalls pesants, que poden originar contaminacions molt nocives de les aigües subterrànies. Per sort, aquest tipus de contaminació és molt poc freqüent al nostre arxipèlag.
- Abocadors de residus sòlids: L'activitat humana produeix residus sòlids de diversos tipus que poden contaminar els aqüífers. Són especialment perillosos els abocadors no controlats.

- Les benzineres: Poden constituir possibles focus de contaminació de les aigües subterrànies quan es produeixen fuites de combustible als dipòsits soterrats. L'aqüífer de Santa Gertrudis, a Eivissa, es va veure afectat per aquest tipus de contaminació, cosa que va obligar a l'administració hídrica a dur a terme un llarg i costós procés de regeneració de l'aqüífer.

Les aigües termals de la Font Santa

L'existència de fonts termals constitueix una de les evidències més notables de l'escalfor interna de la Terra. Aquest tipus de surgències no es troben només relacionades amb zones de vulcanisme recent, sinó que també poden aparèixer en àrees amb un gradient geotèrmic normal, com és el cas de les Balears.

Si foradàssim un pou profund i hi posàssim un termòmetre, es podria observar que la temperatura augmenta a mesura que ens endinsam a raó de 3°C cada 100 m. Aquest valor correspon a un gradient geotèrmic normal. Per tot això, l'aigua subterrània que circula a grans fondàries es trobarà a temperatures elevades a causa de l'escalfor interna de la Terra. Si aquesta aigua calenta d'aqüífers profunds pujà ràpidament fins a la superfície del terreny -per una falla per exemple- es produeix una surgència d'aigua termal.

Tots els indicis d'anomalies geotèrmiques coneguts a les Balears es localitzen a l'illa de Mallorca. Els més importants són una sèrie de pous que es troben al sud del poble de Lluçmajor i que treuen aigua a una temperatura màxima de 51°C, així com una sèrie de captacions d'aigua subterrània al centre de l'illa (Lloret i Costitx), amb temperatures de l'aigua de fins a 41°C. Tots aquests valors són molt superiors a la temperatura mitjana de l'aigua subterrània a les Illes, que és de 18°C.

Existeixen estudis diversos sobre les aigües termals de la Font Santa de Sant Joan de Campos des de l'any 1805, concretament de la qualitat química de les seves aigües i la seva aplicació mineromedicinal. El 1978, el Dr. Millaruelo, que va ser metge i director del balneari, va publicar una monografia⁸ en què donava a conèixer les característiques fisicoquímiques de l'aigua termal, i ja n'intuí un possible origen marí. En un treball posterior, del Dr. Armijo (1986), s'hi recullen les diferents analítiques realitzades i es confirma el seu origen marí, afirmant que l'existència d'una "falla o fractura" permetria l'entrada d'aigua calenta d'aqüífers profunds saturats d'aigua marina.⁹

La Font Santa de Sant Joan, a Campos, és l'única surgència natural d'aigua termal a les Illes Balears. Per tal d'aprofitar les propietats minerals medicinals de les seves aigües, a conseqüència de la seva temperatura i mineralització, adients per tractar diversos mals de la pell, de l'aparell respiratori, reumàtics o d'artrosi, l'any 1844 es va construir un balneari. Alguns historiadors asseguren que aquestes aigües ja eren conegudes a l'època romana, encara que les primeres referències escrites del seu ús daten de començaments del segle XVI.

⁸ MILLARUELO, M. (1978): *Apuntes hidrológicos para la monografía del establecimiento balneario de San Juan de Campos*. Imprenta y Librería de José Iglesias. Huesca. 29 p.

⁹ ARMIJO, J. (1986): "Evolución de los análisis de aguas considerando los de San Juan de la Font Santa (Mallorca)". *Boletín de la Sociedad Española de Hidrología Médica*, 1(2): 57-62.

L'aigua termal de la font surt a una temperatura de 36-38°C i té el seu origen a aquífers molt profunds (més de 1.000 m), on l'aigua s'escalfa pel mateix gradient geotèrmic de la Terra. L'aigua calenta, que es troba a elevada pressió i fondària en un aquífer confinat, puja per una falla, que constitueix una via permeable de circulació preferent. Pujant, l'aigua calenta es mescla amb aigua salada, ja que la interfície aigua dolça-aigua salada es troba al seu recorregut, i s'origina aquesta surgència d'aigua termal, molt mineralitzada i salabrosa (Fig. 7).

Durant el terratrèmol ocorregut a Mallorca l'any 1851, les aigües termals de Campos es van sotmetre a un sobreescalfament acompanyat d'una ejecció de gas sulfhídric i d'aigües tèrboles^{10,11,12}, fet que estaria relacionat amb una evidència d'activitat tectònica recent de la falla NE-SW que limita la conca de Campos per l'Est.¹³

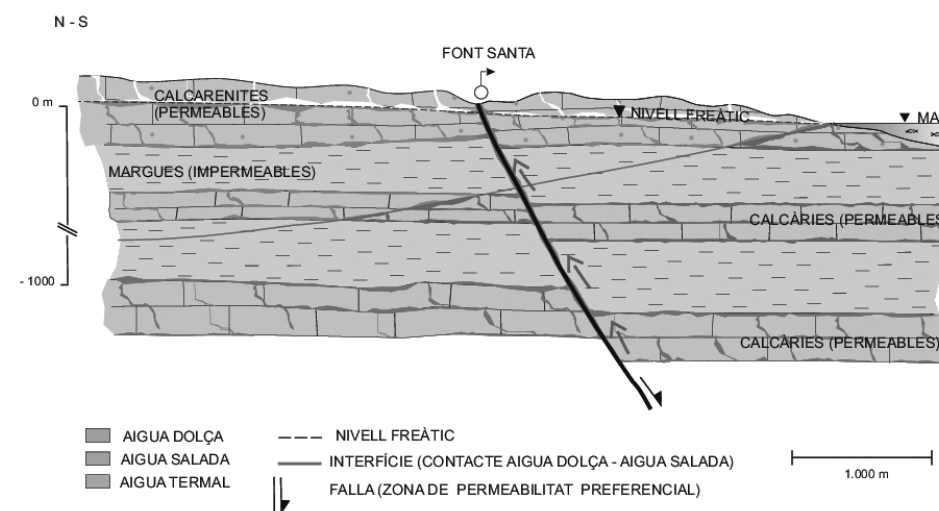

Figura 7.

Conclusions

Campos compta amb importants aquífers ubicats dins el terme municipal. Els aquífers principals del pla de Campos i la marina de Lluçmajor, de caire obert i litoral, es troben en un estat quantitatiu i químic dolent, per excés d'extracció, salinització per intrusió marina i excés de nitrats derivats de l'activitat agrícola i ramadera (fems i adobs), encara que a l'actualitat el grau de contaminació té tendència a estabilitzar-se.

¹⁰ BOUVY, P. (1851): "Sobre el Terremoto ocurrido en la Isla de Mallorca el 15 de mayo último". *Rev. Minera*, 2(26): 375-378.

¹¹ BOUVY, P. (1853): "Notice sur le tremblement de terre du 15 mai 1851, de l'île de Majorque". *Bol. Soc. géol. France*, 10: 359-364.

¹² PUJÓ, M. (1851): "Le tremblement de terre du 15 mai 1851 de l'île de Majorque". *Comp. Rend. Acad. Sci. Paris*, 2: 23.

¹³ GIMÉNEZ, J.; GELABERT, B. (2002): "Análisis de la actividad tectónica reciente en la isla de Mallorca". In: *III Asamblea Hispano-Portuguesa de Geodesia y Geofísica, Valencia*, 1: 390-394.

Aquest deteriorament de la qualitat de l'aigua dels aqüífers principals de la conca de Campos produeix una disminució progressiva dels recursos hídrics utilitzables. Això ha fet que s'hagi hagut de recórrer a la utilització de l'aqüífer semiconfinat de major qualitat de Son Mesquida, situat a la partió amb els termes de Porreres i Felanitx. Per aquests motius, és de gran importància la protecció de les aigües subterrànies de Campos davant de la contaminació de qualsevol origen, procurant les mesures de control i pal·liatives adients.

L'aigua termal de la Font Santa té el seu origen a aqüífers molt profunds, on l'aigua s'escalfa pel mateix gradient geotèrmic de la Terra. L'aigua calenta puja per una falla i es barreja amb aigua salada procedent d'origen marí, originant aquesta surgència d'aigua termal, mineralitzada i salobrosa.

Peus de figures

Figura 1. Les tres MAS que s'ubiquen al municipi de Campos: marina de Lluçmajor (18.21-M1), pla de Campos (18.21-M2) i Son Mesquida (18.21-M3) formen part de la mateixa UH de Lluçmajor-Campos (18.21) (Pla Hidrològic de les Illes Balears).

Figura 2. Esquema estructural de la MAS del pla de Campos (a partir del Pla Hidrològic de les Illes Balears).

Figura 3. Esquema estructural de la MAS de la marina de Lluçmajor (a partir del Pla Hidrològic de les Illes Balears).

Figura 4. Esquema estructural de la MAS de Son Mesquida (modificat a partir del Pla Hidrològic de les Illes Balears i IGME¹⁴).

Figura 5. Situació del pous de Son Rossinyol (MA1826 i MA1827), just a la partió amb els termes de Porreres i Felanitx, per poder assolir l'aqüífer de Son Mesquida, situat majoritàriament dins d'aquests darrers municipis (modificat a partir de IGME¹⁵).

Figura 6. Procés de salinització per intrusió marina d'un aqüífer costaner, principal amenaça dels aqüífers campaners. A la figura superior es representa l'estat natural de l'aqüífer, amb la interfície aigua dolça-aigua salada. A la figura inferior es mostra l'avanç de la interfície terra endins, tot contaminant els pous, que ja han començat a treure aigua salabrosa (a partir de Mateos i González-Casasnovas¹⁶).

Figura 7. Procés termal de la Font Santa. L'aigua termal de la Font Santa té el seu origen a aqüífers molt profunds (més de 1.000 m), on l'aigua s'escalfa pel mateix gradient geotèrmic de la Terra. L'aigua calenta puja per una falla barrejant-se amb aigua salada que es troba en el seu recorregut, i s'origina aquesta surgència d'aigua termal (a partir de Mateos i González-Casasnovas¹⁷).

¹⁴ IGME (1981): *Nota tècnica sobre el sondeo de investigació de Son Rosselló. Campos del Puerto. Isla de Mallorca*. IGME 30101. 12 pp.

¹⁵ IGME (1981): *Nota tècnica sobre el sondeo de investigació de Son Rosselló. Campos del Puerto. Isla de Mallorca*. IGME 30101. 12 pp.

¹⁶ MATEOS, R.M.; GONZÁLEZ-CASASNOVAS, C. (coords.) (2009): *Els camins de l'aigua de les Illes Balears. Aqüífers i fonts*. Instituto Geológico y Minero de España i Conselleria de Medi Ambient del Govern de les Illes Balears. Madrid. 280 pp.

¹⁷ MATEOS, R.M.; GONZÁLEZ-CASASNOVAS, C. (coords.) (2009): *Els camins de l'aigua de les Illes Balears. Aqüífers i fonts*. Instituto Geológico y Minero de España i Conselleria de Medi Ambient del Govern de les Illes Balears. Madrid. 280 pp.

Les possessions desaparegudes de Campos: el cas de Garballó

Guillem Roser

Tomàs Vibot

José Villalonga

Les possessions, com a centre productiu i també de control de la ruralia mallorquina, estan totalment subjectes a les conjuntures sociohistòriques generals i també a les vicissituds particulars. Es pot afirmar que un bon nombre han arribat als nostres dies, encara que, generalment, amb el seu territori minvat quant a extensió (establiments, parcel·lacions, etc.) i també amb les cases en un estat de conservació molt variable. N'hi ha d'altres, però, que per determinats motius varen desaparèixer, fins al punt de no haver-n'hi memòria viva. Aquest és el cas de la possessió Garballó, situada dins la cavalleria del Palmer. Per la documentació localitzada, fou una alqueria ja documentada a l'època medieval, en mans de la nissaga Ballester cognominats «de Garballó». La possessió arribà al màxim esplendor al segle XVII, dotada de torre de defensa i on la família propietària romaní pràcticament tot l'any (i no a la posada de la vila). A partir del segle XVII, unes conjuntures familiars complexes feren que Garballó s'anàs dividint en moltes peces de terra fins que la primitiva alqueria quedà diluïda. Tant fou així que el cardenal Antoni Despuig i Dameto no recollí el topònim en el seu mapa (1785).

Les primeres notícies que ens n'han arribat fins avui les devem a l'historiador Francesc Talladas. Segons ell, l'any 1363 «Son Garballó» era propietat de Domingo Ballester i era una possessió arruïnada.¹

La propera cita data del 24 de gener de 1409. En aquesta data, Mateu Ballester de Garballó, de la cavalleria del Palmer, ven a Mateu Amer una quarterada i mitja de terra de pertinences de la seva alqueria. Feia partió amb el camp dit d'en Morell, amb el camí reial, amb els camps d'en Vives, amb els camps d'en Xorc i, per dues parts, amb les terres del comprador.²

Segons l'historiador felanitxer Ramon Rosselló Vaquer, als *stims* 1576 la possessió de Garballó, amb cases i torre, estaven valorades en 1.200 lliures.³

A la *Historia de la Provincia de Mallorca de los frayles Mínimos de N. Sto so P. S. Fran co de Paula desde su fundación hasta el año de 1709*,⁴ escrita pel pare Pedro

¹ TALLADAS, F.: *Historia de la villa de Campos*, Campos, 1994, p. 52. Creim que l'historiador Talladas fa una sobreinterpretació del document i hi afegeix la partícula «Son», atès que en aquella època encara no era usada.

² ARM, Protocol notarial R. 451 f. 46.

³ ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Historia de Campos*, Campos, 1977, p. 239.

⁴ Biblioteca Balear. Monestir de la Real.

Juan Nicolau, religiós de l'orde dels Mínims, hi consta que la comunitat de Mínims establerta a Campos en 1607 s'instal·là a dues cases veïnes a l'hospital. Una d'aquestes cases, la que estava adossada a l'hospital, pertanyia a Mateu Ballester de Garballó, mentre que l'altra que seguia a continuació era propietat de Llorenç Abrines.

Al cadastre de 1610 hi consta que Garballó era propietat dels hereus de Mateu Ballester. En aquesta heretat s'integraven terres de les comunes del Palmer i unes rotes situades dins pletes. El valor conjunt de totes aquestes propietats, juntament amb els milloraments realitzats a les cases, era de 1.957 lliures. El mateix propietari declarava tenir una casa a la vila (50 lliures) i béns mobles estimats en 330 lliures.⁵

Al cadastre de 1633 hi apareix que, en una data indeterminada de l'any 1624, Antoni Vila, fill d'Onofre de la possessió del Palmer, havia comprat sis quarterades de terra a Mateu Ballester de Garballó «*junt a las suas cases*».⁶

En una data que no podem precisar, però que gairebé segur degué ser cap a principis del segle XVII, els béns de Mateu Ballester es dividiren entre dos hereus.

El 29 de gener de 1659 es redactà inventari de béns del senyor Mateu Ballester de Garballó, qui en tenia una de les parts. Aleshores feia partió amb terra de Joan Simó, amb terra de Nicolau Fullana, amb terra de Pere Mas, amb terra de la muller de Guillem Garcia, amb terra de Rafel Tallades, amb el camí del Palmer, amb terra de Miquel Mas, amb terres d'Esteve Ballester i finalment amb terres de Guillem Mas *Fadri*.

Pel que es desprèn del document, aquesta part de les cases de Garballó eren molt senzilles, formades per una sala (amb una taula llarga, diversos bancs, un arribanc i un molí de sang, entre altres elements), una cuina (plats, escudelles i olles d'obra comuna), la torre (dins la cambra de la qual hi havia un llit i una caixa amb robes senzilles). Les cases guardaven a més una bota de vi i una post de pastar. S'hi esmenten bestiar de tragi i gallines.⁷

Durant el mateix any de 1659 es capbrevenen els béns que havien estat a nom de Mateu Ballester. L'heretat, un cop se'n descomptaren les parts donades als germans del propietari, rebé una estimació de 1.022 lliures. Amb posterioritat a 1659, s'hi va construir una sínia i un safareig per dedicar part dels seus terrenys als conreus de reguiu. A la vila tenia una casa amb corral (50 lliures) situada a l'indret dit el Racó. El conjunt de béns mobles que hi posseïa es valoraven en 200 lliures.

A més, declarava un cens al convent dels mínims de Campos de 6 lliures (75 lliures), al de Santa Magdalena li lliurava 6 quarteres de forment (60 lliures), al de Sant Jeroni, 7 barcelles i 3 almuds de forment (15 lliures) i al Reverend Comú de la vila 12 sous (8 lliures).

Per altra banda, Francesc Ballester deia tenir l'altra part de la possessió de Garballó, llevat del que havia donat als seus germans i dels establits que hi havia fet, dels quals rebia una estimació de 752 lliures. Tal com va fer el seu germà, hi va construir una sínia i un safareig (50 lliures) per dedicar part de les terres al conreu de reguiu.

⁵ AMC, Tributació 41 f. 65v.

⁶ AMC, Tributació 42 f. 17v.

⁷ ARM, Protocol Notarial, 5605 f. 509-510.

La posada de la vila, en la qual hi havia una pallissa, (50 lliures) també se situava en el Racó, i el valor conjunt dels seus béns mobles era de 150 lliures.

A més declarava un cens al Convent de 6 lliures i 9 sous (80 lliures, 12 sous i 6 diners), al convent de Santa Magdalena li lliurava 6 quarteres de forment (60 lliures) i al de St. Jeroni una quartera de forment (12 lliures).⁸

De fet, aquest Francesc Ballester morí en 1676, i la part de la possessió recaigué en la seva viuda, Antonina Ballester, com a usufructuària. Dia 10 d'abril del mateix any n'aixecà inventari. Dins aquesta part hi havia una taula de pi amb els corresponents bancs, caixes, una pastera, tovalles, tovalloles, dues capes, tres vestits de burell, flassades, dos llits de pi, diverses eines del camp, un parell de muls i una somera. Dins la pallissa s'hi guardaven deu quarteres de forment. Dins la vila tenien unes «*casetes dites la posada*» amb una bota de mena.⁹

Al cadastre de 1677 hi surt que Antoni Ballester, pubill, era el propietari de Garballó. L'heretat, amb tots els milloraments de safareig i sínia, juntament amb les terres recuperades de Nicolau Pizà, els boscos i els emprius del Palmer; s'estimava en 1.180 lliures. El mateix propietari declarava tenir una casa al Racó, afegint-se el que havia comprat a Miquel Jaume Mas *Barbut* (75 lliures). A més declarava un cens al Convent de 6 lliures i 9 sous (85 lliures, 12 sous i 6 diners).¹⁰

Al mateix document hi consta que cap a finals del segle XVII o principis del XVIII, Llorenç Amer, fill de Llorenç, era el propietari de la meitat de Garballó, amb una estimació de 721 lliures.¹¹

Durant el mateix espai de temps, l'esposa de Miquel Fullana, fill de Miquel, havia esdevingut propietària de l'altra meitat de Garballó (721 lliures). A més, declarava un cens de 6 lliures i 1 sous (90 lliures i 12 sous) al Convent.¹²

El 13 de març de 1680 es redacta l'inventari dels béns de Francesc Ballester de la possessió anomenada «*Garbelló*» a instàncies del seu curador Bartomeu Alou. Aquest document resulta força interessant, perquè hi apareixen les cases de la possessió en el màxim esplendor, és a dir, amb les obres d'ampliació que havia fet el propietari en vida.

Es trobava sota alou del magnífic Guillem Abri Descatlar, senyor de la Bossa d'Or. La possessió anava a quatre sementers, de blat, ordi i xeixa. A més a més, posseïa una gran peça de terra dita los Boscos, amb blat i civada i tenia dret d'empriu de les terres comunes del Palmer.

Pel que es desprèn del document, la família Ballester de Garballó habitava a les cases de la possessió, i no a la posada de la vila. En conjunt, se citen l'entrada (on havia un molí de sang, una caixa, diverses cadires, eines diverses, rams d'estopa, mesures i una «*scopate de pedra*» i «*un mosquet ab sos flascos, y forqueta, espase ab se bayne*»; també s'esmenta la cambra del pastador, la cuina (amb el cossi a més dels estris i eines pròpies d'aquesta cambra); la cambra nova (on restava un llit vora

⁸ AMC, Tributació, 44 f. 210 v-241.

⁹ ARM, Protocol Notarial, M 2545 f. 273v-275.

¹⁰ AMC, Tributació, 45 f. 28 v.

¹¹ *id.* f. 272v.

¹² *id.* 280 v.

una bota de mena, alfàbies amb oli de mata i vinagre); la cambra de la torre (amb un llit i diverses caixes amb llençols, tovalles, coixineres, documents, etc., i una capsa amb botons de plata, cadenes i anells d'or, a més de diverses robes, algunes de certa categoria); la pallissa tenia tres bísties a més de les eines i peces per llaurar; l'hort comptava amb una sínia amb un safareig. En aquell moment, el bestiar oví de la possessió era duit a mitges per Antoni Garcia Verro.¹³

Francesc Ballester de Garballó havia signat testament dia 1 de gener de 1676, i hi feia hereu el seu fill Antoni Ballester, qui la rebé en morir son pare. Antoni Ballester testà en favor de les seves germanes Miquela i Joana Ballester dia 15 de febrer de 1698. Aquest morí pocs anys més tard, i per tant la possessió recaigué en aquestes dues. En aquest mateix dia es capbrevaren ambdues parts. La de Miquela Ballester, filla de Francesc i muller de Llorenç Amer Garrigó de Campos, denuncià posseir la meitat de terres i cases de la possessió Garballó. Afrontava amb terres i hort de Nicolau Fullana, amb terres de la possessió dita Son Pieres de Bartomeu Mas, amb terres i hort de l'honor Rafel Tallades, amb terres i hort del doctor en Medicina Joan Antoni Amer, amb terres de Joan Salom i amb terres i hort de Bernat Vila. Per aquest acte de divisió tenia la meitat de l'empriu de les garrigues comunes del Palmer.

A més, denuncià tenir una peça de terra de vinya de tenor de mitja quarterada que afrontava amb el camí reial que del Palmer anava a Ciutat, amb terres de Gabriel Mas Viudes, amb l'hort de Bernat Vila i amb la vinya de la seva germana.

Per altra banda, Joana Ballester, muller de Miquel Fullana de Campos, també capbrevà la seva part, formada per terres i la meitat de les cases. Feien partió amb el camí reial «o passatje de Garbelló», amb terres de Joana Vanrell de Son Vanrell, amb les terres de Llorenç Amer, amb terres de Miquel Oliver Balanc, amb terres de Joan Lladó Dardera, amb terres de Bernat Vila i amb terres dels hereus de Bernat Fullana. A més, tenia una peça de vinya de mitja quarterada que feia partió amb l'hort de Bernat Vila, amb terres de Mateu Prohens, amb el camí del Palmer a Ciutat i amb terres de la seva germana.¹⁴

Al *Llibre de capbreu* dels anys 1741-1833 del convent de l'orde dels Mínims de Campos, s'esmenta la possessió de Garballó, tot fent referència a les propietats amb què confrontava a l'any 1698, la transcripció del document és la següent:

«Y se adverteix, que la dita Pocessió Garballó en Añy 1698. afrontava de una part ab Hort de Juliá Vila de Bernat; ab terras de los Hereus de Nicolau Mas aliás Viudas; ab terras de est Convent; ab terras dels Hereus de Demia Ballestér del Cerrál; ab terras de Mestre Esteve Puig-Server Sombrerer de pertinencias del Son Juliáns, que hara poseheix Ramon Pizá; ab terras dels Hereus de Mestre Antoni Prohens fuster; ab terras de Son Darder; ab terras de Son Simó; ab terras de Nicolau Fullana de Nicolau; ab terras de Pera Más, ditas Son Pieras; ab terras de Pere Garcías de Guillem, aliás Corém; ab terras de Pere y Juan Fullana de Nicolau; ab Hort de Rafel Tellades; ab Hort del Dr. en Medicina Juan Antoni Amer de Andreu; y ab terras dels Hereus de Francina Ballester,

¹³ ARM, Protocol Notarial, T. 1072 f.18-20v.

¹⁴ ARM, Protocol Notarial, M. 1879 f. 38-40.

*qda. muller de Juan Salom; y estas, com també algunas de las demunt ditas propiedades son de pertinencias de la dita Pocessió Garballó, y lo heran el temps que se feu el dit llegat á est Co^{nt}».*¹⁵

Al cadastre de 1695 hi consta que una part de Garballó era propietat d'Antoni Ballester, fill de Francesc. L'heretat s'estimava en 2.300 lliures. El declarant deia tenir unes cases i corral, estimades en 30 lliures, situades al carrer del Racó. El valor total dels seus béns mobles era de 100 lliures. Així mateix, feia un cens de 6 lliures i 9 sous al 8% al convent (80 lliures, 12 sous i 6 diners).¹⁶ Així mateix, apareix Francesc Ballester com a propietari de l'altra part de Garballó, estimada també en 2.300 lliures.¹⁷

Entrant el segle XVIII, la possessió dividida com hem vist en tres parts (una feta a principis del segle XVII i sobre una d'aquestes parts novament dividida a finals de la mateixa centúria), començà a establir-se de manera massiva fins que quedà diluïda en molts de bocins de terra. Aquest procés degué ser ràpid i molt contundent, atès que aquella alqueria i possessió de referència dins les terres de la cavalleria del Palmer desaparegueren sense deixar pràcticament traça. De fet, tal com s'ha dit més amunt, el mapa del cardenal Despuig no n'esmenta el topònim.

Annex documental

Inventari de Francesc Ballester de Garballó, signat dia 13 de març de 1680

Primo se ha trobat en dita heretat una possetió anomenade Garbelló asituade dins lo terma de la p^{nt} vila de Campos tingude sots alou del M^{ch} Guillem Abri des Catlar Sr de la Bosa del or a mersè de lluisme y a cens de setanta lliures, quinse sous y quatra dinés ab diferens partides y a diversos creditors y sed quafgeres, dos barcelles forment ab dos partides de les quals partides de cens, y forment consta ab lo cadastre de la p^{nt} vila a le denuntiatió de Antoni Bellester Garbelló pobil, le qual possetio afronta com en actes es de veure, y dita possetió va a quatre samenters lo qual ni ha hun sembrat de blat que serà sirca set quarterades, y una quarterade y mitje de xexa poch més o manco, y altre samenters sembrat de ordi de tenor de nou quaterades.

Item une pessa de terra de tenor de 40 quarterades entre camp y garriga anomenade los Boscós a le qual se troba sirque quatra quaterades sembrades de blat y sirca 3 quarterades de sivade.

Item dix poseir empriu a las garrigas comunas del Palmer.

Item te acsió de rebre dita heretat de cens, açó és de Bernat Vila.

A la casa de dita possetió dins la entrade fonch trobat lo sagent:

Primo un molí de sanch molent en tots sos arreus.

Item una caixa de pi vella y buyde.

Item un banch de respalle de sapí vell.

Item una tauleta de pi petjes baxos vella.

¹⁵ ARM, Convents, 127 f. 13

¹⁶ AMC, Tributació, 46 f. 14 v.

¹⁷ AMC, Tributació, 46 f. 253 v.

Item una cadira ab sitial de fust vella.
 Item una cadireta ab petjes baxos vella ab sitial de fust.
 Item una serra vella petita.
 Item un storí de palme gran usat per arerar.
 Item un serca pous de ferro, una gulla de ferro de fer urons.
 Item un càvech ab son mànech.
 Item un puat de pantinar usat.
 Item setsa rams de stopa grossa.
 Item tresa rams estopa prima filat.
 Item hums ganxos de ferrer per entrecavar vells.
 Item dos banquetes de pi dolents
 Item hun morter de coure ab se mase usat.
 Item un caxonet de pi vell buit
 Item dos destrals, dos uxols tot de ferro vells, y altre destral grosse.
 Item dos taleques de cañom velles.
 Item dos piques padreñy destañir, y dos gerres de terre.
 Item una barcella elmut tot de fust ab sèrcolls de ferro.
 Item un alberdà, y arganells usat, una xade nove sens mànech.
 Item tres cucales de palme vellas.
 Item dos xades patitas ab los mànechs vellas.
 Item un garbell, un erer ab ses eredores tot vell.
 Item una scopate de pedra usade.
 Item un mosquet ab sos flacos y forqueta, espase ab se bayne.

Dins la cambra del pastedor

Item un llit ab banchs y posts, y pilars tot de pi vell abse màrfega, dos llensols de estopa, flasada tot usat.
 Item una pastera de pi vella ab dos fañyadors reure y granereta.
 Item dos pots [sic] de pastar.
 Item dos fuells de carro nous.
 Item hun afollador ab ses pots [sic] de trepitjar.
 Item un banch de pi vell.
 Item dos tovallas de pastar y dos cobri banchs.
 Item quatre cordes de palme usades.
 Item dos cordes de espart abse traves, tornets y estaques de ferro.
 Item una corde de espart per garbetjar vella.
 Item dos staques de ferro, y sis tornets tot usat.
 Item dos corretges, dos corrns, y dos armellas tot de ferro.
 Item una cadena de ferro vella sens dogal.
 Item unas stanalles de ferro vellas.
 Item deu picarols ab sos collars de fust tot vell.

Dins la cuina

Item un cossi de terra de mig tenor.
 Item tres calderas de eram açò és una vella, y les altres dos de mig tenor.
 Item dos ferros de posar el foch açò és uns bons y als altres vells.
 Item una giradore, dos molles per el foch.
 Item una pensa de formatje usade.
 Item altra pensa de fust per lo matex.
 Item tres ollas grossas ab quatre anses, dos casoles.
 Item dos llibrells de terra.
 Ítem dos pellas de eram usades.
 Item una olla colera ab son cavall de fust.
 Item una dotsene de scudellas verdas de terra.
 Item una raya de ferro, tres plats, dos cubertoras una de terra y altra de ferro.
 Item sis culleras de fust, una copa de eram vella.
 Item una llose de eram.
 Item tres olles mitjenseras.
 Item se ha trobat serto quantitat de bestiar de llana le qual quantitat se ignora el dia de vuy per estar aquellas encomenades a Antoni Garcia als verro amitjer en dite hereditat de dit bestiar al qual nombre aparexera ab un contracte fet per mestra Pere Antoni Lledó ferrer el qual nombre se inventariarà en son lloch, y temps havent rebut aquell que serà el dia de n^{ra} S^{ra} de setembre que finiran ditas amitjes.
 Item se a trobat onze bistias porquines açò és 9 mascles y duas famellas açò és los mascles de mig tenor.
 Item unas balanses abse lliure de ferro.
 Item sis sachs de cañom açò és tres vells, y tres de mig tenor.
 Item un morter de terre ab se mase de fust.
 Item dos peces de debanedores abse vase de ferro.
 Item tres pams de cane.
 Item tres xapetas, dos faus, dos esquellas tot vell.
 Item quatre llumaners usats.

Dins la cambra nove

Primo un llit, banchs y post molt vell ab se màrfega flasade y dos llensols de stopa tot usat.
 Item una bote de mane de tenor de 24 quartins ab sèrcolls de ferro ab que se ha judicat 2 quartins de vi a de dins.
 Item un banch de pi molt vell ab hun artibanch sens cuberta.
 Item una post de salar formatje.
 Item una sella molt vella, y dolenta.
 Item una post de pi ab sos bans a modo de taula tot vell.
 Item sis sanallas de palme de tenor de mitje q^{ra} usades y altra senalla de enclotar de mix tenor.
 Item dos covos de cañe de somade vells.
 Item dos pales de fust per la era, un morrió de palme.
 Item un huró patit ab sirca dos almuts de faves.

Item altra bota de mena de tenor de 15 quartins que té Barthomeu Blanch.
Item hun covò de cañe vell dins lo qual se ha trobat lo sagüent:
Primo vuit plats de terra obre fine patits, y set plats de mig tenor, de la matexa spesia, une librella de la matexa obre.
Item vuit escudellas de terra obre fine.
Item un reuol per tenir pa.
Item una salseira ab crop.
Item hun baral [sic] forrat, y una castañya tot de vidre.
Item quatra alfàbias de terra açò es une buyda, y altre ab oli de mate y duas ab vinagre.
Ítem altre alfàbia ab olivas.
Item altre alfàbia patita y buida.
Item une albarde vella.

A la cambre de la torra se ha trobat lo sagüent:

Primo un llit ab sos banchs, y posts ab sos pilars tot de pi vell ab se màrfega y matellàs tot buit ab una flasade aplagade.
Item una [caixa] de pi ab son pañy y clau dins le qual se ha trobat lo sagüent:
Primo onse llensols de drap açò és un ab rande anel mig, y quatre nous y los altres usats.
Item quatre llensols de stopa grose usats, unas tovalles mostretjades de bri, y cotó noves, y altres tovalles de lo matex però més curtes.
Item altres tovalles de bri y cotó més llargas noves.
Item altres tovallolas cordonades de mig tenor.
Item vuit rams de bri, y quinse de estopa.
Item una daventera, y set torqueboques tot usat.
Item tres coxineras usades.
Item una cane de torqueboques nous sens bañar.
Item un talech ab albarans, y otras scriptures.
Item un llibre de alberans ab son plagamí, y coreix ab un contracte de ovelles de dins, y un debitori contra Bartomeu Blanch a de dins de 58 l atestat per Juan Garcia.
Item tres coxineras, tres tovalles, o, tovallolas de xugar mans usades.
Item sis camisas de home asò és 2 de bri, y sinch de drap cumú usats, y uns calsons de bri usats, y altres calsons de drap usats.
Item una camissa de done usade de drap prim.
Item una coxineria ab tot lo manuday de miñó ab dos abrigais blanchs nous.
Item una capse de vuit botons de plata, una cullereta de plata.
Item un cadenó de plata ab son clauer, y agullers ab se bosse de tabi negra.
Item set anells de or asò és 3 de pedra verda, y los altres de pedra vermella, un rosari de fust, y un forro de capell de vellud negre.
Item altra capse ab diversos alberans.
Item fonch trobat en dita caxa sis pams de cordellat vermell, onse de cotonina blava nova.
Item un vestit de stamenya qui era del dit Fs. Bellester casi nou.
Item unas manegues de setí vermell ale usanse antigua vellas, y altres mànegues a les usanse antigues de llista vellas.
Item una caxa de pi molt vella sens pañy ni clau dins le qual fonch trobat una capa

de drap usade.
Item dins la matexa cambre una caxa de pi usade a bon pañy, y clau que era de Antonina Bellester muller del dit Fs Bellester dins le qual fonch trobat un vestit de estamañya burella asò és cos, y faldetas, un jaquet vert tot usat.
Item un cos, y faldillas burell de mix tenor.
Item un cos de stamañya burella.
Item un cos de estamañya color de musclo a vuint y dos botons de plata, y un rebosillo color de musclo ab vetas negras.
Item set camissas de bri y estopa de done bones.
Item tres canbuxos de filempua usats, y 3 vels de lligar asò és 2 de dol, y un ordinari.

Dins la pallisse

Item un mul gris de edat de 15 añys ab son coxí y collar guarnit.
Item una mula de edat de 2 añys pel ros ab son coxí, y sos ereus.
Item una somera de pel negra de edat de 24 añys.
Item tres arades ab un jou, y camellas y axangue traga, coretges [sic] y dos reyas asò és una nova, y la altre vella y rumpude.
Item un axanguer de carro sens traga nove de cuyro de mul.
Item un rodet de le senia usat.
Item una dotzena de pesas de lleñyam de ullastre.
Item un palador de palle, quinse cavellons de palle poch més o manco dins la qual fonch trobat dins una sitge qurante duas q^{res} tres barcellas blat açò és dins la palles, y dins uns granés, y alt la torra sis q^{res} y mitga de xexa.
Item quatre fexos de càrrix vell, une escala de fust vella.
Item uns entrecavadors ab se clavera usats.
Item uns trencadors.
Item un carro ab tots sos areus, vell y dolent.

A lo hort

Primo se a trobat una sènia abse rode, rodet, rest, tot vell ab dos dotzenas de cadufos.
Item un safarix buit y rumput, ab una pica padreñy de satanyí per abeurar.
Item dues taulas sembrades de xexa de dotze parats a cada taule.

Dins la vila

Primo unas casas scituades anel rechó tingudes, y afrontades com en actes és de veure dins le qual fonch trobat un bufet de sapí usat.
Item una caxa de pi a bons pañy y clau dins le qual foren trobats dos mantells usats.
[Font: ARM, Protocotol Notarial, T 1072 f. 18-20v]

Bibliografia

ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos*, 1977, Campos.
TALLADAS, F.: *Historia de la villa de Campos*, Roig i Montserrat Editor, Campos, 1994.

Campos a la història de Lluçmajor de Bartomeu Font Obrador

Pau Tomàs Ramis

La *Historia de Lluçmajor*, del desaparegut Bartomeu Font Obrador, és una obra que consta de 9 volums, més de 5.200 pàgines en total de texts, llistats, transcripció de documents, mapes, plànols, dibuixos, fotografies... que recullen la història de la ciutat des de temps prehistòrics fins al segle XX. Evidentment, la història de la vila lluçmajorera està relacionada amb la història dels altres pobles, ciutats i viles de Mallorca. El propòsit d'aquest treball, que es presenta aquí, és extreure de l'obra de Font Obrador aquelles notícies que facin referència a Campos i classificar-les segons la graella que es presenta a continuació. És cert que el novè volum de la *Historia de Lluçmajor* és el volum que recull els índexs de la resta de 8 toms, però simplement s'hi reflecteix la pàgina i tom on es poden localitzar entrades com per exemple *Campos*. En aquest treball, per facilitar d'alguna forma la recerca a altres investigadors interessats en determinats temes, en èpoques concretes, en fets específics... s'ha intentat, de forma breu i concisa, recollir aquestes notícies i exposar-les de forma classificada i codificada.

L'accés a l'obra *Historia de Lluçmajor* és senzilla a moltes biblioteques de Mallorca, i per això s'ha considerat que tenir aquest índex de notícies relacionades amb Campos pot facilitar, en un futur, la consulta de l'obra en aquells punts específics que en cada moment es vulguin estudiar.

En total s'han localitzat 181 entrades en què es recull el topònim *Campos* que poden servir per acabar de conformar o completar altres històries, altres estudis o altres investigacions. Per qüestions d'espai, s'ha descartat incloure la recerca d'altres topònims propis de Campos com els noms d'algunes possessions –sa Carrotja, Ses Sitjoles, etc.– o llocs costaners com sa Ràpita, ses Covetes, es Trenc... A més, així com s'ha inclòs la recerca del topònim *Camí de Campos*, s'ha descartat, per manca d'espai, el topònim urbà lluçmajorer *Carrer de Campos* per la poca incidència que tenen les notícies que hi apareixen en la història de la vila de Campos.

Al cap davall de la graella s'hi pot trobar també la correspondència de les abreviatures que fan referència a la temàtica o temàtiques on s'emmarquen cada una de les notícies localitzades i consignades.

GRAELLA DE CLASSIFICACIÓ DE NOTÍCIES RELACIONADES AMB CAMPOS

VOLUM PÀGINA	ÈPOCA	CLASSIFICACIÓ	TIPUS DE TEXT	DESCRIPCIÓ
Vol. I, pp. 33-34	Mallorca romana	ARQ NAU	Text	S'anomenen els fons marins de la Colònia de Sant Jordi i de Campos com els més abundants de Mallorca en naus submergides.
Vol. I, p. 34	Mallorca romana	ARQ	Text	S'esmenta la necròpolis de sa Carrotja (Campos) com una de les més abundants en materials amb epigrafies romanes.
Vol. I, entre les pp. 48 i 49.	Prehistòria	ARQ DIV TOP	Mapa	Límit entre els termes municipals de Lluçmajor i Campos al <i>Mapa Arqueològic de Mallorca</i> . Terme Municipal de Lluçmajor, de J. Mascaró Pasarius. Hi apareixen situades les possessions d'es Revellaret, ses Sitjoles, sa Vinyola, Son Catlar, Son Cella, Son Catlar Nou, Son Pau, Can Castella, Ca n'Estela i els llocs de Son Durí, sa Ràpita i ses Covetes.
Vol. I, p. 84	Segle XIII	MUS	Peu de pàgina	La distribució dels "juz" de Mallorca segons el <i>Código lat. Jaime I en Feits darm.</i> , 42.
Vol. I, p. 85	Mallorca musulmana	DIV MUS	Mapa	Mapa de J. Mascaró Pasarius del districte musulmà de <i>Montuheri</i> del qual formen part els actuals municipis d'Algaida, Montuïri, Lluçmajor, Campos, ses Salines i Santanyí.
Vol. I, p. 97	Segle XIII	POB URB	Text	Inicis de l'organització dels nuclis de Lluçmajor, Santanyí i Campos.
Vol. I, p. 100	1297	GOV	Text	Vital Catany era el batle (<i>baiulo</i>) de Campos i Santanyí. Extret d' <i>AHM, Prot (354) 213</i> .

Vol. I, p. 103	1273	AGR	Text	A la <i>lista general de diezmos o de cereals</i> , extensió de gra cultivat a Campos, que amb Porreres i Felanitx és de 1.600 quarterades. Es considera Campos com a zona granera de Mallorca. Extret d' <i>AHM, Prot (343) 410 Vol., 411, 411 Vol.</i>
Vol. I, p. 105	1273	AGR	Graella	<i>Derechos de cereals</i> Extret d' <i>AHM, Prot.</i> , referida als drets reials. Campos, Felanitx i Porreres consignats conjuntament en 1600 quarterades, la meitat de civada i la meitat de blat.
Vol. I, p. 105	1280	AGR	Graella	<i>Derechos del vino</i> Extret d' <i>AHM, Prot.</i> , referida als drets reials. Campos, Felanitx i Porreres consignats conjuntament en 22 lliures en moneda real de València.
Vol. I, p. 107	1248	BIB ESG	Peu de pàgina	Transcripció de la Butlla del Papa Innocenci IV on s'anomena l'església de <i>S. Juliani de Campos</i> i <i>possessiones et redditus quos habet in territorio de Barrachino, de Cavapossa, de Incha, de Muro, de Isneu, de Petra, de Artano, de Campos et de Montuheri villarum</i> . Extret de <i>Jaime Villanueva, Viaje literario a las Iglesias de España XXI, Madrid 1851, p. 288-9</i> .
Vol. I, p. 108	Primera meitat del segle XIII	BIB ESG	Text	D'aquesta època és, entre d'altres, l'església de Sant Blai de Campos. Extret de <i>Francisco Esteve y Gabriel Alomar, Pequeñas Iglesias de los repobladores de Mallorca, Colección Panorama Balear n. 39, Palma 1954</i> .

Vol. I, p. 128	1256	DIV	Text	Es parla de la possessió llucmajorera d'es Masdeu i la finca de Cortada, coneguda antigament com a Rafal Benifici, molt aprop de la línia divisòria entre els termes de Lluçmajor i Campos.
Vol. I, p. 154	1300	BIB FUN	Text	Ordinacions de Jaume II. Creació de la vila de Campos: (...) e daquell semblant mateix vol que sia la vila de Campos e les viles quis faran en Artá so es assaber l devers la torra del Miquel Nunis e laltre deves lo port de Banyeres. Extret de Juan Vic y Salom – Juan Muntaner y Bujosa, <i>Documenta Regni Majoricarum (Miscelànea)</i> , Palma 1945, p, 67-71.
Vol. I, p. 155	1300	FUN	Text	Campos com un dels llocs que el rei Jaume II va adquirir per convertir-los en vila.
Vol. I, pp. 156- 157	Segona dècada del segle XIV	BIB CON	Text	Part del document encarregat per Jaume II al dominic Padre Marsilio, en el qual es reconstruïren els fets de la conquesta de Jaume I. Extret d' <i>Historia de la Conquesta de Mallorca. Cròniques inéditas de Marsilio y de Desclot en su texto lemosín</i> , Palma 1850, 81-2 de José M ^a Quadrado.
Vol. I, p. 173	Segle XIV	NOT	Text	S'anomenen els notaris Bernat i Miquel Thomàs, que tenien <i>lescrivenia de Lucmajor qui son ab cap les cartes de Campos e de Santanyi</i> .
Vol. I, p. 177	1368	COM NOT URB	Plànol Text	Plànol urbà de Lluçmajor on hi figura el Camí de Campos. Al text s'hi especifica <i>camino regio quo itur de villa de Luchomaiori ad villam de Campos</i> . Extret d' <i>AHM Notario Miguel Tomás, año 1368</i> .

Vol. I, pp. 185- 186	1386	BIB GEO	Text	Composició del que es considerava marina i el que no al segle XIV a partir d'un document de F. Çagarriga. Extret de Dr. Álvaro Santamaría Arández, <i>El Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV, IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1955, p. 15</i> .
Vol. I, p. 196	1351	DIV GEO	Text	Una fita col·locada devora el camí de Campos per limitar terres de la possessió llucmajorera de Païssa. Extret d' <i>AHM, Prot. T. 1350-53</i> .
Vol. I, p. 201	Segle XIV	GEO	Mapa	Mapa del terme de Lluçmajor al segle XV on apareixen el Rafal Onxa, ses Sitjoles i sa Vinyola dins el terme de Campos. Cartografia de J. Mascaró Pasarius.
Vol. I, p. 205	1394	PRO	Text	El campaner Simón Vanrell posseeix una alqueria al terme de Lluçmajor. Extret d' <i>AHM, Prot. J. Desp. 1394, 195 Vol.</i>
Vol. I, p. 235- 236	1350	AGR BES	Text	Totals dels delmes reials. Desglossat de blat, vi, bestiar, hortalisses. Campos; <i>blats: CCC ll.; bestiar, XXXXII ll. X s.; vi noni ha; ortalissa, semblantment no meten res en Rebudes per ço com noy hague res aquest any</i> . Total de Campos en el delmes reials: 342 lliures i 10 sous. Extret d' <i>AHM, RP (3789), VII-XXI Vol.</i>
Vol. I, p. 241	1329	DEM	Gràfica	Índex general de població. Gràfica de J. Mascaró Passarius. Campos està en 18è lloc amb més o manco 690 habitants.
Vol. I, p. 244	1329	ECO	Text	Transcripció de <i>Reebuda del Monedatge de la ciutat e de fora. Campos CLV Mor(ebatins)</i> . Extret d' <i>AHM, RP (3772), 130-54</i> .

Vol. I, p. 246	1350	ECO	Text	Transcripció del llistat <i>Monedatge (1350)</i> . Campos hi figura amb <i>CXVIII Mº XXXXV lliures XII sous</i> . Extret d' <i>AHM, RP (3788)</i> , 32-46.
Vol. I, p. 247	1364	ECO	Text	Transcripció del llistat <i>Morabatí del 1364</i> . Campos hi figura amb <i>CLXXVIII Morabatins</i> . Extret d' <i>AHM, RP (3797)</i> , 119-129 Vol.
Vol. I, p. 250	Segle XIV	DEM NOT	Text	Moviments de població. Els llucmajorers Julià Gomila, Ferrer Avellà i Pere Pi van a viure a Campos. Extret de <i>Datos procedentes de notarios de Lluçmajor (XIV): Bernardo y Miguel Tomàs, G. Cardell, Estrany Bonet y J. Despuig del AHM</i> .
Vol. I, p. 251- 252	Segle XIV	DEM CAS	Text	Dones de Lluçmajor casades amb homes de Campos que residien a Lluçmajor: Margalida, filla de Ramon Fulla, casada amb Jaume Gomila de Campos. Blanca, filla de Jaume Bonet, casada amb Jaume Massot de Campos. Francisca, filla de Jaume Serra, casada amb Guillem Fullana de Campos.
Vol. I, p. 252	Segle XIV	DEM CAS	Text	Campaneres casades amb llucmajorers que residien a Lluçmajor: Jaumeta, filla de Pere Rafart de Campos, casada amb Guillem Despuig i Francisca, filla de Pere Nicolau de Campos, casada amb Miquel Ponç.
Vol. I, p. 265- 266	1348 1360	CAS	Graella	<i>Algunos nombres femeninos</i> . Anomena a <i>Sibilia</i> , vídua de P. Secarès, que s'havia casat amb G. Mas de Campos (1348) i a Jaumeta de Campos, casada amb G. Despuig (1360). Extret d' <i>AHM, Prot. LC. i AMLL, Clavariato</i> .

Vol. I, p. 322	1381	ESG	Text	<i>Clero de Lluçmajor sirviendo otras Iglesias</i> . Se cita Jaume Puig, rector de Campos. Extret de <i>Documentos procedentes del AHM, Prot., AMLL, ADM., ACM</i> .
Vol. I, p. 350	1391	COR DEF PIR VIG	Text i Peu de pàgina	El talaier de sa Ràpita havia albirat una galera i una galiota de sarraïns a s'Estelella. Transcripció de la comunicació que fa el batle de Campos, <i>Gabriell</i> Burguera, al batle de Lluçmajor sobre aquest albirament. Extret de <i>SUMA (18)</i> , 2328.
Vol. I, p. 353- 361	1381-1399	COR DEF PIR VIG	Graella	Llistat de <i>Nuevas de sarracenos y enemigos</i> . Avisos a Lluçmajor d'homes procedents de Campos o del propi batle campaner sobre albiraments de vaixells sarraïns i potencialment enemics. Extret d' <i>AMLL., Clavariato años 1381, 1386, 1387-88, 1388, 1388-89, 1389-90, 1392, 1393, 1394, 1396, 1399</i> .
Vol. I, p. 367	1359	DEF	Text	Homes d'armes. Campos comptava amb 122 homes d'armes. Extret d' <i>ADM, Sección Suelos Manuscritos, sig. (28)</i> 2931.
Vol. I, p. 373	1358	DEF	Peu de pàgina	Obligació de Campos, entre d'altres viles, de pagar 100 lliures al rei per 300 homes a cavall per qüestions defensives i bèl·liques. Extret d' <i>AHM, LC (20)</i> , 147 Vol.
Vol. I, p. 374	1358	DEF MON OBR	Peu de pàgina	Participació de Campos a la construcció de les murades d'Alcúdia (20 homes i 2 animals). <i>Similis litera fuit directa bajulo et juratis de Campos de XX hominibus et II animalibus</i> . Extret d' <i>AHM, LC (19)</i> , 164 r-Vol.

Vol. I, p. 379	1398	DEF ECO	Peu de pàgina	Despeses per pagar galeres armades. Campos 125 lliures. Extret d' <i>AHM, LC (73), 50-52.</i>
Vol. I, p. 380	1398	DEF ECO	Peu de pàgina	Despeses per defensa. Obligació de pagar un emprèstic de deute. Campos 91 lliures. Extret d' <i>AHM, LC (19), 52-53.</i>
Vol. I, p. 382	1385	NAU	Text	Escrit de Francesc Sagarriga de dia 5 de desembre als batles de Lluçmajor, Campos i Santanyí on s'informa del naufragi d'un vaixell davant les costes del Cap Blanc que transportava un cofre amb objectes i documents molt valuosos. Extret d' <i>AHM, LC (51), 132 r-Vol.</i>
Vol. II, p. 3	Segle XV	DOC NOT	Peu de pàgina	Campos, Santanyí, Porreres i Algaida com a part integrant en els notaris i documents propis de Lluçmajor.
Vol. II, p. 25	1472	CRE MON URB	Text i peu de pàgina	Una creu dins el terme de Lluçmajor situada al camí que va a Campos. Extret d' <i>AHM, Prot., (135), 295 Vol.</i>
Vol. II, p. 29	1459	CONv	Text	A Lluçmajor es ven la casa d'Antoni Oliver de Campos a Pere Canals, presbíter, per 20 lliures. Limitava amb el celler reial, dues parts amb la casa de Bernat Armengol i amb la plaça. Extret d' <i>AHM, Prot., (135), 143.</i>
Vol. II, p. 56	1432	ECO SAN	Text	Obligació de Joan Huguet, la seva esposa <i>Mario</i> , de Campos i Antoni Olives a pagar a Magdalena Reus 2 lliures censals per Sant Lluç per l'Hospital de Lluçmajor. Extret d' <i>AMLL, Capbreu del Spital.</i>

Vol. II, p. 64-65	Segle XV i 1482	COM ECO	Text	Diverses notícies de diversos camins que van d'altres viles a Campos. Notificació del Lloctinent General dient que els carreters de Campos, entre els d'altres viles, han de participar en les despeses d'arreglar un pont a la carretera de Lluçmajor. Extret d' <i>AHM, Ah (198), 313Vol.</i>
Vol. II, p. 80	1450	PRO	Llistat	La possessió llucmajorera de <i>Los Llobets</i> propietat d'Antoni Mas de Campos.
Vol. II, p. 105	1460	ECO NOT PRO	Text	Jaume Sala, fill de Bernat, com a posseïdor de la possessió llucmajorera de Cortada va haver d'avaluar un deute de 50 lliures al seu cunyat, Jaume Julià de Campos. Extret d' <i>AHM, Prot., Not. Gabriel Salvà, Tomo 1458-61.</i>
Vol. II, p. 122	1479	ALI SAL	Peu de pàgina	Avis a Lluçmajor, Santanyí i Campos per incompliment de les ordenances referides al comerç i consum de sal. Extret d' <i>AHM, AGC (11), LXXXVv-LXXXVI.</i>
Vol. II, entre les p. 144 i 145	Segle XIV i XV	GEO	Mapa	El Rafal Onxa, ses Sitjoles i sa Vinyola dins el terme de Campos al <i>Mapa del término de Lluçmajor. Siglos XIV y XV</i> de J. Mascaró Pasarius.
Vol. II, p. 169	Segle XV	AGR	Text	Subministrament de blat per part de Campos a la botiga de Lluçmajor.
Vol. II, p. 174	1487	NOT CONvb	Text	Pere Ponç de Lluçmajor ven 140 xots a Llorenç Sala, Antoni Antic, Simó Ballester, Miquel Lladó, Bartomeu Mas i Pescasio Ullaró de Campos, per 140 lliures a 20 sous. Extret d' <i>AHM, Prot., Not. Miguel Mataró, Manual de 1487, 36.</i>

Vol. II, p. 191	1492	CONvb NOT	Text	Francesc Bonet, notari de Campos, rep 25 lliures de Joan Roig per <i>hun caro e hun mul.</i> Extret d'AHM, Prot. S (570), <i>suelto</i> .
Vol. II, p. 214-215	1480 1497	DEM	Graella	<i>Llucmajorenses avencindados fuera de su villa y termino.</i> Trobam Nicolau Teuler, any 1480, i a Rafel Garí, any 1497, com a llucmajorers residents a Campos.
Vol. II, p. 216	1490 1494	DEM	Graella	<i>No naturales vecinos de Llucmajor.</i> De Campos residint a Llucmajor hi trobam a Joan Mas, any 1490, i a Jaume Mas, any 1494.
Vol. II, p. 217	1498	DEM ECO	Gràfica	<i>Morabatín de toda la Isla correspondiente al año 1498.</i> Campos aproximadament 230. Gràfica de J. Mascaró Pasarius.
Vol. II, p. 221	1422-1496	ECO	Taula	<i>Cómputo del morabatín equivalente al número de fuegos de la población mallorquina.</i> Extret d'AHM, RP (187), f. 1-195v
Vol. II, p. 233	1452	SAN	Text	El Governador manà al cirurgià llucmajorer Tomàs Canals anar a Campos per examinar la curació realitzada pel cirurgià Joan Matalaf i emetre un judici sobre el seu cost. Extret d'AHM, AH (152), 193 Vol.
Vol. II, p. 399	1420 1424 1477 1488	DEF COR	Text	Diverses informacions sobre albiraments de nausenemies, avisos per part del batle de Campos o altres campaners al batle de Llucmajor i pagaments a aquests informants. Extret d'AMLL, Clavariato, 1420, 1424, 1472, 1489.
Vol. II, p. 416	1472 - 1477	ECO GOV	Text	Procés per conservar representació al Síndic de les viles foranes. Extret d'AMLL, Clavariato, 1472 i AMLL, Clavariato, 1476.

Vol. II, p. 422	1451	ESCR NOT RVF	Text	Testimoni a la còpia criminal de Governació de Jaume Ferrer, que declara a petició del notari Joan Puig, defensor del també notari Blai Mataró, acusat de traïció en el marc previ a la revolta forana. S'hi diu que <i>La maior part de las scrivianias de la part forana son regides per homens lechs e inliterats ço es les scrivianias de Campos de Santanyi de Alguayda de Muntuhiri e de moltes daltres segons es notori.</i> Extret d'AHM, Cod. 177.
Vol. II, p. 426	Mitjan segle XV	RVF	Text	Bartomeu Moner de Campos com un dels capitosts de la revolta forana.
Vol. II, p. 427	1451	RVF	Text	A Manacor 50 homes de Campos reforcen les tropes de les forces ciutadanes durant la revolta forana.
Vol. II, p. 434	1405	FES	Text	Enviament d'homes per part de Campos, 15 en total, a l'homenatge que es reté a Martí el jove, rei de Sicília. Extret d'AHM, AGC (1), 73 r-Vol.
Vol. II, pp. 439 - 441	1413	ALI ESG SVF	Text	Visita de Sant Vicenç Ferrer. Es transcriu un manament a <i>Jacme Guell</i> perquè llogàs barques a fi que hi hagués peix a Campos els dies que mestre Vicent hi fos.
Vol. III, p. 4	1578-1579	EST	Text	<i>Estim General</i> de la vila de Llucmajor on s'anomena l'Estim General de Campos comprès en el volum AH-2058 de l'ARM.
Vol. III, p. 82	1517	CRE MON	Text	La creu d'en Pericàs de Llucmajor es trobava a la intersecció dels camins de Campos i Alacantí. Extret d'ARM, Prot. S-832, 10.

Vol. III, p. 99	1501	COM	Text	Sol·licitud per part dels Síndics Clavaris de la Part Forana i resolució per tal de reparar el camí reial des de Palma a Santanyí, passant per Lluçmajor i Campos. Extret d'ARM, Prot. M-1021.
Vol. III, p. 137	1556	AGR INV	Text	Inventari de Torratxí d'en Joan Socies de Lluçmajor a requeriment de la seva vídua on s'anomena <i>Item lo Ortal vore lo Camí de Campos sembrat de ordi spriu.</i>
Vol. III, p. 163	Segle XVI	ECO	Text	Gravàmens censals des Llobets (possessió de Lluçmajor), que entre d'altres eren de 8 lliures al prevere de Campos Gregori Ginard. S'anomena sa Vinyola com un dels límits de la possessió.
Vol. III, p. 176	1817	BIB DEM URB	Text	S'anomena el campaner P. Josep Mariano Talladas, que eleva a Ferran VII el pla d'establiment d'una nova població a la zona de Son Albertí de Lluçmajor. Extret de P. A. Veny Ballester C. R., <i>Sa Comuna de Campos en los escritos socio-pastorales del P. José Mariano Talladas, C.R., Programa Fiestas de Campos, 1971.</i>
Vol. III, p. 212	1585	BES	Gràfica	<i>Ganadería local (relación de Vic en 1585)</i> de Jaume Sastre Moll. Bestiar de llana. Campos hi surt consignat amb aproximadament 10.000 animals.
Vol. III, p. 212	1585	BES	Gràfica	<i>Ganadería local (relación de Vic en 1585)</i> de Jaume Sastre Moll. Mules i ases. Campos hi surt consignat amb aproximadament 310 animals.

Vol. III, p. 213	1585	BES	Gràfica	<i>Ganadería local (relación de Vic en 1585)</i> de Jaume Sastre Moll. Bestiar porquí. Campos hi surt consignat amb aproximadament 640 animals.
Vol. III, p. 213	1585	BES	Gràfica	<i>Ganadería local (relación de Vic en 1585)</i> de Jaume Sastre Moll. Vaques. Campos hi surt consignat amb aproximadament 360 animals.
Vol. III, p. 278	1501	CAS CRI SRD	Text	Miquel Ballester de Campos deixa la seva filla Antònia de 9 anys a la casa de Pere Vicens, de Lluçmajor, per fer de criada durant 7 anys a canvi de 10 lliures quan es casàs. Extret d'AMLL, LA-1. M-328, 30.
Vol. III, p. 279	1543	CAS CRI SRD	Text	Miquel Picornell de Campos deixa la seva filla Joana d'11 anys a la casa Antoni Oliver, escrivà de Lluçmajor, per fer de criada durant 7 anys a canvi de 7 lliures i vestir-la de drap. Extret d'AMLL, LA-1. M-336, 46 v-47.
Vol. III, p. 290- 294	1506, 1510, 1529, 1557, 1564, 1569, 1587, 1594	DEM MAL	Graella	<i>Lluçmajorers avecindados fuera de su villa y termino.</i> Miquel Salvà, any 1506. Galcerà Cicerol, 1510. Joan Feliu, pelaire, 1529. Bartomeu Catany, 1557. Miquel Mut, 1564. Antoni Garcia alias Garciot, 1569. Jaume Salvà, 1587. Pere Ballester, 1594. Tots ells afincats a Campos.
Vol. III, p. 295- 297	1500, 1507, 1521, 1525, 1552, 1564, 1573	DEM	Graella	<i>Los forasters de Lluçmajor.</i> Jaume Mas, any 1500. Joan Ballester, 1507. Jaume Orell, 1521. Pere Ballester, 1525. Jaume Ballester, 1552. Antoni Valls, 1564. Joan Vedell, 1573. Tots ells procedents de Campos. Extret d'AMLL, LA-3, 307 bis.

Vol. III, p. 312	1577	ALI FES	Text	Pagament dels jurats de Lluçmajor a un traginer de Campos <i>per un parel de perdius y una grua y 2 parels de galines</i> , 1 ll. 1 s. i 2 d. durant la visita a Lluçmajor de Miquel de Montcada. Extret d'AMLL, LC.
Vol. III, p. 368	1524	GER	Text	Informe de Joan Mercer caporal campaner de les germanies: <i>pres en la batalla de Inca y sentenciat, est judicatus.</i> - XXV l.
Vol. III, p. 370	1523	GER	Llistat	Llistat de 5 campaners caporals a les Germanies.
Vol. III, p. 387, 405 i 408	1524	GER	Text	Informes en relació a les Germanies de Jaume Romaguera que, entre d'altres viles, havia anat a fer sermons a Campos, de Jaume Ballester i de Miquel Cerdà, amb respectives multes de 50 lliures, de Pere Stalellas, <i>ibi habebitur ratio</i> i de Jaume Redó gendre de na Ponça que creien era a Campos. Extret d'una carpeta sense classificar de l'ARM.
Vol. III, p. 455	1599	BIB ESG	Text	Fundació dels Mínims a Campos. Extret de <i>Lorenzo Pérez Martínez, Resumen histórico de la Diócesis Mallorquina, Palma 1959.</i>
Vol. III, p. 478	1524	ESG TES	Text	S'anomena Mateu Abram de Campos com a espòs de Joaneta, germana del prevere Miquel Galmés, custodi del santuari de Gràcia. Extret d'ARM, Prot., M-816, 48-49.
Vol. III, p. 492	1577	ESG	Text	S'anomena el camí de Campos de Lluçmajor en el procés de concessió de terres per establir-hi el monestir de Jesús. Extret d'AMLL, LA-3.

Vol. III, p. 516	1582	COR PIR	Text	Es passa a Campos un avís per l'albirament de <i>dues galeottas de moros</i> . Extret d'AMLL, LC-1581.
Vol. III, p. 534	1551	DEF MON OBR	Text	Contribució de 80 campaners a les obres de fortificació de Ciutat. Extret d'ARM, AH-315, 53 r-Vol.
Vol. III, p. 535	1575-76	BES DEF MON OBR	Text	Contribució de 60 campaners i 10 ases procedents de la vila a les obres de fortificació de Ciutat. Extret d'ARM, AH-344, 170 r-v i 171.
Vol. III, p. 546	1577	COR DEF MON	Text	Construcció de la torre de s'Estellella (Lluçmajor) a un lloc estratègic perquè, entre d'altres, <i>de dita torre se descubrira molt be tota le part de le Rabita fins al Port de Campos</i> . Extret d'AMLL, LA-3, 327.
Vol. III, p. 551	Segle XVI	BIB COR DEF MON PIR	Text	La torre de s'Estellella recull els focs d'avís de la torre del Port de Campos i els dona a la del Cap Blanc. Extret de <i>Juan Binimelis, Historia General del Reino de Mallorca, 4, Palma 1927, p. 48.</i>
Vol. III, p. 554	1540	DEF	Text	Creació del terç de milícia conformat per Lluçmajor, Campos, Santanyí, Algaida, Montuïri, Sencelles, Porreres i Santa Maria.
Vol. IV, p. X	Segle XVII	GGC	Text	Porreres forma part de la segona categoria de les viles de Mallorca a l'hora d'anomenar jurats pel Gran i General Consell.
Vol. IV, p. 3	1685	CAP	Peu de pàgina	Anomena la referència ARM, D 1254 (II) com el lloc on es registra la Capbreuació de Campos.

Vol. IV, p. 12	Segle XVII	URB	Text	Una de les prolongacions del que a Lluçmajor es coneix com el <i>Quadrat</i> és cap al camí de Campos.
Vol. IV, p. 14	Segle XVII	ESG SAN	Text	Jaime de Aro, practicant de farmàcia a Lluçmajor, és família del rector de Campos.
Vol. IV, p. 188	1688	MOL	Text	A Lluçmajor, el molí de Llorenç Ponç es troba ubicat al camí de Campos.
Vol. IV, p. 235	1626	COM OBR	Text	Trànsit de carros de Campos per dins la vila de Lluçmajor.
Vol. IV, p. 269	Segle XVII	PRO TES	Text	Una part de la possessió llucmajorera de Son Garcia de l'Aljub arriba a Joan Lladó, vídua del Dr. Julià Vilà de Campos.
Vol. IV, p. 271	1634	PRO TES	Text	Joan, casat amb Catalina Abram de Campos, rep per testament Llonganí i Tió, terres a Lluçmajor.
Vol. IV, p. 352	1460	CONvt NOT PRO	Peu de pàgina	Adquisició des Llobets, possessió de Lluçmajor, per Antoni Puig als germans P. Mas d'Alaró i J. Mas de Campos amb acta del notari Tomàs Pelegrí. Extret d'ARM, ECR-821, 173.
Vol. IV, p. 353	1659	GEO PRO	Text	La possessió llucmajorera des Llobets confronta, entre d'altres, amb sa Vinyola de Bartomeu Mas de Campos. Extret d'ARM, ERC-922, 458 r.-Vol.
Vol. IV, p. 363 i 364	1696	GEO	Text	La possessió llucmajorera de Son Ramis de la Llagostera confronta en una de les seves parts amb el camí reial que va de Lluçmajor a Campos. Extret d'ARM, Prot. T-306, 40-46 Vol.
Vol. IV, p. 366	1653	GEO	Text	S'anomena la possessió llucmajorera de Païssa en el camí de Campos. Extret d'ARM, Prot. T-306, 431-437 Vol.

Vol. IV, p. 387	1592	ALI	Text	Nombre de persones a les quals corresponien 9 unces de pa diàries. A Campos hi havia 700 persones en aquesta situació. Extret de <i>Lo que se es menester cada dia en la part forana donant un pa per persona de 9 unces tant home com dona</i> , ARM, 89 r-Vol.
Vol. IV, p. 390	1652	PES SAN	Text	Es situen punts de vigilància a les cinc principals vies d'entrada a Lluçmajor formant un cordó sanitari per evitar l'arribada de la pesta, un d'ells al camí de Campos. Extret d'AMLL, LA-8, 51.
Vol. IV, p. 499	1634	GEO URB	Text	El camí de Campos confronta amb diverses terres utilitzades pels frares a Lluçmajor. Extret d'ARM, Prot. C-898, 114 Vol.-114 bis y 115-116.
Vol. IV, p. 511	1695-1696	ESG	Text	Pagament del Convent de Lluçmajor de 2 lliures al Viacrucis de Campos.
Vol. IV, p. 515	1691	ALI ESG	Text	Relació d'existències en espècies, conegudes com a provisions, que procedien de les postulacions dels germans llecs del Convent de Lluçmajor recollides a cases i finques tant de llucmajoreres com de Campos.
Vol. IV, p. 553	1603	BIB CAD ECO	Llistat	Talla general de 1603. Campos 87 ll., 1 d. Extret d' <i>Estudio Archivístico-Histórico de las fuentes fiscales de Mallorca, desde el siglo XV al XIX. Gabela de la Sal, Tallas y Derechos del Aceite</i> . Palma 1982. ARM.
Vol. IV, p. 555	1601	ECO	Llistat	"Lo que han de girar en taules las villes als Sindichs clavaris per los Coronatges del rey". A Campos li corresponen 201 lliures, 17 sous i 11 diners. Extret d'AMLL, Bandos.

Vol. IV, p. 558	1677	ESG	Text	S'anomena a <i>Barthomeu Lledonet de Son Lledonet de Campos</i> com a exempt de fer cap servei a la casa i oratori de Cura. Extret d' <i>AMLL, Avisos</i> .
Vol. IV, p. 578-579	1600	COR DEF PIR	Text	Tota la zona des del camí de Campos de Lluçmajor cap endavant és zona en perill de rebre desembarcaments. Extret d' <i>AMLL, Avisos</i> .
Vol. IV, p. 579	1625	DEF	Text	Lluçmajor pertanyia al terç de Campos, que era comandat per Nicolau Togores Montanyans. Extret de les <i>Miscel·làneas de Mn. Bartolomé Pascual, en el ARM. IX, 557-558</i> .
Vol. V, p. 124	1702	CAD MON ESG	Text	La creu d'en Xeriquet a Lluçmajor situada a la intersecció dels camins de Campos i Porreres.
Vol. V, p. 138	1702	CAD PRO	Llistat	Joan Mas de Campos té una casa a Lluçmajor de 300 lliures.
Vol. V, p. 173	1791	URB	Text	Urbanisme de Lluçmajor creixent en apèndix cap als camins d'entrada i sortida més importants de la vila. Entre ells el camí de Campos.
Vol. V, p. 175	Segle XVIII	CRE MON	Text	Reparació de la creu situada al camí de Campos de Lluçmajor.
Vol. V, p. 178	1783	MOL	Text	A Lluçmajor hi ha 34 molins, més que els d'Algaida i Campos junts.
Vol. V, p. 180	Segle XVIII	MOL	Text	S'anomena el molí de Llorenç Pons Sala situat al camí de Campos de Lluçmajor.
Vol. V, p. 184 i 185	1791	URB	Plànol	Plànol de Lluçmajor que manà fer Jeroni Berard on s'indica el camí de Campos.
Vol. V, p. 188	1794	URB	Text	Seguint el plànol de Berard s'anomena el camí de Lluçmajor a Campos.

Vol. V, p. 189	1796	CRE MON ESG	Text	Creu de Sant Guillem de Lluçmajor a la bifurcació dels camins de Campos i Porreres.
Vol. V, p. 241	1784	PRO TES	Text	S'anomena Jaume Tallades de Campos, gendre de Damià Salvà Tofolet, batle reial de Lluçmajor. Jaume fou el seu confident, de qui Salvà deia <i>mon gendre de qui molt confio para aportar la mia asienda be</i> . Extret d' <i>ARM, Prot. S-497, 141</i> .
Vol. V, p. 247	Segle XVIII	URB	Text	A Lluçmajor, des del carrer de l'Abeurador s'obri el ramal del camí de Campos, un tram conegut com carrer de n'Avellà.
Vol. V, p. 258	1765	OBR URB	Text	Convocatòria per una reunió a Campos amb les autoritats de Lluçmajor, Felanitx, Santanyí i Porreres per tractar el tema de la reparació dels camins que anaven a Palma. Extret d' <i>AMLL, LA-11, 188 Vol.</i>
Vol. V, p. 260	1784	ALI OBR URB	Text	Necessitat d'arreglar el camí del Prat de Son Sunyer per facilitar el pas del que es produeix, entre d'altres llocs, Campos: tota casta de gra i llegums, vi, aiguardent. Extret d' <i>AMLL, LA-12, 142-43 Vol.</i>
Vol. V, p. 266	Segle XVIII	AGR	Text	Son Cosmet de Campos, arrendat per un llucmajorer. Extret d' <i>ARM, Prot. 3777, 96</i> .
Vol. V, p. 267	Segle XVII	COM GEO TOP	Text	La possessió llucmajorera de Son Noguera del Camí era coneguda així pel <i>Camí dit del Palmer per hont se va de la vila de Campos a la Ciutat</i> . Extret d' <i>ARM, ERC-781, 227</i> .
Vol. V, p. 366 i 367	1749	ALI	Text	La població mor per falta d'aigua als pous i hi ha plagues als sembrats, que també moren.

Vol. V, p. 427- 428	1718	GOV	Text	Títols de les porteries de Lluçmajor i Campos. Extret d'ARM, AH, 108 Vol.-109Vol.
Vol. V, p. 500, 501, 502 i 504	1766, 1767, 1775, 1776, 1784	ESG	Text	Vàries accions pastorals i homilètiques del Convent de Lluçmajor i cobraments per part dels celebrants de Campos. Extret d'ARM, C-1061, C-1063, C-1064.
Vol. V, p. 512	1756-57, 1776	EDU ESG	Text	Mestres seràfics de la <i>Cathedra de Gramàtica</i> de Randa ensenyen gramàtica als joves d'algunes distingides famílies de Campos.
Vol. V, Làmina 24	1756	EDU ESG	Fotografia	Fotografia d'un retrat del campaner Mn. Francesc Tallades, que va estudiar gramàtica al Convent de Lluçmajor al 1756.
Vol. VI, Pròleg	1995	BIB	Text	Pròleg de l'obra fet pel campaner Joan Veny i Clar.
Vol. VI, p. 1	1872	URB	Text	A Lluçmajor s'obrin dos carrers paral·lels al camí de Campos.
Vol. VI, p. 2	Segle XIX	COM URB	Text	Lluçmajor està comunicat amb Campos, Santanyí i Porreres.
Vol. VI, p. 7	1801	URB	Text	Deficiències dels carrers de Lluçmajor, entre d'altres motius, pel pas dels carros procedents de Campos, Santanyí i Porreres. Extret d'AMLL, LA- 16.
Vol. VI, làmina 8	Sense datar	CRE MOL MON URB	Fotografia	Imatge del molí llucmajorer de'n Xerequet situat al camí de Campos i la creu de Sant Guillem al començament del camí de Porreres. Foto de la família Salvà de La Llapassa i Truyols.

Vol. VI, p. 123	1885	CRE MON	Text	Creus del terme de Lluçmajor. S'anomena la de Sant Guillem, situada a la carretera de Campos, a la sortida de la vila. Extret de <i>Cruces de piedra, Lluchmajor, BSAL, 22, 6.</i>
Vol. VI, p. 127	1815	OBR	Text	Utilització de pedres del camí de Campos per fer parets per delimitar els camins de Lluçmajor. Extret d'AMLL, LA-14, 20-21.
Vol. VI, p. 140	Segle XIX	COL ESG URB	Text	El campaner teatí Pare Mariano Tallades redacta la creació de noves parròquies a sa Marina de Lluçmajor.
Vol. VI, p. 142	1817	COL ESG URB	Text	El campaner teatí Pare Josep Mariano Tallades redacta el <i>Proyecto de un plan de fundación de dos nuevas poblaciones con sus respectivas Iglesias, custodias del Santísimo y pilas bautismales, que fácilmente podría verificarse en el territorio de la Isla llamado Marina de Lluçmajor.</i> Extret d'ADM, cajón 8, 1168.
Vol. VI, p. 142	Segle XIX	BIB	Text	S'anomena Francesc Tallades com a autor de la <i>Historia de la villa de Campos.</i>
Vol. VI, p. 143	1970 i 1971	BIB TCO	Peu de pàgina	Se cita el P. José Mariano Talladas, C.R., Campos, Festes d'Agost de 1970; sa Comuna de Campos en los escritos sociopastorales del P. José Mariano Talladas, C.R., Festes de la Mare de Déu d'Agost de l'any 1971.
Vol. VI, p. 154	Segle XVIII	TCO	Text	Parla de l'aprofitament de la comuna de Campos.
Vol. VI, p. 194	1876	COL	Graella	Colònia Mendivil de Lluçmajor. Entre els <i>Pioneros de la colonia</i> s'anomena la família Oliver de Campos. Extret d'AMLL, LA, 3708/5.

Vol. VI, p. 370, 371, 372	1746-1818	BIB EDU	Text	Transcripció d'un fragment del treball publicat al volum <i>Homenatge a Jaume Vicens i Vives, II (1967) 755 i ss. de Joan Veny i Clar, titulat L'historiador Francesc Talladas (1746-1818)</i> i el "Suplemento a la historia de Lluchamayor" on, entre d'altres coses, s'anomena Campos com a terra dels Talladas i lloc d'investigació.
Vol. VI, p. 392	1879	CRIM GCV	Text	Crim de Son Mateu de can Maset comès per dos guàrdies civils. S'anomena la carretera de Campos.
Vol. VI, p. 456	1814	CONS DEM	Text	Divisió dels partits en què podrien dividir-se les illes de Mallorca, Menorca i Eivissa. Campos, que es consigna amb 593 habitants, pertanyia al partit de Llucmajor. Extret d'un "Documento impreso cortesía del profesor J. Lladó Ferragut".
Vol. VI, p. 482	1821	ESG DES EXC	Text	El 23 de maig de 1821 es dicta ordre per a la subhasta en crèdits a l'Estat del convent dels Mínims de Campos, entre d'altres.
Vol. VI, p. 488- 501	1823	EXC DES MAL RED	Text i peus de pàgina	Revoltes contra la desamortització a Campos. Són afusellats Joaquim Obrador (a. <i>Perignasi</i>) i Guillem Clar (a. <i>Forner de la Sort de les Ànimes</i>).
Vol. VI, p. 557	1916	FERR	Text	Inauguració de la línia de tren de s'Arenal a Campos.
Vol. VI, p. 559	1890	TEL	Text	Referència a la futura instal·lació d'una estació microtelefònica a Porreres. Extret d'AMLL, LA-27, 34Vol.-35.

Vol. VI, p. 583	1835	BIB ESG EXC	Facsí- mil	Estadística dels regulars exclaustrats. Extret d' <i>Almanaque para las Islas Baleares, 1881</i> . Hi apareixen els Mínims de Sant Francesc de Paula de Campos.
Vol. VI, p. 722- 723	Finals del segle XIX principis del segle XX	BIB ESG	Text i peus de pàgina	Menció a la màrtir Sor Maria dels Àngels Ginard. Son pare era natural de Campos. Als peus de pàgina es fa referència a dues obres de Miquel Mas Ginard que fan referència a la màrtir.
Vol. VII, p. 4	1914	URB	Text	Projectades tres rondes limitant l'eixample a Llucmajor. Una d'elles, la de ponent, enllaçava amb el carrer de Campos i amb les carreteres de Campos i Porreres.
Vol. VII, p. 61	1915	FERR	Text	Treballs d'explanació i fàbrica per fer passar el ferrocarril de Llucmajor a Campos. Extret de <i>Lluchmayor</i> , 15 de maig.
Vol. VII, p. 105	Mitjan segle XX	ALI BIB FES	Text	Font Obrador extreu un fragment de l'obra <i>Memòria acolorida d'unes fires</i> , de 1970, de Baltasar Coll, on explica com els llucmajorers esperaven els comerciants i venedors que venien de fora poble a vendre els seus productes el dia de la Fira de la vila. En un fragment hi diu que els campaners hi venien amb somades de patates i hortalissa.
Vol. VII, p. 116	1904	CORR DEN MUL	Text	Multa a un carruatge de correspondència per infracció comesa a la carretera entre Campos i Santanyi. Extret d'AMLL, CO-1904.

Vol. VII, p. 122	1928	TEL	Text	Petició de la Comissió Permanent Municipal de Lluçmajor per unir la línia telefònica de la vila amb Palma, Campos, Felanitx i Porreres.
Vol. VII, p. 126	1901	DEN GCV TRA	Text	La Guàrdia Civil de Campos denuncia un carrutge de l'empresa <i>Barret</i> per diverses infraccions.
Vol. VII, p. 133	1925	COM TRA	Text	Es declara d'utilitat i necessitat pública la línia de Palma a Ses Salines passant, entre d'altres punts, per Campos per tal d'establir-hi un sevei públic d'automòbils.
Vol. VII, p. 135	1934	MAL TRA	Text	Margalida Clar, lluçmajorera resident a Campos, delega les seves funcions a l'empresa familiar de transports al seu marit Joan Veny (a. <i>Terrola</i>).
Vol. VII, p. 153	1917	LLBM	Text	Presència d'autoritats campaneres, entre d'altres, al míting de <i>La lliga del bon Mot</i> al Velòdrom Monestir Park de Lluçmajor.
Vol. VII, p. 155-156	1925	ESP	Text	S'anomenen els ciclistes de Campos Vicenç Jordà, Josep Fornés i Silvestre Ginard, que disputen diverses curses al velòdrom del Lluçmajor S.C. Extret de <i>La Almudaina</i> de 19 de juny de 1925.
Vol. VII, p. 163	1928	ESP	Text	Pla de vol d'un concurs de la Societat Colombòfila Local <i>Lluçmayorense</i> . La ruta comprenia Campos, Ses Salines, Santanyí i Cabrera. Extret del testimoni de Sebastià Mas Veny, president de la Federació Balear de Colombofília.

Vol. VII, p. 204	Segle XX	GEO	Mapa	Mapa de Lluçmajor amb consignació de límits amb altres municipis. Entre ells el terme de Campos.
Vol. VII, p. 287- 288	1922	EDU ESG	Text i peu de pàgina	S'anomena el mestre nacional de Campos, Sr. Horrach, en el marc d'una festa religiosa escolar a s'Estanyol. Extret d' <i>Heraldo de Lluçmajor</i> , 20 de maig de 1922. L'article és signat per <i>Accio</i> , que al peu de pàgina explica que era el pseudònim del mestre Pedro J. Horrach, estiuejant habitual a s'Estanyol.
Vol. VII, p. 291	1916-1923	ARQ GEO	Text	La finca lluçmajorera de Son Cresta ubicada a la carretera de Lluçmajor a Campos, km. 5, on s'hi trobaren gran quantitat de restes prehistòriques.
Vol. VII, p. 312	1916-1923	ARQ GEO	Text	Excavacions arqueològiques a la possessió lluçmajorera de Son Mulet, a 4 km. de Lluçmajor, prop de la carretera que va a Campos.
Vol. VII, p. 326	1917-18	EPI SAN	Llistat	Número de morts els mesos d'octubre de 1917 i octubre de 1918 a causa del grip del 18. A Campos 9 i 14. Extret de <i>La Almudaina</i> , 13 de novembre de 1918.
Vol. VII, p. 366	1933	COM FES	Text	Pel camí de Campos era per on arribaven campaners, santanyiners i saliners per assistir a les fires de Lluçmajor.
Vol. VII, p. 385	Finals del segle XIX principis del segle XX	CGA	Peu de pàgina	Pràxedis Obrador Burguera de Campos és la mare de Pere Sastre Obrador (a. <i>Pere de Son Gall</i>), inventor del cometagiavió.
Vol. VII, p. 458	1931-1933	MUSI	Text	L'agrupació musical <i>Sis son</i> , de Campos, com una de les orquestrines que es prodiguen en aquesta època.

Vol. VII, p. 459	1934	MUSI	Text	L'Orquestina Marvel és part del programa de les festes de Campos.
Vol. VII, p. 491	1923	GLO ESP POE	Text	Glosa que anomena Campos referint-se a una carrera de resistència a cavall de 1.000 quilòmetres en 10 dies que va realitzar Guillem Garau de Lluçmajor. Extret d' <i>Heraldo de Lluçmajor</i> , 5 de maig de 1923, 2-3.
Vol. VIII, p. 19-22	1913	FES MONQ	Text	Visita de la Infanta Isabel de Borbó. Extret d' <i>AMLL, CO-1913 i LA-46, 44-45Vol.</i>
Vol. VIII, p. 23	1915	FES NOB	Peu de pàgina	Visita del Conde de Romanones. Extret de <i>La Última Hora</i> , 21 d'abril de 1915.
Vol. VIII, pp. 224-228	Principis del segle XX	BIB ESG SMR	Text	Establiment a Lluçmajor de les Germanes Missioneres dels Sagrats Cors, congregació fundada per Son Maria Rafela del Sagrat Cor de Jesús a Campos. Extret de <i>Bartolomé Font Obrador, "El establecimiento de la Casa Convento de la Congregación en Lluçmajor", Revista del 75 aniversario de la fundación</i> . 1966.
Vol. VIII, p. 233	1912	ESG MUS	Text	Es beneeix l'orgue reformat de l'església parroquial de Santa Eulàlia. La benedicció la va fer el vicari general Antoni Maria Alcover, i Sebastià Socias, ecònom de Campos, va actuar de ministre assistent. Extret de <i>La Almudaina</i> de 6 d'agost de 1912.

Vol. VIII, p. 492	1952	POE SRD	Text	Carta de Joan Mascaró a Maria Antònia Salvà on, entre d'altres temes, li explica que el nom de la seva filla és Maria Coloma en recordança de la seva bona serventa i amiga Coloma de Campos, que encara li guardava el pisquet que tenien a Ciutat.
----------------------	------	------------	------	--

Relació de les abreviatures usades en el present article

AGR: Agricultura	GCV: Guàrdia Civil
ALI: Alimentació	GEO: Geografia
ARQ: Arqueologia	GER: Germanies
BES: Bestiar	GGC: Gran i General Consell
BIB: Bibliografia	GLO: Glosa
CAP: Capbreuació	GOV: Govern
CAS: Casaments	INV: Inventari
CAD: Cadastre	LLBM: Lliga del bon mot
CGA: Cometagiavió	MAL: Malnom
COL: Colònies	MOL: Molí
COM: Comunicació	MON: Monuments
CON: Conquesta	MONQ: Monarquia
CONv: Contracte de venda	MUL: Multa
CONvb: Contracte venda bestiar	MUS: Època musulmana
CONvt: Contracte venda de terres	MUSI: Música
CONS: Constitució	NOB: Noblesa
COR: Corsarisme	NOT: Notaris
CORR: Correu	OBR: Obres
CRE: Creus de terme	PES: Pesta
CRl: Criada	PIR: Pirateria
CRIM: Crim	POB: Població
DEF: Defensa	POE: Poesia/Poetes
DEM: Demografia	PRO: Propietaris
DEN: Denúncia	RED: Revolta per desamortització
DES: Desamortització	RVF: Revolta forana
DIV: Línia divisòria de terme o terres	SAL: Sal
DOC: Documents	SAN: Sanitat
ECO: Economia	SMR: Sor Maria Rafela
EDU: Educació	SRD: Servei domèstic
EPI: Epidèmia	SVF: Sant Vicenç Ferrer
ESCR: Escrivanies	TCO: Terres comunals
ESG: Església	TEL: Telèfon
ESP: Esport	TES: Testament
EST: Estimació	TOP: Toponímia
EXC: Exclaustració	TRA: Transport
FERR: Ferrocarril	URB: Urbanisme
FES: Festa	VIG: Vigilància
FUN: Fundació	

De La Universitat a L'ajuntament. L'aplicació dels decrets de nova planta al Govern Municipal de Campos (1715-1725)

Victòria A. Burguera i Puigserver
Universitat de les Illes Balears / IMF – CSIC Barcelona

Resum

El present article pretén endinsar-se en l'estudi dels canvis soferts en l'administració local de la vila de Campos arran de l'aplicació dels Decrets de Nova Planta al 1715, a conseqüència de la victòria borbònica de la Guerra de Successió espanyola. La implantació d'aquests decrets canviaren l'estructura del govern municipal, que passà de ser una Universitat dirigida per jurats i consellers a un Ajuntament governat per regidors i presidit per un batle. Gràcies a l'estudi dels Manuals de Consells –les actes de les reunions dels dirigents locals– s'ha pogut també examinar la situació del poble a inicis del segle XVIII. El resultat és una anàlisi dels canvis institucionals soferts per l'òrgan dirigent de la vila, així com de les funcions quotidianes exercides pels seus membres entre 1715 i 1725. Durant la segona dècada del segle XVIII es produïren a Mallorca i a tots els territoris de l'antiga Corona d'Aragó una sèrie de canvis en la vida pública arran dels canviaments polítics desencadenats per la Guerra de Successió espanyola. La vila de Campos no en fou cap excepció i, en un cert període de temps, adaptà la seva administració a les directrius emanades del nou Govern central. Aquest article pretén analitzar, doncs, el procés que portà a la desaparició, després de gairebé quatre segles, dels jurats i els consellers de la Universitat de Campos per donar pas als regidors de l'Ajuntament homònim.

L'estructura municipal fins al segle XVIII

Des dels segles XIII-XIV, les viles de la Part Forana de Mallorca disposaven d'un òrgan encarregat de la gestió municipal: la Universitat, dirigida per quatre jurats i un nombre variable de consellers, els quals formaven el Consell local.¹ Aquesta estructura va ser

¹ A Campos des de la conquesta cristiana al 1229 hi havia un batlle, que de vegades es compartia amb les poblacions veïnes (Felanitx, Santanyí, Porreres...), però la consolidació del govern municipal en Universitat i jurats prové de les ordinations de Jaume II al 1300. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos en el segle XIII*, Mallorca, 1974, p. 7-8; TALLADES, F.: *Història de la vila de Campos*, I, (1892) 2009, p. 42. Pel que fa al nombre de consellers, va anar variant. L'any 1591 els jurats de Campos demanaren llicència per poder triar dotze consellers, en lloc dels vuit habituals en aquell moment, ja que la vila havia crescut molt i al·legant que anteriorment ja s'havia fet així. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos. De la*

dissenyada pels reis de Mallorca i, posteriorment, retocada pels reis de la Corona d'Aragó.² Es conservà de manera gairebé intacta fins al segle XVIII,³ llevat d'algunes modificacions durant els segles baixmedievals que afectaren, sobretot, els criteris d'elecció del personal que podia accedir a aquests càrrecs i, per tant, exercir un cert control sobre la vila. Es combinaren diverses fórmules de selecció, com el Règim de Franquesa, instaurat per Jaume I al 1249 o el Règim de Pragmàtica, creat pel virrei Hug d'Anglesola al 1398. El primer consistia en un sistema de cooptació, pel qual els integrants de la corporació elegien la persona que havia d'ocupar la plaça vacant; mentre que el Règim de Pragmàtica es basava en un sistema mixt d'insaculació (es treien els noms dels candidats d'una bossa, a sorts) i elecció. De fet, a la Part Forana de Mallorca ja existia un procediment similar mixt des de 1382, sorgit com a substitut del sistema de cooptació. Totes dues fórmules s'anaren alternant durant la primera meitat del segle XV fins que Alfons el Magnànim, a l'any 1447, establí com a únic mètode d'elecció l'anomenat *de sach e de sort*, que seria el que duraria fins al segle XVIII, moment en el qual fou substituït pel nou model borbònic.⁴ Com la major part dels canvis a nivell institucional, foren adoptats amb una major rapidesa a Ciutat, mentre que no s'implatà a la Part Forana de Mallorca fins al 1454.⁵

Aquest sistema de *Sach e de Sort*, vigent als municipis mallorquins durant més de dos segles, consistia en el següent: es posaven els noms dels candidats habilitats per al càrrec en qüestió en un rodolí de pergamí i s'introduïen en uns bossots, dels quals n'eren extrets els candidats per un nin menor de 7 anys, de manera que l'elecció final quedava en mans de la sort. A les parròquies foranes, com era el cas de Campos, els jurats, juntament amb quatre persones hàbils, eren els encarregats d'introduir el nom de les persones adients per a cada ofici en els sacs, dividides segons la seva riquesa i estament social en membres de la mà major, la mà mitjana i la mà menor.⁶ Havien de complir una sèrie de requisits, com ser majors de 29 anys i, des de 1474, no haver ocupat aquell mateix càrrec fins passat un termini de 3 anys.⁷ A través de la documentació es pot comprovar que, efectivament, les places no requeïen sempre en les mateixes persones, tot i que, en parlar d'una realitat reduïda com la de la vila de Campos, l'habilitat o idoneïtat d'algunes persones per ocupar llocs públics, així com la influència que devien exercir dins la vida política, precipitava que fossin igualment elegides per a un càrrec distint al que acabaven d'ocupar. És el cas, per exemple, de Lluís Ballester, jurat a l'any 1715 i conseller durant els anys 1716-1718; de Rafel Tallades, regidor de 1720 a 1722 i batlle reial a partir de 1724 o de Magí Prohens, que deixava el càrrec de batlle al 1715, per

prehistòria al segle XVI, I, Campos, 1997, p. 61. Sembla que, al final, els ho concediren, perquè a l'època aquí estudiada el nombre de consellers varia segons els anys, entre els deu i els dotze.

² CATEURA BENNÀSSER, P., JUAN VIDAL, J., MORRO VENY, G.: "Política e instituciones en el reino de Mallorca (siglo XV)", *Actas del XVI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, I, Nàpols, 2000, p. 161.

³ ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 61.

⁴ Per a tota aquesta qüestió remet al següent article: CATEURA BENNÀSSER, P., JUAN VIDAL, J., MORRO VENY, G.: "Política e Instituciones...", p. 159-178.

⁵ De fet, l'adaptació del sistema d'insaculació va ser una de les reclamacions principals per part dels forans alçats durant la Revolta Forana de 1450. CATEURA BENNÀSSER, P., JUAN VIDAL, J., MORRO VENY, G.: "Política e Instituciones...", p. 176.

⁶ JUAN VIDAL, J.: *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca: siglos XV-XVII*, Palma, 1996, p. 245.

⁷ Els jurats tampoc podien intervenir en l'elecció dels seus parents i tenien prohibit absentar-se del regne si ocupaven un càrrec públic. JUAN VIDAL, J.: *El sistema de gobierno...*, p. 247-248.

després ser jurat del 1715 al 1716 i conseller del 1716 al 1718.⁸

Per aquest sistema d'insaculació s'elegien els quatre jurats de Campos, els consellers, que en aquella època variaven entre els deu i els dotze, i altres oficis públics de la vila: un clavari i tres oïdors de comptes, quatre taxadors, procuradors, síndics, consellers enviats a Ciutat, etc.⁹

Jurats i consellers eren els encarregats de debatre, gestionar i resoldre les problemàtiques de la vila. Es renovaven cada any, tres dies abans de Pentecosta,¹⁰ data que solia oscil·lar entre finals de maig i inicis de juny, i es reunien periòdicament per celebrar «consell», reunions que es recollien en llibres anomenats *Manuels de Consells*, els quals avui dia esdevenen la principal font d'estudi de la gestió municipal anterior a la reforma borbònica.

Relació de jurats i consellers de la Universitat de Campos entre els anys 1715 i 1718:

19 febrer de 1715- 8 juny de 1715:

Jurats:	Consellers:
Sebastià Mesquida	Nadal Lladó, Pere Ginard,
Berenguer Mas	Jaume Sala, Damià Alou,
Lluís Ballester	Llorenç Alou, Berenguer Bennàsser,
Onofre Mas	Julià Mas, Damià Mas,
	Llorenç Amer i Mateu Obrador

10 juny de 1715- 24 maig de 1716:

Jurats:	Consellers:
Lluís Antoni Mas	Sebastià Mesquida, Lluís Obrador,
Magí Prohens	Miquel Ballester, Berenguer Garcia,
Joan Lladó	Tomàs Tallades, Jaume Mas,
Lluís Ballester del Vallet	Berenguer Obrador, Simó Moll,
	Joan Ballester, Gregori Ginard,
	Emili Tallades i Julià Lladó

⁸ Vegeu els quadres posteriors.

⁹ El clavari era el depositari dels diners de la Universitat i duia un registre del que cobrava i pagava. Actuava en nom de la Vila i per ordre dels jurats, mentre que els oïdors de comptes supervisaven la seva administració anualment. Els taxadors, en canvi, eren els encarregats de valorar els béns dels particulars per saber la proporció en què havien de contribuir a les talles. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 62-80.

¹⁰ A partir de la pragmàtica de Felip III imposada al 1614. Anteriorment s'havien elegit el dia de Santa Llúcia o el dia de Sant Jordi. JUAN VIDAL, J.: *El sistema de gobierno...*, p. 246.

2 juny de 1716- 22 març de 1718:

Jurats: Miquel Obrador Miquel Mas Jaume Sala Berenguer Bennàsser	Consellers: Onofre Garcia, Nadal Lladó, Pere Oliver, Miquel Ballester, Guillem Ballester, Lluís Ballester, Mateu Nicolau, Magí Prohens, Gregori Bennàsser, Guillem Mas, Miquel Lladó i Damià Mas
---	---

Hi havia també un batle, el qual exercia funcions majorment judicials. Actuava com a jutge en primera instància al poble, i les seves sentències eren apel·lables davant el batle de Ciutat; posteriorment, davant la Cúria de la Governació i, finalment, davant la Reial Audiència.¹¹ A més, era el màxim representant de l'autoritat reial a la parròquia, ja que Campos era una vila de reialenc i formava part de la jurisdicció del monarca, d'aquí que fos ell l'encarregat d'executar les ordres del governador. Cada any, per la festa dels Reis, s'aplegaven els jurats i consellers per elegir el batle: treien de la bossa d'*elets de batle* (persones aptes per exercir aquest ofici) quatre noms, que s'enviaven al governador perquè fos ell el que elegís el més adequat per ocupar el càrrec.¹² Seguint aquest mateix sistema s'escollia també el mostassaf, oficial encarregat de vetlar per la qualitat dels productes de mercat, la precisió dels pesos i mesures, la conservació de les places i els carrers, etc.¹³

Com a representant del rei, el batle havia de presidir els consells municipals, però no sembla que, a la pràctica, la seva intervenció fos essencial. La seva figura devia adoptar un paper important a l'hora de donar fe com a jutge o actuar com a testimoni i, sobretot, en la presidència de les eleccions dels càrrecs i en l'execució dels acords municipals, però tot apunta que no devia ocupar un lloc preeminent a l'hora de convocar, dirigir o intervenir en les reunions del consell municipal.¹⁴

¹¹ PIÑA HOMES, R.: "Las instituciones del reino de Mallorca a raíz del Decreto de Nueva Planta: necesidades de investigación", a LALINDE ABADÍA, J. et alii (dir.): *II Jornades d'Estudis Històrics Locals. Del decret de nova planta al constitucionalisme*, Palma, 1983, p. 67-68.

¹² Sembla que durant la primera part del segle XIV els batles exerciren el càrrec durant un temps determinat, i fou a partir del regnat de Pere el Cerimoniós quan passaren a ser elegits anualment. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 62-65.

¹³ El càrrec va ser instaurat per Jaume III de Mallorca al 1336 i desaparegué després de l'aplicació dels Decrets de Nova Planta, al 1717. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 66; Idem, *Batles i Mostassafs de Campos*, Mallorca, 1974, p. 10-11, i DURÁN Y CAÑAMERAS, F.: "El Decreto de Nueva Planta de la Audiencia de Mallorca", *BSAL*, 28, 1941, p. 206.

¹⁴ PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los bailes reales de las villas de Mallorca", *BSAL*, 54, 1998, pp. 16-18. Rosselló Vaquer ja s'adonà que el batle de Campos no intervenia en l'administració de la Vila i ni tan sols assistia als consells dels jurats, sinó que actuava com a jutge i es dedicava al manteniment de l'ordre públic. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 64-65. Fet que, per altra banda, s'ha corroborat a l'època aquí estudiada. AMC: GOB-08, f. 1

Relació dels batlles reials de la parròquia de Campos:¹⁵

Batlles reials
1715: Magí Prohens
1715 – 1718: Lluís Ballester
1718 – 1721: Gabriel Ballester
1721 – 1724: Miquel Lladó
1724: Rafel Tallades

La reforma municipal: l'aplicació dels Decrets de Nova Planta

El sistema de govern municipal canvià arran de la Guerra de Successió espanyola i de la implantació dels Decrets de Nova Planta a inicis del segle XVIII. Després de la mort sense descendència del darrer monarca de la dinastia austríaca dels Habsburg, Carles II, s'encetà un conflicte successori que dividí els territoris de la monarquia hispànica entre favorables i dissidents de dos candidats: l'arxiduc Carles d'Àustria i el francès Felip de Borbó. La victòria d'aquest darrer comportà una sèrie de conseqüències negatives pels territoris que, en gran part, havien sostingut la candidatura del primer aspirant. És així que, amb una certa voluntat sancionadora, però també seguint una causa centralitzadora, es van aplicar Decrets de Nova Planta per a cada un dels regnes de l'antiga Corona d'Aragó.¹⁶

L'aplicació d'aquests decrets, entre d'altres moltes conseqüències, suposaren un canvi en la política administrativa del regne i, a nivell municipal en concret, la modificació de l'estructura de l'òrgan de govern amb la intenció d'obtenir un major centralisme i control per part de la monarquia. La uniformització de l'administració dels territoris hispànics passà per la imposició del model castellà (ajuntament i regidors) i la pèrdua dels sistemes municipals d'herència catalano-aragonesa (universitat, jurats i consellers).¹⁷

El moment de transició d'un model a l'altre es va viure a Campos entre els anys 1716 i 1718. La nova planta es publicà el novembre del 1715, i la reial cèdula es comunicà el març de 1716.¹⁸ Encara que el Marquès de Ledesma havia bloquejat la renovació dels Consells municipals, tant de la Part Forana com de Ciutat,¹⁹ aquesta disposició no es respec-

¹⁵ AMC: GOB-08, f. 191r, 196v, 212r, 229r, 242v.

¹⁶ PASCUAL RAMOS, E.: "De jurados a regidores: la designación de los primeros regidores del Ayuntamiento de Palma", *Millars*, 34, 2011, p. 60. Vegeu aquest article per al cas específic de la capital de Mallorca, que precisament en aquells moments canvià el seu nom oficial, de Ciutat de Mallorca a Palma.

¹⁷ Tot i que l'adopció del model castellà a Mallorca no fou absoluta, ja que aconseguiren mantenir algunes particularitats anteriors. PASCUAL RAMOS, E.: "Los regidores borbónicos del ayuntamiento de Palma (1718-1812)", a FALCÓN, I. (coor.): *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Saragossa, 2013, p. 606, i PLANAS ROSSELLÓ, A.: "El municipio de Mallorca tras la Nueva Planta borbónica", a DEYÁ BAUZÁ, M. J. (dir.): *1716: El final del sistema foral de la monarquía hispánica*, Palma, 2018, p. 256. L'Ajuntament de Palma arribaria a recollir representació de tota l'illa a través dels síndics enviats pels pobles de la Part Forana. PLANAS ROSSELLÓ, A.: "La pervivència del derecho mallorquín tras los Decretos de Nueva Planta", *Ivs Fvgit*, 13-14, p. 413 i Idem, "El municipio de Mallorca...", p. 264 i 269-272.

¹⁸ JUAN VIDAL, J.: "El municipio de Mallorca...", p. 62.

¹⁹ SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno de Mallorca: enfiteusis urbana y real cabreva-ción*, I, Palma, 1989, p. 521.

tà a Campos, on s'efectuà una nova elecció de jurats i consellers pel sistema insaculatori entre dia 24 de maig i dia 2 de juny de 1716.²⁰ Aquests serien els que protagonitzarien la transició al nou sistema i donarien pas als nous regidors dia 22 de març de 1718, és a dir, dos anys després d'haver-se comunicat el canvi de sistema.

Dia 22 de març de 1718 els darrers jurats, al seu testament, deixaren constància que, a partir d'aquell moment, els seus successors serien elegits per la Reial Audiència borbònica, institució juridicoadministrativa superior implantada al 1716, també arran dels Decrets de Nova Planta.²¹ El nombre de regidors dependria de la població de la vila, però, en tot cas, es produí una reducció significativa dels dirigents municipals, que a Campos passaren de 4 jurats i 10/12 consellers a 4 regidors, supervisats pel batle reial.

La Resolució de Sant Llorenç el Reial, de 2 d'agost de 1718, va disposar el canvi de la terminologia,²² tot i que durant els primers anys encara conviurien i s'entremesclarien els antics i els nous mots. En la primera reunió dels nous càrrecs elegits per a la Reial Audiència, el 12 de juny de 1718, encara se'ls anomenava *jurats* i, fins i tot, s'anomena un *conseller*, Nadal Lladó, que desapareixerà després.²³ La primera referència als *ratyidos* (sic) és de dia 19 d'octubre de 1718, moment en el qual es pot donar per extingit l'antic consell municipal.²⁴ La Universitat continuaria designant el lloc de reunió dels regidors i les reunions seguirien identificant-se com a *consells –per tenir consell de las cosas utiloses* (sic) – per molt de temps. Les cartes de la Reial Audiència serien de les primeres en fer referència a *el ajuntamiento de cada villa*.²⁵ El que més tard passaria a designar el lloc de reunió de les autoritats municipals, en aquells moments s'entenia com l'acció pròpia de reunir-se, d'ajuntar-se per debatre, discutir, aclarir i resoldre.

Decisivament, un dels canvis més importants respecte a la situació anterior va ser el que afectà els sistemes d'elecció dels nous càrrecs municipals. Els regidors serien elegits per la Reial Audiència el dia de Quinquagèsima cada dos anys, a partir de ternes (lístes de dotze candidats de la vila) presentades pels jurats sortints i el batle reial. Aquest sistema, usat anteriorment només per al nomenament del batle i el mostassaf, s'estengué al nomenament dels regidors. Com que eren aquests, juntament amb els batles, els encarregats d'eleger els que ocuparien el seu càrrec quan acabaven el mandat, es produí un monopoli de la gestió municipal per part de grups reduïts, formats per persones més amigues que no pas apropiades per al lloc que havien d'ocupar, i amb la tendència d'incloure-hi les més acomodades i riques, és a dir, les majors contribuents. Això no obstant, la proposta dels batles era solament informativa, ja que la decisió final la decidia la Reial Audiència, que podia fins i tot nomenar persones no considerades a les ternes.²⁶

Òbviament, aquests canviaments afectaren també l'organització de les reunions del govern municipal. Fins aleshores, els jurats havien estat els encarregats de convocar els membres

²⁰ AMC: GOB-08, f. 187v.

²¹ *Per a què los jurats, hara novament allagits de la Reial Audientia*. AMC: GOB-08, f. 209r. Es modificà la Reial Audiència anterior, instaurada per Felip II al 1571. La borbònica adoptaria atribucions governatives, a més de les tradicionalment judicials. PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los regentes de la Real Audiencia de Mallorca (1716-1808)", *Cuadernos de Historia del Derecho*, 24, 2017, pp. 104.

²² SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 523.

²³ AMC: GOB-08, f. 211v.

²⁴ AMC: GOB-08, f. 212.

²⁵ AMC: GOB-08, f. 229r.

²⁶ SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 523-524.

del consell. Un cop reunits i especificats per escrit els noms dels assistents, el jurat major es disposava a plantejar el tema a tractar, per després votar una solució per majoria o per unanimitat (*nemine discrepante*). Amb la nova disposició borbònica, les actes municipals passarien a ser presidides pel batle reial, mentre que, tal i com es feia ja abans, el regidor major seguiria dirigint la discussió i la resta de regidors votarien el seu parer.

La figura del batle persistí a la reforma, però patint importants modificacions. L'ajuntament borbònic li atorgà una plaça presidencial: passà a presidir les juntes dels regidors, com a conseqüència d'un reforçament de l'autoritat reial en el sistema d'administració municipal. A més, mantingué també el seu paper de jutge en primera instància a les causes civils i criminals, encara que les seves disposicions serien apel·lables directament a la Reial Audiència.²⁷

Com en el cas dels jurats, durant els anys de pas d'un sistema administratiu a l'altre es prorrogà el mandat del batle uns quants anys, fins que dia 19 d'octubre de 1718 Gabriel Ballester fou elegit nou *balle reial y ratyidor* (sic) de Campos,²⁸ essent així el primer batle del nou sistema municipal. A partir d'aquell moment, l'ajuntament rebria cartes de la Reial Audiència cada tres anys, per tal de renovar el càrrec, manant que *cada ajuntamiento de cada villa proponga 3 sujetos, los mas capases para bayle, cuya propuesta sellada y serrada se me remitirán para poner de presente a la Real Audiencia y, en vista de ella y del informe que tendrá de los sujetos, pueda elegir el más hábil y capás para tal empleo*.²⁹ Finalment, un dels efectes col·laterals a la reforma borbònica va ser la incorporació del castellà com a llengua oficial en l'administració. Tot i que els Decrets de Nova Planta no contenien aquesta disposició, la majoria de membres de la Reial Audiència i de la Superintendència foren d'origen castellà, de manera que aquests òrgans adoptarien en primer lloc la recepció de la llengua castellana, mentre que paulatinament s'introduïa en altres àmbits.³⁰ De fet, la primera vegada que aparegué el castellà en els Llibres de Consells de Campos fou el març de 1721, precisament en una carta enviada per la Reial Audiència.³¹ Les actes dels regidors de Campos continuaren essent en llengua catalana fins al 10 d'agost de 1768,³² moment a partir del qual passaren a ser totes en castellà. L'Ajuntament de Campos, per tant, es torbà 53 anys a fer el canvi efectiu de llengua en la seva administració,³³ gairebé una generació després, temps en el qual les classes dirigents campereres s'haurien adaptat al nou sistema castellà.

²⁷ PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los bailes reales de las villas de Mallorca", *BSAL*, 54, 1998, 37-38.

²⁸ AMC: GOB-08, f. 212r.

²⁹ AMC: GOB-08, f. 242v.

³⁰ Cfr. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 705-707 i PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los regentes de la Real Audiencia...", pp. 112-136.

³¹ AMC: GOB-08, f. 229r.

³² AMC: GOB-10, f. 172r. El mateix any desaparegueren també les anotacions en la llengua pròpia de Mallorca de la Reial Capbreuació, i la cèdula del 23 de juny ordenà que les escoles de primera ensenyança i, sobretot, la Universitat, es realitzessin en castellà. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 709. A altres pobles, el canvi de llengua en l'administració local encara seria més tardà, com a Felanitx, on es produí al 1795. XAMENA I FIOL, P.: *Història de Felanitx*, II, Mallorca, 1975, pp. 89-90.

³³ El marquès de Lede, capità general de Mallorca, aviat comprengué les dificultats que presentava la introducció del castellà a les viles de la Part Forana, on difícilment es trobaven persones que poguessin entendre aquella llengua. Fou així que el rei decidí que es mantingués l'administració en la llengua que s'usava anteriorment *previniendo mañosamente ir introduziendo la lengua castellana en aquellos pueblos*. Cfr. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 707-708 i DURÁN Y CAÑAME-RAS, F.: "El Decreto de Nueva Planta...", p. 206.

Relació de regidors de l'Ajuntament de Campos de 1718 a 1725:

12 juny de 1718 - 16 juliol de 1720:

Regidors:

Gabriel Ballester
Gregori Bennàsser
Guillem Mas
Julià Lladó

19 juliol de 1720 - 2 juliol de 1722:

Regidors:

Miquel Oliver
Joan Ballester de Son Fadri
Joan Ballester de Son Bernadí
Rafel Tallades

16 juliol de 1722 - 5 juliol de 1724:

Regidors:

Joan Lladó
Miquel Lladó
Berenguer Bennàsser
Berenguer Oliver

21 de juliol de 1724:

Regidors:

Sebastià Ballester
Onofre Mas
Pere Antoni Oliver
Damià Alou

No obstant aquests canvis en l'estructura interna del sistema administratiu, els Decrets de Nova Planta no varen suposar un canvi radical pel que fa als esquemes de comportament social i de govern. Tot i els intents de modificació, es varen mantenir les jurisdiccions senyoriales i l'estructura econòmica en general.³⁴ Suposaren, això sí, un augment de concentració de poder per part de la Corona i una major presència de les tendències aristocràtiques i oligàrquiques, cosa que comportà, per tant, una certa regressió social.³⁵

La situació de la vila de Campos a l'inici del segle XVIII

Per altra banda, en analitzar el contingut de les reunions del consell municipal es percep

³⁴ PIÑA HOMS, R.: "Las instituciones del reino de Mallorca...", p. 75. Això no obstant, s'aplicaren modificacions fiscals. PASCUAL RAMOS, E.: *El Decret de Nova Planta de Mallorca. Temps de Leviatan*, Palma, 2016, 25-26.

³⁵ JUAN VIDAL, J.: "El municipio de Mallorca...", p. 63. Cfr. PASCUAL RAMOS, E.: "Los regidores borbónicos...", pp. 607 i 613-615.

la situació i les problemàtiques quotidianes d'una vila mallorquina d'inicis del segle XVIII. Una realitat campanera que, en general, no divergeix de la descrita en altres pobles veïns a la mateixa època, com Porreres o Felanitx,³⁶ caracteritzades per les dures condicions econòmiques pròpies del recent conflicte bèl·lic.

Les autoritats locals eren les encarregades de gestionar aquesta situació, ja que dirigien i administraven el municipi en gairebé tots els seus aspectes. Solien ocupar-se de l'avitallament frumentari, de la hisenda municipal, del repartiment de talles i contribucions, del manteniment en bon estat i de la reparació de la xarxa viària, de les obres de l'església parroquial, de diversos serveis municipals com l'abastiment d'aigua, la carnisseria, la peixateria, l'escrivania, de l'ensenyança, de les festes patronals, de la beneficència i de qualsevol assumpte que afectàs la localitat.³⁷

Des del punt de vista qualitatiu, aquestes funcions no canviaren amb el nou ordre establert al segle XVIII. Hi hagué una continuïtat en la forma de gestionar la vida municipal, per la qual cosa gairebé no es diferenciaven les resolucions dels jurats i consellers de les dels regidors.³⁸ Les actes del nou ajuntament de Campos mostren la mateixa dinàmica anterior, tot i que destaca un major control de la Universitat, en procés de convertir-se en Ajuntament, per part dels organismes superiors, i un minvat poder d'acció per part de només quatre regidors que hagueren d'assumir les competències que abans exercien quatre jurats i deu consellers.

Funcions econòmiques

A l'època, la vila no passava per una bona conjuntura econòmica, fet que s'explica, en part, per les seqüeles de la Guerra de Successió, però també pel dèficit crònic que sofrien les finances del regne de Mallorca arran de la dependència del gra exterior, del pagament de creditors, dels anys de males collites...

A les autoritats els preocupava, sobretot, la manca de diners que sofria el municipi, i per això es dedicaren moltes de les reunions del consell municipal a la recerca de vies per obtenir-ne. Es proposaren tot un seguit de mesures: demanar diners als clavaris, exigir el pagament als deutors, enviar emissaris a Ciutat per tal d'aconseguir diners, suggerir que els jurats pagassin per via de préstec o que es venguessin les cases que la Universitat havia cedit en cens a particulars, etc.³⁹ Algunes persones del poble devien el lloguer de les cases que la Universitat havia disposat a gent pobra, i d'altres tenien pendent el pagament d'impostos, com les talles. En la immediata postguerra, augmentaren les peticions d'habitants que demanaven als dirigents de la vila que els perdonassin els deutes o que aquests poguessin ser commutats a canvi d'algun servei públic.⁴⁰ Les disposicions del consell municipal tendiren a ser comprensives i a cedir davant les demandes, sense l'aplicació de mesures dràstiques. De la mateixa manera, la Universitat també era deutora a particulars que havien prestat diners a les arques municipals, bé perquè havien posat les seves cases a disposició de la cavalleria o perquè havien proveït certs produc-

³⁶ Vegeu: BARCELÓ CRESPI, M., SERVERA SITJAR, B.: *Vida municipal i nova planta. Porreres, 1718-1728*, Porreres, 1993 o XAMENA I FIOL, P.: *Història de Felanitx...*

³⁷ JUAN VIDAL, J.: *El sistema de gobierno...*, p. 248.

³⁸ Fet ja apuntat a SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 523.

³⁹ AMC: GOB-08, f. 185r, 186v, 187v, 194r.

⁴⁰ AMC: GOB-08, f. 191r, 197r.

tes de primera necessitat durant la guerra.⁴¹

Els habitants de Campos estaven igualment obligats a pagar certes taxes o tributs, dels quals en destaquen dos: les talles, un tipus d'impost directe que pagaven els habitants de les viles al Sindicat de Fora, al Reial Patrimoni o a altres organismes superiors, i els utensilis, que es recaptaven pel parament i manutenció de les tropes: llenya, oli, veles, carbó, palla... com a conseqüència del conflicte successori espanyol. Aquesta darrera contribució inicialment tenia un caràcter eventual, que es convertí en ordinària al segle XVIII, en establir-se una guarnició militar permanent a l'illa.⁴²

Com que la gent pagava en funció dels béns que posseïa, era necessari fer estimacions de béns que, a mesura que passava el temps, quedaven obsoletes. Al consell extraordinari del 29 d'octubre de l'any 1720, els regidors de Campos expressaren les seves intencions de fer pagar als senyors de Ciutat que tenien propietats a la vila.⁴³ De fet, la nova política fiscal borbònica volia extingir les immunitats fiscals i forçar tothom a contribuir amb impostos, tal i com quedà establert a la Reial Solució de 20 de maig de 1718; però, a la llarga, tot i reduir la quantitat de persones immunes, aquestes no van deixar d'existir.⁴⁴

Funcions de beneficència

El consell i els posteriors regidors també vetlaven pels més necessitats del poble. Encara que l'Església dugués a terme obres de caritat, la Universitat disposava cada any d'uns diners per fer obra pia, sobretot per a pobres, dones fadrines, morts sense diners... Una de les aportacions més freqüents era la proporcionada a *donzelles a meridar*. Consistia en una ajuda econòmica, generalment de tres lliures, a dones fadrines pobres que volguessin casar-se, com a contribució a la seva dot.

Igualment, requeïa sobre els dirigents del municipi l'educació dels més petits, que pagaven un mestre de gramàtica, renovat cada cert temps, perquè fes classe als minyons.⁴⁵ Foren també els jurats els que, al segle XV, cediren una casa per a l'hospital i col·laboraren en el finançament de les obres.⁴⁶ Posteriorment, com a protectors de l'hospital, també s'encarregaren de les seves despeses. El 24 de maig de 1716, per exemple, destinaren una ajuda al senyor Amer, al senyor Vila, a Mateu Nicolau, Berenguer Cireró i Mateu Ginard, barbers, i a Mateu Amer, manescal, perquè visitassin els pobres de l'hospital.⁴⁷ La vila de Campos també disposava d'un hostel o casa d'hostes per allotjar la gent forastera que visitava el poble. Al segle XVI, es tractava de la casa d'algun particular que s'oferia per hostatjar gent a casa seva i, naturalment, rebia diners de la Universitat per aquest servei.⁴⁸ Durant els anys estudiats, els jurats es feien càrrec d'un *hostal ordinari*

⁴¹ AMC: GOB-08, f. 187r, 196v, 195v.

⁴² SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 639.

⁴³ AMC: GOB-08, f. 228r.A

⁴⁴ SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 624.

⁴⁵ AMC: GOB-08, f. 191r. Sembla que l'escola de Campos té els seus orígens a la segona part del segle XVI i, a l'inici, l'ensenyança es duïa a terme a l'església de l'hospital, gratuïta per als nens pobres. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 178; TALLADES, F.: *Història de la vila...*, p. 75-76.

⁴⁶ L'hospital de Campos es fundà l'any 1449. ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 180 i TALLADES, F.: *Història de la vila...*, p. 75.

⁴⁷ AMC: GOB-08, f.187r.

⁴⁸ ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, p. 98.

de l'Església, el llogaven i, fins i tot, en registraren la seva venda al 1720.⁴⁹ Sense poder determinar si es tractava d'un edifici específic per aquesta funció o, com en temps passats, es referia a diverses estances habilitades en una casa particular, en qualsevol cas, els dirigents municipals gestionaven aquest servei, encara al segle XVIII.

Després de la constitució del nou Ajuntament al 1718, els regidors continuaren oferint ajudes a dones fadrines per al seu matrimoni, però no es registraren altres subvencions a l'hospital o en educació. A falta de més informació, podria ser que la mala conjuntura econòmica no hagués permès disposar de fons suficients per mantenir les passades inversions.

Tasques de manteniment i abastiment

El sosteniment de les infraestructures de la vila en bones condicions, així com l'aprovisionament de gra i altres aliments per als habitants del poble, eren també algunes de les funcions inherents al govern municipal. Aquestes preocupacions augmentaren a partir de l'inici de la Guerra de Successió a causa de l'allotjament de soldats que hagué d'assumir la vila. Significà una despesa molt gran per a la Universitat, que hagué de disposar palla per a la cavalleria, llenya per als llits dels soldats, fer front al lloguer d'una casa per hostatjar-los, determinar una bugadera per rentar-los la roba i organitzar tot el parament dels oficials i dels soldats.⁵⁰

Per altra banda, el que produïen les terres de la vila no sempre resultava suficient per a la subsistència de tots els habitants, com era comú a la Mallorca de l'Edat Moderna, i per això en ocasions s'enviaven síndics a Ciutat per comprar blat, forment, ordi...⁵¹ I, altres vegades, part de la recol·lecta dels camps campaners s'entregava a Ciutat a un preu ja acordat.⁵²

El consell també manava reparar les zones de la vila que estaven en mal estat, com l'empedrat dels abeuradors dels cavalls, les esglésies, ermites i els seus voltants.⁵³ Com a fet paradigmàtic, al 1725 l'ajuntament hagué de fer front als desastres causats per un dels fenòmens naturals malauradament més recurrents a la vila de Campos: una torrentada. Segurament registrada en els darrers dies de setembre, dia 1 d'octubre de 1725 els regidors es plantejaven com treure les aigües de les terres i cases del poble, així com de les immediacions, les quals havien causat molts danys.⁵⁴ Es prengueren mesures dràstiques i immediates: decidiren estimar els danys i pagar les despeses a través dels béns comuns de la vila i, en el cas que algun terratinent s'hi oposàs, acordaren defensar la causa i nomenar un regidor per anar a Ciutat, si fos necessari. La població devia tenir ja una certa experiència, ja que es féu referència a dues situacions similars anteriors: una a l'agost de 1645 i l'altra, al setembre de 1699.

⁴⁹ AMC: GOB-08, f. 191r, 187v, 211v, 223v.

⁵⁰ AMC: GOB-08, f. 196v, 198r, 187v.

⁵¹ AMC: GOB-08, f. 237r, 247v, 281v.

⁵² AMC: GOB-08, f. 246r.

⁵³ AMC: GOB-08, f. 193r.

⁵⁴ AMC: GOB-08, f. 256r.

Altres funcions polítiques

El consell municipal i, després, els regidors, s'encarregaven de les eleccions d'alguns oficis municipals –feien ternes dels candidats a batle i mostassaf–, responien a les demandes de particulars, feien d'intermediaris a les disputes entre els veïns del poble i, si algun assumpte quedava fora del seu abast, ho notificaven a institucions superiors.⁵⁵ Com a conseqüència de la reducció del marge d'acció dels nous regidors respecte als jurats anteriors, en part fruit de la tutela que sobre ells exercien altres organismes superiors, s'incrementaren les cartes i ordres provinents de la Reial Audiència a partir de 1718. Mallorca va ser dels darrers territoris a reconèixer Felip V com a nou rei. Mentre que dia 19 de febrer de 1715 els jurats de Campos feien referència a “*nostron monarca Carlos 3*”,⁵⁶ dia 10 d'agost del mateix any, després de la presa de Mallorca per part de l'exèrcit borbònic al juliol, els jurats al·ludien ja a “*nostron monarque Faliph quint*”.⁵⁷ Com caldria esperar, al 1715 destaquen les al·lusions a la guerra, al manteniment de soldats, a l'aportació d'homes per combatre, i a la disposició d'armes per part dels regidors, que serà una conseqüència de la militarització que succeí la instauració borbònica.⁵⁸ No manquen tampoc les notícies d'una altra de les funcions pròpies del consell municipal: els preparatius de la festivitat del poble, Sant Julià, celebrada el dia 7 de gener.⁵⁹ A partir de l'any 1724, però, arran de la crisi econòmica i de la manca de diners que sofria la Universitat, els regidors reduïren els festejaments per tal de disminuir-ne les despeses. De la mateixa manera, també s'ocuparen de preparar els carrers i les cases de la vila per a la visita d'algunes autoritats superiors, com el Marquès de Ledesma, la tardor de 1715. Les visites d'alguns nobles s'intentaven estimular a través de la disposició de diners municipals.⁶⁰

Relacions amb l'Església

El consell municipal mantenia una íntima relació amb l'Església.⁶¹ La Universitat i, posteriorment, l'Ajuntament de Campos, contribuïa a les despeses de reparació de les esglésies de la vila i dels seus entorns i, fins i tot, nomenava alguns càrrecs. Els dirigents campaneres designaven el receptor del benefici de l'orgue, del benefici de Sant Blai i nomenaven també el donat de la Font Santa, tot i que el bisbe havia de confirmar la persona que obtendria el benefici de l'ermita.⁶²

⁵⁵ AMC: GOB-08, f. 228r, 230r, 233r, 238v. Tenint també en compte que eren menors en nombre i no es podien recolzar en el consell, davant assumptes de gran importància, els regidors acudiren a la Reial Audiència sol·licitant-li provisions o llicència per convocar Consell General o Assemblée General de Veïns. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno...*, p. 522-523 i 528.

⁵⁶ AMC: GOB-08, f. 185r.

⁵⁷ AMC: GOB-08, f. 193r.

⁵⁸ AMC: GOB-08, f. 245r.

⁵⁹ Segons Tallades, la festa del patró campaner es va celebrar el dia 7 de gener fins a l'any 1756, en què el bisbe de Mallorca, Llorenç Despuig i Cotoner, advertí que s'estava celebrant el Sant Julià equivocant i manà canviar la festa al 9 de gener, dia en què encara se celebra actualment. TALLADES, F.: *Història de la vila...*, p. 59.

⁶⁰ AMC: GOB-08, f. 189r, 198r.

⁶¹ Prova d'aquest vincle és el fet que les reunions de govern es fessin a l'església parroquial abans de l'aparició de les primeres cases de la vila, específiques per a aquestes funcions. LLADÓ Y FERRAGUT, J.: *El régimen municipal en los pueblos de Mallorca desde Jaime I de Aragón*, Palma, 1933, 24-25 i 34.

⁶² AMC: GOB-08, f. 188r, 220v, 222v.

A l'època estudiada, es descriuen una sèrie de reparacions en edificis eclesiàstics del terme de Campos: s'arreglà la sagristia del poble; el canyís, les bigues i algunes teules de la pallissa de Sant Blai i es col·locà el pedrenc de la Font Santa. Igualment, a l'any 1724 es produïren obres a l'església i els regidors proposaren estendre el pagament d'alguna quantitat a la «gent de la plaça» per tal que col·laborassin en les obres, com es feia ja en altres viles.⁶³

Els Testaments

La darrera reunió dels jurats abans de deixar el càrrec incloïa sempre un testament, és a dir, una recapitulació dels béns que posseïa la Universitat i un resum de les accions de govern més significatives, indicant també les que es deixaven pendents. Els dirigents feien un balanç de la situació en el moment de la sortida que, posteriorment, contendria un inventari de les possessions mobles i immobles de la Universitat o Ajuntament. La reforma borbònica atorgà un major interès a aquesta pràctica, com un instrument més de control de la vida municipal, i precipità que els testaments, fins en aquell moment simples i sense estructura, fossin, a partir de 1718, molt més detallats i esquematitzats. A tall d'exemple, mentre que al testament dels jurats que abandonaren el càrrec al 1715 es feu menció als jurats que havien mort, als diners i a les armes prestades als soldats que combateren al terme de Campos, a més de les despeses i deutors de la Universitat; els regidors, en deixar el càrrec, farien una llista exhaustiva de béns mobles i immobles, compres, donacions, pagaments, situació dels llibres, persones que devien diners al municipi i ordres rebudes des de Palma. Gairebé sempre repetirien el mateix esquema, incorporant només petites variacions.⁶⁴

Conclusió

Campos adoptà, en un marge de dos anys que van de 1716 a 1718, el nou sistema administratiu borbònic, molt més centralista i castellà, com a conseqüència de la Guerra de Successió i de l'aplicació dels Decrets de Nova Planta. Un canvi que afectà la terminologia dels càrrecs que s'ocupaven de la gestió de la vila, el seu nombre i els criteris d'elecció, i que reforçà la supervisió dels afers municipals per part d'organismes centrals dependents de l'autoritat reial, com fou la Reial Audiència. L'antiga Universitat, formada per jurats i consellers, donà pas, així, a l'Ajuntament de Campos, regit per regidors encapçalats pel batle, figura fins aleshores no tan present en l'executiu de la vila.

Per altra banda, les reunions de les autoritats campaneres han ofert una finestra a la situació de la vila a inicis del segle XVIII, en plena postguerra de successió, i a les decisions preses pels dirigents per tal de resoldre les problemàtiques econòmiques, polítiques i socials del poble, algunes de les quals generades o potenciades per la situació bèl·lica anterior.

En definitiva, els canvis experimentats dins l'òrgan de govern municipal de Campos són un ressò de la història del poble en si. Un poble que, com la resta de viles de l'illa de Mallorca, visqué precisament en aquells moments un dels trasbalsos polítics més importants i significatius de tota l'Edat Moderna.

⁶³ AMC: GOB-08, f. 191r, 194r, 247r, 248r.

⁶⁴ AMC: GOB-08, f. 190r, 223v, 233v i 243r.

Bibliografia:

- BARCELÓ CRESPI, M., SERVERA SITJAR, B.: *Vida municipal i nova planta. Porreres, 1718-1728*, Porreres, 1993.
- CATEURA BENNASSER, P., JOAN VIDAL, J., MORRO VENY, G.: "Política e instituciones en el reino de Mallorca (siglo XV)", *Actas del XVI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, I, Nàpols, 2000, p. 159-178.
- DURÁN Y CAÑAMERAS, F.: "El Decreto de Nueva Planta de la Audiencia de Mallorca", *BSAL*, 28, 1941, p. 189-207.
- JUAN VIDAL, J.: "El municipio de Mallorca en la época de los Austrias y los Borbones: de la insaculación a la nueva planta", *La Ciutat de Mallorca, 750 anys de govern municipal: cicle de conferències*, Palma, 1998, p. 45-67.
- JUAN VIDAL, J.: *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca: siglos XV-XVII*, Palma, 1996.
- LLADÓ Y FERRAGUT, J.: *El régimen municipal en los pueblos de Mallorca desde Jaime I de Aragón*, Palma, 1933.
- Nueva planta de la Real Audiencia del reyno de Mallorca establecida por su Magestad con Real Cedula de diez y seis de março de mil setecientos diez y seis*, Mallorca, 1716.
- PASCUAL RAMOS, E.: "De jurados a regidores: la designación de los primeros regidores del Ayuntamiento de Palma", *Millars*, 34, 2011, p. 59-75.
- PASCUAL RAMOS, E.: "Los regidores borbónicos del ayuntamiento de Palma (1718-1812)", a FALCÓN, I. (coor.): *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Saragossa, 2013, p. 606-619.
- PASCUAL RAMOS, E.: *El Decret de Nova Planta de Mallorca. Temps de Leviatan*, Palma, 2016.
- PIÑA HOMS, R.: "Las instituciones del reino de Mallorca a raíz del Decreto de Nueva Planta: necesidades de investigación", a LALINDE ABADÍA, J. et alii (dir.): *II Jornades d'Estudis Històrics Locals. Del decret de nova planta al constitucionalisme*, Palma, 1983, p. 57-79.
- PIÑA HOMS, R.: "Mallorca 1715. Del desguace de las instituciones a la agonía de la Inquisición", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 26, 2016, p. 91-196.
- PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los bailes reales de las villas de Mallorca", *BSAL*, 54, 1998, 7-44.
- PLANAS ROSSELLÓ, A.: "La pervivencia del derecho mallorquín tras los decretos de nueva planta", *Ivs Fvgit*, 13-14, 2004-2006, p. 409-437.
- PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los regentes de la Real Audiencia de Mallorca (1716-1808)", *Cuadernos de Historia del Derecho*, 24, 2017, 103-136.
- PLANAS ROSSELLÓ, A.: "El municipio de Mallorca tras la Nueva Planta borbónica", a DEYÁ BAUZÁ, M. J. (dir.): *1716: El final del sistema foral de la monarquía hispánica*, Palma, 2018, pp. 255-276.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos. De la prehistòria al segle XVI*, I, Campos, 1997.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Nueva planta de gobierno de Mallorca: enfiteusis urbana y real cabreación*, Palma, 1989.
- XAMENA I FIOL, P.: *Història de Felanitx*, Mallorca, 1975.

Orde dels Mínims: des dels orígens fins al convent de Campos

Tomàs Oliver Galea

Introducció

El convent dels Mínims de Campos constitueix gairebé un tema desconegut dins la història del poble, del qual ens ha arribat poca informació, molt sovint dispersa i confosa. Si bé ens ha arribat als nostres dies l'església del convent, en ús original, poc en sabem de les seves dependències conventuals i de qui les albergava. L'ordre de clausurar el convent l'any 1835,¹ i posteriorment, el canvi radical dels seus usos, va esborrar per sempre la seva fesomia original. Així doncs, pausadament, s'ha anat simplificant la seva visió dins la consciència popular, de manera que ens queda poc més que una fina pàtina de dades històriques que envolta les velles i trastocades restes arquitectòniques. Per aquesta raó, és tan necessari estudiar el tema com donar-lo a conèixer, com a part fonamental del patrimoni cultural campaner, i així, posar-lo en valor.

El propòsit del present treball radica a intentar vertebrar un discurs continuat sobre l'orde dels Mínims, des dels seus orígens fins arribar al convent de Campos i el seu tancament. Per tant, es pretén descobrir la seva formació, funcions i principals característiques. Per altra banda, també es procura mostrar com l'embranchida de l'esperit religiós,² durant l'Edat Moderna, sumeix el poble de Campos dins la fe catòlica a través dels pares de l'orde dels Mínims, els quals contribuïren a disseminar els dogmes catòlics a través de la màxima severitat, rigidesa i vida austera. Un altre dels objectius és evidenciar que el clima de santedat en la societat campanera de l'època i l'expansió de l'espiritualitat de sant Francesc de Paula incardinaren a principis del segle XVII la vila de Campos.

Pel que fa a la metodologia del treball, s'ha duit a terme una recerca a nivell bibliogràfic i arxivístic,³ amb l'objectiu d'obtenir les principals fonts historiogràfiques per desenvolupar l'eix argumental del text. També, com a treball de camp, s'han visitat les restes arquitectòniques de les dependències conventuals dels Mínims de

¹ Es fa referència als efectes de les desamortitzacions de Mendizábal de 1835, de clausurar ordes conventuals a tot l'Estat Espanyol i, per tant, com a conseqüència també afectà els convents de Mallorca. FERRER FLÓREZ, M.: *Desamortización eclesiástica en Mallorca (1835)*, Imprenta Politécnica, Palma, 2002, p. 7-8.

² A l'Edat Moderna entren a Mallorca les noves onades d'espiritualitat pròpies del segle XVI. MURRAY, G., PASCUAL, A., LLABRÉS, J.: *Conventos y monasterios de Mallorca, Historia, Arte y Cultura*, Olañeda Editor, Palma, 1992, p.7

³ Resulta molt complexa la consulta de les fonts arxivístiques, ja que la documentació examinada presenta moltes dificultats a l'hora de ser llegida. En molts casos es tracta de documents dels segle XVI i XVII, per la qual cosa, són escrits en català antic o en llatí, amb una grafia que en molts casos és incomprendible. A tot això, també se li ha de sumar el mal estat de conservació que solen presentar.

Campos, la qual cosa ha permès veure *in situ* quina és la configuració del seu estat actual i identificar estructures i símbols originals.

Origen, formació i expansió de l'Orde Mínima

El moviment espiritual de sant Francesc de Paula sorgeix l'any 1435 a Paula,⁴ quan el sant tenia només 19 anys, després d'haver romàs en soledat⁵ des dels 13 anys, ignorat per tothom i entregat a la penitència. Quan és descobert apareixen els primers deixebles que decideixen viure l'experiència evangèlica d'oració i penitència a l'entorn del seu mestre espiritual.⁶ Així doncs, els seus fidels imiten l'exemple del mestre com a única forma de vida durant anys, els quals anaren formant escoles d'espiritualitat al seu entorn.⁷

Aquest moviment, en poc temps, es consolidà i s'estengué a diverses comunitats. En un principi s'estén per Calàbria, després per Sicília i Nàpols, i així fins arribar a gairebé tots els punts d'Itàlia. Aquesta activitat religiosa creà tal impacte en la societat italiana, que s'arribà a exigir la intervenció de l'autoritat eclesiàstica, de manera que l'arquebisbe de Cosenza donà caràcter jurídic al moviment, de forma oral i després escrita, l'any 1471. Més endavant, el 1474, el Papa Sixt IV li donà plena personalitat jurídica,⁸ de manera que l'orde quedà constituïda en un institut de dret pontifici.⁹

Aquesta naturalesa de santedat es popularitza i arriba al coneixement del rei de França, el qual fa valer l'autoritat pontificia i exigeix la presència del sant a la cort francesa, per tal de curar la seva malaltia. Però sant Francesc de Paula li fa saber que no hi pot posar remei, ja que aquests són els plans que Déu li té encomanats, i per tant el rei ha d'acceptar la seva voluntat. Tot i així, convenç el rei per preparar-lo per morir cristianament. D'aquesta manera, el sant queda a França i s'hi instal·la definitivament. Amb el suport i el mecenatge dels reis, s'estén l'orde Mínima per França. És en aquest moment que es fixa el caràcter de l'orde i la seva fisonomia. Es fa una gran passa cap al cenobitisme¹⁰ i es redacten les regles,¹¹ les quals reberen l'aprovació de la Santa Seu l'any 1506. A partir d'aquest moment s'expandeix pels territoris germànics i finalment arriben a la península ibèrica.

Després de la mort del fundador es constituïren trenta-dos convents a vuit províncies monàstiques, repartides per Europa. D'aquests convents, només quatre pertanyien a la península ibèrica, que formava una sola província. Aquests convents

⁴ Paula (en italià *Paola*), és una població del sud d'Itàlia, pertanyent a la província de Cosenza, a Calàbria.

⁵ Segurament, d'aquí prové la dedicació a la Mare de Déu de la Soledat als diferents convents dels Mínims. En el cas del convent de Campos, aquesta verge té un lloc destacat dins l'església, la qual compta amb una confraria de Setmana Santa que té un gran protagonisme en la processó del Divendres Sant. ADM, IV/25/53.

⁶ VIDAL OLLERS, J.: *La Soledat I Centenario del templo parroquial*, Imprenta Covas, Palma, 1985, p. 22.

⁷ RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca IV Centenario 1582-1982*, Imprenta Politécnica, Palma, 1982, p. 5.

⁸ VIDAL OLLERS, J.: *La Soledat...*, 1985, p. 22.

⁹ RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 5-6.

¹⁰ El cenobitisme és una tradició monàstica que promou la vida en comú de les comunitats religioses.

¹¹ BLA, Sala II-1/1

estaven repartits entre les ciutats de Màlaga (1493), Andújar (1495), Puerto de Santa María (1502) i Écija (1506). A finals del segle XVI, just abans de l'arribada dels Mínims a Mallorca, els convents s'estenen pels regnes hispànics i n'augmenta considerablement el nombre, de quatre a cent trenta.¹²

Establiment dels Mínims a Mallorca

La primera nota que tenim sobre l'arribada dels pares Mínims a Mallorca data del 10 de febrer de 1582, moment en que el pare Ojeda, provincial de Catalunya, signa un poder pel qual delega al pare Ledesma a iniciar les gestions pertinents per introduir l'orde Mínima a al Regne de Mallorca. Tot seguit, Ledesma arriba a Ciutat i és ben rebut pel virrei Don Antoni d'Oms, pels seus consellers, i pel bisbe Don Joan Vich i Manrique.¹³ Aleshores el 16 de febrer de 1582, es fa petició formal al Gran i General Consell de Mallorca, el qual, unànimement, dona conformitat per a la fundació de l'orde Mínima a l'illa.¹⁴

Inicialment, els convents de Mallorca depenien de la província monàstica de Catalunya fins els 1593, de la província d'Aragó fins el 1596 i de la província de València fins el 1602. Aquest darrer any, els convents de Mallorca es constitueixen en província regular independent, per dret del capítol general celebrat a Barcelona.¹⁵ El primer corrector¹⁶ provincial de Mallorca fou fra Simó Palacios, el qual morí durant el primer any del seu segon mandat.¹⁷ Posteriorment, va ser corrector el conegut beat Gaspar de Bono.¹⁸

Una vegada establerts a Mallorca, es formà la primera comunitat i els pares Mínims prengueren possessió de l'església de sant Nicolauet, situada molt aprop de Porto Pi. Però les incursions i saquejos pirates eren molt freqüents en aquell moment, per tant, era un lloc perillós. Això els obligà a abandonar aquella zona, i vuit mesos més tard es traslladaren a l'altra banda de Ciutat, també a extramurs,¹⁹ on ja hi havia una petita església, que dedicaren a la Mare de Déu de la Soledat.²⁰

El mateix any, el 1584, es fundà el convent de Muro dedicat a santa Anna, del qual, el beat Gaspar de Bono també en fou el seu primer corrector. L'any següent, el 1585, es funda el convent a Ciutat, sota la advocació de sant Francesc de Paula.²¹ L'any

¹² RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 5.

¹³ RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 6.

¹⁴ ARM, AGC, 42, f.16.

¹⁵ VENEY BALLESTER, A.: *El P. Fray Juan Alzina. Religioso Mínimo de San Francisco de Paula. (Muro 1580 – Campos 1646)*, Impremta Roig, Campos, 1964. p.19.

¹⁶ Els Mínims anomenen corrector al superior.

¹⁷ Els mandats es renovaven de manera triennal. Es reunien dues classes d'assemblees: el capítol provincial i el capítol definitori. El primer es reunia una vegada cada tres anys i elegia un religiós per regir la província durant els següents tres anys; i el segon, es reunia dues vegades durant el trienni, el qual confirmava l'elecció. RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 28.

¹⁸ D'origen valencià, el Beat Gaspar de Bono era considerat un religiós excepcional i un dels Mínims més insignes. VENEY BALLESTER, A.: *El P. Fray Juan Alzina...*, p.17.

¹⁹ Aquella zona comprenia una extensió gran, des de sa Cabaneta i Sant Jordi fins a la mar, amb més de 60 km². Però era una zona pantanosa, insalubre i amb aires putrefactes, cosa que els provocava nombroses malalties. VIDAL OLLERS, J.: *La Soledat...*, p. 11, 12 i 26.

²⁰ Aquesta zona es localitza on actualment es troba el barri i l'església de la Soledat de Palma, també conegut com a s'Hort des ca.

²¹ Es situava molt aprop del palau de l'Almudaina i el convent de sant Domingo. Concretament on en l'actualitat es troba el jardinet de la plaça de la Reina. RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 7.

1607 es fundà el convent de Campos.²² L'any 1667 es dona conformitat per fundar el convent de Sineu. I finalment, el darrer convent dels Mínims que es funda a Mallorca és a Santa Maria del Camí, l'any 1682.²³

La fundació del convent de Campos

Després de la fundació dels convents de Palma i Muro, els pares Mínims foren molt ben acollits a l'illa, ja que es movien per diferents punts del territori per tal de difondre els desitjos de servir a Déu. Prova d'això són les grans almoines que rebien quan venien a Campos i fins i tot, alguns campaners en prengueren l'hàbit,²⁴ com per exemple Antoni Vanrell (1592), Benet Poses (1597), Jaume Mas (1597) i Antoni Mòger (1607).²⁵ Aquest clima de santedat i veneració a sant Francesc de Paula provocà l'interès per obrir un convent a Campos. Per aquest motiu el pare Joan Mas,²⁶ provincial de Mallorca, presentà una petició a la Universitat de Campos²⁷ el 5 de març de 1606, la qual fou llegida davant els jurats: Andreu Amer, Magí Quetgles i Carbó, Antoni Amer i Jaume Lladonet;²⁸ i davant els consellers ordinaris: Cosme Lladó, Miquel Lladó, Llorenç Lladó de Cosme, Melcior Fullana, Nofre Figuerola, Magí Quetgles, Joan Oliver i Miquel Lladó Bauçà. El text era el següent:

*Magnífichs señors: Lo Provincial y Pares del Orde de St. Francisco de Paula del Reyna de Mallorca, veent y considerant la molta mercé y caritat, que de la vila de Cámos reben, desitjosos de correspondre en alguna manera á lo molt que deuen, y per la distancia del lloc on poden; per tant suplican á V. Mercés tingan per bé volerlos acollir en dita vila para que pugan satisfacer en lo que les será posible, obligantse á mostrar lo camí vertader que ens aporta el fi per lo cual som criats, predicant, confessant, ajudant a ben morir, ensenyant minyons, y otras cosas per asó convenientes, y dames destes y otras á que dita vila paregue que sia convenient obligarse. Confiats en que lo Sperit Sant encamina estas cosas per a la salut de tots. Amen. Fra Joan Mas Provincial.*²⁹

Però no va ser fins els 5 de març de 1607 que, el pare Joan Mas, rebé oficialment el permís de la Universitat de Campos per establir una comunitat religiosa, la qual va

²² Més endavant s'explica més detalladament. RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 14.

²³ En realitat, aquest darrer convent no és una nova fundació, ja que els pares Mínims de la Soledat, per les males condicions de l'entorn, l'any 1665, es traslladaren a un lloc més pròxim a la ciutat (just per la porta de sant Antoni) i finalment, el 1682, es tornen a traslladar per tercera vegada a Santa Maria del Camí. RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 7.

²⁴ TALLADES, F.: *Història de la vila de Campos*, Ajuntament de Campos i Institut d'Estudis Baleàrics, Campos, 2009, p. 77-78.

²⁵ RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 14.

²⁶ El pare Joan Alzina va ser elegit corrector del convent de Campos diverses vegades. Se li atribueixen salvacions de persones, premonicions, i altres virtuts. LLADÓ SERRAT, J.: *Campos en imatges*, Impremta Adrover, Campos, 2002. p.17.

²⁷ VENY BALLESTER, A.: *El P. Fray Juan Alzina...*, p.20.

²⁸ Els jurats del consell de la Universitat de Campos es mostraren molt satisfets amb la demanda del pare Joan Mas, ja que les condicions que aquest permís otorgava tenien molts avantatges pel poble. VENY BALLESTER, A.: *El P. Fray Juan Alzina...*, p.21.

²⁹ TALLADES, F.: *Història de la vila...*, p. 77-78.

comptar amb la conformitat unànime dels jurats del consell de Campos. La resposta dels jurats fou la següent:

*[...] conforme dita suplicació, que vingan los dits pares si voldrán venir, obligantse a lo que prometen ad dita suplicació, y ab lo demás que els honorables jurats ben vist será.*³⁰

Finalment, el 25 de novembre de 1607 es va fer efectiva la seva fundació.³¹ Aleshores, el pare Joan Moll, natural de Porreres, pregué possessió canònica del convent de Campos, i es convertí així en el seu primer superior.³²

Les dependències conventuals dels pares Mínims de Campos

Una vegada autoritzada la fundació de l'orde dels Mínims a Campos s'instal·laren a dues cases situades al centre del poble, que eren propietat de Mateu Ballester i Llorenç Abrines.³³ Però poc després s'inicià la construcció de les dependències conventuals i de l'església, simultàniament. Segons la descripció del pare Pere Joan Nicolau l'any 1709,³⁴ els edificis del convent es construïren amb gran pobresa durant molt de temps. L'espai on es localitzava el convent era estret i amb poc espai per eixampla-ho en un futur.³⁵ Tot i així, les dependències conventuals comptaven amb un refectori, catorze cel·les, una llibreria, una cuina, un petit claustre,³⁶ un hortet amb tarongers i ametllers, i amb una apotecaria.³⁷ Per tant, probablement de forma estratègica, els pares Mínims es saberen situar molt bé dins el poble, ja que fixaren la seva seu des del principi en el carrer principal de la vila, just davora la plaça Major, on es localitzava la Universitat de Campos.

Característiques de l'orde Mínima

Com a norma general, els pares Mínims del convent de Campos seguien les regles que s'havien establert per a tota l'orde i, per tant, mantingueren clarament el seu aspecte penitencial. La regla principal consistia en expressar significativament la vida quaresmal amb vot d'abstinència de carn, ous, llet i tots els seus derivats, durant tota la seva vida. Així doncs, es podria afirmar que els pares Mínims eren vegetarians. Tot i així, no s'especifica res sobre el consum de peix, per tant, segurament en consumien. De fet, segons el llibre de rebuts de les entrades del convent de Campos de 1695, s'adquirien diversos productes com verdures, fruita i peix (que a vegades s'especifica com sardines).³⁸

³⁰ RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 14.

³¹ AMCP, SIG. 1692/2. p.10.

³² Es coneix tota la relació de corregidors dels convents de Mallorca. RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 30.

³³ ROSER VIDAL, G.: *La recuperació del claustre del convent de Sant Francesc de Paula de Campos*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 2004, p. 181.

³⁴ La descripció del Pare Joan Nicolau va poder ser feta *in situ*.

³⁵ Els Pares Mínims intentaren engrandir el convent de Campos, ja que es sap que demanaren una porció del corral de l'hospital el 13 de febrer de 1644. ADM, 17/111/4.

³⁶ VENY BALLESTER, A.: *El P. Fray Juan Alzina...*, p. 24-25.

³⁷ AHPC, IV/C/22.

³⁸ A vegades s'hi troben entrades de carn, però s'especifica que és per als malalts. ARM, C-120.

D'aquesta manera, es pretenia manifestar reiteradament la seva voluntat d'oferir una institució religiosa amb la finalitat de reparar els mals de la societat del seu temps, amb l'austeritat i la penitència pròpies de la quaresma.³⁹ Sant Francesc de Paula, amb el seu carisma, visqué tan intensament la humilitat com a virtut evangèlica, que desitjà que els seus deixebles també l'acceptessin i visquessin en la simplicitat absoluta, és a dir, amb el mínim possible, i així ho feren els pares Mínims de Campos. Pel que fa a la seva vestimenta, segons la Santa Regla fixada pel pare fundador sant Francesc de Paula, els pares Mínims havien de portar un hàbit de color negre. A més, tots els religiosos, rebien de la mà dels correctors un cordó amb dos nusos. En el cas de que els pares Mínims es comportessin repetidament de manera deshonestament en alguns dels seus exercicis, eren amonestats amb la privació del dit cordó, el qual els era retornat si realitzaven la penitència pertinent.⁴⁰ Per altra banda, tenint en compte les imatges dels gravats dels pares Mínims que ens han arribat als nostres dies,⁴¹ sabem que portaven un hàbit molt auster, molt semblant al franciscà: túnica llarga fins als peus, de color obscur, mànica ampla, caputxa i cordó a la cintura.

La denominació oficial era orde dels Mínims. La qual cosa significava que eren els més petits dels substrats de l'Església.⁴² Aquest aspecte és el que donà sentit a tota la vida religiosa dels pares Mínims, i es considerarà que era la resposta d'amor a Déu. Aquest amor a Déu no tendria sentit sense l'amor als homes. L'orde dels Mínims es constituí com un orde mendicant, per tant, visqueren de la caritat dels homes i professaren la màxima pobresa. Per aquesta raó, la iconografia que sempre acompanya l'orde és l'escut amb la paraula *Charitas*, el qual ostenten les façanes de les seves esglésies i convents. El convent de Campos compleix estrictament aquest aspecte, ja que l'escut apareix a diversos llocs destacats dels seus edificis. Concretament a la part superior del retaule major de l'església, al coll de cisterna del claustre⁴³ i a l'antic portal de tancament del passatge que comunicava amb l'hort al carrer Pare Alzina.

Funcions dels Mínims de Campos

Els pares Mínims de Campos rebien almoïna del poble,⁴⁴ a canvi de la qual oferien servei religiós a la població a través dels ministeris específicament eclesiàstics: la predicació, la confessió i ajudar a morir cristianament, si així ho necessitaven els fidels. La comunitat de Campos mai va ser gaire nombrosa, ja que es sap que l'any 1789 hi residien sis religiosos,⁴⁵ els quals eren capaços de dur endavant aquestes tasques.

³⁹ RODRÍGUEZ, F.: *Los Mínimos en Mallorca...*, p. 5-6.

⁴⁰ BLA, Sala II-1/1.

⁴¹ Segons el gravat original del conegut beat Gaspar de Bono, podem veure con era l'hàbit dels pares. BLA, F3-323.

⁴² VENEY BALLESTER, A.: *El P. Fray Juan Alzina...*, p.1.

⁴³ Vegeu imatge 1.

⁴⁴ AHPC, IV/Convent/3.

⁴⁵ DE BERARD, G.: *Viaje a las villas de Mallorca 1789*, Lluís Ripoll Editor, Palma, 1983, p. 174.

Malgrat semblen molt clares les seves funcions, no se n'escaparen de qualque altercat amb la parròquia. Entre les competències dels pares Mínims de Campos no hi havia la de celebrar funerals, beneir *postpartum* i fer col·lectes sense el permís de la parròquia. Però es produí més d'un intent de fer-ho, primer l'abril de 1712⁴⁶ i després el setembre de 1738,⁴⁷ quan el rector de la parròquia de Campos intentà impedir als religiosos que recaptessin almoïna per al convent. Cosa que ens permet intuir que s'arribà a una certa rivalitat entre la parròquia i el convent, encara que s'acabà resolent amb normalitat.

Els pares Mínims també preïen una funció educadora sobre els infants. Segurament, es tractava d'un ensenyament dels valors cristians amb una clara doctrina catòlica.⁴⁸ Un altre aspecte molt important a tenir en compte és l'atenció que oferien als malalts, als moribunds i als pobres. Possiblement, els solien donar de menjar com calia i els assistien amb el que necessitaven.⁴⁹ Els pares Mínims presentaven una clara formació no només en teologia per a dur a terme els serveis religiosos, sinó que també devien tenir coneixements de medicina, ja que tenien una apotecaria,⁵⁰ la qual cosa implica que eren capaços d'elaborar medicaments i subministrar-los a qui els necessités. Per tant, es pot afirmar que es tractava d'homes cultes o amb una certa formació concreta. D'aquesta manera, actuaven com una beneficència, exercint una vertadera funció social.

La clausura del convent

A principis del segle XIX, la institució eclesiàstica d'Espanya gaudia de privilegis que havia heretat durant els segles anteriors, des de d'edat mitjana. Més endavant, l'acció política dels Reis Catòlics i dels Àustries consolidà aquesta situació, ja que la Inquisició seguia exercint la seva jurisdicció. Tenien el suport de la monarquia i de la noblesa, de manera que posseïen unes bases jurídiques molt sòlides i econòmicament favorables, fet que els deixava exempts de pagar impostos. Per altra banda, en aquell moment, l'Església es mostrava intolerable amb les obres de tall francès procedents de l'enciclopèdisme, que havien sorgit posteriorment a l'esclat de la Revolució Francesa, per tant, exercia un estricte control ideològic sobre la població. Aquesta situació s'intentava mantenir intacte, però el triomf de l'aflorament de la ideologia liberal i la dimensió intel·lectual i moral fundada exclusivament en el poder de la raó humana, acabaren penetrant en la societat espanyola del segle XIX.⁵¹

⁴⁶ ADM, III/88/14.

⁴⁷ ADM, 17/44/11.

⁴⁸ VENEY BALLESTER, A.: *El P. Fray Juan Alzina...*, p.21.

⁴⁹ Segons els llibres d'entrades, els pares Mínims de Campos compraven diferents productes dels que podien menjar ells, però també figuren les compres de carn, encara que l'especifica sempre que és per als malalts. ARM, C-120.

⁵⁰ Possiblement, era una constant que als convents dels Mínims hi hagués una apotecaria, ja que hi havia altres convents a Mallorca que també en tenien, com és cas del convent dels Mínims de Santa Maria del Camí. CAPÓ JUAN, J.: *El convent de la Soledat de Santa Maria del Camí*, Gràfiques Miramar, Palma, 1993, p. 64-66.

⁵¹ FERRER FLÓREZ, M.: *Desamortización eclesiástica...*, p. 15-30.

En aquest context de canvis importants, hi conflueix un greu moment de crisi econòmica. Espanya havia de suportar els costos de la guerra carlista (1833-1840), per tant, es dissenyà una estratègia econòmica i política encaminada a sanejar la Hisenda Pública. Aquest fet, juntament amb el sentit anticlerical que s'anava estenent, va fer que la mesura principal fos posar en circulació les propietats eclesiàstiques no productives.⁵² Així doncs, el 12 d'agost de 1835, s'executà la Llei de Desamortització Eclesiàstica, a partir de la qual, s'havien de suprimir tots els convents que tinguessin menys de dotze religiosos. En aquell moment, el convent de Campos comptava amb un total de deu religiosos,⁵³ per tant, es veié afectat. El 17 d'agost de 1835, el rector de Campos comunicà al bisbe de Mallorca haver cursat l'ordre de supressió,⁵⁴ de manera que el convent dels Mínims de Campos cessà les seves funcions per sempre.

La tutela de l'edifici quedà en mans dels dirigents polítics. Després de més de quaranta anys d'incertesa, l'any 1876 l'Ajuntament de Campos, que posseïa les dependències en règim de propietat o d'usdefruit, destinà l'immoble a caserna de la guàrdia civil fins el 20 de maig del 2000, quan es traslladaren a un altre immoble.⁵⁵ Des d'aleshores, l'edifici torna estar en desús, en un estat ruïnós.⁵⁶ A dia d'avui, seu futur torna a ser incert.

Conclusions

A partir de totes les dades que s'han anat aportant durant el present estudi, s'han pogut extreure algunes conclusions. En primer lloc, s'ha de tenir en compte l'absència d'un treball monogràfic detallat sobre el convent dels Mínims de Campos. Si bé existeixen estudis exhaustius sobre la seva arquitectura, no en tenim gaire constància sobre la història de l'orde Mínima a Campos. Alguns convents com el de Santa Maria del Camí, el de Sineu o el de la Soledat de Palma compten amb estudis extensos, però no és el nostre cas. Per aquest motiu, ha estat primordial la consulta de fonts arxivístiques. Aquestes fonts sovint presenten moltes dificultats per a ser llegides, ja que el tipus de grafia i el mal estat de conservació que solen presentar fa que, en molts casos, siguin incomprensibles.

En segon lloc, és important destacar que ha quedat en descobert la trajectòria detallada de sant Francesc de Paula, des dels seus orígens fins a la creació i expansió de la seva orde fins arribar a la fundació del convent de Campos. Aquesta fundació ve marcada pel compromís d'imitar el mode de vida que tingué el sant, i així ho desenvoluparen els pares Mínims de Campos.

En tercer lloc, també es pot concloure que els pares Mínims de Campos actuaren com a mitjà de cohesió social en el poble. No solament pels serveis espirituals prestats als campaners, sinó perquè també exerciren un paper de beneficència, ajudant als pobres, als malalts i als moribunds. El fet de donar menjar als necessitats,

i el fet de subministrar medicaments des de la seva apotecaria en són una bona mostra. Per altra banda, també ostentaren un paper educador per als minyons de la vila. Així doncs, tots aquests aspectes socials identifiquen els pares Mínims de Campos com a persones cultes i amb una certa formació.

En darrer lloc, i com a conclusió final, cal posar en relleu les úniques restes que ens queden, és a dir, les dependències conventuals. A diferència d'altres convents, el de Campos és petit, auster, i actualment, es troba en un vertader estat ruïnós i d'abandó. Tot i així, considero que conèixer els seus orígens i els valors culturals que han marcat dins la història del poble ens ha de fer reflexionar, amb la necessitat de rememorar el passat per tal de millorar el present, i així, plantejar-nos com abordar el seu futur.

Imatge 1. Escut del coll de cisterna del claustre del convent dels Mínims de Campos.

⁵² MURRAY, G., PASCUAL, A., LLABRÉS, J.: *Conventos y monasterios...*, p. 13-14.

⁵³ FERRER FLÓREZ, M.: *Desamortización eclesiástica...*, p. 56.

⁵⁴ ADM, IV/25/132.

⁵⁵ ROSER VIDAL, G.: *La recuperació del claustre...*, p. 183.

⁵⁶ *Vegeu imatge 2.*

Sis aproximacions gràfiques al casc urbà de Campos a la segona meitat del segle XVIII

Joan Bauzà Llinàs
Antoni Ginard Bujosa
Andreu Ramis Puig-gròs

Introducció

L'anàlisi comparativa de sis representacions gràfiques de la vila de Campos a la segona meitat del 1700 ens permeten conèixer quina era l'estructura de la vila i les fites més significatives del paisatge urbà. Tres plànols de visura (1776, 1779), dos plànols a la manera de Berard (*circa* 1790 i *circa* 1810) i la vinyeta campanera del mapa patrocinat pel canonge Despuig (1785), són els documents que feim servir per al nostre objectiu. La reflexió acara dues facetes particulars i específiques, però alhora complementàries: l'anàlisi a partir de documents gràfics, el llenguatge cartogràfic i la representació visual com a font informativa de base i, en segon lloc, la realitat representada. Un exercici, des de la semiòtica, on es lluquen alhora el canal i el missatge.

Anàlisi dels documents gràfics

Tot seguint un ordre cronològic, comptam primerament amb tres plànols de visura, amb la vinyeta del mapa de Despuig i dos plànols atribuïts a Berard:

a. Plànol de Ses Cases Noves i camí de Son Catlar de l'any 1776

(ARM AA Plets II M 42/16, f. 21).

El plànol forma part de l'expedient d'un plet (de 64 folis numerats + 2 fulls sense numerar). A la coberta de l'expedient: *Año 1775. Damiana Mesquida V^a de Juan Lledó de la Villa de Campos. Procr. Quetgles contra Cosme Lledó y Vanrell de dicha Villa. Procr. Denus. En la Rl. Aud^a de Mall^a. Relator Dn. Ramon Vallespir. Essno. Miguel Socías.*

El 13 de novembre de 1775, Miquel Quetgles, en nom de Damiana Mesquida, viuda de Joan Lladó, contra Cosme Lladó, defensa el dret de pas pel camí *dit dels Matheus*, ran de la seva propietat dita *na Mateva*, des del camí que va a la vila, *dit de Son Catlar*, fins a la seva propietat dita *les Cases Noves* i, d'aquest, al referit camí de Son Catlar (f. 1). El 4 de març de 1776, Antoni Danús, en nom de Cosme Lladó i Vanrell, sol·licita sis dies de termini per la restitució d'autos:... *se necesite de un Mapa en que se manifieste el lugar en question y los confines de las Piessas de Tierra de que ablan las capibrevaciones presentadas por la adversa: por el qual Mapa tengo escrito a mi Principal, y toda Via no se me ha remitido ...* (f. 19). El 20 de març de 1776, el procurador Antoni Danús presenta tot el seu argumentari en base al *Mapa* (f. 20 i 20v).

El plànol és un manuscrit, a tinta, sobre paper, de 350 x 425 mm, amb marca d'aigua o filigrana. Està relligat a l'expedient i plegat (al f. 21). Sense escala, té l'orientació desplaçada a llevant (E), amb el nord cap al costat de l'esquerra. Tot i que no disposa de llegenda, incorpora topònims i textos informatius, amb números, dins el plànol:

La Vila
Carrer dit el Vallet
Creu Nova
Camí de Santaner [sic]
Camí de Son Fullana
Camino de las casanovas adquirido en el año 1747
Son llado
Pleta de son llado
Terras dels h[ereu]s de Gm. Obrador alias Gueu
Terras de diferents possehidors que foren de Miql. Llado Bauça 5
Terras de Cosme llado 4
Casas Novas 1
Terras que foren de Miquela llado Mr. de Andreu Oliver are dels hs. de Joan llado de las Casas Novas 2
Hareus de Franch. Oliver alias Carut 3
Lugar por donde se pretende el Camino
Pleta de moson Vela 6
Camí de son Callar = dels Mateus = de Marina = y muchos otros nombres

És un dibuix a mà alçada que representa les terres situades entre la vila de Campos, Son Lledó, les Cases Noves i el camí de Son Catlar. Hi destaquen el dibuix de l'església parroquial (cos de l'edifici, façana principal i campanar); els dibuixos de les cases de les possessions de Son Lledó amb una torre i de les Cases Noves; els signes de tres creus de terme (que corresponen a les d'en Verdera, d'en Noreta i la desapareguda d'en Valero -creu Nova- situada a la plaça dels Tres Molins). Tres punts representen els tres molins de vent fariners. Els camins i les partions estan marcats per línies contínues amb alguns topònims; a destacar, el camí de Son Fullana, identificable amb el camí des Palmer-carretera de sa Colònia; el camí de les Cases Noves, que correspon al camí dels Ametllers i, finalment, el camí dit de Son Catlar, que té diverses denominacions i que correspon a l'actual carretera de sa Ràpita.

b. Plànol de Campos de 1779 (I) (ARM AA Plets Civils II 19/8, f. 73).

El plànol, juntament amb el següent, fa part de l'expedient d'un plet de Miquel Mas, de la vila de Campos, contra Bartomeu Ballester, Jaume Tallades de Tomàs i Jaume Tallades de Francesc. A la coberta de l'expedient: *Miguel Mas de la Villa de Campos. Pror. Dameto Contra Bartholome Ballester, Jayme Telladas de Thomas, Jayme Telladas de Fran.. Pror. Pedro Horrach. En la Rl. Aud^a de Mall^a. Essno. Miguel Socias.* Joan Mercadal, escrivà de la vila de Campos, dóna fe de l'existència, a la seva cùria,

dels protocols de 6 de març de 1777, segons els quals Miquel Mas de Pere, escolà de la parroquial església d'aquesta vila, diu que Bartomeu Ballester d'Antoni, Jaume Tallades de Tomàs i Jaume Tallades de Francesc, siguin compel·lits a pagar 3 lliures de ban cada un, per haver passat contra la seva voluntat per dins les seves terres, tingudes en el districte dels Ametllers, i haver obert una paret [...]. Joan Pizà, en representació de la part contrària, manifesta que Miquel Mas no pot justificar l'obertura de la paret per part dels seus representats i diu que sempre hi ha hagut camí obert per dins aquesta terra... (f. 3).

El 13 d'abril de 1779, Pedro Horrach, en nom de Jaume Tallades i Bartomeu Ballester, en els autos amb Miquel Mas, sobre servitud de camí, *Digo: "...que conduciendo a la inteligencia de este pleito la inspección del terreno presento para suplirla el adjunto mapa que comprendo hallarse exacto..."* (f. 72). La rèplica, dins el mateix expedient, és el següent Plànol de Campos, 1779 (II).

El plànol I és un manuscrit, a tinta i color (sèpia), sobre paper verjurat, de 310 x 430 mm. Està emmarcat amb un filetó (285 x 390 mm). Relligat a un expedient de 98 + 2 f., al f. 73 (numerat al revers). El plànol no té escala i té l'orientació desplaçada cap a xaloc (SE). Amb el nord cap a l'angle inferior de l'esquerra. Sense llegenda. Incorpora els topònims i notes al plànol:

La Villa de Campos
Los tres molinos
Passage dho. de los Almendros de Cosme llado
Tierras dichas los Almendros de Cosme lladó
Tierras de Fran^{ca} Talladas
Tierras de los herederos de Antonia Ballester
Tierras de Pedro Ignacio Obredor
Calle den Palleta
La Sequia
Tierras de Miquela Oliver
Tierras de Gregorio Ballester
Pasage del Molino de Canals
Tierras de Antonio Canals antes dho den Magrana
La Era de Talladas
Tierras de Rafael Prohens
Tierras de los herederos de Benito Vanrrell
Tierras de Miguel Mas Sacristán
Calle dicha de son Talladas
Calle dicha el Vallet

És un dibuix a mà alçada i delineat que representa part del nucli urbà de la vila de Campos i la zona del sud-oest de fora vila. Dins el nucli destaquen la vista frontal i lateral, amb la façana i el campanar de l'església parroquial; els dibuixos de cases agrupades; dues creus de terme; els dibuixos de molins de vent fariners; els carrers, els camins i les partions. En el conjunt de cases distribuïdes a diversos carrers hi apareixen el

carrer dels Ametlers (*Passage dho de los Almendros de Cosme llado*), el carrer de la Parròquia (? , dibuixat, sense nom), el carrer del Pare Alzina (*Calle den Palleta*), el carrer de la Siquia (*La Sequia*), el carrer de l'Aigua (*Calle dicha el Vallet*) i d'altres, que podrien correspondre a l'actual carrer del Tren (*Calle dicha de son Talladas*) i al carrer de València (*Pasaje del Molino de Canals*, continuat cap al camí del Cementiri); la creu d'en Noreta (carrer de Santanyí-carrer de sa Siquia); molins de vent fariners: els Tres Molins (*Los tres molinos*) amb la desapareguda creu d'en Valero i l'antic Molí d'en Canals o d'en Magrana (desaparegut a la dècada de 1970), a més de camins i partides de terra. A destacar que el camí o passatge dit dels Ametlers condueix a les terres dites *los Almendros de Cosme Lladó*.

c. Plànol de Campos de 1779 (II) (ARM AA Plets Civils II 19/8, f. 77).

Forma part del mateix plet de Miquel Mas contra Bartomeu Ballester, Jaume Tallades de Tomàs i Jaume Tallades de Francesc, sobre servitud de pas. És un complement i una rèplica del contingut del plànol anterior. El 13 de juliol de 1779, Francesc Dame-to, procurador de Miquel Mas, diu: "*que el Mapa presentado por la otra es arroneo como lo manifiesta el que presento por tanto impugnando aquel y repeliendo todo lo en contrario alegado â firmandome â mis antecedentes reproduciendo todo lo que â mi favor informan los Autos incusto como pedí en mi escrito de 4 Febrero Jojas 60 y 61 y se condene â la contraria en todas costas.*" (f. 76)

Es tracta d'un manuscrit, a tinta i color (sèpia i grafit), sobre paper verjurat, de 360 x 500 mm. Té marca d'aigua: Guarro. Incorpora una llegenda a la part inferior de la dreta i a la part inferior de l'esquerra del plànol. Està relligat a l'expedient i correspon al f. 77 (numerat al revers). Té escala gràfica, situada damunt una peanya, il·lustrada amb una papallona que maneja un compàs; l'escala gràfica, que no especifica el valor de la unitat de mesura, està subdividida en setze trams. Per a la seva orientació, incorpora una rudimentària rosa dels vents (una estrella de set puntes) per indicar el nord [1 El Norte], que vol reproduir l'Ossa Menor i l'Estrella Polar. El Nord se situa a l'angle inferior de l'esquerra (ben indicat) amb l'orientació desplaçada cap a xaloc (SE).

La llegenda a la part inferior de la dreta, té continuïtat a la part inferior esquerra del plànol. Trasllada al plànol la numeració corresponent:

1. El Norte
2. Iglecia
3. Calle llamada el Vallet
4. Calle llamada Son telladas
5. Molino, y tierras den Megrana
6. La Era den telladas
7. Pasaje llamado de las Heras
8. Senda p^a pasar â la tierra de n° 19
9. Tierras de Rafael Prohens
10. Tierras de los herederos de Benito Vanrell
11. Pasaje de la disputa
12. Senda de 3 pies p^a pasar â las tierras de n° 15, 16 y 17

13. Tierras de Rafael Prohens
14. Tierras de Rafael Mas
15. Tierras de Antonia Jaume
16. Tierras de Julian Masquida
17. Tierras de Miguel Mas Sacristan
18. Tierras de los herederos de Antonia Ballester
19. Tierras de Pedro Ignacio Obredor
20. Asequi q^e se hizo pr el Dueño de la tierra de n° 10 p^a q^e no se entrase ni saliese por ellas
21. Tierras de Pedro Ignacio Obredor
22. Pasaje llamado de los Almendros
23. Los tres Molinos
24. Camino de Son Fullana
25. Camino de Santañy
26. Calle de los tres Molinos
27. Camino, y calle llamada la Asequia
28. Calle llamada den Pelleta
29. Calle llamada den Bragas

Com el plànol anterior, és un dibuix a mà alçada i delineat que representa part del nucli urbà de la vila de Campos i la zona del sud-oest de fora vila. Hi destaquen la vista frontal i lateral, amb la façana i el campanar de l'església parroquial, amb la figura d'un àngel que corona el campanar; dibuixos d'illetes de cases agrupades, amb una vista azimuthal, amb els portals i teulades (de color vermell); tres illetes de cases amb els patis o corrals interiors; els dibuixos de dos molins de vent fariners, una era (circular); una síquia, camins i partions.

En el conjunt de cases i illetes de cases arrencades amb els carrers, s'identifiquen: el carrer dels Ametlers (22. *Passaje llamado de los Almendros*), el carrer del Pare Alzina (28. *Calle llamada den Pelleta*), el carrer de la Parròquia (29. *Calle llamada den Bragas*), el carrer de la Siquia (27. *Camino, y calle llamada la Asequia*), el carrer de l'Aigua (3. *Calle llamada el Vallet*); el carrer de Santanyí (26. *Calle de los tres Molinos*), el camí de Santanyí (25. *Camino de Santañy*) i d'altres, que podrien correspondre al carrer del Tren (4. *Calle llamada de Son Talladas*), continuat pel *Pasaje llamado de las Heras*, i el camí de la Colònia (24. *Camino de Son Fullana*).

Destacam que el nom del carrer de la Parròquia (*den Bragas*) s'explica per l'existència de l'anomenada torre d'en Bragues. Per altra part, encara que no hi consti el nom, és possible reconèixer l'angle recte que forma el traçat de l'actual carrer de Sant Julià. Així mateix, la representació dels molins de vent fariners: els Tres Molins (23. *Los tres molinos*, amb un únic molí dibuixat) i l'antic Molí d'en Canals o d'en Magrana (avui desaparegut); camins i partides de terra. En canvi no hi ha cap signe relatiu a les creus de terme.

d. Vinyeta de Campos del mapa de Mallorca patrocinat per Antoni Despuig (1785).

Al mapa s'hi representa el nucli urbà on hi consta el topònim major, *Campos* (amb un signe de vila parroquial), i un número [7], per indicar un convent dels Mínims

(fundat l'any 1607). El text de la vinyeta és: **Campos**, fundacion del año 1300, tiene 593 vecinos, abûda de granos, y ganado, algunos crehen qe. la antigua Palma estava en el Palmar dôde hay unos baños muy saludables; crian los prados de Campos cantidad de sosa, y en su término existen las Salinas qe. producen finissima Sal.

La vinyeta de l'orla té una vista en perspectiva del poble, des de Migjorn, que no coincideix amb la del plànol de Jeroni de Berard (circa 1810). Hi destaquen els edificis de l'església parroquial i del convent, cases i molins de vent, a més d'arbres, les imatges d'una era i un caçador i l'escut del poble.

e. Plànol de Campos atribuït a Jeroni de Berard (circa 1790)

(BBMS Miscel·lània de Joaquim Maria Bover, tom ix, f. 213 i ss).¹

Jeroni de Berard i Solà (1742-1795) pretenia continuar la feina encetada per Despuig. Als pobles, delineava el plànol "ignographico" amb els carrers en planta, una vista en perspectiva i imatges de monuments (església parroquial, convents, santuaris); a la part inferior, una llegenda emmarcava l'escut de la vila. Els gravats tenen aproximadament 360 x 480 mm i foren iniciats per Josep Muntaner, igualment gravador del mapa de Despuig. Els treballs cartogràfics de Berard han aportat una sèrie de gravats dels plànols dels nuclis de diferents pobles. El gravat corresponent a Campos sembla que no s'arribà a fer. No obstant això, Campos disposa de plànols manuscrits relacionables amb l'obra de Berard, amb la particularitat que la planimetria urbana de Campos, a manca de gravat, ens ha arribat per partida doble.

El Plànol de Campos, de la miscel·lània de Joaquim Maria Bover, amb el títol *Campos*, està incorporat entre els fulls 1 i 3 de la transcripció de la *Història de Campos* de Francesc Talladas, de 1815, feta per Bover l'any 1839 (Tom ix, f. 213 i s.) [reproduït a Berard, ed. 1983: 175].² És un full manuscrit, en paper, a tinta, de 136 x 205 mm (plànol, 123 x 174 mm). Sense datar; fora de l'orla hi consta *Berard*. Podria ser una còpia o una minuta original per a un posterior gravat. Té dues escales gràfiques: [a] Escala en Varas [castellanas] [100 varas = 14 mm; una vara, 0,8359 m] i [b] Escala en Destres [de Mallorca] [50 destres = 33 mm; un destre, 4,214 m]. A les escales, 20 destres de Mallorca assimilats a 100 varas. De la mesura de les regletes en resulta una escala aproximada 1:6.000 i 1:6.300, respectivament.

d. Plànol de Campos, de l'arxiu de Can Cosmet (Campos).

El plànol titulat *Plan ignographico de la Villa de Campos ê la Isla de Mallorca*, de l'arxiu de la família de Can Cosmet (signatura 225),³ és un full manuscrit, en paper, a color, de 385 x 500 mm (vista, 55 x 433 mm; plànol, 225 x 433 mm; zona de llegenda, 40 x 433 mm). Sense datar i d'autor desconegut, és un plànol inacabat, dibuixat

¹BOVER, Joaquín Maria [1836-1839] *Miscelanea o Compilacion de tratados, memorias y documentos, para formar una historia critica de la isla de Mallorca*. Tomo IX. Banyalbufar, Año de 1836 (manuscrit de la Biblioteca Bartomeu March Servera, Palma).

²BERARD, Gerónimo de [1789] (1983) *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*. [Edició a cura de Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ]. Palma: Ajuntament de Palma.

³Hem d'agrair a Francisca Oliver Mut les facilitats per consultar l'original.

"a l'estil dels de Berard", datable abans de 1810 (Rosselló Verger, 1964: 210-211).⁴ El plànol es conserva adjunt al manuscrit de la *Història de Campos* (1815) de Francesc Talladas. Sens dubte, l'objectiu era ajustar-se al format i a les característiques finals dels gravats dels plànols de Berard.

El plànol de l'arxiu de Can Cosmet, com l'anterior, té dues escales gràfiques, però en base a la mesura de les regletes en resulta una escala aproximada 1:3.300 (que coincideix amb l'escala 1:3.000 dels gravats). Per tant, respecte del primer plànol, segueix un criteri d'ampliació d'escala (en una proporció 1 a 2): [a] Escala en Varas Castellanas [100 varas = 26 mm] i [b] Escala d. cinquenta destres d. Mallorca [50 destres = 64 mm].

Els dos plànols tenen l'orientació desplaçada cap a llevant; dues fletxes indiquen el nord (cap a l'angle superior de l'esquerra). El segon plànol incorpora dues mitges flors de lis per indicar el nord. Ambdós plànols reproduïxen la planta dels carrers del nucli urbà i les illetes de cases. Són identificables els signes convencionals referits als molins de vent (mínim, deu) i a les creus de terme; igualment, les plantes de les dues esglésies (parroquial i del convent) i altres aspectes.

Als dos plànols, les creus de terme, a les quatre sortides del poble, són la de la plaça de la Creu (tramuntana, al camí de Porreres, després desplaçada a la sortida de la vila), la de la plaça del Pou Nou (llevant), la d'en Noreta o d'en Palleta [1600] (migjorn; carrer de Santanyí-carrer de sa Síquia) i la d'en Verdera (ponent, carrer de sa Ràpita-carrer de les Estrelles). Els signes referits als molins de vent fariners correspondrien al molí d'en Bujosa, molí d'en Pere, molí d'en Vaca (desaparegut), molí Negre, molí Blanc, molí d'en Majora, molí d'en Vent (desaparegut), molí d'en Roca i molí d'en Canals (desaparegut, al camí del Cementiri).

El segon plànol té una *Vista Oriental en perspectiva* (a la part superior), que és una vista a l'estil de les vinyetes del mapa de Despuig, però vista des de llevant. També inclou les imatges de la façana de la *Parroquia de Campos* (a l'angle inferior de l'esquerra), del portal del *Convto. de Mínimos = S. Franco. de Paula* (a l'angle inferior de la dreta) i el *Sello o escudo de Armas* (a baix, al centre).

La vista en perspectiva, per senzilla que sigui, mostra l'església parroquial i el convent, cases i els molins de vent de tramuntana i de migjorn. Juntament amb les imatges dels monuments, vol ser una còpia més elaborada i a major escala que el primer plànol; encara que sigui inacabada, evoca els altres gravats dels plànols de Berard, amb arbres i, sobretot, amb alguns topònims afegits.

L'espai per a la llegenda del segon plànol conté únicament *Explicacion del Plan de la Villa de Campos*, i la referència a la situació de tres números: *Num. 1.- La Iglesia Parroquial. / Num. 2. Oratorio y Hospital. / Num. 3. Convento e Iglesia de Sn. Francisco*. Casualment, la identificació numèrica està intercanviada; el número 2 és el convent i el 3 l'hospital. La part corresponent a la llegenda i explicació del plànol és la més incompleta. Hauria d'incorporar un text informatiu, que no hi és, tot i que el plànol també conté altres números, però els elements que volen identificar no s'especifiquen: el 4 correspon a l'Ajuntament; el 5, a una illeta situada a la dreta de

⁴ROSSELLÓ VERGER, Vicente M. (1964) *Mallorca, el sur y sureste. Municipios de Lluçmajor, Campos, Ses Salines, Santanyí, Felanitx y Manacor*. Palma: Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación.

l'Ajuntament (la *Botiga del Rei* [?]); el número 6 correspon a un pou i possible abeurador, situat davant la casa de la vila, mentre que el 7 representaria una sinya (?) amb uns llevadors o abeurador (situat a la plaça de can Pere Ignasi).

La toponímia dels dos plànols és aquesta:

[I] Campos	[II] Plan ignographico...	Identificació
C ^o de Palma	Camino de Palma	Camí de Palma, que seria el camí de Palma "nou", per oposició al <i>camí vell</i>
	Carrer Nou	Carrer Nou, continuació del camí de Palma "nou", en relació als nous establits de ses Comunes. L'exemple és del 1555 (ROSSELLÓ VAQUER, 1977: 97)
C ^o de Porreres	Camino de Porreras	Camí de Porreres
Cam ^o de Felanitx	Camino de Felanitx	Camí de Felanitx
	uerto	"Hort", en referència a l'hort d'en Catlar. També indicat al primer plànol, però sense el nom
	Carrer den Sitjar	Carrer d'en Sitjar; Carrer de los Silos o de ses Sitges
	Molino	Molí, al final del carrer d'en Sitjar
C ^o de Santañi	Camino de Santany	Camí de Santanyí
á Mar	Camino de Mar	Camí de Mar, o que anava a la mar; probablement pel Palmer
C ^o de la Rapida	C ^o de la Rapida	Camí de sa Ràpita
va al de Palma	Camino de Palma	[Camí que] va al de Palma, o Camí de Palma, en referència al <i>camí de Ciutat vell</i>
Clavagueras	Clavagueras	"clavegueres", que podria referir-se a un forat o punt d'absorció d'aigua (de drenatge), o, fins i tot, a parets amb forats per deixar passar l'aigua ?
Sacorador	Sacorador	Era un acorador ?

El nucli urbà i part de fora vila

Com hem vist, disposam de dues vistes diferents sobre la totalitat del casc urbà (Despuig i Berard), emmarcades amb elements del paisatge dels voltants. Les escenes, a més de la perspectiva, aporten valor etnogràfic, amb testimonis de vida quotidiana. En el cas de Despuig, la imatge s'ordena en tres plans: el primer amb una palmera -al·lusiva al topònim del Palmer- i altres elements vegetals. El segon pla mostra una escena de caça i la batuda damunt l'era. En el tercer pla s'observen les fites clau del casc urbà, amb els molins de vent fariners als accessos al poble i la perifèria immediata amb camps de conreu de cultius mixtos (arbrat i baixos). Les cases i habitatges del poble apareixen alineades i, a una escala deformada, sobresurten l'església parroquial i l'edifici del convent. També s'intueix la xarxa viària i, al

rerefons, el perfil d'un turó, que podria ser el puig de Sant Salvador.

La vista del plànol de Berard compta també amb diversos detalls. En primer lloc, les fites clau del casc urbà: les cases i habitatges alineades i, a una escala distorsionada, també sobresurten l'església parroquial i l'edifici del convent. Igualment, el dibuix de dos molins de vent fariners a tramuntana i tres a migjorn. Aquests, serien els anomenats Tres Molins, que no figuren a la planimetria de la trama urbana. A la part immediata al nucli s'observa un gran tancat que correspon a l'hort d'en Catlar i que es cartografia als dos plànols. També s'intueix un camí d'accés que correspondria al camí de Porreres.

Aquesta anàlisi s'hauria de complementar amb un estudi exhaustiu de la representació planimètrica del casc urbà, tant en els dos plànols atribuïts a Berard com en els tres plànols de visura. Ja hem fet esment d'algunes de les vies urbanes i camins que hi apareixen, de les creus de terme i dels molins de vent fariners.

L'església parroquial i el campanar

Si hi ha dos edificis d'interès patrimonial que sobresurten en importància dins el nucli urbà són l'església parroquial i el convent dels Mínims. El convent i el seu campanar, avui desaparegut, és un element identificat a les dues vistes en perspectiva de Despuig i de Berard. Aquest darrer també aporta una imatge planimètrica de la planta de l'església del convent i, al plànol de can Cosmet, un dibuix del portal del convent. Tanmateix, la fita del perfil del poble és l'església parroquial i el seu campanar, dibuixada en detall a cinc dels documents analitzats. En el ben entès que totes les imatges reproduïxen l'església antiga, anterior al temple actual, construït entre 1858 i 1873, que té 47 m de llarg, per 14,50 m d'amplada i 25 m d'altura; la façana és de 1861 (Reus, 1994: 6-7).⁵

El temple antic, d'acord amb Gabriel Reus, fou edificat entre els segles xiv i xvi. Era de menors proporcions i tenia 38,20 m de llarg, per 9,40 m d'amplada i 12,40 m d'alçada (Reus, 1994: 7). Segons Berard, l'església de Sant Julià tenia 42 varas de llarg [35,108 m; una vara, 0,8359 m] per 11 varas d'ample [9,195 m] (Berard, 1789: 172).

Jeroni de Berard aporta una descripció de la façana de l'església, que es reproduïx a les imatges dels documents analitzats:

[...] su antigua y relevada fachada, que aunque no es de sutil gusto su idea contiene dos cañas a modo de torres ochavadas que rematan en obeliscos entre los cuales se ve gótico portal, claraboya y nicho con el glorioso San Guillermo [sic], del mismo gusto, remate caprichoso sobre dos lisos pilaritos y al lado izquierdo un grueso campanario de 10 varas de ancho con su antiguo ochavado remate, impropiaemente remendado (Berard, 1789: 172).

Uns vint-i-cinc anys després, Francesc Talladas en fa la seva descripció amb alguns matisos respecte a la de Berard:

⁵ REUS I MAS, Gabriel (1994) *Visita a la Parròquia de Sant Julià*. Campos: Parròquia de Campos.

“La fachada de la iglesia, que linda con el campanario, se compone de dos cañas á modo de torres ochavadas, que rematan en obeliscos, entre los cuales se ve un antiguo portal, claraboya y nicho con la estatua de San Julian, todo del mismo gusto; pero no lo es un caprichoso remate, con un reloj de sol que modernamente se le ha añadido. El interior de la iglesia tiene 42 varas de largo y 11 de ancho proporcionada á la población de esta villa, toda de la piedra de la cantera de Son Garau. Su construcción es de bóveda cruzada, que acaba donde le correspondían pilares, de que carece, y solo se ven algunas cañas, ó estriadas oblicuas bajo los arcos de las capillas, que son siete á cada lado, [...]” (Talladas, 1815: 55).⁶

Un element específic és el campanar de la parròquia, que ha patit una diversitat d'intervencions al llarg del temps. Segons Francesc Talladas, el 20 de gener de 1556, els jurats decidiren acabar les darreres voltes de l'església. L'obra del campanar començà el 1r de maig de 1584. Després d'una aturada, el 7 de juliol de 1596 es resolgué continuar, acabant-lo l'any 1597:

“Su hermosa definición era ochavada, con dos órdenes de galerías, sobre la cual habían pensado varias veces los Jurados poner una estatua de San Julian para señalar al viento, al modo que lo están en la ciudad la de San Miguel sobre el campanario de su parroquia, y la del Angel custodio sobre la torre del Real Castillo. En fin en resolución de 8 de Febrero de 1598 mandaron hacerla, con la condición de que no escediese su valor de 100 de esta moneda. Hizose de la madera que llaman Sabina, muy apta para resistir á las llluvias en el invierno y á los ardores del sol en el estío. No hace mucho tiempo que con motivo de ruina se rebajó la definición de dicha torre, y ha quedado con una sola galería, sin gusto ni proporción. Lo restante hasta el piso es cuadrado y tiene diez varas de ancho.” (Talladas, 1815: 54-55).

Dels cinc dibuixos de l'església, els de 1776 i 1779, per senzills que siguin, representen la nau amb doble vessant. El de 1776, amb un portal lateral a la part del lloc sagrat, del carrer Estret o del Bisbe Talladas. Al de 1779 hi destaca la capella lateral a la part del carrer Major. Les representacions de 1779 (I), 1784 i 1810, mostren la façana amb els trams marcats amb línies d'imposta. El rellotge de sol s'hauria col·locat entre 1789 i 1815.

Pel que fa al campanar, en tots els casos, la posició de la planta és tangencial a la nau del temple. Els dibuixos de 1776, 1779 (I i II) i 1784, mostren un coronament amb una mena de terrada amb barana; en canvi, el de l'any 1810 no té cima i, davall la terrada, s'hi observen les obertures de les campanes amb arc ogival. Una diferència substancial respecte a l'estat actual és que la part alta del campanar era vuitavada, mentre que ara és quadrada.⁷

⁶ TALLADAS, Francisco (1815) [Edició de 2009] *Historia de la villa de Campos en la isla de Mallorca*. [Campos]: Ajuntament de Campos; Institut d'Estudis Baleàrics [Edició facsímil].

⁷ Existeix un dibuix frontal de reconstrucció de l'església vella, realitzat pel pintor campaner Antoni Mas Roig l'any 1976 i incorporat a l'edició de ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (1977) *Història de Campos. De la prehistòria al segle XVI*. Campos: Impremta Roig.

El penell de Sant Julià

El plànol de Campos de 1779 (II) incorpora la figura d'un àngel damunt el campanar, a escala augmentada. Aquest element també s'intueix a la vinyeta de 1785. La figura recorda l'àngel custodi o àngel penell present a altres indrets. Segons Gabriel Llompart,⁸ el nom de la torre de l'Àngel de l'Almudaina prové de l'àngel penell instal·lat a instàncies del rei Jaume II des de febrer de 1309. Així mateix, a la parròquia de Sant Miquel de Palma hi hagué un àngel penell, el projecte del qual s'esmenta a la visita pastoral del bisbe Vic, l'any 1593. A Sineu, el mestre Pere Berga construí un àngel penell per rematar el campanar, l'any 1612.

Malgrat aquest testimoni gràfic (1779), a Campos, per raons òbvies, sembla que l'àngel fou substituït per una talla de Sant Julià. No obstant això, cal plantejar la hipòtesi que inicialment pogués ser, en efecte, un àngel custodi. Segons Francesc Talladas, l'any 1815, l'estàtua de Sant Julià estava col·locada a mode de la de Sant Miquel i de la de la torre de l'Almudaina. La decisió fou presa el 8 de febrer de 1598 (Talladas, 1815: 55). La qüestió seria saber si entre el final del segle xvi i el testimoni de Talladas s'hauria pogut produir alguna substitució o, senzillament, que l'autor del plànol de 1779 dibuixàs un àngel en comptes de Sant Julià.

Segons Talladas (1815: 55), la imatge era de fusta de savina. Segons Bartomeu Reus (1993: 6), la primera imatge del patró, de fusta de savina, fou baixada l'any 1952 i avui es conserva al museu parroquial. Fou substituïda per una nova talla de Sant Julià de llenya d'olivera, que fou destrossada per un llamp l'any 1977 i que, igualment, es conserva en el museu parroquial. L'actual imatge és de fusta de teca.

En relació a la substitució de 1952, comptam amb dues ressenyes de Rafel Ginard Bauçà:

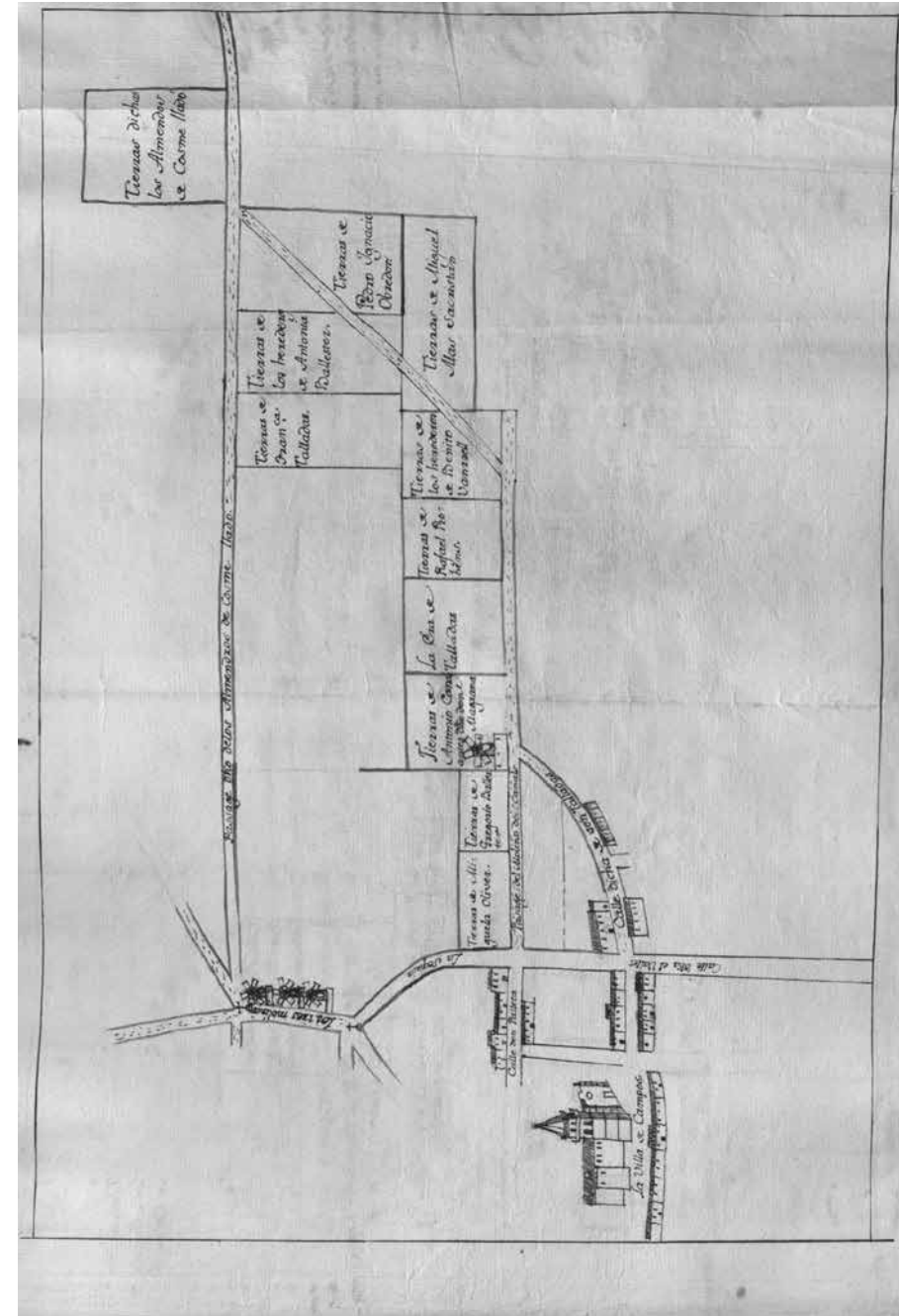
[1] *Sobre el campanar hi havia l'estàtua de Sant Julià des de les darreries del segle xvi (1598). Fou davallada perquè era tornada vella i pel dia de la festa (9 gener 1952) tornarà estar posada. Serà d'olivera. L'estàtua nova feta o tallada per l'escultor Guillem Mas [...]. L'any 1951, baixaren del campanar de Campos la figura de Sant Julià que hi ha des de l'any 1598, allà mateix, en el cap cacull del campanar hi posaran una figura nova del sant. L'altra amenaçava caure la vella.*

[2] *L'any 1951, pel setembre, baixaren del campanar (gòtic, té quasi 4 segles) de Campos l'estàtua de Sant Julià que hi fou posada l'any 1598 i on es estada 353 anys. Tenia 1'90 m i era d'olivera. Estava "aspidada" a una ànima de ferro i voltava en fer vent. En davallar-lo se repicaren les campanes (eren les onze i mitja del matí) i se va aplegar entorn del campanar una gran gentada. Mamballetes, visques, coets, fotografies. Pareix que era una estàtua de cert mèrit. Se guardarà en el museu parroquial. Per suplir la vella estàtua se n'ha comanada una de nova, també d'olivera, un tronc d'olivera d'Honor, possessió*

⁸ LLOMPART, Gabriel (1970) "Àngels parallamps i àngels rodavents en el cel de Mallorca" a *Lluc*, 50, 89-91 i LLOMPART, Gabriel (1971) "El àngel-veleta de La Almudaina de Mallorca (s. XIV)" a *Estudios Lulianos*, 15, 211-220.

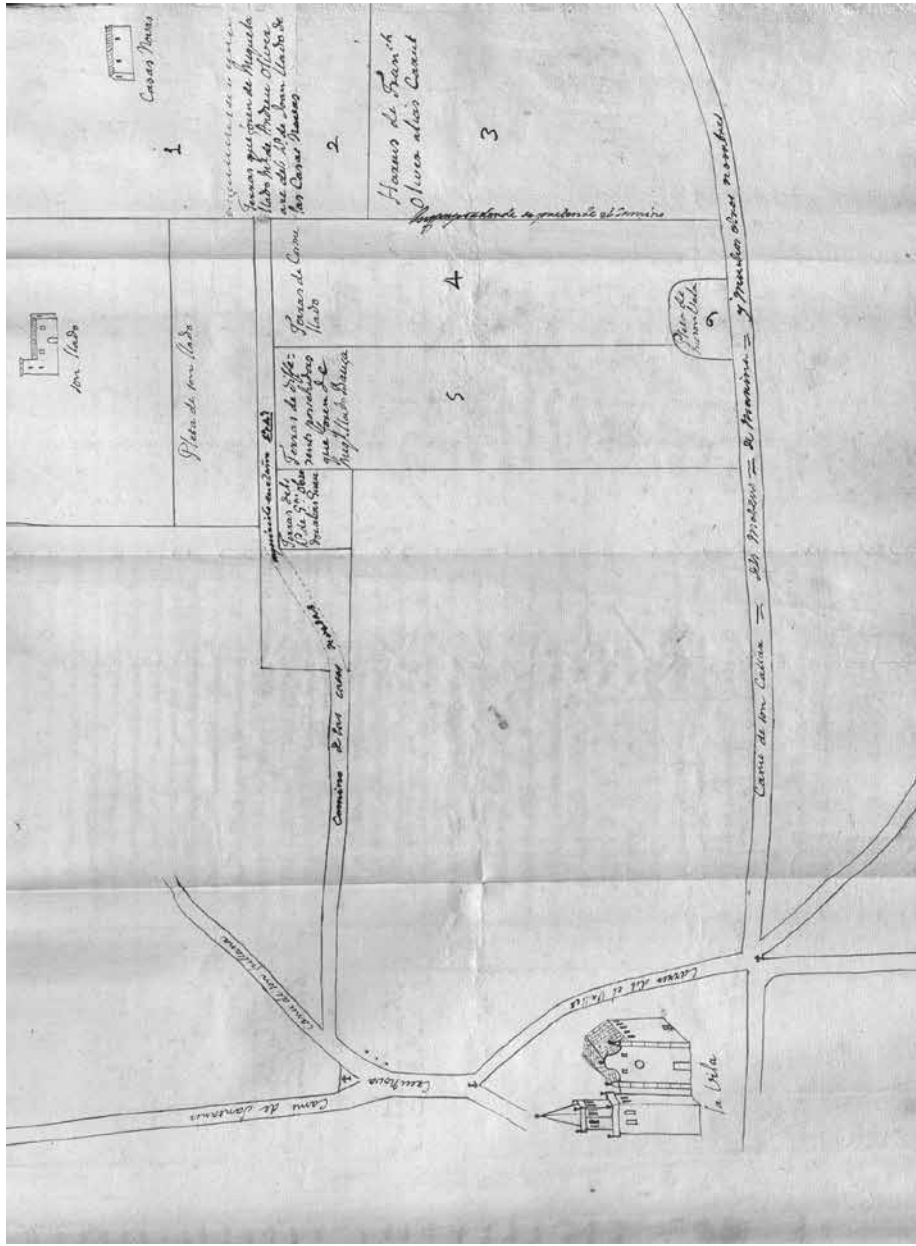
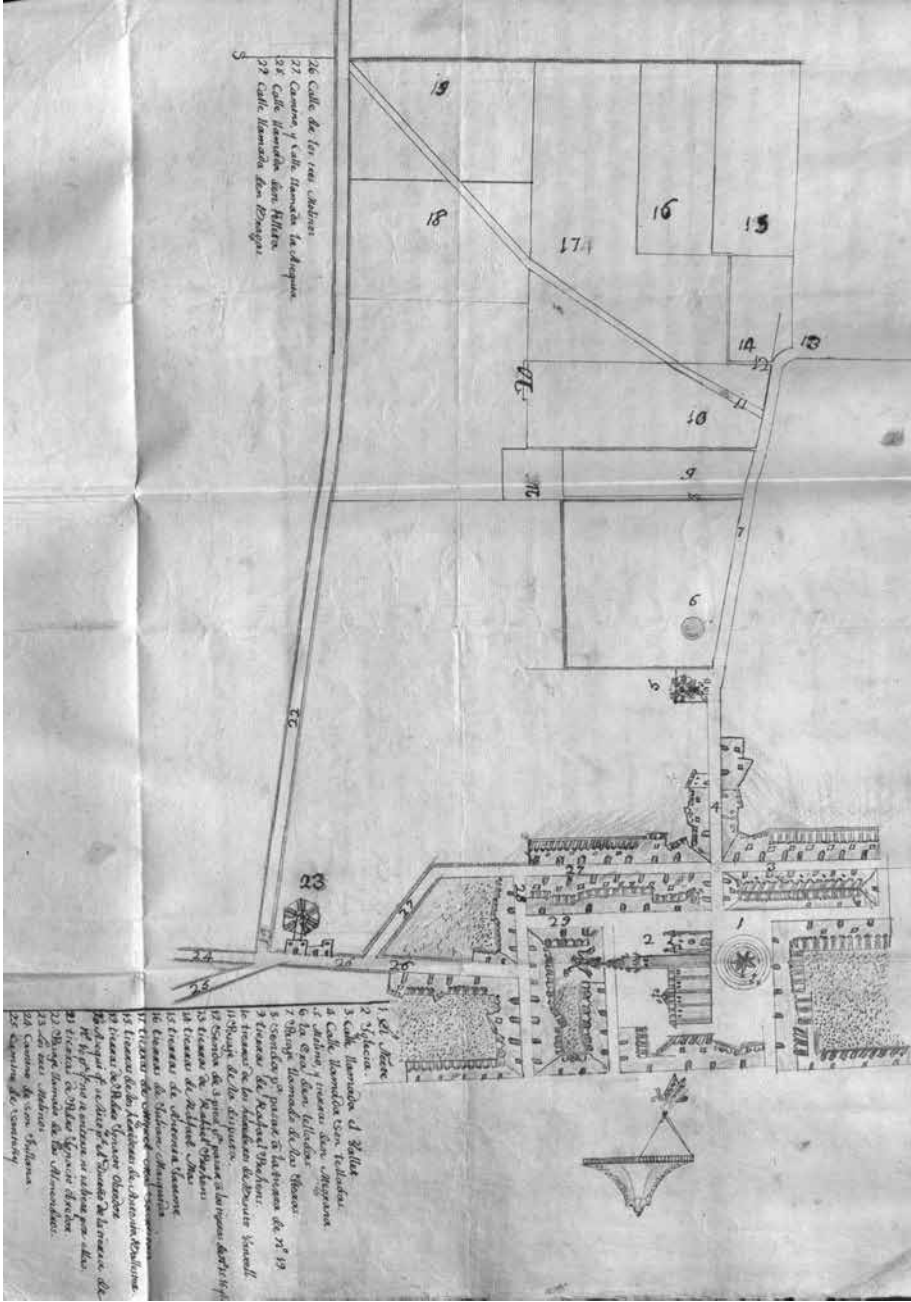
de Bunyola, regalat pel seu propietari Bartomeu Oliver Cerdà. Se col·locarà l'estàtua nova damunt el vèrtex del campanar com l'anterior estàtua, a finals de novembre 1951. Serà la nova estàtua igual a la primitiva, però, en lloc de llibre obert com la primitiva, durà la palma de martiri que servirà "de veleta para señalar la direcció de los vientos" diu el cronista de Campos damunt "Balears" (20 novembre 1951). Dins l'estàtua nova hi haurà una botella lacrada amb la llista de les persones que han contribuït a pagar la susdita estàtua. Hi haurà els noms embotellats (o al llibre de la vida).⁹

⁹ GINARD BAUÇA, Rafel, s.d. *Calendari Folkloric*. Fundació Mallorca Literària.

Plànol de Campos (I), 1779 (ARM, AA Plets Civils II, 19/8, f.73)

Plànol de Campos (II), 1779 (ARM, AA Pleis Civils II, 19/8, f.77

Plànol de Campos 1776 (ARM, AA Pleis Civils II, 42/16, f.21

El trienni Liberal a Campos (1820-1823)

Victòria Bauçà Nicolau i Miquel Miró Nicolau
Universitat de les Illes Balears

1. Context general: Espanya i Mallorca

El segle XIX, sens dubte, presenta molts d'atractius des del punt de vista històric, sobretot pel fet que va estar marcat per l'«agitació». És el segle del colonialisme, dels nacionalismes, de les revolucions burgeses i obreres, de la industrialització... de l'eclosió, en definitiva, d'uns canvis que, més aviat o més tard, aboliren i sacsejaren la societat de l'Antic Règim. Per molts d'intents de restauració de l'antic ordre imperant, les concessions que s'havien de fer a les idees liberals van ser una constant.

Per entendre aquesta centúria, o almanco la seva primera meitat, vist l'àmbit cronològic del nostre estudi, es pot dividir en tres etapes, tal i com proposa Pere Fullana per tractar aquest mateix període.¹ La primera es concentra en la coneguda Guerra del francès (1808-1814), on agafa un especial protagonisme el liberalisme, materialitzat en la celebració de les Corts de Cadis i la publicació de la Constitució de 1812. Malgrat aquesta empenta i en un ambient de conflicte, així com es diversificà el liberalisme també ho feu el tradicionalisme, que podia ser més o manco religiós, i que conduí cap al carlisme. Mallorca, com ens assenyala Oliver, era considerada per la resta de l'Estat, tant pels qui dirigien el moviment de reformes com pels que el volien aturar, com un referent de l'Antic Règim “no ya de la España monárquica y federativa, sino de la España decadente y despótica del siglo XVIII”.²

En aquesta primera etapa, el liberalisme illenc sols tingué el suport d'una minoria educada en l'enciclopedisme i els intel·lectuals immigrants. La noblesa i la burgesia, tanmateix, manifestaven una clara ignorància respecte a la situació política, si descomptam casos molt concrets com el Comte d'Aiamans. Les Corts de Cadis i la Constitució de 1812, acabada la guerra, pretenien possibilitar la fi de les institucions de l'Antic Règim i introduïen la divisió de poders; les llibertats personals i públiques; i la igualtat davant la llei. Les Corts de Cadis foren un esclafit d'optimisme que ja duia implícita la confrontació entre absolutistes i liberals; sobretot perquè aquells primers negaven el principi que la sobirania de la nació residia en les seves corts.

Una segona etapa es podria situar entre el final de la guerra d'independència i la fi del regnat de Ferran VII (1814-1833), amb un important parèntesi de tres anys constituït pel Trienni Liberal (1820-1823), període en què situam la nostra investigació. El retorn de Ferran VII al tron després de la derrota napoleònica havia suposat, a la vegada, la restauració de l'Antic Règim, i com no podia ser d'altra manera, de l'absolutisme, en una societat que ja havia tastat els vents liberals, però que fou rebut de bon grat pels

¹ FULLANA, P. *Mallorca durant el segle XIX (1808-1868)*. Palma: Edicions Documenta Balear, 1996.

² SANTS OLIVER, M. *Mallorca durante la primera revolución(I)*. Obres completes v. 1. Leonard Muntaner, Editor. Palma, 1999. Pàg. 7.

sectors més tradicionalistes, mentre es perseguïen i empresonaven els líders liberals. Com a conseqüència de l'aixecament militar de dia 1 de gener de 1820 del coronel Quiroga i el comandant Riego a la localitat de Cabezas de San Juan (Sevilla), s'inicià el període conegut com a Trienni liberal. Si bé de curta durada i acabat per la força amb la intervenció dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, ben segur que aquest esdeveniment contribuï a fer més palesa la crisi de poder de la darrera dècada del regnat de Ferran VII i la seva inconsistència política, cosa que va anar imposant implacablement la necessitat d'acceptar un dualisme polític liberal-conservador.

El final del Trienni Liberal encetava així la coneguda "dècada ominosa", en què el retorn als esquemes anteriors a aquest breu parèntesi es va fer palès, i la noblesa prengué un cert paper moderador, ja que en els períodes liberals també havia fet patent l'exercici del seu poder. Mentrestant, l'oposició dels absolutistes mallorquins al matrimoni de Ferran VII implicava preferències pel seu germà Carles, postura que es feu més intensa quan, per assegurar el suport a qui seria Isabel II, la monarquia s'apropà a sectors liberals en els darrers anys del regnat de Ferran VII. Aquest gir polític del rei no agradà a aquests sectors tradicionalistes per l'existència i la vigència de la llei sàlica, que prohibia la successió femenina al tron.

La mort de Ferran VII el 1833 inicià la regència de Maria Cristina –ja que Isabel només tenia tres anys–, i la tercera etapa que es perllongà fins al 1868. Al 1835, amb la presidència del Govern central ocupada per Juan Álvarez Mendizábal, es donà la consolidació en el poder del sistema liberal, i va tenir com a principal fet a destacar la desamortització impulsada des d'aquest executiu. Com a contrapartida a aquestes tendències sorgí l'anomenat "problema carlí", que a Mallorca es manifestà ben primerenc amb l'esclat de la revolta carlina a Manacor, coneguda com la «Llorençada» o «Rebombori», l'agost de 1835. El suport del carlisme eren els sectors tradicionals formats per nobles, ordes religiosos, petits pagesos i menestrals humils que compartien l'oposició a les reformes liberals.

Els liberals, sota el comandament del general Espartero, havien guanyat la Primera Guerra Carlina (1833-1839). Aquest personatge que assumí la regència durant tres anys, entre 1840 i 1843, sense aconseguir massa suport entre la població mallorquina. La dècada de 1844-1854 va ser el període en el qual es van crear les bases jurídiques i polítiques del nou Estat moderat, el qual es va assentar sobre el predomini de la burgesia terratinent. El moderantisme va intentar de consolidar un nou ordre social que protegís les conquestes de la revolució contra la reacció del carlisme i contra la subversió del poble més baix. Cal no oblidar que entre 1846 i 1849 es donà la coneguda com la guerra dels matiners que, novament, enfrontava liberals i carlistes. La major part del conflicte es produí a Catalunya.

Entre 1854 i 1856 es trencà el cicle moderat i s'inicià el Bienni Progressista, que no es pot dir que es veiés exempt de l'oposició dels sectors més conservadors. La resistència catòlica va ser provocada sobretot pel procés de laïcització que impulsava l'Administració de l'Estat i per la desamortització civil i eclesial decretada pel ministre Madoz el 1855. A partir de l'octubre de 1856 es formà una nova Diputació Provincial i es constituí un Ajuntament de Palma. Ambdues institucions estaven formades per moderats i terratinents i, com és lògic, intentaren frenar l'embranchida

que els progressistes haurien pogut agafar, ja que representaven els interessos dels seus membres i, fins i tot, mantenien bones relacions amb els carlistes.

Al començament del decenni dels seixanta, per contrarestar la manca de popularitat de la monarquia, la reina emprengué un conjunt de viatges propagandístics i en un d'ells arriba a Mallorca. Tanmateix, i malgrat aquests esforços, les transformacions socioeconòmiques que s'estaven donant van fer més evidents les pròpies mancances del règim, tal i com afirma Ferrer Flórez.³ Així, s'hauria de fer especial esment a la crisi dels partits representatius, la corrupció electoral, el protagonisme militar, i la crisi econòmica com a factors detonadors d'aquesta descomposició, que es va materialitzar en les revoltes de 1868. Al mateix temps, el problema carlí encara continuava, i donà lloc a una nova guerra entre 1871 i 1876, quan al tron espanyol hi havia Amadeu I.

Després de 1868, i en paraules de Raymond Carr, es creà un punt d'involució en el segle XIX:

"El fracaso político inmediato de la Revolución de 1868 oscurece su importancia fundamental en la historia del siglo XIX. Las premisas de partida de una monarquía católica, creadas y sostenidas por el liberalismo conservador, habían sido desafiadas por las premisas de la democracia y del librepensamiento".⁴

2. Socioeconomia campanera

La imatge de la socioeconomia vuitcentista ha estat marcada per la visió de Miquel del Sants Oliver d'una societat purament agrícola i aliena a la industrialització d'Europa. En la historiografia actual, però, hi ha un corrent de pensament cada vegada més acceptat que nega aquesta afirmació i defensa l'existència d'una industrialització localitzada, com demostren els estudis de Carles Manera.⁵ Campos és sense dubte un exemple de la primera tesi: no hi ha cap resta documental que demostrï que hi hagués una industrialització remarcable. Aquesta informació prèvia ens determinarà tot l'estudi de la socioeconomia i demografia que realitzarem en aquesta secció. Observam com cap indicador presenta un bot sobtat al llarg del temps, fins a la darrerria del segle, propi de les societats amb una indústria naixent, sinó que, la major part dels indicadors es mantenen constants al llarg dels segle XIX.

2.1. Demografia

La mitjana d'habitants del cens entre 1787 i el 1840 és de 2800 habitants, i per tant, una densitat poblacional de 20 habitants per km². A partir del 1840 s'observa

³ FERRER, M. *Historia política contemporánea de Malloca* dins *Història de Mallorca de J. Passarius*. Palma, 1970-1975. Volum IV. Pàg 74.

⁴ CARR, R. *España 1808-1839*. Ediciones Ariel. Barcelona, 1968. Pàg.332.

⁵ MANERA, C. "Història del creixement econòmic a Mallorca, 1700-2000," *Anuari de la Societat Catalana d'Economia*, pp. 77-84, 2011.

⁶ ROSSELLÓ, V.M. *Mallorca, el sur y el sur-este*. Ed Camara Oficial de Comercio, Indústria y Navegación, 1964.

un augment elevat del nombre d'habitants del poble, major que el de la resta de l'illa. La causa principal d'aquest augment sembla ser la disminució major a Campos de diferents malalties presents encara a altres poblacions de l'illa. Rosselló Veger ho atribueix a l'aplicació de la vacuna antiveròlica. Nogensmenys, amb la òptica actual és sorprenent, ja que Campos no presenta un element diferencial, a priori, de l'aplicació d'aquesta al llarg del territori, cosa que fa pensar en causes endèmiques de la geografia local. El comportament demogràfic excepcional de Campos acaba amb la irrupció de la crisi de la fil·loxera, que com és sabut afecta especialment la vinya, conreu majoritari de l'illa en aquells moments.

2.2. Sistema agrícola

L'economia campanera, com ja hem explicat, és eminentment agrària. Per tant, la nostra anàlisi de l'economia es converteix a la pràctica en un estudi sobre l'agricultura local i la seva estructura. El segle XVIII i la primera meitat del XIX, a Mallorca, segons expressa Lluís Roura,⁷ és un escenari en el qual la noblesa aconsegueix mantenir la seva preeminència adaptant-se a una lenta i progressiva base exclusivament senyorial de la qual partia, i evoluciona cap a una base diversificada on els interessos senyorials queden ultrapassats per uns interessos terratinents, mercantils i manufacturadors cada vegada més impregnats de tints capitalistes.

Les terres de Campos, des de l'Edat Mitjana fins al segle XIX, havien estat dedicades pràcticament en exclusiva al secà, en particular als cultius cerealístics. L'arribada de la il·lustració a Mallorca, amb la Sociedad Económica de Amigos del País, va promoure per tota l'illa una transformació del món agrari. L'impuls de nous cultius, com les figueres, la vinya, els garrovers i els ametllers, forma part de l'estratègia d'aquesta associació. Aquestes transformacions, juntament amb una incipient fragmentació de les grans propietats, intensificada a partir de la segona meitat del segle XIX, confluiran en una agricultura de caràcter més intensiu.

L'estructura latifundista, relativa a la mida total de l'illa, és un dels grans problemes als quals es va haver d'enfrontar l'agricultura local. La major part de les possessions estava en mans de grans propietaris, noblesa.⁸ Els cinc propietaris amb major nombre de parcel·les sumaven més d'un 23% del total de territori del poble. En contraposició, una tercera part de la terra total es trobava dividida en propietats de menys de dues quarterades. Aquesta distribució agrícola potenciava el poder de la noblesa i la seva influència sobre el poble. L'altre gran poder fàctic d'aquesta època era el clergat, que explicam a continuació.

2.3. Vida religiosa

L'Església serà un agent profusament protagonista en la vida secular i política d'Espanya durant el segle XIX. Tot i que la major part dels eclesiàstics eren partidaris de l'absolutisme, trobam grupuscles, dins el clergat, de constitucionalistes. No oblidem que Jovellanos ja va trobar col·laboració en el clergat mallorquí. El bisbe

⁷ ROURA, L. *L'Antic Règim a Mallorca: abast de la commoció dels anys 1808-1814*. (Resum de tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona, 1984.

⁸ La possessió és la unitat d'explotació més representativa d'aquest període.

mallorquí del període del Trienni es mostrà clarament a favor de l'esperit renovador dels liberals i les corts.

En l'àmbit més local destaca la figura del rector Pere Francesc Sastre i Sbert, que ho fou el temps de l'aixecament, en el qual hi tengué un paper tan actiu que fou un dels possibles instigadors. Més endavant, quan expliquem els fets ocorreguts durant l'aixecament, feim un perfil més detallat del personatge.

L'altre element religiós del poble era el convent dels Mínims. Fou fundat el 25 de novembre de 1607, després de les múltiples almoines que varen rebre dels habitants del poble des de l'arribada de l'ordre a Mallorca.

La política que més va marcar el poble de Campos, de les promogudes per el nou govern liberal, va ser la primera desamortització i les conseqüents supressions de convents i secularitzacions de religiosos. Al 1820 s'havien suprimit la majoria dels ordes de Mallorca, entre ells el Mínims de Campos. La decisió de requisar la plata dels convents va provocar la reacció i resistència de grups absolutistes, i això fou una de les causes principals de l'aixecament de Campos i del robatori de les campanes.

3.- El Trienni Liberal a Campos (1820-1823)

3.1. El robatori de les campanes

Els membres de les classes dominants de l'antic règim observaren amb creixent preocupació l'entrada del nou govern i les seves primeres obres legislatives. En veure perillar els seus avantatges reaccionaren en contra del nou règim. L'estructura socioeconòmica campanera, que potencià d'antuvi el poder de la noblesa i el clergat, es veié perillar durant el trienni. L'element que va iniciar la resposta absolutista va ser el tancament de l'orde dels Mínims locals i la posterior confiscació dels seus béns.

L'esperit absolutista no va sorgir de cop en aquesta època, sinó que en trobam referents anteriors. Així, seguint els treballs del campaner Joan Veny i Clar, podem observar com l'expressió «quedar-se amb les llànties de Campos» data d'abans dels fets del Trienni,⁹ i estava ja documentada a l'any 1817. Sembla per tant que aquesta expressió provenia de confiscacions forçoses de béns parroquials que varen ocórrer durant la guerra del francès. En aquesta ocasió es van intentar aturar les confiscacions de plata.

És en aquest context on hem d'emmarcar el robatori de les campanes, que tenia com a objectiu evitar-ne la confiscació. Aquest robatori passà poc temps abans de l'aixecament, i és sense cap dubte el seu precedent més immediat. L'estudi l'hem pogut realitzar gràcies a les fonts documentals de l'arxiu del Regne de Mallorca. Aquests documents són els sumaris de tot el cas des d'un punt de vista judicial. Com ja hem exposat, aquest robatori el varen fer els sectors absolutistes de la societat.

Dia 11 d'abril, el rector de Campos avisà l'Ajuntament del robatori de les campanes, i s'inicià tot el procés. A causa de la mida de les campanes, és innegable, a priori, l'existència de testimonis. També per aquest motiu, el clergat va ser sospitós des del

⁹ VENY, J., *Onomàstica i dialectologia*. L'Abadia de Montserrat, 1996, vol.166.

començament. Aquest darrer fet es constata en el fet que la majoria dels interrogatoris foren dirigits a membres del clergat, especialment al religiós Guillem Ginard.

La dificultat per trobar testimonis visuals de tot el cas fa recordar la omertà italiana. Així, l'única persona que va afirmar veure el robatori va ser un militar campaner que normalment vivia a Tarragona. Fou ell qui va inculpar el primers delatats, Monserrat Ballester, un mestre d'obres de la vila. A partir d'aquí, queda clar que el robatori es va fer amb el vistiplau del poder sacre. Poc després s'inculpà el religiós Guillem Ginard i dues persones més.

El robatori requerí una trama relativament complexa. Una vegada desaparegudes les campanes, varen ser traslladades fins a ses Salines per tal que la Justícia no les trobàs. La relació amb l'aixecament la trobam en una de les correspondències de Joaquim Obrador, un dels caps de l'aixecament absolutista:

“las campanas cuyo robo (il-legible) esta causa estuvieron depositadas en casa de Miguel Valls alias Punta, y que en la noche en que fue llamado Moncerate Ballester al juzgado sobre este echo, dicho Valls acompañado de Julían alias Vidal, la trasladó en su a Santanyí” .

3.2. L'aixecament absolutista de Campos

L'acceptació del cop de Quiroga i Riego de l'1 de gener de 1820, que instaurà el Trienni Liberal, s'havia estès a tota l'illa, amb certes reticències a alguns llocs com Palma o Campos. El nou govern havia tornat a la vigència la Constitució de Cadis de 1812 i els principis liberals que pretenien acabar amb l'Antic Règim, i això es feia visible als pobles amb l'establiment d'unes làpides als ajuntaments que simbolitzaven aquests principis.

Si tenim en compte l'oposició constant que havia manifestat Mallorca respecte el liberalisme, no és difícil d'entendre que donades aquestes circumstàncies no hi hagués cap manifestació en contra del nou règim. Curiosament, Campos fou una excepció. L'1 de desembre de 1822 es produí una insurgència de la qual en foren cabdills el capellà Francesc Sastre, en Joaquim Obrador, àlies Pere Ignasi –propietari de tres cases a la Vila a més d'altres terrenys valorats en 8119 lliures–, i Guillem Clar, forner de Santanyí.

En la primera informació, l'acció se situa entre Campos i Santanyí, on es parla que la làpida constitucional de Campos havia estat humiliada i escarnida. A això s'hi afegia el fet que s'havia depositat a l'ajuntament constitucional, per la qual cosa el govern del poble estava en mans dels absolutistes insurrectes.

El primer informe rebut des de Campos és de dia 2 de desembre a les tres de la matinada, signat pel capità Marià Rodríguez i dirigit al Comandant general informant de la situació. La resposta va ser immediata, ja que a les vuit del matí partí de Lluçmajor la columna immediatament cap a Campos. Ja al camí es toparen amb un mort i grups d'homes armats –uns tres-cents–, davant els quals el capità Rodríguez decidí enviar com a parlamentari el rector de Campos, qui s'apropà als insurrectes i els oferí l'indult. Un cop arribats els soldats a la Vila, es toparen amb el fet que uns quants revoltats havien fortificat amb carros diverses boques de carrers de

Campos, amb troncs de fusta i altres objectes per mantenir la resistència, a mode de barricada.

Davant aquests esdeveniments, el mateix dia es creà una comissió de voluntaris de marina armats amb fusell i sable, i es proposà fer una subscripció voluntària. A més, es prengueren mesures per vigilar el polvorí i certs llocs, i elaborar dues llistes de religiosos considerats servils en el sector públic. A la vegada, es va crear una altra comissió encarregada de dur a terme les mesures necessàries per garantir la seguretat d'aquests individus, és a dir, perquè els religiosos no sortissin dels seus convents ni de dia ni de nit.

Per tant, l'endemà de les primeres accions ja era evident que el poble de Campos estava insurreccionat, tal i com va fer constar en un informe signat dia 2 de desembre el jutge de primera instància de Lluçmajor. Es va oferir l'indult per les circumstàncies en les quals es trobaven els presoners, i s'hi van acollir. Tot i això, encara no podien determinar el caràcter de la insurrecció.

El Diario, diari de la Mallorca del 1822, és l'encarregat de fer-nos arribar als nostres dies les primeres hipòtesis sobre les possibles causes de la insurrecció: es plantejava que els arguments que s'usaven sobre la tranquil·litat de Mallorca, l'aïllament i el suposat caràcter pacífic de l'illa no eren així. Els editors ja havien avisat de l'esperit revolucionari de molts pobles, mentre que a Palma es considerava que podria fer front a la insurrecció per ella tota sola. També sembla que es culpava directament al comte de Montenegro, per la seva gestió.

Continuant amb Campos revoltat, es va organitzar un batalló format per tot tipus de ciutadans, anomenat de la Llibertat. El Cap polític, el comte de Montenegro, també es va desplaçar a Campos el mateix dia 3, acompanyat del Comandant general i la tropa de Lluçmajor. La làpida de la Constitució ja estava arreglada i s'estaven prenent mesures per tornar la tranquil·litat al poble.

Dos dies més tard, el dia 5 de desembre, els diaris de l'illa informaven que els cabdills de l'aixecament campaner ja es trobaven a la presó de Palma, posant-los públicament nom i llinatges: el rector de Campos, Pere Francesc Sastre i Joaquim Obrador, àlies Pere Ignasi. El Eco de Colom, l'altre gran diari del moment, portava alguns poemes tràgics referents a l'esdeveniment, acompanyats d'una carta d'un voluntari que s'havia amagat dins un pou a resultes de l'enfrontament directe que van tenir els facciosos i els voluntaris i patriotes del poble a la plaça de l'ajuntament. Va ser aquí quan els insurrectes, armats, van fuetejar i desarmar els voluntaris i es prepararen per la resistència.

Mentrestant, l'endemà ja es prengueren mesures per condemnar l'aixecament, ja que el Comandant general declarà que els culpables sofririen l'acció de la llei, mentre que el Cap polític, el comte de Montenegro, es disculpava públicament en el diari El Eco de Colom per no haver sabut mantenir l'ordre públic durant el seu mandat, al·legant que la resistència que s'havia preparat davant les circumstàncies adverses havia estat dèbil. Finalment, es demanaven judicis ràpids i l'eliminació dels subjectes culpables per tal de no corrompre el sistema. El Diario informava el 7 de desembre que la resta de tropes, enviades per part del Cap polític i el Comandant general, entraven ja dins Campos.

Aquest fet va suposar l'aparició de lloances referides als qui havien restablert l'ordre constitucional a Campos, com el capità Marià Rodríguez, el sots-tinent Josep Ferrà i el tinent Joan Salvà, que va conduir els revoltats a la presó de Lluçmajor el 7 de desembre, així com també d'altres que participaren en la detenció dels caps de la rebel·lió amb la Milícia Nacional Local, que comptava amb més de 40 adeptes al sistema constitucional.

El centre de les discussions va girar al voltant del rector de Campos, Pere Francesc Sastre, que havia denunciat que un soldat liberal havia demanat la seva mort davant la làpida de la Constitució. A partir d'aquí començaren a opinar els partidaris de mesures dràstiques que demanaven també la dimissió dels rectors de Selva, Santanyí, Inca, Felanitx, i altres (sense especificar), per "todavía nos estan haciendo la guerra, y que se les ha visto en estos dias dandose la enhorabuena, y cuasi insultando á los liberales" .

Valentí Valenciano explica com un cop controlat l'aixecament començava el procediment contra els cabdills. El jutge encarregat del cas va ser Antoni Ochoa, jutge de primera instància de Lluçmajor, a causa de la proximitat geogràfica. El Diario Consitutcional abandonà el cas, mentre que el diari continuador de El Eco de Colom, el Diario Patriótico de la Unión Espanyola hi exercí una gran pressió mediàtica.¹⁰

Per això, es creà una important expectació al voltant del judici. A partir de mitjan abril es va augmentar la pressió sobre el cas, acusant la justícia de lenta i de no fer complir la llei. Però, el mateix dia que s'anunciava l'entrada dels francesos a la Península es va proclamar la sentència: Joaquim Obrador, àlies Pere Ignasi, Guillem Clar, àlies Cama i Gregori Oliver, absent en rebel·lia, eren condemnats a mort. Foren executats el 23 d'abril de 1823. Uns altres dos acusats foren condemnats a presidí. Font explica que els condemnats arribaren al convenciment que morien per una causa divina i que acordaren fer el senyal de la creu en l'instant de rebre els trets de l'escamot que els havia d'afusellar.¹¹ L'endemà de l'execució es va publicar un escrit de l'ajuntament de Lluçmajor que informava del fet i el manifestava com un acte de justícia i alhora de compassió.

A partir del 26 d'abril es començà a perdre l'interès pel cas de Campos, tot i que encara es criticava el procediment, ja que sembla que hi va haver desacords entre el jutge de primera instància de Lluçmajor i l'Audiència. El primer també havia condemnat a mort Joan de l'Hostalet i Pere Josep Tomàs, però l'Audiència els va absoldre per unanimitat i els posà sota vigilància política en revisar la causa.

Un cop executats els cabdills, novament Pere Francesc Sastre, el rector campaner, i la seva sort, tornava a ser centre de les atencions, sobretot periodística. El 9 de juliol es publicà que havia estat excarcerat i que el dia 6 era a Lluçmajor per motius de salut. A partir de llavors començaren les especulacions sobre la falsedat o veritat d'aquesta falta de salut.

Així, es criticà el bisbe per no retenir-lo a Ciutat i que permetés que es passejàs per

¹⁰ VALENCIANO, Valenciano. *Trienni Liberal a Balears*. Tesi doctoral 2012 web UIB.

¹¹ CARDELL TOMAS, Sebastià. FONT OBRADOR, Bartomeu. *El sermó dels màrtirs de la tradició a Campos 1823*. Dins Lluçmajor. Notes Històriques i Culturals. Homenatge a Vicenç M. Rosselló Verger. Edicions de pinte en ample. 1995. Pàg.39-59.

la part forana. Així i tot, el dia 20 s'exposà un informe signat pels metges Gabriel Floriana i Antoni Torres sobre la deteriorada salut del religiós, mentre que l'endemà un llarg article qüestionava aquest informe, cosa que multiplicà les especulacions sobre el motiu d'aquesta excarceració.

D'aquesta manera acabava tant aquest esdeveniment com el mateix Trienni liberal. El retorn a l'absolutisme a partir de la intervenció de l'exèrcit francès amb Ferran VII al capdavant es va fer evident i es va tornar als esquemes anteriors a 1820. Malgrat que l'aixecament campaner va durar pocs dies, les repercussions van anar més enllà de 1823. Les conseqüències les podem conèixer a través de dues fonts: la crònica de Joaquim Ma. Bover¹² i el sermó pronunciat pel pare Font.¹³

El 1825, amb el reial decret del 9 d'agost, Ferran VII va atorgar al poble el títol de Reial i fidelíssima, i als que es van comprometre el 1822 amb l'absolutisme diverses gràcies i compensacions. Per exemple, al doctor Jaume Mesquida del Revellar va concedir-li l'escut de la fidelitat i els honors de Metge de cambra; a Joan Prohens de Son Xorc, la creu reial i distingida de l'orde de Carles III; al fill major del difunt de Joaquim Obrador, una plaça de subtenent de l'Exèrcit; a Joana Ma. Morlà, viuda de Clar, 6 reals de velló diaris per la resta de la seva vida; a Antoni Sala i Jaume Alou, 100 ducats per una sola vegada; a Gabriel Mas 2 reals de velló diaris; a Miquel Valls, el primer que robà les campanes del Convent dels mínims, 2000 reals en una vegada, i a Antoni Mora la feina de Cap de rendes a les salines de Santanyí. El Sr. Pere Francesc Sastre, rector de la parròquia de Campos, que va tenir un dels papers més importants en l'aixecament, va ser premiat en el mateix any 1825 amb una canongia a la Santa Església de Mallorca.

Gràcies a la crònica de Joaquim Obrador s'obté un sermó que es va pronunciar en un acte homenatge en l'aniversari de l'afusellament dels cabdills de l'aixecament. El sermó atacava el sistema constitucional, tractava els liberals de secta i de corrent herètica contrària a la «santa fe». D'aquesta manera, es passava a fer una apassionada defensa de la postura presa pels revoltats, tractats de Màrtirs de Jesu Christ. D'aquesta manera s'enllaçava amb l'exhumació dels cadàvers una vegada reinstaurat l'absolutisme, moment en què es comprovà que els cossos s'havien conservat en un estat incorrupte pràcticament miraculós. La conservació dels cadàvers va ser interpretada com un signe de la santedat, segons el pare Font. Aquest sermó ens dona una idea de la dimensió que adoptà en aquell moment l'aixecament, i ens pot fer entendre millor quina era la visió dels absolutistes i la seva forta oposició contra el liberalisme.

A les actes de l'Ajuntament hi trobam certes referències, anys després sobre l'aixecament, ja que les relatives als anys tractats no arribaren als nostres dies.¹⁴ Així, per exemple, trobam demandes de l'Ajuntament a antics càrrecs per resoldre deutes que no havien pogut saldar per motiu d'haver estat empresonats per culpa de l'aixecament.

¹² ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Campos, segons Joaquim Ma. Bover*. Ajuntament de Campos 2001. Pàg. 38 i ss.

¹³ CARDELL TOMAS, S. i FONT OBRADOR, B. "El sermó dels màrtirs de la tradició a Campos 1823", 1995. Pàg. 39-59

¹⁴ AMCP, GOB 24.

També el 9 de juliol tornam a trobar referències a 1834. Es llegeix una carta del governador civil en la qual demana informació sobre l'ajuda de Campos durant el trienni liberal i en la milícia nacional. L'Ajuntament localitza els documents que sol·licita el governador civil, els quaderns de pagaments, i les contribucions econòmiques i territorials que va fer l'ajuntament de Campos per a la milícia nacional. La resta d'actes on apareixen referències al Trienni liberal són d'un caràcter més genèric i no parlen concretament de l'aixecament, per la qual cosa és important saber-ne l'existència, però per qüestió d'espai no hi aprofundirem.

4.- Conclusions

La història, a dia d'avui, amb un materialisme que és l'origen de totes les accions, ha rebut el qualificatiu de innecessària o hobby. En contra d'aquesta tesi ens trobam com la ciclicitat dels fets i la repetició de patrons fan que es puguin afrontar amb més coneixement de causa els reptes de futur si coneixem el nostre passat.

El segle XIX és profundament similar a l'actualitat en el fet central que marca les dues èpoques: un món que s'acaba mentre observam el naixement d'un de nou. Els avanços tecnològics transformen i transformen les societats amb una velocitat mai vista fins al moment. Nous actors emergents desestabilitzen el delicat equilibri de forces hegemònic, i apareixen presagis d'ignomínia.

La proximitat entre el món vuitcentista i el nostre la trobam en els moviments polítics, en els quals el sorgiment de la reacció a la globalització neix amb vehemència i sense aturall a tots els estats occidentals, recordant la reacció al món liberal.

Campos forma part, com ara, de la reserva espiritual de l'obscurantisme espanyol. La corona borbònica que es replegà dins ella mateixa per sobreviure i negar la seva nul·la influència continental, en mans de Londres i París, necessita crear un relat per mantenir el poder. L'Estat, a diferència d'ara, no tenia un control efectiu de tot el territori. La construcció que emprèn per supplantar aquest control és la unió entre església i corona, repetit posteriorment i per unes mateixes causes pel franquisme. La mitologia generada per aquest relat és més intensa a la perifèria no castellana, la qual feia 100 anys que la corona intentava incorporar culturalment, amb poc èxit. Per aquest motiu Mallorca, igual que Catalunya i Euskadi, és allà on hi ha més adeptes a l'antic règim. La Llorençada a Manacor i l'aixecament campaner s'han d'entendre en la influència major del clergat que a altres regions de l'Estat. L'única excepció seria Ciutat, que mantenint encara els interessos mercantils de les ciutats medievals mediterrànies, tenia una visió allunyada dels moviments antiliberals.

Campos mantingué les estructures socioeconòmiques sense cap gran diferència fins a la guerra civil, fins i tot posteriorment. La preeminència del sector agrari campaner és un fet fins ben entrat els anys 80 del segle XX. Aquest context no canviant és el que provoca el comportament sui generis electoral de Campos. Així fent una comparativa entre el vot des de les primeres eleccions a les darreres observam com, mentre que a nivell autonòmic hi ha una correlació 45% - 55%, esquerra a dreta, a Campos la proporció es de 25% - 75%. Aquesta fet diferencial el relacionam amb els fets ocorreguts al Trienni amb un fil conductor del conservadorisme com a ideologia hegemònica al poble.

L'etapa Pública del balneari de Sant Joan de la Font Santa (1842-1910)

Victòria Bauçà Nicolau
Universitat de les Illes Balears

Introducció

Malgrat que el balneari de Sant Joan de la Font Santa és per tots conegut, poc se'n sap de la seva història. Les referències que es tenen sobre aquest lloc es remunten a l'època dels romans, i encara avui dia perdura la seva influència dins del nostre poble. Situat a 8,2 quilòmetres de Campos i ben a prop del Salobrar, constitueix l'únic balneari natural d'aigües termals en funcionament de Mallorca. En aquest estudi es pretén aprofundir en la seva història, parant especial atenció al període en què va ser de titularitat pública fins a la seva privatització. Aquest canvi va tenir lloc en un moment clau: el traspàs del segle XIX al XX.

El treball aquí presentat és només una part, ja que per qüestions de format no és possible presentar el conjunt de la investigació. S'ha de tenir en compte que la investigació sobre la seva història és limitada, en el sentit que l'accés a la documentació només és pública per a l'etapa aquí estudiada, perquè tant abans com després va estar en mans privades i la documentació que es degué generar està recollida als respectius arxius privats. Tota la informació aquí descrita prové de la consulta i buidatge de la documentació localitzada a l'Arxiu General del Consell de Mallorca i de l'Arxiu Municipal de Campos.¹

Precedents

Francesc Tallades, a la seva *Història de Campos*, fa una breu relació de la història de l'oratori i de la casa de la Font Santa. El primer que apunta és la deducció bastant versemblant que aquestes aigües ja eren conegudes pels romans, ja que està documentada la presència de pobladors a prop d'aquest territori; encara que no n'existeix cap evidència arqueològica ni bibliogràfica.

Rosselló Vaquer precisa que el primer moment en què coneixem de manera documental la Font Santa és al 1395, quan les peticions per a la construcció d'un edifici de banys dels jurats i prohoms de la vila era una realitat, ja que l'afluència de malalts a les conegudes aigües termals era habitual, però no tenien lloc on quedar a descansar.

¹ A partir d'ara l'Arxiu General del Consell de Mallorca apareixerà com ACGM i l'Arxiu Municipal de Campos com AMC.

D'aquesta manera, al 1406, ja es documenten obres i requeriments de millora². Per altra banda, Tallades documenta l'ús de les aigües de la Font Santa des de 1507, perquè una de les piles de banys és d'aquest any i dedueix que ja es devien utilitzar per tractar malalties cutànies com la sarna. Pel que fa a l'oratori, dedicat a Sant Silvestre (advocat contra la lepra) i a Santa Coloma, estava sota el control dels jurats, que mantenien allà un home perquè se'n cuidàs, però també dels banys existents.³ Les romeries cap a aquest oratori es feren cada cop més freqüents, ja fos per complir una promesa o per prendre banys curatius. Per això, els jurats van acordar, dia 1 de juny de 1516, segons Tallades, que els doblers recaptats anirien destinats a construir unes habitacions per als assistents i unes cavallerisses per guardar-hi les seves coses. En tot això podem notar la importància del lloc, ja que fins i tot s'hi van prendre mesures de policia en posar un guardià als gorgs propers a la bassa que també contenia aigües termals. També destaca la gran salubritat amb què era cuidat el lloc.⁴ La importància de l'oratori es fa notar en l'autorització i l'aprovació dels capítols de la confraria de Sant Silvestre i Santa Coloma de la Font Santa al 1519 per part de la Cúria Eclesiàstica⁵. A nivell religiós, al 1525, Francesc Tallades diu que el notari Francisco Bonet va establir a la fundació de la parròquia que cada diumenge i festa de precepte, entre la tercera de Pasqua de Resurrecció i fins a Sant Miquel, els divendres del mes de març, i el dia de Sant Silvestre i Santa Coloma, s'hi havien de celebrar misses. Aquest darrer dia es va convertir en festiu al 1544 a tot el districte per la importància d'aquest oratori. Ens explica Tallades que els jurats de la vila de Campos, en una resolució del 24 de setembre de 1554, van confirmar la custòdia del Santuari de Sant Silvestre i Santa Coloma i de la casa (amb tots els mobles) a un religiós que s'encarregava del manteniment d'aquestes propietats i de reparar alguns desperfectes. El mateix autor comenta que aquest religiós devia ser carmelita, perquè al 1580 es va produir la negociació entre els carmelites de Palma i els jurats de Campos per fundar un convent a l'oratori de Sant Silvestre i Santa Coloma. És a dir, suposava la cessió per part de l'ajuntament dels terrenys, la casa (i els mobles) i l'oratori per a la fundació d'un convent dedicat a Nostra Senyora del Carme. Així i tot, no hi ha evidències clares que ho confirmin. Després d'això, la custòdia d'aquests terrenys i de l'oratori va tornar a passar a mans dels jurats de la vila.⁶ No va ser fins al segle XVIII quan es van canviar els sants titulars de l'oratori, i passà a ser el nou patró Sant Joan Baptista. A més, es va dur a terme també una renovació tant de l'oratori com de l'hostatgeria. Tallades diu que les aigües termals de la Font Santa (i les de la bassa de ses Estaques, a pocs metres) eren les úniques conegudes a tota l'illa, i que van ser lloades per

² ROSSELLÓ VAQUER, R. *Història de Campos. De la prehistòria al segle XVI*, I, Campos, 1977, p. 171.

³ TALLADES, F.: *Història de Campos. Edició facsimil*. Campos: edicions Roig i Montserrat. (Original 1892), 1994, pp. 115-117.

⁴ Els jurats van prendre tal decisió en presència del Dr. Gaspar Albertí, rector de la parròquia, i del fabriquer el Reverend Julià Ginard prevere. TALLADES, F.: *Història de Campos...*, p. 117.

⁵ Tal esdeveniment i la història de l'oratori s'estudia a l'obra de ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos...*, I, pp. 171-177.

⁶ TALLADES, F.: *Història de Campos...*, pp. 118-123.

nombrosos metges i doctors de l'època.⁷ Va ser a principis del segle XIX quan hi hagué un plet important sobre la possessió d'aquests terrenys entre l'Ajuntament de Campos i el Marquès del Palmer, que no ha estat estudiat encara, i en el que seria ben interessant incidir-hi. El resultat d'aquest plet, sigui com sigui, fou que els terrenys van acabar en mans del marquès del Palmer, excepte l'oratori, ja que aquestes concentracions d'aigua estaven dins els seus territoris, coneguts com el predi de sa Canova.

1. Cessió dels terrenys del Marquès del Palmer i condicionament del balneari (1842-1845)

Els terrenys on hi havia la bassa coneguda com "ses Estaques" i les aigües termals de la Font Santa eren del marquès del Palmer, Jorge Abri-Dezcallar Santandreu (1799-1850). Però les peticions per a la construcció d'una casa de banys o balneari sembla ser que devien ser importants, vist que a l'acta de cessió s'hi estipula que el marquès cedí els seus terrenys en resposta a les demandes del públic, que desitjava la construcció d'aquest edifici, i també a la voluntat de l'Ajuntament constitucional de la vila de Campos i del Cap Superior Polític.

La cessió dels terrenys del marquès que contenien la bassa es va produir el 6 de juliol de 1842, i la Diputació Provincial prengué part en el procés.⁸ El marquès del Palmer va oferir el lloc lliurement deixant de banda la llei d'expropiació, tal i com s'indica a l'acta de cessió, com també els seus drets per tal de no ser molestat a l'hora de gaudir dels seus propis terrenys. És a dir, va ser una cessió voluntària i restringida a la construcció d'un balneari i deixant de banda els procediments legals per tal de poder tenir avantatges en les seves terres, ara en mans de la Diputació Provincial.

La cessió consistia a donar a benefici públic la bassa de ses Estaques en primer lloc, i seguidament el terreny que es consideràs necessari per a la construcció de l'edifici de banys. Per tant, no se cedia tota la propietat, sinó just allò necessari per poder construir el balneari juntament amb les aigües termals. A canvi d'aquesta concessió, el marquès es reservava per a ell i per als seus successors una de les piles de banys que es construïssin i una habitació amb la clau que tendria en possessió, tal i com s'expressa a l'acta de cessió. Una altra de les condicions imposades per Dezcallar era que si no s'arribava a fer el balneari o se n'hagués d'abandonar la construcció, la propietat tant de la bassa com dels terrenys cedits –coneguda com el predi de la Casa Nova o Canova– revertiria directament a les seves mans.

Cal tenir en compte que la cessió data del 6 de juliol de 1842, però s'ha de dir que la Diputació no la va acceptar fins al 23 de setembre de 1844 de manera oficial, segons indiquen Garau i Riera.⁹ És per això que entre 1842 i 1844 pràcticament no hi ha documentació en referència a aquest tema. Un cop feta la cessió, es va considerar necessari la creació d'una *Junta de Banys* encarregada de la supervisió de les obres necessàries per a la construcció del balneari, així com també per encarregar-se de

⁷ TALLADES, F.: *Història de Campos...*, pp. 125-126.

⁸ AGCM, III-843/4.

⁹ GARAU, I., i RIERA, F.: "El Balneari de Sant Joan de Campos. Fonts per al seu estudi". *BSAL*, 49, pp. 425-430.

gestionar els documents i les despeses a nivell general. La junta de banys es va crear el 29 de maig de 1843 a Palma, i es va traslladar als mateixos banys de Sant Joan de la Font Santa el 18 d'abril de 1844.¹⁰ La majoria de les accions de la Junta tenen a veure amb la direcció i coordinació de les obres, i per això es van designar comissions o encarregats dins de la pròpia junta per fer-se càrrec d'assumptes concrets, com pot ser la comissió executiva per a la compra de materials i utilitatge. A més, al setembre de 1842 ja s'havien nomenat dos diputats provincials perquè s'encarregassin de l'evolució de les obres, que eren Jaume Mas i Mariano Francisco Pujol.

Garau i Riera expliquen que un any després d'haver començat les obres del balneari es van construir vuit habitacions provisionals per poder rebre les primeres visites del públic. D'aquestes estances, algunes estaven destinades als contribuents mentre que les altres estaven reservades a les persones pobres. Hi havia dues habitacions per a dones (una per a afeccions internes i l'altra per cutànies o externes); dues per homes i les seves afeccions cutànies; una per als pobres i l'altra pels malalts de sarna. Les dues habitacions restants eren destinades per a malalties internes o reumatismes.¹¹

En tot moment es nota la importància que es donava a l'obertura dels banys per cobrir les necessitats mèdiques d'una població que demandava tals serveis. Per això, el maig de 1844 trobam en el *Butlletí Oficial de la Província* un anunci que informa de l'estat de les obres de recerca del nucli de les aigües termals i de les construccions que s'hi fan per poder utilitzar-les. També s'avisava de l'obertura dels banys en exclusiva, ja que encara no s'havien pogut acabar de construir les cases, malgrat haver-n'hi de provisionals. Així, s'adjunta un reglament provisional publicat al mateix Butlletí (cosa que ens fa pensar en el ressò que tenien els banys) sobre els comportaments que s'havien de seguir dins del balneari, que és la base per als futurs reglaments.

Els banys oficialment es van obrir el 2 de maig de 1845 i es van fer un conjunt de celebracions. Malgrat ja estar en funcionament, les obres no es van aturar, i podem observar com a l'any 1846 la correspondència encara parla de fer millores a l'establiment. Davant la gran aridesa de la zona, la junta encarregà continuar amb les obres per donar feina als jornalers que s'havien quedat sense, participant entre altres coses en la possible dessecació del pantà del Salobrar.¹² Aquesta obra de dessecació va ser empresa per l'enginyer hidràulic Pablo Bouvy i el director facultatiu de les obres dels banys, Llorenç Abrines.¹³ Tots dos van establir que el primer que s'havia de fer era traçar el recorregut d'un canal que connectàs el Salobrar amb el mar. Aquesta obra, però, finalment no es va arribar a executar per la mala situació econòmica i la sequera.

2. Gestió del balneari per part de la Diputació (1845-1908)

Després de la inauguració al 1845, els banys van seguir funcionant sota el control

¹⁰ AGCM, III-843/2, f. 10r-12r.

¹¹ GARAU, I., i RIERA, F., "El Balneari de Sant Joan...", pp. 427-428.

¹² AGCM, III-843/2, ff. 62v-65r.

¹³ AGCM, III-843/2.

de la Diputació, que va cedir a la Junta de banys el seu maneig a efectes pràctics. Cal tenir molt en compte que en cap moment les obres es van aturar durant els anys següents i, de fet, va ser quan va començar a perfilar-se el que després seria la temporada oficial per a l'ús del balneari. Es posava en funcionament normalment a principis de maig, i a mitjan mes de juny es tancava per les condicions climàtiques de la zona. Així i tot, trobam que a partir de 1851 s'estableixen dues temporades: l'anteriorment esmentada (a vegades des de mitjan abril) i una altra que abastava el mes d'octubre.¹⁴

És curiós també veure com, després de la finalització de la temporada, el metge director enviava els bons resultats que provocaven les aigües en els pacients, i aquests resultats es publicaven com a eina propagandística.¹⁵ En algunes actes de la Junta de banys es pot observar com el procediment per tal d'aconseguir estada en aquest balneari, excepte els homes de tropa i el marquès del Palmer, que tenien unes habitacions reservades per a ells, consistia a inscriure's abans d'un dia determinat, normalment dins la vintena del mes d'abril, per a entrar dins un sorteig.¹⁶ Els elegits amb habitació, o bé sense, podien gaudir dels banys i de l'estada a Sant Joan de la Font Santa durant deu dies, i si renunciaven a tal privilegi tenien sis dies per a formalitzar-ho.

El que és més interessant, però, és veure la part assistencial i de beneficència d'aquest establiment de banys, ja que es reservaven algunes habitacions per a pobres vinguts d'arreu de Mallorca. Així i tot, hi havia qui n'abusava i es presentava com a pobre quan en realitat no ho era. Davant això, a mitjan maig de 1847, la Junta decidí establir que els pobres que ho fossin realment haurien de portar un certificat de l'ajuntament del seu poble que així ho justificàs, i afegí després també un informe del rector del poble que acreditàs la seva condició, com també un altre d'un metge facultatiu sobre la seva necessitat de prendre banys.¹⁷

A principis dels anys 60 del segle XIX ens trobam novament amb una discussió entre el marquès del Palmer (fill i hereu del que havia fet la cessió) i la Diputació Provincial. La cessió dels terrenys de la Font Santa feta pel pare del marquès no establia uns límits clars sobre el terreny, ja que parlava "del territori necessari per a la construcció d'una casa de banys".¹⁸ Aquesta indeterminació provocava problemes al nou marquès a l'hora d'aplicar els seus drets sobre els terrenys, ja que, com que les obres estaven constantment sense acabar, no sabia fins on podia actuar. Davant això, es demanava, el gener de 1863, que dos pèrits s'encarregassin de fer una delimitació i fitació del terreny cedit. Després d'uns quants intercanvis de propostes, el marquès del Palmer es mostrà disposat a cedir més terrenys per construir tot el complex del balneari, però posà una sèrie de condicions, com disposar de les claus del mateix balneari o la construcció d'un mur un cop s'haguessin acabat les obres. La Diputació n'acceptà algunes i en modificà d'altres. Aquest procés de negociació

¹⁴ AGCM, III-843/2, f. 107v-108v.

¹⁵ AGCM, III-843/2, f. 92v-93v.

¹⁶ AGCM, III-843/2, entre altres, f. 90v, 91r, i 61v-62r-62v.

¹⁷ AGCM, III-843/2, f. 91r-92r.

¹⁸ AGCM, III-855/2.

finalment acabà al 1868 amb l'entrega de l'escriptura de transacció de més terrenys per completar l'obra del complex del balneari.

La gestió de l'establiment també incloïa la fonda del costat, ja que, com que es trobava a una certa distància del poble de Campos, es requeria d'aquest servei. Al març de 1864 es va decidir dur a subhasta pública (celebrada el 12 d'abril) l'arrendament d'aquest servei amb una sèrie de condicions, com haver d'estar oberta durant tota la temporada o no poder exigir preus majors als establerts per la Diputació, entre d'altres.¹⁹ El contracte d'arrendament era de quatre anys, i es demanava com a garantia un dipòsit de tres mil reals. Si no es complien aquestes condicions es podia sotmetre el contractista a l'acció governativa. La Diputació va provar l'arrendament com a fórmula per gestionar també els banys a partir de 1872. El procediment exigia que el balneari fos arrendat a través de la presentació de candidats en subhasta pública, i es trià el millor postor. Així i tot, s'ha de dir que l'arrendament exclouïa l'habitació reservada al marquès del Palmer, la de la Diputació i la zona de pobres, que era competència també de la Diputació. D'aquest contracte és interessant conèixer-ne les condicions, les quals es detallaven en el *Butlletí Oficial de la Província*, de manera que el candidat a l'arrendament només havia d'oferir una quantitat determinada de doblers, a més d'aportar-ne una altra com a garantia de compliment.

Entre el 1875 i el 1897 la Diputació va tornar a assumir directament la gestió del balneari, cosa que se sap perquè trobam actes que parlen de fer obres de millora,²⁰ o altres en què el metge director demana documentació a la Diputació relacionada amb tasques de gestió.²¹ Va ser al 1897 quan es tornà a l'arrendament del balneari, però aquesta vegada no només era durant la temporada, sinó per deu anys. Malgrat que es van rebre tres propostes diferents, finalment es concedí a José Barnils.²² Així i tot, aquest arrendament canvià de mans, ja que passà a les de Miquel Ibar un any després, i acabà a les de Pere Joan Estaràs Albertí fins al 1908.²³

3. Subhastes d'arrendament i alienació del balneari (1908-1910)

Al 1908 acabava l'arrendament per deu anys en mans de Pere Joan Estaràs, que havia arribat a aquest càrrec en substitució de Miquel Ibar al 1898.²⁴ Els comptes amb Pere Joan Estaràs a l'any 1909 encara no estaven resolts del tot, perquè fins a l'abril d'aquell any no ingressà 10.319,93 pessetes per l'arrendament durant deu anys del balneari (del qual hi ha un rebut) com a saldo a favor de la Diputació, i va poder retirar de la caixa el dipòsit que havia posat com a garantia. A més, entraren en conflicte per certes quantitats a pagar, encara que ara no és moment per entrar en detalls. Ara bé, això ens permet fer-nos una idea que els processos no eren tan simples com podem pensar, i que el lloguer del balneari per part de la Diputació

¹⁹ AGCM, III-848/3.

²⁰ AGCM, *Llibre actes de la Diputació 1882*, ff. 54r-55v.

²¹ AGCM, *Llibre actes de la Diputació 1877*, ff.408r-410v.

²² AGCM, X-909/16.

²³ El maig de 1899, el govern de la Província, al registre de Sanitat, demana que s'informi de qui és l'actual administrador o arrendador dels banys, i es veu que és Pere Joan Estaràs. AGCM, III-854/23.

²⁴ AGCM, III-854/31.

acabava provocant més problemes que no beneficis.

D'aquesta manera, i deixant els assumptes econòmics de banda, al 1908 ja es podia inaugurar una nova temporada i un nou arrendament al qual va presentar-se Baltasar Pujol. Les condicions eren entregar-ho tot com ho havia trobat; pagar un lloguer de 500 pessetes per la temporada i un dipòsit de mil com a garantia, acceptar i ajudar els banyistes pobres segons el reglament i donar-los menjar en les quantitats referides, i pagar 180 pessetes al conserge Maties Lladó (del qual trobam informes contínuament). També podia haver de pagar per altres serveis.²⁵ La seva proposta va ser acceptada, però a l'octubre es va morir, i davant això, ens trobam una demanda de la seva esposa, Maria Coll Sastre, com a mare i representant legal dels seus sis fills menors d'edat, que reclamava el retorn de les mil pessetes de garantia a les quals tenien dret els seus hereus malgrat haver mort *ab intestato*, i al·legava que amb la seva mort quedava acabat el contracte. Es va acceptar que se li retornàs la garantia amb la condició que abonàs abans les 500 pessetes del lloguer.²⁶ Tot i que és un cas molt concret, és interessant comentar el fet que embarcar-se en l'arrendament del balneari per part d'un particular no era un tasca fàcil, sobretot a nivell econòmic. Per això, i pensant en la situació econòmica del moment, no és d'estranyar que la família del difunt reclamàs el retorn d'uns doblers que els eximien d'una responsabilitat que només volia el difunt.

L'arrendament començava a plantejar massa problemes a la Diputació. La decisió de vendre el balneari de Sant Joan de Campos a través de subhasta es va prendre al 1907 a través d'una Reial Ordre, tal i com ens indica una carta del Govern de la Província a la Diputació Provincial. Es va acordar perquè la seva explotació com a negoci ja no resultava beneficiosa per a la Diputació, ja que s'encarregava més de la part assistencial i de beneficència per als pobres. Respecte això, cal destacar que a finals de 1907 aquest era un tema ben present a la Diputació, i per això es va disposar el procediment mitjançant el qual s'havia de dur a terme i quines condicions s'havien de seguir.

A finals de 1908 el govern civil informava de la decisió de treure a subhasta pública l'alienació del balneari de Sant Joan de la Font Santa. Malgrat que ja s'havien acordat algunes condicions a l'abril, es va resoldre que es presentessin, en un termini de deu dies, les reclamacions oportunes. Finalment es publicà l'anunci de la subhasta amb les seves condicions, data i lloc, a la *Gaceta de Madrid* i al *Butlletí Oficial de la Província*.²⁷

És per això que a inicis de 1909 trobam cartes de la Diputació provincial al Col·legi de notaris demanant que se n'enviàs un per presidir la subhasta, celebrada el 26 de gener de 1909. Aquesta però, quedà deserta. L'explicació que es va donar a aquesta situació va ser que només s'havien publicat les condicions a la *Gaceta de Madrid*

²⁵ AGCM, III-854/31.

²⁶ AGCM, III-854/31.

²⁷ És interessant com en aquests anys, es calcula que acudien al balneari unes 500 persones anualment, segons ROSSELLÓ, V. M.: *Mallorca, el sur y el sureste*, Palma: Ed. Camara Oficial de Comercio Industria y Navegación, 1964, p. 92.

núm.344 i al *Butlletí Oficial de la Província* núm.6542 de dia deu de desembre.²⁸ És per això que es decideix que en un futur es repetirà la subhasta per a tal fi.

Mentrestant se seguia llogant el balneari per temporades per no deixar-lo sense funcionament el temps que tot aquest procés es desenvolupava. Malgrat que es decidís al 1907, la venda no es va arribar a efectuar fins al 1910, any en què encara durant la temporada es va arrendar, tal i com podem observar en el *Butlletí Oficial de la Província de les Balears*, núm. 6729 (de dia 19 de febrer de 1910). A més, també hi ha l'ingrés de l'arrendament (1.306 pessetes) en el Llibre diari d'ingressos, en l'esborrany de 1910, del senyor Sebastià Frau.

La venda del balneari va ser anunciada al *Butlletí Oficial de la Província de les Balears*, núm. 6782 (21 de juny de 1910), en què s'anunciava no només la venda en pública subhasta, sinó també el procediment que s'havia de seguir per a participar-hi. Així i tot, i com anuncia el mateix *Butlletí Oficial de la Província*, aquesta era la segona vegada que s'intentava dur a terme, ja que l'anterior, celebrada el desembre anterior, no havia aconseguit cap comprador. Per això s'establia la data del 2 d'agost de 1910 per a la celebració de la subhasta per a la venda d'aquesta finca.

Les condicions per a l'adquisició dels banys van ser les mateixes que les disposades en l'ocasió anterior, és a dir, les publicades en el *Butlletí Oficial de la Província* núm. 6542, de les quals només se'n modificaven algunes. Aquests canvis consistien en el fet que els interessats havien de presentar la documentació requerida a la Secretaria de la Diputació en els dies laborables entre la publicació del *Butlletí* i un mes abans de la celebració de la subhasta, la utilització de paper timbrat amb les condicions formals establertes i el dipòsit d'un fiança de 2.500 pessetes i la cèdula personal del licitador. S'imposava el preu de 50.000 pessetes pel balneari, i es rebutjarien aquelles propostes que no arribassin a aquest preu o tinguessin un defecte de forma. També s'establia la forma de pagament en dos terminis, el primer dels quals en efectiu i amb la possibilitat d'aconseguir un 5% de descompte si s'avançava el pagament del segon termini. Finalment, les despeses de notari corrien a càrrec del comprador; els suplementos i els drets d'inserció de l'anunci dins del *Butlletí* també. Fou al mes de juliol quan es començà a preparar la subhasta definitiva per a l'alienació del balneari de Sant Joan de la Font Santa, ja que ens trobam una carta dirigida al degà del Col·legi Notarial de Palma en què se l'insta a elegir un notari per presidir tal esdeveniment. De la mateixa manera, el vicepresident de la Diputació envià una missiva al Governador de la província perquè presidís la subhasta per a l'alienació del balneari que s'havia de celebrar dia 2 d'agost.²⁹

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, que conté tota la documentació relativa a la Diputació provincial, no es té l'acta de venda o d'alienació original del balneari de Sant Joan de la Font Santa, ni tampoc cap altra document que així ho acrediti. Així i tot, hi ha diferents elements que així ens ho indiquen. Un vestigi d'aquesta venda el podem trobar en el Llibre d'inventari de béns i drets de la Diputació (1901-1912),³⁰ en què cada any apareix detallada la descripció del balneari de Sant Joan de la Font

Santa, fins a l'any 1910; a partir d'aquest any deixa d'aparèixer. Al llibre d'actes de la Diputació provincial també hi trobam referències a la subhasta i a la venda del balneari,³¹ així com també dels mobles i altres elements.³² A més, hi ha una acta en la qual es dona part perquè es deixi de pagar la subscripció a l'associació de balnearis. Així mateix, en un llibre diari d'ingressos, concretament a l'esborrany de 1910, hi trobam registrat l'abonament de la quantitat de 50.000 pessetes, encara que finalment es registra com a 48.750,49 pessetes, per part de Rafael Garcias Moll.³³ Com a dada curiosa, es pot dir que aquesta venda va representar el 4,04% del total dels ingressos d'aquell any 1910, que eren 1.205.494,36 pessetes.

Així i tot, cal destacar que segons les condicions establertes en un principi, el marquès del Palmer va conservar la seva habitació i pila de banys privada malgrat passar la finca a un altre propietari no públic, de la mateixa manera que el servei de beneficència als pobres va continuar, tal i com podem constatar a les actes dels anys següents de l'Ajuntament de Campos.³⁴

Malgrat que no es disposa de l'acta de venda pròpiament dita, trobam nombrosos documents, com s'ha vist, que acrediten l'alienació per part de la Diputació del balneari de Sant Joan de la Font Santa de Campos a través del mecanisme de la subhasta.

4. Conclusions

Si hom es planteja conèixer la història d'un dels llocs més coneguts del seu poble, com és aquest cas del balneari de Sant Joan de la Font Santa de Campos, és important i inevitable reflexionar sobre allò que s'ha descobert. L'etapa estudiada en aquest treball era desconeguda, i no existeixen altres publicacions monogràfiques actualitzades sobre el balneari ni tampoc sobre l'oratori, gairebé inseparables l'un de l'altre.

Malgrat que aquí no s'hagi pogut exposar el conjunt de la investigació, sí que es deixen entreveure els diferents temes en els quals es pot aprofundir a partir d'un estudi de cas: oci, beneficència, sanitat, etc., en un moment de la història en què només es començava a avançar en aquests terrenys. A més, ofereix situacions poc habituals en el seu context històric: cessió per part de la noblesa de terrenys per a un bé social; gestió pública d'un servei d'oci, sanitat i beneficència; i la seva privatització. A banda d'això, consider més que necessaris els estudis sobre els indrets més propers que tenim: el nostre poble i els seus llogarets, les seves cases, les seves platges, tot el que ens envolta per posar en valor el nostre patrimoni i el nostre passat.

La meua tasca com a historiadora suposa estudiar el passat, qüestionar-lo i interpretar-lo de la manera més objectiva possible, i sense caure en una perspectiva simplificadora i presentista. D'aquesta manera, en aquest treball m'atreveixo a qüestionar l'eficàcia de la gestió pública al capdavant d'una institució de sanitat

³¹ AGCM, *Llibre actes de la Diputació 1910*, ff. 144v-147v.

³² AGCM, *Llibre actes de la Diputació 1910*, ff. 149r-149v.

³³ AGCM, VIII-717.

³⁴ AMC, GOB 41, ff. 62v, 63r, 64r, 64v, 67r.

²⁸ AGCM, III-854/31.

²⁹ AGCM, III-854/33.

³⁰ AGCM, III-301/1.

i beneficència arran de l'exemple del balneari de Sant Joan de la Font Santa. Aquesta institució va passar des de l'adquisició per part de la Diputació fins a la seva privatització per diferents etapes, i totes ens fan entreveure com va ser el funcionament i l'eficàcia de la gestió pública.

En primer lloc, crida l'atenció que aquesta institució nasqués a partir de la donació o cessió d'un noble. A mitjans i finals del segle XIX, com ja havia passat anteriorment a les acaballes del segle anterior, la noblesa havia entrat en crisi perquè no es va saber adaptar a les noves condicions polítiques, econòmiques i socials i volgué mantenir el seu estatus i mode de vida sempre tan arrelat a la propietat agrària. El marquès del Palmer era un dels grans títols de la noblesa mallorquina, i també comptava amb un ampli patrimoni agrari entre el qual hi havia la bassa de ses Estaques i la Font Santa. Dins aquest context de canvi social i econòmic, en què l'agricultura anava perdent pes, i la modernització era cada vegada més patent, sobretot en el camp de la medicina, podem interpretar que el marquès del Palmer en aquell moment va fer un esforç per adaptar-se a la nova situació socioeconòmica que s'estava construint al mateix temps que creixia l'Estat liberal a Espanya amb els seus aires modernitzadors.

A més, la implicació del marquès en el projecte va ser constant, ja que formà part de la junta de banys que va gestionar la construcció i la gestió del balneari, un cop s'havia constituït com a tal. El balneari complia una funció social i benèfica perquè acollia els pobres, a banda de servir per a alguns d'oci per alleugerir algunes de les seves molèsties (que es guardarien confidencialment), ja que un dels requisits, com s'ha vist, era portar un document donat per un metge facultatiu.

Deixant de banda que la cessió tenia com a requisit la construcció d'una casa de banys amb aquestes finalitats, es va reservar una habitació i una pila de banys per a ell i els seus successors, passàs el que passàs amb el balneari, per la qual cosa amb això també podem veure el caràcter encara distintiu que ell mateix s'atorgava. Per tant, es podria dir que era una manera de demostrar que malgrat que el món estava canviant i modernitzant-se, la noblesa encara havia de gaudir dels seus privilegis, tal i com va demostrar el seu fill en reclamar part dels terrenys.

La gestió pública del balneari per part de la Diputació va seguir diferents opcions: la gestió a través de la junta de banys, a través d'una comissió durant pocs anys i finalment l'arrendament atorgat per subhasta al millor postor. Aquests tres tipus de gestió, ordenats cronològicament, van tenir beneficis i també mancances.

En primer lloc, la junta va saber actuar d'una manera decidida a l'hora de construir el balneari com a tal, és a dir, per encarregar-se de les obres i la seva logística, però a la gestió dels banys va ser poc reeixida. Seguidament, la gestió directa per part d'una comissió de la Diputació va ser més bé anecdòtica, i gairebé no se'n troben referències. Finalment, l'arrendament del balneari va semblar una opció bastant raonable i fàcil d'assumir per a la Diputació, ja que això li alleugeria els problemes d'haver-se'n d'encarregar pròpiament. Així i tot, això va servir per demostrar que a nivell econòmic no era del tot rentable.

Això va conduir a considerar que la millor solució era l'alienació del balneari a través de la venda en pública subhasta. És curiós que a inicis del segle XIX es consideràs

que quan un establiment sanitari no donava els rendiments que s'esperaven la solució passàs per dur-lo a mans particulars i privades per tal de poder assegurar el funcionament i l'equipament, també en aquest cas, però a l'hora suposava el més difícil accés de determinats grups socials a aquest servei.

Així i tot, no s'ha de deixar de banda en cap moment la important tasca de beneficència feta pel balneari de Sant Joan de la Font Santa des del moment de la cessió per part del marquès, fins i tot després de la seva venda. En tot moment es va assegurar l'accés dels pobres d'arreu de Mallorca al balneari per tal de poder tractar les seves malalties sense haver d'assumir cap responsabilitat de tipus econòmic, que corria de mans de l'Ajuntament, de la mateixa manera que la justificació del seu estat de pobresa, juntament amb la del rector. És curiós que ja en aquells moments hi hagués gent que s'intentàs aprofitar de l'estat desfavorable en què es trobaven algunes persones per tal d'accedir als banys, però també és molt remarcable com ràpidament s'actuà en contra d'aquest abús, prioritzant amb l'obligació de dur un certificat l'accés als pobres de veres. Per tant, la tasca de beneficència, que traspasa la privatització, és d'allò més important d'aquesta institució, fos quina fos la mà que la dirigís.

Arran de tot això podem concloure que la gestió pública per part de la Diputació del balneari de Sant Joan de la Font Santa va tenir uns resultats més bé mediocres, ja que en seixanta anys estudiats el balneari va estar completament acabat i en ple funcionament només la meitat del temps, del qual bona part la gestió pròpiament dita estava en mans d'arrendats que s'encarregaven de tot. Aquest fet va evidenciar que, malgrat valorar la importància d'aquest establiment, els beneficis que suposava per a la població i per a la societat en conjunt i la necessitat que en tenien els pobres, no era un negoci que pogués gestionar-se públicament; no per les seves característiques, sinó perquè la Diputació es va veure superada per les circumstàncies i el canvi constant. Hem de tenir molt present que a les acaballes del segle XIX i principis del segle XX el panorama polític era de tot manco estable, i a Mallorca la situació no era gaire millor, per la qual cosa es pot dir que aquestes circumstàncies van contribuir a la consideració de vendre el balneari.

Per altra banda, la importància tan gran donada per la Diputació a satisfer les necessitats dels pobres, és a dir, el fet de bolcar-se en l'aspecte de la beneficència, en creixement en aquests moments de canvi social i polític, va ser un factor més que explica el fracàs de la gestió pública del balneari de Sant Joan de la Font Santa. Finalment, el fet de tractar un tema fins aleshores no estudiat, m'ha fet valorar el gran esforç que degué suposar per al govern del moment assumir un projecte de tals magnituds, no només per les dificultats tècniques i econòmiques, que ja són de pes, sinó també a nivell social, i fins i tot simbòlic, ja que suposava avançar en un terreny clau per a la societat; suposava avançar en la higiene, la salut i el benestar, a banda de també tenir un vessant d'oci. És per això que consider de vital importància aquest exemple per tal d'entendre la transició de finals del segle XIX, la consolidació de l'Estat liberal i els canvis socials del canvi de segle XIX a XX, perquè des d'una perspectiva local i d'un àmbit més bé poc tractat com és la sanitat i la beneficència trobam el reflex de tota una època.

5. Bibliografia i fonts.

GARAU, I., i RIERA, F.: "El Balneari de Sant Joan de Campos. Fonts per al seu estudi". *BSAL*, 49, pp. 425-430, 1993.

TALLADES, F.: *Historia de Campos*. Edició facsímil. Campos: edicions Roig i Montserrat. (Original 1892), 1994.

ROSSELLÓ VERGER, V. M.: *Mallorca, el sur y el sureste*. Palma: Ed. Camara Oficial de Comercio Industria y Navegación, 1964.

ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos. De la prehistòria al segle XVI*, I, Campos, 1997.

ARXIU MUNICIPAL DE CAMPOS: Llibres d'actes de 1910-1911, GOB41.

ARXIU GENERAL DEL CONSELL DE MALLORCA:

- Llibres d'actes de la Diputació, anys 1870-1910.
- Butlletins oficials de la província, 1900-1910.
- III-843/2.
- III-843/4.
- III-848/3.
- III-855/2.
- X-909/16.
- III-854/31.
- III-854/33.
- III-854/23.
- III-301/1.
- VIII-717.

6. Annexos

Il·lustració 1: Menjador del balneari de Sant Joan de la Font Santa a principis del segle XX

Estructura i fets Històrics del cos de Carabiners de Campos

Celso Calviño Andreu

Introducció

Aquesta comunicació tracta de donar a conèixer els carabiners, ja que actualment són poques les persones que en tenen un record directe, car el Cos va desaparèixer poc després d'acabar la Guerra Civil. Indubtablement queden records dels carabiners que varen estar destinats al municipi de Campos, i fins i tot, en moltes ocasions, es narren anècdotes que molts de joves han sentit contar als seus pares o padrins. Però quan una cosa desapareix el seu record es dissipa, i allò que era real es transforma i canvia. Per això, quan avui en dia es parla sobre els carabiners, l'opinió popular més estesa i estereotipada sobre ells és que es venien als contrabandistes. Indubtablement, n'hi havia que sí que ho feien, però també és veritat que la majoria d'ells eren d'una conducta exemplar.

El present estudi també té una altra finalitat, i és que els membres de l'Institut de Carabiners que varen estar destinats en aquest terme municipal al llarg de tants d'anys formen ja part de la seva història.

El terme municipal de Campos, situat al Migjorn de l'illa de Mallorca, i amb una vasta zona de litoral, era propensa al fet que s'hi produïssin desembarcaments de gèneres de contraban, i a més, era un lloc de pas entre la zona del Llevant, el centre de l'illa i Ciutat, una via per on circulava molt d'aquest gènere il·lícit, i d'aquí la importància que hi hagués al municipi, des del segle XIX, una força permanent de carabiners. També la proximitat de l'illa de Cabrera, que servia en moltes ocasions de base on es descarregava a l'engròs el contraban per després repartir-lo per altres indrets de la costa mallorquina, amb embarcacions més petites, va fer que Campos fos un emplaçament bàsic en tota aquesta xarxa del contraban. S'ha de dir que aquesta activitat que es feia durant el segle XIX i començament del XX era majoritàriament de tabac, i no tenia res a veure amb el que es va fer després de la guerra civil.¹ També durant el segle XIX es feren aprehensions de mercaderies tèxtils.

El fet del contraban antigament no es percebia d'igual forma que avui, ja que abans era una activitat acceptada i practicada per una gran majoria de gent, perquè aquest comerç il·lícit solament perjudicava les arques de l'Estat.² Com veurem al llarg del

¹ Vull manifestar que el present treball no tracta sobre el contraban de forma específica, només la relació d'aquesta activitat amb la funció repressora dels carabiners.

² No era així, ja que el contraban de segons quins gèneres perjudicava la indústria, cas dels tèxtils.

present estudi, els carabiners duïen a terme escorcolls a domicilis, i això en moltes ocasions provocava enfrontaments entre la població i ells. En el cas de Campos, no he trobat informació sobre aquest tipus de successos, però sí en altres poblacions de Mallorca.³ Aquests enfrontaments eren assidus, i la situació va arribar a ser tan greu que el 26 d'octubre de 1887 el Governador Civil Arturo de Madrid-Dávila va publicar un bàndol dient que per evitar els casos de resistència i atac per part de paisans a carabiners quan duïen a terme la seva funció repressora, casos que havien passat a Palma i en altres pobles de forma continua, disposava que aquells que atacassin els carabiners de paraula o obra serien jutjats per la jurisdicció militar segons l'atribució atorgada als Tribunals de Guerra per ordre de 10 de març de 1884 i castigats amb les penes que el Codi de Justícia Militar marcava.⁴ Això no era nou, abans de la fundació del Cos de Carabiners ja es donaven fets semblants. Així, trobam que el Ministeri d'Hisenda, amb data de 1 d'octubre de 1821, comunicava a la Direcció General de Resguards Reials que a causa de l'escandalosa venda de tabac de contraban que la gent de forma descarada i insultant feia, i que en moltes ocasions arribava a l'agressió dels membres del Resguard, ordenava a les autoritats civils i militars que defensassin els membres de l'esmentat Resguard davant les contínues agressions de què eren objecte.⁵ Per acabar, cal dir que l'enfocament d'aquest treball té com objectiu donar a conèixer el Cos de Carabiners, però s'ha de remarcar que hem de tenir en compte com era la societat del segle XIX i començament del XX, amb una majoria de gent que bàsicament feia feina al camp. Era per tant una societat agrària i fortament jerarquitzada, les persones disposaven de pocs mitjans per dur una vida digna i per això es valien de qualsevol recurs per poder aconseguir un major benestar.

Als peus de pàgina, a més d'haver-hi les cites bibliogràfiques o documentals, hi ha una breu biografia sobretot d'oficials i d'altres membres del Cos. Crec que són importants, ja que ajuden a entendre millor el que era en si l'Institut de Carabiners. Aquesta comunicació sobre els carabiners de Campos es complementa amb una altra titulada *Persecució del contraban i altres accions dels carabiners del terme municipal de Campos*, presentada i publicada en aquestes mateixes jornades.

El cos de carabiners: els orígens

La fundació del Cos de Carabiners com hem esmentat, sorgeix de la necessitat de combatre el contraban que a començaments del segle XIX havia proliferat per totes les terres de l'Estat. El contraban era una activitat que ja es donava abans de la Guerra d'Independència o del Francès, però la contesa bèl·lica el va potenciar ja que cada una de les diferents Juntes que es crearen durant el període bèl·lic hagueren de proveir-se per elles mateixes dels gèneres que necessitava la població, i d'aquesta manera el comerç il·lícit es va barrejar amb el comerç legal, i va esdevenir una activitat normal

³ A Palma els casos foren nombrosos, sobretot a l'entrada de les portes, i a pobles constatarem allò que va succeir a Esporles el mes de gener de 1883.

⁴ C. CALVIÑO: "Contraban i altres actuacions dels carabiners de Sóller", *XII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Ed. Ajuntament de Sóller i Ajuntament de Fornalutx, 2018, p. 217-218.

⁵ *Gaceta de Madrid*, 1821, núm. 60, p. 279 i 280.

Durant les dues primeres dècades del segle XIX hi va haver una necessitat de reformar l'administració de l'Estat per part de totes les tendències polítiques i un dels objectius principals va ser formar una força per combatre el frau i el nombrós contraban que es feia, ja que l'antic resguard, que era civil, no donava els fruits que es desitjava, i l'acusaven de connivència amb els contrabandistes. Durant el Trienni Liberal es varen dur a terme una sèrie de reformes com l'abolició de les duanes interiors, que tant perjudicaven el comerç legal, o l'intent de derogar el monopoli de la sal i el tabac. Acabar amb el monopoli del tabac hauria potenciat la minva del contraban d'aquest gènere.

Per RO de 26 de setembre de 1820, el secretari d'Estat i del Despatx d'Hisenda manava que per contenir els progressos del contraban, l'organització del Resguard quedàs baix l'ordenança militar, i això es presentava al Congrés per a la seva resolució. Seguia dient que els membres amb problemes de salut del Resguard civil serien jubilats i serien reemplaçats per altres, i a més s'ordenava que tots els dependents seus que havien comès delictes a les duanes, portes i fronteres fossin expulsats o canviats, i igualment es feia saber a tots els empleats dels diversos rams de la Hisenda que serien destituïts de la seva plaça i sou si s'esbrinava que per omissió o suborn toleraven el contraban o el frau.⁶

El mes de març de 1821 es va formar el Cos Militar del Resguard d'Hisenda pública, que era un preàmbul del que seria posteriorment el Cos de Carabiners. Havia d'estar subjecte a les ordenances de l'Exèrcit i, en el cas de les Illes Balears, aquest Resguard depenia del Cap militar, que residia a Palma.⁷

Aquesta primera reforma del Resguard no va continuar, ja que després del període del Trienni Liberal va tornar a passar a civil. Després de 1823 s'empraren columnes de l'Exèrcit per fer front a les partides de contrabandistes, sobretot al sud de la península, ja que en moltes ocasions s'enfrontaven de forma violenta. Això va durar fins a l'any 1829, quan es va fundar el Cos de Carabiners. El Govern deia que el Cos havia de ser un organisme fix i no passatger, com fins aleshores havien estat els destacaments militars emprats.⁸

La fundació del cos de carabiners

Va ser fundat durant el regnat de Ferran VII pel Reial Decret de 9 de març de 1829, ideat pel Mariscal de Camp Ramón Rodil y Pampillo, que va passar a ser el seu primer Inspector General. Aquest general era un dels militars dels anomenats *ayacuchos*, era de d'ideologia liberal i va impregnar els membres del Cos aquesta tendència. L'Institut estava integrat a l'Exèrcit i reunia el doble caràcter de Resguard fiscal i Organisme militar. Això volia dir que depenia dels ministeris de la Guerra⁹ i d'Hisenda, i la seva missió principal era impedir i aprehendre el contraban i el frau a qualsevol territori de l'Estat.¹⁰

⁶ *Gaceta de Madrid*, 1820, núm. 106, p. 462.

⁷ *Gaceta de Madrid*, 1821, núm. 60, p. 279 i 280.

⁸ *Gaceta de Madrid*, 1829, núm. 39, p. 153.

⁹ Actualment seria el de Defensa.

¹⁰ *Reglamento Militar del Cuerpo de Carabineros*, Ed. Imprenta de Carabineros, Madrid, 1927, p. 13.

L'any 1829, en el moment de la seva creació, segons l'article 15 del seu Reglament, per ingressar al Cos s'havien d'acreditar quatre anys de servei en un Regiment de l'Exèrcit¹¹ i no es podien tenir menys de 20 anys ni més de 30. Els que procedien de l'antic Resguard civil eren admesos si havien actuat honestament i amb diligència a les destinacions anteriors que haguessin tengut. Havien de firmar per vuit anys, i s'havien d'armar, vestir i equipar a costa seva¹², i els de cavalleria, a més, s'havien de proveir de cavall.¹³

El primer nom que el Cos va adoptar, l'any 1829, va ser el de *Carabiners de Costes i Fronteres*, però quan a la mort de Ferran VII, l'any 1833, va esclatar la Primera Guerra Carlina, la majoria de carabiners de les distintes comandàncies foren concentrats i destinats a les províncies anomenades del Nord i Catalunya per fer front als carlins, i allà formaren columnes que ajudaren l'Exèrcit. Per mor d'aquesta circumstància, per combatre el contraban quedaren poques forces i es va desmilitaritzar el Cos, que passà a dependre en la totalitat solament del Ministeri d'Hisenda, i l'any 1835 tenien com a autoritat superior la Direcció General de Rendes. Aleshores adoptaren el nom de *Carabiners de la Reial Hisenda*.

Molts de carabiners de la Comandància de Mallorca varen ser traslladats a la zona de guerra i, en conseqüència, hi va haver una mancança de personal. Per això l'any 1837, com que s'havia d'augmentar el nombre de carabiners d'Hisenda Pública de Mallorca, es va demanar a tots el que tenien dret per obtenir les vacants que acudissin com més prest millor a la Comandància de Carabiners amb la sol·licitud documentada per l'Intendent on s'especificassin els bons serveis, l'aptitud i adhesió a la Reina Isabel II. Signava el comandant del Cos de Carabiners Joaquín Sanz de Mendiondo.¹⁴

Aquest fet d'emprar-se com a força solament militar va ocórrer més vegades, com per exemple l'any 1873. Dia 22 de gener d'aquell any, l'Inspector General de Carabiners, en circular núm. 24 enviada a totes les comandàncies, exposava que s'havia d'augmentar la força en 1500 homes per prestar servei a les províncies basques, Navarra, Catalunya i València. Per fer-ho tan aviat com fos possible, autoritzava els caps de les Comandàncies perquè ho fessin públic, i havien d'admetre i filiar destí a tots els aspirants al Cos que es presentassin. Les Comandàncies que no sofrien alteració, com el cas de Mallorca, havien d'explorar la voluntat dels carabiners que hi estaven destinats, els de Campos inclosos, per si es presentaven voluntaris. Els interessats havien de presentar-se al Quarter de la Llotja. Signava el Coronel Pablo González Salazar.¹⁵

Dia 15 de maig de 1848, el Cos, com en el moment de la seva creació, va tornar a militaritzar-se i passà a dependre del Ministeri de la Guerra quant a organització, règim i disciplina, i del Ministeri d'Hisenda quant al servei i la paga. Ara es denominà *Carabiners del Regne*, fins que a l'any 1931, amb la Segona República, es va anomenar simplement *Cos de Carabiners*.¹⁶

¹¹ Com es veu tenien experiència militar.

¹² Amb el temps això va canviar.

¹³ *Gaceta de Madrid*, 1829, núm. 41, p. 162.

¹⁴ *Diario Constitucional de Palma*, 1837, núm. 83, p. 4.

¹⁵ *Boletín Oficial Balear*, 1873, núm. 928, p. 3.

¹⁶ C. CALVIÑO: "Un esbós històric sobre el Cos de Carabiners a Manacor", *IX Jornades d'Estudis Locals de Manacor*, Ed. Ajuntament de Manacor, 2017, p. 323.

L'estructura del cos de carabiners a Campos

En un principi, el Cos, a nivell general, es va dividir en subinspeccions, comandàncies, tinències, subtinències i brigades, fins que a l'any 1860 cada comandància es va dividir en companyies, seccions i posts. La secció estava composta per un oficial¹⁷ que la comandava, un sergent segon, un caporal primer, dos caporals segons i vint-i-un carabiners.¹⁸ Els posts, alhora, es dividien en trams, i cada tram era vigilat per una parella de carabiners.¹⁹

A la vegada hi havia posts de primera línia, que eren els qui estaven a la costa o als pobles fronterers, i els de segona línia que estaven situats als pobles de l'interior. En el cas de Mallorca, sa Ràpita era de primera línia i com a posts de segona línia, he estudiat els de Porreres²⁰, Algaida²¹ i Montuïri²². Per aquests termes municipals hi circulava el contraban cap a l'interior de l'illa, i per aquest motiu durant certs períodes s'hi destacaven carabiners.

Respecte a Campos hem de diferenciar dos llocs en els quals hi va haver carabiners: un estava concentrat a la mateixa vila i l'altre a sa Ràpita.²³

L'any 1923 el post de sa Ràpita pertanyia a la 3a Secció de la 4a Companyia. Aquesta companyia tenia la Plana Major a Felanitx, i aquest any estava sota el comandament del capità Alfonso Castellary Herrera.²⁴ El cap de la secció que estava a la mateixa Ràpita era l'alferes Antonio Gil Jiménez,²⁵ que el mes de juny va ser substituït per l'alferes Juan Rodríguez Vargas²⁶. Durant aquest temps els carabiners que hi havia al poble de Campos eren de cavalleria i també pertanyien a la 4a companyia.

¹⁷ L'oficial que manava la Secció era, en un principi, un primer o segon tinent, ja que llavors la denominació amb el temps va canviar i es coneixien com a tinent o alferes respectivament.

¹⁸ *Reglamento Militar del Cuerpo de Carabineros del Reino*, Ed. Imprenta de D.A. Santa Coloma, Madrid, 1860, p. 6.

¹⁹ C. CALVIÑO: "El Cos de Carabiners a Son Servera. Històries i anècdotes", *Jornades d'Estudis Locals de Son Servera. Origen i tradició*, Ed. Ajuntament de Son Servera, 2017, p. 144.

²⁰ C. CALVIÑO: "Carabiners i contraban a Porreres a finals del segle XIX i començaments del XX", *Llum d'Oli*, 2016, núm. 145, p. 22 i 23.

²¹ C. CALVIÑO: "El Cos de Carabiners a Algaida", *Es Saig*, 2016, núm. 417, p. 34 i 35.

²² C. CALVIÑO: "El Cos de Carabiners a Montuïri", *Bona Pau*, 2016, núm. 757, p. 26.

²³ La informació de moltes biografies està extreta de les Revistes de Comissari sobretot de l'arxiu de Felanitx. Carpetes 745-746-747-748-749.

²⁴ Com a capità, de gener a agost de 1923 va comandar la 4a Companyia amb capçalera a Felanitx. Aquest mes d'agost va ser destinat a la Comandància de Lugo. El mes de maig de 1933 va ascendir a comandant i va passar des d'aquesta comandància a disponible forçós a la Vuitena Divisió Orgànica. El mes de juny de 1933 passà a Madrid perquè tenia allà la seva residència. El mes de març de 1934 va ser destinat des de la 16a Comandància de Pontevedra a la 5a de Balears. El mes de juliol de 1936 es va declarar addicte als nacionals. Quan va anar a sa Pobra a començar a complir les ordres als carabiners disconformes amb la sublevació, a les immediacions del quarter de sa Pobra, es va produir un enfrontament amb trets, i de resultes va morir el sergent Agustín Torres Miñana i ferits ell, l'alferes Alfonso Hernández Villanueva, el caporal Joaquín Redondo Rivero i una dona, Maria Alomar. Els mesos d'octubre, novembre i desembre de 1936 estava ingressat a l'Hospital Militar de Palma.

²⁵ Com a alferes, el mes de maig de 1923, va passar destinat des de la 4a Companyia de Felanitx a la 1a secció de la 1a companyia. La secció tenia la capçalera al Torrent dels Jueus (actual Arenal) on hi va estar fins el mes de maig de 1924.

²⁶ D'alferes, des del mes d'agost de 1920 al setembre de 1921, va comandar la 1a secció de la 1a Companyia, que tenia la plana major al Torrent dels Jueus. El mes d'octubre de 1921 va ser destinat a la Comandància de Barcelona, fins que al mes de maig de 1922 tornà destinat a comandar la 1a secció del Torrent dels Jueus de la 1a Companyia, on va estar fins el mes de maig de 1923, quan va passar a sa Ràpita.

L'any 1923 els carabiners de cavalleria que hi havia a Campos eren el caporal Manuel González López²⁷ i els carabiners de 2a Felipe Verd Monserrat²⁸, Juan Gayá Capó²⁹ i Antonio Espín Blanquet³⁰. El mes d'octubre va causar baixa Juan Gayá i va ser substituït per Pablo Contreras Ortiz³¹. El caporal González López també va ser rellevat pel del mateix grau Narciso de la Peña Arias³². A partir d'aquest any hi va haver moltes baixes i altes. La Plana Major de Cavalleria estava a Felanitx.

Un dels cavalls³³ que hi havia a Campos en aquest temps nomia Acufelosto, i un

²⁷ Com a caporal de Cavalleria, d'agost de 1921 a agost de 1923 va estar a la secció de Cavalleria de la 4a Companyia destacat a Campos. El mes d'agost de 1923 va ser destinat a la Comandància de Màlaga. El mes d'abril de 1927 va ser destinat des de la Comandància de Màlaga a la 3a Secció de la 4a Companyia (Felanitx), on va estar fins el mes de juny de 1927.

²⁸ Va néixer a Lluçmajor l'any 1885. Quan feia el servei militar era trompeta de l'Esquadró de Caçadors de Mallorca, i el mes de març de 1906 va ingressar al Cos de Carabiners i fou destinat a la Comandància de València. Com a carabiner va ser destinat a la secció de cavalleria de Manacor, des d'agost de 1920 fins a gener 1922, però destacat a Montuïri, fins que el mes de juliol de 1921 va passar a Campos. Allà hi va estar fins el mes de maig de 1927, quan torna a passar a Manacor. Al mes d'agost de 1931 encara hi estava destinat.

²⁹ Va néixer a Son Servera dia 3 de novembre de 1884. Des de novembre de 1914 va pertànyer a la secció de Cavalleria de Manacor, on va estar com ordenança de l'oficial. Des d'allà va passar al post de Campos. El mes d'abril de 1927 va anar destinat des de la Comandància de Sevilla a la 3a Secció de la 4a Companyia (Felanitx) al post de Manacor. Tots aquests anys va viure al quarter de carabiners al carrer d'Olesa 15. Allà hi va estar destinat fins que a causa dels successos dels dies 19 i 20 de juliol de 1936 a Manacor fou detingut i empresonat al Fort d'Illetes i l'any 1940 va passar pres a la presó de les Estacions. Va morir l'any 1944.

³⁰ Nascut a La Unión (Murcia) el 13 de febrer de 1886. L'any 1907 feia el servei militar i era caporal en el Regiment de Caçadors Alcántara 14 de Cavalleria. L'any 1910 va ingressar com a carabiner d'infanteria. De gener de 1911 a octubre de 1914 estava destinat a la 3a Companyia, 3a Secció a ses Salines. L'any 1916 va passar a cavalleria i destinat a Algeciras i l'any 1917 va ser destinat altra vegada a Mallorca. D'agost de 1920 a gener de 1922 fou destinat a la 4a Companyia, 4a Secció de Cavalleria de Manacor, però destacat a Montuïri, i el mes de juliol de 1921 passà destacat a Campos, on va estar fins al mes de novembre de 1933. El mes de desembre de 1935 estava destinat a ses Salines, vivia en el carrer de Sant Pere 10 i cobrava en aquells moments 3100 pessetes anuals. El mes de juliol de 1936 estava destinat a ses Salines i va ser concentrat a Manacor. Allà, per mor dels fets dels dies 19 i 20, va ser detingut, però després va ser amollat i s'incorporà al mes de gener de 1937 a la 2a secció de la 4a Companyia al post de Santanyí. El mes de març de 1939 estava destinat a la 3a secció de la 4a Companyia al post de sa Ràpita.

³¹ El mes de setembre de 1923 va ser destinat, com a carabiner de cavalleria, des de la Comandància de Zamora a la 4a Companyia de Felanitx, però destacat al post de Campos fins al mes de juny de 1935, en què es va retirar en aquesta localitat.

³² Nascut a La Coronada de la Serena (Badajoz) el 30 de maig de 1890. L'any 1910 era caporal al Regiment de Caçadors Villarobledo 23 de Cavalleria. Va participar en la Campanya del Marroc. L'any 1913 va ingressar com a carabiner d'infanteria i l'any 1920 va passar a cavalleria. Va estar destinat a distintes comandàncies com Barcelona, Almeria, Badajoz i l'any 1923 va ascendir a caporal de cavalleria. El mes d'agost de 1923 va ser destinat des de la Comandància d'Estepona a la de Balears. El mes de maig de 1927 va ser destinat a la 3a Companyia (Santa Margalida). El gener de 1934 estava destinat com a caporal d'infanteria a la Duana de Ciutadella, i el mes d'abril de 1935 va ascendir a sergent. Des de la Comandància de Badajoz va ser destinat a la 5a Comandància de Balears. El mes de desembre de 1935 estava destinat a ses Salines, vivia al carrer Camplladó s/n i tenia un sou de 3744 pessetes anuals. El juliol de 1936 estava destinat a ses Salines, i va ser concentrat a Manacor. Per mor dels fets dels dies 19 i 20 fou empresonat i després alliberat. S'incorporà el mes de febrer de 1937 a la 3a secció de la 1a Companyia al post des Llamp (Andratx), on va estar fins al juny de 1938. Va ascendir a brigada i fou destinat a la 2a secció de la 1a Companyia. Al mes de juny de 1940 consta en actiu a Lluçmajor però en comissió a s'Arenal.

³³ Cada carabiner de cavalleria tenia un cavall assignat del qual havia de tenir cura, i es donava d'alta i de baixa quan el carabiner canviava de post. Els cavalls, quan eren vells o no servien pel servei, se subhastaven. Alguns dels cavalls provenien del 3r Establiment de Remunta i del Departament

altre que es va donar d'alta el mes de febrer de 1923 i venut en pública subhasta el novembre de 1929 nomia Balbo.³⁴

El mes de maig de 1930 hi havia sis cavalls de tropa i un de l'oficial a Manacor, sis cavalls de tropa a Campos i set de tropa a Muro.

El mes de juliol de 1927 hi va haver una reestructuració i a Balears es va formar una nova companyia, i així, de quatre companyies es va passar a cinc. El post de sa Ràpita va passar a ser la 2a secció de la 4a companyia, i la capçalera passà de la secció des de sa Ràpita a la Colònia de Sant Jordi.³⁵ Aquesta 2a secció la formaven els posts de la Colònia, es Bauç i sa Ràpita.

El mes d'agost de 1931 el post de Cavalleria de Campos seguia pertanyent a la 4a companyia, però depenia de la Plana Major de Manacor, comandada pel tinent Luís Vicente Hernández³⁶. Componien el post el caporal Ignacio Pérez Fernández Piqueras, i els carabiners de 2a Pablo Contreras Ortiz, José Rubio Plaza³⁷, Antonio Espín Blanquet, Antonio Santiago Pacheco³⁸ i Francisco Carpena Medina³⁹. Però el mes de setembre d'aquest any la força de Cavalleria va passar a dependre de la 1a Companyia, que tenia la capçalera a Palma.

El 15 de març de 1940 es va dissoldre el Cos de Carabiners, i els membres que no havien estat sumariats s'integraren al Cos de la Guàrdia Civil. Al mes de maig de 1940 hi va haver una nova estructuració de les comandàncies, i la de Balears,

Central de Remunta de l'Exèrcit..

³⁴ AMF. Carpetes 745-749.

³⁵ A tota la documentació de carabiners d'aquests anys consta com a Colònia de Campos.

³⁶ Com a tinent, el mes de desembre de l'any 1930, des de la Comandància de Lugo va ser destinat a la Comandància de Balears. L'any 1932 comandava la Secció de Capdepera, i aquest any va ser destinat a la 16a Comandància de Zamora. El juliol de 1936, tant ell com tota l'oficialitat d'aquesta comandància (Zamora) es varen posar a favor del bàndol rebel, tret del cap, que era el comandant Emilio Ortega García, el qual va ser donat de baixa per desafecte.

³⁷ Nascut a Magotera (Salamanca) el 18 de març de 1888. L'any 1909, fent el servei militar, era caporal al Regiment de Caçadors Albuerca 16 de Cavalleria. L'any 1913 va ingressar com a carabiner d'infanteria, i l'any 1921 va passar a cavalleria. L'any 1915 va estar destinat a la Comandància d'Osca, i l'any 1917 va passar a Mallorca, a la 2a companyia. L'any 1923 el varen promoure a carabiner de 1a (preferent) per acord dels oficials del seu esquadró. El mes de febrer de 1926 va anar destinat des de la Comandància de Cadis a la 4a Companyia (Felanitx), i des d'allà va passar a la 2a Companyia al post de Sóller. El mes de març de 1927 estava destinat a la secció de Cavalleria de la 4a Companyia al post de Campos, on va estar fins el mes d'agost de 1931. El mes de desembre de 1935 estava empadronat a ses Salines i vivia en el carrer d'Alcalà Zamora núm. 30. Cobrava 3100 pessetes anuals. El juliol de 1936 tot el post de cavalleria de ses Salines va ser concentrat a Manacor i a ran dels fets dels dies 19 i 20, aquest darrer dia va ser tancat a la presó de Manacor i l'endemà ingressat al Fort d'Illetes. El 21 de desembre de 1936 fou posat en llibertat. De febrer de 1937 a febrer de 1941 va estar destinat a la 2a secció de la 1a Companyia al post de Calvià. Dins aquest interval de temps va estar destacat a Palma. Com a curiositat, la seva primera dona va morir l'any 1918 per l'epidèmia del grip.

³⁸ Com a carabiner de cavalleria, el mes d'abril de 1927 fou destinat a la Comandància de Balears al post de Campos, on va estar fins el mes de novembre de 1933, quan va passar al post d'Alcúdia.

³⁹ Va néixer a Yecla (Múrcia) el 20 de juny de 1887. L'any 1909 era soldat al Regiment de Taxdirt 29 de Cavalleria i participà en les operacions de Melilla. L'any 1911 ingressà com a carabiner d'Infanteria i fou destinat a la Comandància de Màlaga, posteriorment passa a la d'Estepona. Al 1927 passà com a carabiner de cavalleria destinat a la 4a Companyia de la Comandància de les Balears. També va estar a la 1a i 5a. Al gener de 1929 va ser destinat a la 4a Secció de Cavalleria de la 5a Companyia a Campos, on va estar fins a l'agost de 1931, quan passà a ses Salines. Allà estava empadronat l'any 1935, al carrer del Vent 4, i cobrava 3100 pessetes. anuals.

que fins aleshores havia estat la 5a Comandància de Carabiners, passà a ser la 61a Comandància de Costes de la Guàrdia Civil⁴⁰.

La vida diària del carabiner

El carabiners, quan ingressaven al Cos, eren destinats a una determinada Comandància. En el cas de Mallorca, era a Palma, i des de finals del segle XIX fins a l'any 1940 va estar ubicada en unes grans cases llogades als carrers de Sant Feliu i Montenegro. Des d'allà el carabiner era destinat a un post, i en cas que no hi hagués quarter –normalment no n'hi havia–⁴¹, vivia en cases particulars llogades. Això suposava haver de fer una despesa important del seu mínvol sou. Segons informacions orals, els carabiners a Campos varen tenir com a quarter la casa de l'actual carrer de la Parròquia núm. 16. A la seva façana encara hi queden restes del lloc on hi havia el pal de la bandera.⁴²

Respecte al fet que vivien a cases llogades, existeix la descripció que fa Tomàs Mut al seu llibre sobre contraban, on explica com, antigament, un cafè situat entre Portocolom i Portocristo, anomenat Can Gustí, era quasi com el quarter de carabiners. La senyora que ho descriu explica que molts d'ells eren casats i vivien a cases llogades al poble.⁴³

Molts de carabiners estaven destinats a petits llogarets de la costa on solament hi havia unes poques famílies de pescadors, com és el cas de sa Ràpita. Això feia que es relacionassin amb gent humil. Es pot dir que el Cos de Carabiners era un cos impregnat d'un caràcter molt popular. Com que vivien a llocs allunyats del centre urbà, en moltes ocasions tenien problemes per a l'escolarització dels seus fills i filles, com en el cas de sa Ràpita, sobretot durant el segle XIX.

Cada dia, per complir el servei, el comandant del post tant de sa Ràpita com del de Campos reunia tots els carabiners i els passava revista, sobretot de vestir i d'armament, i es feia el sorteig, que consistia a posar unes bolles, dins una bossa, amb els números 1, 2, 3, 4... tantes com parelles eren necessàries. Cada carabiner treia un número, i el que treia l'1 anava amb el qui treia el 2, el qui treia el 3 amb el 4, i així successivament.

Després del sorteig, que solia ser a les cinc de l'horabaixa, amb el sarró on duien el sopar partien cap a vigilar el tram de la costa o camí on els tocava fer la guàrdia i miraven si hi havia senyes de desembarcament de contraban.

La vigilància de la costa, amb molts de llocs escarpats, provocava accidents, i això requeria l'ingrés en un hospital. Com que l'Institut de Carabiners era un cos militar, els ingressos es feien a l'Hospital Militar de Palma. Un cas és el del carabiner 2n de sa Ràpita, José Vera Jimeno, que el juliol de 1937 hi estava ingressat.

⁴⁰ A partir de l'any 1940, quan el Cos de Carabiners s'integrà en el de la Guàrdia Civil, a les comandàncies de costes solament hi havia carabiners, mentre que a les comandàncies rurals eren tot antics guàrdies civils.

⁴¹ Tenc constància que hi havia quarters a Palma (era la Comandància), la Colònia de Sant Jordi, Felanitx, sa Pobla, Escorca i Cala Mesquida. A Manacor i a s'Arenal eren unes cases llogades.

⁴² Informació facilitada per Biel Perelló Perelló, la casa antigament era dels seus padrins.

⁴³ T. MUT: *Al·lots, avui hi ha festa. Secrets i confidències desconegudes del contraban mallorquí (1930-1990)*, Ed. Tomàs Mut Ferragut, 2017, p. 214-215.

La intervenció d'un carabiner natural de Campos en els fets de Cadis de l'any 1868

El 18 de setembre de 1868, els generals Prim i Serrano, amb el suport de l'esquadra de l'almirall Juan Bautista Topete, s'aixecaren a Cadis contra la Reina Isabel II. Formaren una milícia de paisans i, entre els punts que proclamaven –que estaven relacionats de forma indirecta amb els carabiners–, hi havia la reducció dels aranzels en un 31%, a més del desestancament del tabac i la sal. Al començament, la força de carabiners es va posar a favor dels insurgents, però després, durant els fets de desembre, es va posicionar a favor de l'Exèrcit regular, el qual es va enfrontar als milicians.

Dia 5 de desembre de 1868 hi va haver un altercat entre voluntaris radicals i soldats a El Puerto de Santa María, a Cadis. A ran d'això es varen produir una sèrie d'enfrontaments, i els carabiners, com hem esmentat, es posaren a favor de l'Exèrcit regular ajudant a sufocar la sublevació. Durant els atacs, els carabiners anaren sempre a l'avantguarda de l'Exèrcit. La lluita fou més aferrissada, sobretot, a l'Ajuntament, i als altres indrets on els voluntaris s'havien fet forts. Aquests voluntaris feren retrocedir les forces de l'Exèrcit, i els carabiners es varen haver d'atrinxerar a la casa Duana. Durant tots aquests enfrontaments hi va haver molts de morts i ferits.⁴⁴ Dos dels carabiners que hi participaren eren mallorquins: Andrés Corda Expósito⁴⁵, natural de Campos, i Bartolomé Martorell Truyols, d'Inca. Tots dos estaven destinats en aquell temps a la Comandància de Cadis. Dia 28 de maig de 1892, el 2n tinent Joaquín Barros Vázquez, des de Cadis, com a Jutge instructor de l'expedient que per ordre superior s'instruïa sobre els fets de 1868 va notificar a la Comandància de Mallorca que es concedia, als dos carabiners abans esmentats, reconèixer-los el doble temps de servei per haver participat en les operacions de campanya de 1868. Tots dos estaven ja retirats i no se'n coneixia el domicili. El Jutge demanava que es presentassin dins un termini de 30 dies al Jutjat d'Instrucció militar situat a Blanco de Arrecife de San José núm. 5, extramurs de Cadis, per prestar declaració. Si no compareixien s'entenia que renunciaven als beneficis que els corresponguessin.⁴⁶

El suïcidi d'un carabiner de la secció de Campos

A Mallorca es varen produir uns quants suïcidis de carabiners, però de tots ells n'hi va haver un que va afectar la sensibilitat de la gent quan la premsa va donar a conèixer les circumstàncies i el perquè de tan tràgic desenllaç, i és que estava lligat amb allò que hem exposat anteriorment: el baix sou que cobraven. Va succeir a finals d'abril de 1908 i era del post de Portocristo. Va deixar escrites dues cartes, una a la seva dona i l'altra al cap de la seva secció, explicant que ho feia perquè li era impossible donar menjar a la seva dona i als seus cinc fills. Això demostra que no tots els carabiners es deixaven subornar, i que n'hi havia molts que passaven moltes peripècies per arribar a final de mes. Un altre suïcidi va ocórrer dia 5 de juny de 1907, quan es va suïcidar a Manacor el carabiner 2a de la 3a Companyia Tomás Navalón

⁴⁴ A. OROZCO: "Los Voluntarios de la libertad de Cádiz en los primeros momentos del Sexenio Democrático y su relación con las fuerzas regulares del Ejército. Colaboración y enfrentamientos", *Revista Universitaria de Historia Militar*, Volum I, n. 1, gener-juny 2012, p. 71.

⁴⁵ Pels llinatges podria ser ja fill de carabiner.

⁴⁶ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, 1892, núm. 3957, p. 4.

Cano, que era l'ordenança del capità. En aquest cas fou per motius amorosos. Anteriorment a aquests dos n'hi va haver un a Campos, i va passar el divendres dia 16 de novembre de 1906. El carabiner Domingo Tadán Martín tenia una greu malaltia, ja que estava tuberculós. Es va suïcidar quan la dona no era al seu domicili. Va emprar el fusell Mauser per disparar-se un tir al cap. Varen acudir a Campos el sergent de Lluçmajor Juan Civeira Fernández⁴⁷ i el tinent Fernando Piña Aguiló,⁴⁸ que fou nomenat jutge instructor pel tinent coronel.⁴⁹ Cada vegada que es produïa un cas semblant a aquests, així com accidents, s'obria un sumari per part dels caps de la comandància de Palma.

La premsa informava, de forma equivocada, que el divendres dia 27 de novembre de 1936 a les 19:00 hores a la costa de Campos, quan estaven prestant servei amb varis falangistes, una parella de carabiners i una altra de la Guàrdia Civil, el carabiner Antonio Castilla Carreño, nascut a Níjar (Almeria) de 18 anys, es va separar dels seus companys mentre sopaven dins una barraca, va anar al cotxe que els havia transportat fins allà i es va disparar un tir al cap. Segons les meves investigacions i el certificat de defunció, va morir quan feia guàrdia a s'Amarador (Santanyi) per un tir de pistola, i no a Campos, com exposava el diari *l'Almudaina*.⁵⁰ Ja abans, dia 24 de juliol de 1936, a Esporles, es va suïcidar el carabiner Salvador Moreno Acuña, nascut a La Unión (Múrcia), de 38 anys i del post d'Estellencs, però concentrat a Esporles. El certificat diu que va morir per ferida d'arma de foc, sense especificar si va ser de pistola o fusell. El motiu per prendre tan tràgica decisió, segons pareix, fou polític, no devia acceptar que els seus companys acatassin el cop d'Estat.

Al full de revista del mes de juliol de 1936, hi consta com a baixa a la 4a companyia per suïcidi el corneta Pedro Martín Valle⁵¹. Estava destacat, però, a la 1a Companyia de Palma.

Els carabiners de Campos durant la República i la Guerra Civil

Al mes d'abril de 1931, a l'adveniment de la II República, el post de sa Ràpita pertanyia a la 2a secció de la 5a companyia. La companyia era comandada, en aquells moments, pel capità Enrique García Grosso⁵²; la secció, pel tinent Severiano

⁴⁷ Era sergent i l'any 1906 estava destinat a Lluçmajor. El mes de març de 1908 va ascendir a 2n tinent de l'Escala de Reserva.

⁴⁸ De 2n tinent, des de 1902 a 1904 va estar destinat a la Comandància de Mallorca, i com a 1r tinent, des de 1905 a 1910. Dia 5 de desembre de 1910 es va fer un Consell de Guerra contra el carabiner Manuel Arroyo Fernández pel delictes de detenció il·legal d'un paísà, i ell era el jutge instructor. El mes d'agost de 1912 va ascendir a capità. El 22 de novembre de 1912 va comparèixer davant un Consell de Guerra a la Comandància de Palma el caporal José Barroso Gómez juntament amb els carabiners Celestino Sánchez González i Manuel de la Peña Cabestany pel delictes de trencament de consigna i defraudar a les Rendes Públiques i ell va fer de vocal. El mes de desembre de 1913 formava part del tribunal que examinava els aspirants a caporal. Com a comandant, des de l'any 1925 a l'any 1933, va ser el cap del detall de la Comandància de Mallorca. Al mes de juny de 1930 li concediren la placa de l'Ordre de San Hermenegildo. Com a tinent coronel, va ser cap de la Comandància de Balears des de 1933 a 1935. Al mes de gener de 1936 va ascendir a coronel. i va quedar a Palma a les ordres del Ministeri d'Hisenda. Va ser addicte als nacionals i va morir de malaltia durant la guerra.

⁴⁹ *Almudaina*, 1906, núm. 7864, p.2.

⁵⁰ *Almudaina*, 1936, núm. 18998, p. 1.

⁵¹ Segurament es va suïcidar el mes de juny, abans d'esclatar la guerra. Falta investigar.

⁵² Com a capità, el mes d'agost de 1923 va ser destinat des de la Comandància de Cadis a la de

Quevedo Martínez; i el post, pel sergent Juan Juan Tur.⁵³

A finals de 1932, encara que es va fer efectiu l'any 1933, per disposició de la Inspecció General de Carabiners, hi va haver una reestructuració de les companyies. La 1a, com sempre, va tenir la capçalera a Palma. La 2a, des d'Esporles passà a Sóller. La 3a, d'Alcúdia passà a Santa Margalida i en depenia la secció de Cavalleria. La 4a passà la capçalera des d'Artà a Felanitx, i la 5a des de Felanitx passà a Inca. Per tant, aquest any el post de sa Ràpita forma part de la 4a (fins aleshores era de la 5a). Aquesta reestructuració va durar fins a la desaparició del Cos, l'any 1940.

Durant el temps de la II República els carabiners varen seguir sempre fent el seu servei ordinari, això és, la vigilància de la costa i camins per combatre el contraban. A partir de 1933, tots els carabiners de la Comandància de les Balears, tant els veterans com els de nou ingrés, els dies 3 i 4 d'agost, varen haver de fer acte de jurament a la nova Constitució. Hem de pensar que molts havien ingressat en temps de la Monarquia.

Quan a l'octubre de 1934 hi va haver l'aixecament a Astúries, els carabiners, als llocs on hi havia quarter, varen romandre aquarterats, com era el cas de la Colònia, mentre que si no n'hi havia –com a sa Ràpita– romangueren als seus domicilis, sempre localitzables. De fet, a Mallorca no varen intervenir en cap acció que no fos la seva pròpia, de vigilància de la costa.

El 27 de gener de 1935 es comunicava al post de carabiners de sa Ràpita que des del 23 de gener s'havia aixecat l'Estat de Guerra a tot Espanya menys als territoris d'Astúries i Catalunya, mentre que a les províncies de Madrid, Saragossa, Osca, Navarra, Guipúscoa, Biscaia, Palència, Santander, Lleó i places de sobirania del Marroc, Ceuta i Melilla es declarava l'Estat d'Alarma, ja que eren les províncies en què s'aixecava l'Estat de Guerra.⁵⁴

Durant el temps de la II República solament feren labor de vigilància als col·legis electorals. Està documentat que dia 25 de febrer de 1936 Juan Fullana va rebre de l'Ajuntament de la vila de Campos la quantitat de 30 pessetes pel transport en dos viatges de força de carabiners els dies 16 i 17 de febrer amb motiu de les eleccions a diputats a Corts. Igualment, dia 3 de març de 1936 Guillermo Suñer, pel mateix motiu, va rebre de l'Ajuntament la quantitat de dotze pessetes per un viatge amb automòbil per traslladar la força de carabiners des de sa Ràpita a Campos dia 17 de febrer amb motiu de les eleccions que s'havien celebrat el dia anterior.⁵⁵

Sa Ràpita, al mes de juliol de 1936, pertanyia a la 4a, Companyia que tenia la Plana Major, com hem esmentat abans, a Felanitx. Aquesta companyia, aquell mes de juliol, estava comandada pel capità Carlos Simarro Medina⁵⁶ i estava formada

Balears, i va comandar fins al mes de gener de 1927 la 4a Companyia, que tenia la Plana Major a Felanitx. Des d'aquest destí va passar a la Comandància de Badajoz. El mes de gener de 1929 tornà a ser destinat a Balears, i comandà la 5a Companyia. Al mes de novembre de 1933 fou destinat a la Comandància de Màlaga, i passà a les ordres del Ministeri d'Hisenda d'Estepona. Al juliol de 1936 es va mantenir fidel a la República.

⁵³ Del mes de juliol de 1927 al novembre de 1930, com a caporal, va ser comandant del post de Regana (Lluçmajor), que pertanyia a la 3a secció de la 5a Companyia. Va ascendir a sergent l'any 1930, i va estar destinat a la duana de Palma. Causà baixa el mes d'octubre de 1936 per defunció.

⁵⁴ Era el cas de Mallorca.

⁵⁵ AMCP. Con. 122.

⁵⁶ Nascut a Borriana (Castelló). De tinent, des de 1925 fins a 1933, va estar destinat a la Comandància

per tres seccions. La 1a secció, comandada pel tinent Pablo Sáiz Gralla,⁵⁷ tenia la capçalera a Portocristo i la formaven els posts de Portocristo, Portocolom, Cala Bona i Barquetes. La 2a secció, amb la capçalera a Santanyí, la comandava el tinent Rafael Jaume Sastre⁵⁸ i estava composta pels posts de Santanyí, Portopetro i es Bauç. La 3a Secció, amb capçalera a la Colònia de Sant Jordi i comandada per l'alferes Aurelio Fraile Vicente,⁵⁹ comptava amb els pots de la Colònia i sa Ràpita.

El mes de juliol de 1936 consten actius al post de sa Ràpita el brigada Narciso Agudo Borrego⁶⁰, el carabiner de 1a o preferent Bartolomé Tomás Fiol⁶¹ i els carabiners de 2a Vicente Sánchez Morillas⁶², Ángel Tinoco Magaz, Juan Martín Arjona⁶³, Ángel

Quevedo Ponce⁶⁴, Severiano Quevedo Ponce⁶⁵, José Vera Jimeno⁶⁶, Emilio Vera Jimeno⁶⁷, Luís Yagüe Pérez⁶⁸ i Andrés Guerrero Sánchez. També hi havia el carabiner Pedro de la Vega Vallés⁶⁹, que segons consta era als Col·legis del Cos a El Escorial. Ja s'havia incorporat a sa Ràpita el mes d'agost, així que la guerra el va agafar en el bàndol dels nacionals. També hi havia el carabiner 2a Alfredo Manzanares Trujillo,⁷⁰ que estava destacat a la Plana Major de la Companyia a Felanitx.

Quan va esclatar la guerra tots ells varen posar-se a les ordres dels seus superiors, que estaven a favor de l'Aixecament. És a dir, el cent per cent dels carabiners del post de sa Ràpita es declararen nacionals.

El carabiner 2a Ángel Conesa Marín, encara que pertanyia durant els mesos de juliol, agost i setembre de 1936 al post de sa Ràpita, estava destacat a Palma.

⁶⁴ Nascut a Guardamar (Alacant) dia 3 d'agost de 1905. Al mes de juny de 1926 va ingressar al Cos de Carabiners i va ser destinat a sa Ràpita, però destacat a Palma. El mes de març de 1927 va ser destinat a la 1a Companyia, i el mes de desembre de 1930 a ses Salines. El mes de juliol de 1932 va ser destacat a la 2a companyia, 1a secció, al post de sa Clota, fins que va ser destinat a sa Ràpita.

⁶⁵ Nascut a Oriola (Alacant) dia 28 de març de 1907. Va ingressar al Cos de Carabiners al mes de març de 1931. Va ser destinat a la 2a secció de la 5a companyia al post de la Colònia de Campos, entre abril 1931 i juliol de 1932. Aquest darrer mes va passar destinat a la 2a Companyia. L'any 1933 i 1934 fou destinat a Esporles. Al mes d'agost de 1935 va ser destinat des de la 2a companyia a la 3a secció de la 4a companyia, al post de la Colònia de Campos, entre setembre de 1935 i març de 1936. El mes de desembre de 1935 estava destinat a la Colònia i vivia al carrer de la Lluna 4. Cobrava 3100 pessetes. La Guerra civil el va agafar a la 3a Secció de la 4a Companyia al post de sa Ràpita, entre abril de 1936 i maig de 1940. Al mes de juny de 1940 estava destacat a Cala en Tugores.

⁶⁶ L'any 1932 des de la Comandància de Càceres el destinaren a sa Ràpita, on va estar molts d'anys destinat, entre novembre 1932 i maig de 1940. Al mes de juny de 1940 estava destacat a Cala en Tugores. Era germà major d'Emilio Vera.

⁶⁷ Al mes de gener de 1934, com a educant, estava estudiant als Col·legis del Cos a El Escorial i va anar de permís a sa Ràpita. De nou ingrés va ser destinat a la 4a Companyia, 1a Secció, al post de Barquetes, entre juny i desembre 1934. El mes de gener de 1935 va ser destinat a la 4a Companyia, 3a Secció, al post de sa Ràpita, fins al mes de novembre de 1937, quan va passar a la 1a Secció de la 4a Companyia al post de Manacor. Des de març de 1938 a febrer de 1939 tornà a estar destinat a la 3a Secció al post de sa Ràpita, i passà el mes de març a la 3a Companyia. El mes d'agost de 1939 provenia de la 3a Companyia i va ser destinat a la 3a Secció de la 4a Companyia, al post de la Colònia de Sant Jordi. Al mes d'octubre de 1939 passà a la 1a Secció de la 4a Companyia, a la duana de Portocolom. Va tornar a estar destinat a sa Ràpita fins al mes de maig de 1940. El mes de juny de 1940 estava destacat a Cala en Tugores.

⁶⁸ Era soldat del Vuitè Regiment d'Artilleria Lleugera, i el mes de març de 1935 va ingressar al Cos de Carabiners i fou destinat a la 5a Comandància de Balears. Als mesos de juny i juliol de 1936 estava ingressat a l'Hospital Militar de Palma. Des de la 3a Secció de la 4a Companyia al post de sa Ràpita va passar al post des Llombards de la 4a Companyia, 2a Secció, on va estar des de març a octubre de 1939. També va estar destinat a la 1a Secció de la 4a Companyia a la duana de Portocolom, al novembre de 1939. Des d'aquí va passar a la 3a Secció de la 4a Companyia al post de la Colònia de Sant Jordi, entre desembre de 1939 i maig de 1940. Al mes de juny de 1940, a causa de la Guerra Mundial va estar destacat a Cala en Tugores.

⁶⁹ De gener a novembre de 1933 va estar destinat a la 2a secció de la 5a Companyia al post de sa Ràpita. Després del mes de desembre de 1933, a ran dels canvis de companyia, sa Ràpita va passar a ser de la 4a, i hi va estar fins al mes de juliol de 1937, quan va passar als Llombards fins al mes d'octubre de 1940. Al mes de novembre de 1937 ascendeix a caporal provisional, en algunes revistes surt com a caporal 1a. A partir del mes de març de 1941 fins al març de 1942 estigué destinat a Santanyí, però els mesos de juliol i agost de 1940 va practicar servei de Campaña a Calvià.

⁷⁰ Des de gener a agost de 1923 va estar destinat a la 2a Secció de la 4a Companyia al post des Bauç. D'allà va passar a la 2a Secció de la 4a Companyia al post de Portocolom, fins al mes de gener de 1926. Des del mes de juny de 1926 estigué destinat a la 3a Secció de la 4a Companyia al post de Felanitx, com a oficinista. Al mes d'abril de 1934 va rebre el premi de constància de 40 pessetes per complir més de setze anys de servei. Durant tota la Guerra va seguir d'escrivent a la Companyia.

de Mallorca i comandava la 3a secció de Sóller de la 2a Companyia. Al mes de desembre de 1933, recentment ascendit a capità, fou destinat des de la Comandància de Balears a la de Huelva. L'any 1935 tornà a ser destinat a la Comandància de Balears. L'any 1936 comandava la Companyia de Felanitx i fou addicte als nacionals. El mes de gener de 1940 va ascendir a Comandant.

⁵⁷ El mes de febrer de 1935 va ingressar al Cos de Carabiners procedent de tinent del Grup de Forces Regulars Indígenes de Ceuta núm. 3. i va ser destinat a Tarragona. El mes de maig de 1935 passà destinat a la 5a Comandància de Balears. El mes de juliol de 1936 comandava la 1a Secció de Portocristo, que pertanyia a la 4a Companyia. Va ser addicte als nacionals, i els carabiners a les seves ordres foren dels primeres que s'enfrontaren a les tropes republicanes desembarcades. El mes de novembre de 1937 comandava la Ronda de Palma. El mes de gener de 1940 va ascendir a capità.

⁵⁸ El mes de novembre de 1935 ingressà al Cos de Carabiners com a tinent procedent del Regiment d'Infanteria Burgos núm. 36, i fou destinat a la Comandància d'Oscà. El mes de desembre de 1935 és destinat a la 5a Companyia de Balears. L'any 1936 comandava la 2a secció de Santanyí de la 4a Companyia, i es posicionà a favors dels nacionals. Allà hi va estar destinat fins al mes de juny de 1937. A partir d'aquesta darrera data va comandar la 1a secció de la 1a Companyia (Llucmajor) fins al mes de febrer de 1939. Al mes de març de 1939 va ser destinat a la 4a secció de la 3a Companyia, i el mes de gener de 1940 torna a comandar la 1a Secció de la 1a companyia a s'Arenal. Al mes de gener de 1940 va ascendir a capità.

⁵⁹ Nascut a Galindo (Salamanca) dia 5 de novembre de 1887. Com a carabiner, des d'abril de 1911 fins a gener de 1913 va estar destinat a ses Salines, que pertanyia a la 3a secció de la 3a Companyia. Des d'allà va anar als Col·legis del Cos de El Escorial per preparar-se per a caporal. Al mes de març de 1933 va ascendir de sergent a suboficial, i fou destinat des de la Comandància de Balears a la de Múrcia, on al mes de juny de 1933 va ascendir a alferes. Al mes de setembre de 1933 des de la Comandància de Càceres va ser destinat a la de Balears. Es va posicionar a favor del bàndol dels aixecats. El mes de març de 1937 va ascendir d'alferes a tinent.

⁶⁰ El mes d'agost de 1935 des de la comandància de Lleida va ser destinat a la 5a Comandància de Balears.

⁶¹ De carabiner, el mes de desembre de 1924 va ser destinat des de la Comandància de Castelló a la 1a secció de la 4a companyia de Felanitx. Allà hi va estar fins al mes de juny de 1925. Seguidament passà a la 3a companyia de Santa Margalida, i des de setembre de 1925 fins a abril de 1929, a la 1a secció de la 1a companyia al post de Regana (Llucmajor). Com a carabiner 1a (preferent) va estar a la 1a Secció de la 5a companyia al post de Santanyí fins al mes d'abril de 1930. Des d'allà va passar al post de Cala Pi fins al mes de juliol de 1932. El mes de juliol de 1933 va rebre el premi de constància de 33 pessetes per complir sis anys de servei. Després va estar a sa Ràpita entre gener i agost 1937, a Llucmajor del setembre de 1938 al maig de 1940 i a Cala Pi de juny a setembre 1940.

⁶² Des de sa Ràpita va passar destinat a la 3a secció de la 1a companyia, al post del Llamp, i des d'aquí a la 1a secció de la 1a companyia de Llucmajor, on va estar fins al mes de gener de 1941.

⁶³ El mes de febrer de 1931 es va incorporar a la 2a companyia, 3a secció, al post de Tuent (Escorca). Des d'allà va passar a la 2a companyia, 1a secció, al post de sa Clota (Andratx), on hi va estar fins que va ser destinat a sa Ràpita.

El mes de novembre de 1936 es va incorporar al post de sa Ràpita el carabiner José Campayo Robles; el mes de maig de 1937 el carabiner 2a Antonio Ripado López; el mes d'agost de 1937, el carabiner Antonio Espín Blanquet, que va passar a infanteria, ja que s'havia dissolt la cavalleria. El mes de juliol de 1938 es va incorporar com a caporal interí José Fito Pérez, que hi va estar fins al mes de juliol de 1939, quan va passar a la 1a companyia i fou rellevat pel caporal José Cervera Martínez.

Vicente Sánchez Morillas, el mes de gener de 1938, va ser destinat a la 1a companyia, mentre que el carabiner Ángel Tinoco Magaz, el mes de març de 1938, va causar baixa per jubilació. El mes de febrer de 1938 el brigada Narciso Agudo Borrego va ascendir a alferes, i el mes d'agost va passar a comandar la 3a secció, amb domicili a la Colònia, on hi havia la Plana Major. Una altre canvi de destinació fou la del carabiner 1a (preferent) Bartolomé Tomás Fiol, que el mes de setembre de 1938 va ser destinat a la 1a Companyia. També hi va ser destinat, el mes de desembre, el carabiner 2a Ángel Quevedo Ponce. El març de 1939 els carabiners de 2a Juan Martín Arjona i Emilio Vera Jimeno passaren a la 3a companyia.

Quan es va produir l'Aixecament Militar, al mes de juliol del 36, des de la Comandància de Palma es varen donar ordres perquè tots els carabiners es concentrassin. Normalment ho feien on hi havia la capçalera de la secció. La majoria dels carabiners del post de sa Ràpita casats, a començament del mes d'agost, tement que el desembarcament republicà que s'esperava es fes en aquella zona, enviaren les seves famílies als pobles veïnats com Lluçmajor o Campos. Molts d'ells, encara que pertanyien al post de sa Ràpita, tenien els seus domicilis a s'Estanyol.⁷¹

A ran de l'esclat de la Guerra, es varen formar les Milícies Ciutadanes. A Campos les comandava el tinent de carabiners, ja retirat, Severiano Quevedo Martínez⁷², que cobrava en aquells moments 534,28 pessetes netes mensuals.

Quan es va dur a terme el desembarcament republicà a Manacor, tota la 2a secció de la 4a companyia, a la qual pertanyia el post de sa Ràpita, hi va participar en diverses operacions. Les seccions de carabiners normalment estaven integrades en columnes mixtes.

Els comandaments, i també la força de carabiners, solia participar en les festivitats civils i religioses, com és el cas del diumenge dia 18 d'abril de 1937, quan es va fer a Campos una Diada Patriòtica i es va celebrar una missa on es varen beneir les banderes. L'horabaixa, a les cinc, es va procedir a beneir la Creu de Terme que havia estat espanyada durant el període republicà i es varen canviar alguns noms de carrers. La plaça dels Tres Molins fou rebatejada amb el nom de plaça del General Goded, i la placa amb el nom la va descobrir el tinent de carabiners Pablo Saiz Gralla, que segons la premsa havia estat l'ajudant del general Goded. Va fer un breu

⁷¹ Informació facilitada per Francisco Bonnín Sánchez, net del carabiner Vicente Sánchez Morenillas.

⁷² Era nascut a Ansó (Osca) dia 1 de març de 1884. Com a caporal, els anys 1911 i 1912 va estar a la 3a Secció de la 3a Companyia, al post de Campos. Va ascendir a alferes i va comandar la 3a Secció amb capçalera a sa Ràpita de la 4a Companyia de gener de 1926 a juny de 1927. Des d'aquí va passar a la 2a Secció amb la capçalera a la Colònia de Campos de la 5a Companyia, on hi va estar fins al mes de juliol de 1931. El mes de desembre de 1930 estava empadronat a ses Salines, amb domicili al carrer de la Lluna núm. 4. Cobrava 3500 pessetes. El mes d'abril de 1937 consta com a tinent de carabiners retirat. El seu sou era de 534,28 pessetes netes mensuals.

parlament lloant el general.⁷³

Particularment, pens que l'Institut de Carabiners era un cos prorepublicà, i alguns dels seus membres foren els únics que s'enfrontaren a l'aixecament, encara que segons els meus estudis un 75% dels carabiners de Mallorca acceptaren, es pot dir que sense gaire convicció, el cop d'estat. Ells estaven molt per la República ja que durant el període republicà el seu sou va ser fortament incrementat. Això és patent en l'exemple del sou que cobrava el carabiner de 2a Ángel Quevedo Ponce: el mes de desembre de 1930 cobrava 2000 pessetes, mentre que l'any 1935 en cobrava 3100. Una puja tan elevada en tant poc temps, el Cos de Carabiners mai l'havia tenguda.

Molts d'ells, encara que des dels primers moments s'haguessin adherit a l'aixecament i haguessin participat en les accions de guerra del Front de Manacor, no eren considerats fidels i per això es demanaven informes sobre la seva conducta abans de la guerra. En podríem exposar molts d'exemples, però en aquest cas específic de Campos disposam del cas documentat, quan el 9 de juliol de 1938, el tinent de la 4a Companyia, des de Felanitx, demanava al batle informes a la major brevetat i amb caràcter reservat sobre el concepte que li mereixien el caporal Julio PérezTrigueros⁷⁴ i els carabiners Isidoro Salamanca Ayuela⁷⁵ i Antonio Espín Blanquet⁷⁶, sobre el seu ordre moral, social, polític i religiós i tot allò que consideràs

⁷³ *Almudaina*, 1937, núm. 19115, p. 4.

⁷⁴ Nascut a Dueñas (Palència) dia 12 d'abril de 1919. Va ser caporal i posteriorment sergent de l'Exèrcit al Regiment d'Infanteria València 23. El mes de novembre de 1932 va ingressar com a carabiner d'infanteria i destinat a la 5a Companyia, 2a Secció, al post de sa Ràpita. De gener a novembre segueix estant destinat al post de sa Ràpita, però a causa de la nova reorganització han canviat les companyies i seccions i ell consta de desembre de 1933 a gener de 1935 a la 4a Companyia, 3a Secció, al post de sa Ràpita. El mes de febrer de 1935 està a la 1a Companyia, 1a Secció, al post del Torrent dels Jueus, i l'11 de març de 1935, estant destinat a la 5a Companyia, va ser enviat als Col·legis del Cos de El Escorial per participar en els exàmens per aspirar a caporal. El mes de juliol de 1936 va ascendir a caporal. El mes de gener de 1937 des de la 1a Companyia va ser destinat a la 4a, 2ª Secció, al post des Llobards, entre gener i febrer 1937. De març de 1937 a juny de 1938 va estar destinat a la 4a Companyia, 2a Secció, al post de s'Alqueria Blanca. El mes de juliol de 1938 va ser destinat a la 5a Companyia. Va ascendir a sergent i el mes de maig de 1939 des de la 5a Companyia va ser destinat a la 1a Secció de la 4a Companyia al post de Son Servera, entre maig de 1939 i maig de 1940. El mes de juny de 1940 estava destacat al post de Cala Magraner.

⁷⁵ Era fill del Cos. Va néixer a Palma dia 5 de febrer de 1902. L'any 1919 va ser corneta al Grup de Forces Regulars Indígenes de Larache 4. Va participar a Àfrica en l'ocupació d'Adró-Afernum i en altres nombroses operacions. L'any 1922 va ingressar al Cos i va ser destinat a la Comandància de Girona. Se li va obrir expedient per negligència en la custòdia de 14 fardells de tabac de contraban, ja que en varen faltar 62 quilos. La causa després va ser sobreseguda. L'any 1923 va ser destinat a la Comandància de Cadis, l'any 1925 a la de Barcelona i l'any 1926 fou destinat a la 2a companyia de la Comandància de Balears. Posteriorment va passar a la 3a Companyia. L'any 1930 fou destinat a la 2a Companyia, 1a Secció, al post de sa Clota (Andratx), i el mes de setembre de 1930 s'havia d'incorporar a la 2a Companyia, 3a Secció de Sóller. Des d'aquí va ser destinat a la Comandància d'Orense com a carabiner de cavalleria, i l'any 1932 estava destinat a Algecires, on va ser promogut a carabiner de 1a (preferent). L'any 1935 va a Sevilla a cercar un cavall per a la Comandància de Balears, on va estar altra vegada destinat. Tenia la medalla de la Pau del Marroc. El mes de gener de 1937 des de la 1ª Companyia va ser destinat a la 2a Secció de la 4a Companyia al post des Llobards. El mes de juliol va passar a la 2a Secció de la 4a Companyia, al post de l'Alqueria Blanca. Des d'octubre de 1937 a maig de 1940 estigué destinat a la 1a Secció de la 4a Companyia, al post de Santanyí. De juny a setembre de 1940 al post de la Platja des Caragol. El mes de juliol de 1940 ja no pertany a la 5a Comandància, sinó a la 61a Comandància de Costes, ja com a Cos de la Guàrdia Civil, on va estar segons els fulls de revista fins al mes d'abril de 1942.

⁷⁶ L'any 1937 estava destinat al post de sa Ràpita.

oportú, i si al començament del Moviment es relacionaven amb gent d'esquerres.⁷⁷

Vigilància de la costa per part dels carabiners (1939-1940)

Després de la guerra civil, al setembre de l'any 1939 va començar la II Guerra Mundial, i a causa del temor d'un desembarcament a les costes mallorquines es varen crear una sèrie d'agrupacions formades per destacaments de l'Exèrcit i carabiners que es cuidaven de la seva vigilància.

Aquest fet era semblant als cordons d'aguait que es crearen durant la guerra amb els Estats Units. Fins i tot, en aquells moments, per aconseguir una major efectivitat en la vigilància, el 3 de novembre de 1896, es va dur a terme un estudi de les torres de defensa que havien estat entregades al Cos de Carabiners, després de suprimir-se el Cos de Torrers, i la de sa Ràpita n'era una. Es va fer per analitzar i veure si eren aprofitables per a qüestions de vigilància. A més, es formaren també agrupacions de carabiners i exèrcit per dur a terme el servei d'aguait.

L'any 1940, per aquest motiu de la Guerra Mundial, tots els carabiners de la 4a Companyia, que estava comandada pel capità Rafael Jaume Sastre, amb la Plana Major a Felanitx, varen ser destacats a fer servei d'observació a la costa i es crearen una sèrie de nous posts: el de Cala Anguila, comandat pel caporal Máximo Veramendi Bueno⁷⁸; el de Cala Magraner, comandat pel sergent Julio Pérez Trigueros; el de la Platja des Caragol, comandat pel sergent José Calvo Nieto i el caporal José Cervera Martínez; el de Cala en Tugores, pel sergent José Martínez de Gea; i el de Canyamel, pel caporal Antonio Civantos Rubio. També n'hi havia un a la costa d'Artà comandat pel caporal Rafael Pollo Fabra i el caporal habilitat Pedro de la Vega Vallés. També hi havia un post a Portocolom comandat pel tinent Evagrio Sánchez Corredor i el sergent José Prieto Pastoriza. El de la Colònia el comandava el tinent Aurelio Fraile Vicente

Des de principis d'octubre de 1940, cada dia el comandant del post de sa Ràpita, de la 3a Secció de la 4a Companyia, donava les novetats al Cap de l'Agrupació Sud, amb capçalera a ses Salines. Permanentment deia que no hi havia novetat. L'únic problema era que el telèfon, des del mes d'octubre de 1940, estava espanyat i es donaven les novetats per escrit. De forma insistent notificaven que no se sabia on estava localitzada l'avaria.⁷⁹

El comandant de post de sa Ràpita, dia 2 d'octubre de 1940, era el brigada José Martínez de Gea, el qual s'havia incorporat en aquest post el mes de maig de 1939. Dia 13 de novembre de 1940 el de la Colònia de Sant Jordi era Rafael Pollo Fabra.⁸⁰

⁷⁷ AMSalines. 01.03.01.01.002.

⁷⁸ El mes de gener de 1935 va ingressar al Cos de Carabiners procedent de soldat del Regiment d'Infanteria núm. 31. Fou destinat a la 1a Secció de la 4a Companyia al post de Barquetes, entre gener de 1935 i setembre de 1936, i passà al mes de setembre a la 1a Secció de la 4a Companyia al post de Portocolom, fins al mes d'abril de 1939. No sé per quines raons el mes d'octubre de 1936 va anar a Sevilla. Va ascendir a caporal i va quedar destinat a la 1a Secció de la 4a Companyia al post de Portopetro, entre maig de 1939 i maig de 1940. Al mes de juny de 1940 estava destacat al post de Cala Anguila i d'octubre de 1940 a febrer de 1941, a causa de la integració al Cos de la Guàrdia Civil, va estar destinat a la 4a Companyia de la 61a Comandància de Costes de Balears, al post de Portocolom.

⁷⁹ CHCMBAL. Caixa Carabiners 1. Expedients personals. Almudaina. 864/11.

⁸⁰ CHCMBAL. Caixa Carabiners 1. Expedients personals. Almudaina. 864/11.

El 1r cap de la comandància de Carabiners, quan es va veure que el perill d'un desembarcament a les costes havia desaparegut, es dirigia a tots els Caps de les Agrupacions dient-los que els remetia la distribució i situació de les forces de la Comandància després de reintegrar-se la força a la pràctica del servei especial del Cos, seguint l'ordre del Capità General, i que s'havia ordenat als comandants de post, caps de secció i capitans de companyia que establissin contacte amb els caps de les forces de l'Exèrcit que tenien al seu càrrec la defensa del Sector de costa on es trobaven, amb el fi de proporcionar-los, en el menor temps possible, les notícies de les observacions que realitzassin i fossin interessants per a la defensa de l'illa.⁸¹ Així i tot, dia 4 de novembre de 1940, el comandant del post de la Colònia informava que l'avaria era des de l'enllaç principal a sa Ràpita, ja que el post de la Colònia i el de sa Ràpita tenien bona comunicació telefònica. La vigilància encara continuava.⁸²

⁸¹ C. CALVIÑO.: "Un esbós històric sobre els torrers, carabiners, cordons sanitaris i d'aguait a Son Servera (1850-1940)", *Jornades d'Estudis Locals de Son Servera. Origen i Tradició*, Ed. Ajuntament de Son Servera, 2018, p. 139.

⁸² CHCMBAL. Caixa Carabiners 1. Expedients personals. Almudaina. 864/11.

Persecució del contraban i altres accions dels carabiners del terme municipal de Campos

Celso Calviño Andreu

Introducció

La present comunicació és complementa amb una altra titulada “Estructura i fets històrics dels carabiners de Campos”, que està centrada en l’organització del Cos de Carabiners en aquest terme municipal i que també es presenta en aquestes jornades.

Aquesta, en canvi, descriu els fets relacionats amb les aprehensions de gèneres de contraban que dugueren a terme els membres del Cos en aquest indret, així com altres temes relacionats amb la seva labor de vigilància per la costa.

Sobre algunes confiscacions fetes pels carabiners a Campos

Durant el segle XIX i començament del XX el contraban es feia primordialment de tabac. Les raons eren diverses, entre elles al mal tabac que es venia als estancs o el seu preu. És a dir, el tabac de contraban, a més de ser de millor qualitat, era més barat. També es perseguia la sembra de tabaqueres. Ja al mes de juliol de 1857 l’autoritat deia que incorrien en penes i eren perseguides per la Llei aquelles persones que plantaven, elaboraven o traficaven amb plantes de tabac. Als que agafassin els seria aprehès el gènere i cavalleries i carros que emprassin en la labor de cultiu, així com les màquines i utensilis o barques. A més, se’ls imposaria una multa del triple del sèxtuple del seu valor, i presó si el reu era insolvent.¹ Això no sempre va ser així, ja que al llarg del segle XIX i començaments del XX es va voler aixecar aquesta prohibició i en certs períodes es va donar permís als pagesos per poder sembrar-ne. Dia 10 de novembre de 1933, des del Departament d’Assaig pel cultiu del tabac de la Zona del Mediterrani, que estava ubicat a València, es dirigia una circular al batle de Campos adjuntant la relació d’agricultors campaners autoritzats per cultivar el tabac per a la campanya 1934-35. Així i tot, se’ls feia un control molt rigorós per part dels carabiners.²

En referència a l’exagerat contraban de tabac que es feia, el Tinent General Federico Ochando, dia 11 de desembre de 1918, va dir al Senat que volia presentar una esmena

¹ *Boletín Oficial Balear*, núm. 3853, 1856, p. 3.

² AMCP. Corr 65.

basada en la necessitat imperiosa que hi havia de pujar el sou als carabiners, com a mínim d'un real diari, a causa de l'augment de la carestia de la vida, ja que creia que si s'augmentava el sou als carabiners, actuarien de forma més enèrgica en la lluita contra els contrabandistes, però se li posaren pegues ja que això suposava un augment en els pressuposts. Ell va exposar que així com s'autoritzaven crèdits per a l'aplicació de bases de Reformes militars, per a la Llei de Funcionaris civils, pels d'Administració de Justícia, pel clergat rural i pels mestres d'escola, cosa que li pareixia bé, considerava que no es tenia en compte per res a la força de la Guàrdia Civil i Carabiners. Va dir que les Comandàncies de Carabiners de la frontera de Portugal eren les millors i les més tranquil·les, ja que pràcticament s'havia acabat amb el contraban, però que no passava igual amb les Comandàncies de la Mediterrània i Balears, on es feia molt de contraban.³

Els carabiners, encara que mal pagats, no descansaven gens perseguint aquest nombrós contraban que es feia, i això va donar els seus resultats en nombroses aprehensions, que de vegades es realitzaven quan les barques desembarcaven a la costa, o quan el gènere de contraban era transportat d'un lloc a l'altre dins el mateix municipi o bé des de Campos a altres llocs. Dia 16 de desembre de 1884, els carabiners de Campos aprehengueren un paquet de tabac i detingueren la persona que el portava, i dia 19 confiscaren dos sacs també de tabac.⁴ A les primeries del mes de març de 1893, les agafades ja foren més grosses, ja que a la carretera de Santanyí, al lloc conegut com els Tres Molins, segons es deia prop de la vila de Campos, els carabiners aprehengueren desset fardells de 459 quilos de pes.⁵ El mes de febrer de 1911 els carabiners aprehengueren també per la carretera a prop de la vila cinc fardells de tabac de contraban.⁶

Dia 20 d'octubre de 1905 foren ingressats als magatzems de la *Tabacalera* catorze fardells de tabac de contraban aprehesos pels carabiners al terme municipal de Campos, no s'especificava el lloc.⁷

El diumenge dia 7 de novembre de 1897, l'aprehensió dels carabiners fou d'un carro carregat amb sis fardells de tabac de contraban.⁸ Durant el segle XIX i començament del XX normalment els contrabandistes transportaven els fardells en carros, però n'hi havia que ho feien a peu i recorrien grans distàncies carregats amb un fardell. També es donaren casos de transportar el gènere amb bicicleta. Com a exemple, dia 31 de maig de 1901 a la planta baixa de la Delegació d'Hisenda es va fer la pública subhasta d'una bicicleta apreheua pels carabiners de Campos amb tabac de contraban el 23 de setembre de 1900, la valoració fou de 150 pessetes.⁹

En altres ocasions el producte de la confiscació del gènere de contraban es feia durant els escorcolls realitzats a domicilis particulars o establiments públics. Així

³ *La Correspondencia Militar*, núm. 12558, 1918, p. 3.

⁴ *El Balear. Diario Político*, núm. 899, 1885, p. 3.

⁵ *El Noticiero Balear. Diario de avisos y noticias*, núm. 670, 1893, p. 3.

⁶ *La Tarde. Diario independiente, de noticias y avisos*, núm. 2157, 1911, p. 3.

⁷ *Almudaina*, núm. 7475, 21 d'octubre de 1905.

⁸ *Almudaina*, núm. 3655, 9 de novembre de 1897, p. 3

⁹ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 5362, 1901, p. 2.

tenim que el sergent 2a José Baladia Imperial¹⁰, cap del post de Campos, dia 14 de desembre de 1884, en un reconeixement practicat en una casa, aprehengué 36 pastilles de tabac de contraban.¹¹ Aquest sergent, mentre va estar destinat als posts de Lluçmajor i Campos, va fer altres aprehensions.

El caporal Miguel Rosselló Galmés¹², amb l'autorització del sergent, notificava al batle que dia 3 de juliol de 1913 havia d'efectuar, amb força a les seves ordres, uns reconeixements a cafès i fondes de Campos.¹³ Dia 5 d'agost de 1913 era el sergent Ramón Gil Ramos¹⁴ qui es dirigia la batle dient que segons l'article 70 de la Llei per a la Repressió del Contraban, havia d'efectuar uns reconeixements amb força a les seves ordres a cafès i fondes de Campos.¹⁵

El caporal Francisco Vengut Sala¹⁶, dia 17 d'agost de 1913, exposava al batle que segons l'article 67 de la Llei de Contraban, ell i una parella de carabiners a les seves ordres havien de fer uns reconeixements a diferents establiments públics de la localitat, i el 19 de setembre de 1913 es tornava dirigir a ell notificant-li que havia de tornar a fer iguals escorcolls i que hi havia d'assistir ell o un representant de l'Ajuntament.¹⁷

Dia 4 de juliol de 1931 era el caporal de cavalleria Ignacio Pérez Fernández Piqueras¹⁸ qui notificava al batle que havia de dur a terme un registre a la casa núm.10 de la Plaça de Campos perquè sospitava que hi havia contraban. El 16 d'octubre i el 18 de novembre en va efectuar uns altres.¹⁹

¹⁰ El mes d'octubre de 1883, juntament amb altres tres carabiners, va fer una aprehensió de dos grans fardells de tabac en fulla, i el mes de novembre del mateix any, amb cinc carabiners, varen fer una aprehensió de quatre fardells de tabac de contraban. El mes de febrer de 1884, amb quatre carabiners, va tornar fer una altra aprehensió de tres grans fardells de tabac de pota, quatre paquets de pastilles premsades i un paquetet de picadura. Els mesos de març i abril de 1884 va estar destinat a la 1a Companyia, 1a Secció, al post de Lluçmajor. El mes d'abril, amb quatre carabiners, va fer una aprehensió d'un fardell de tabac de contraban i un reu. Els mesos de març i abril de 1885 està documentat que pertanyia a la 1a Companyia, 1a Secció, al post de Campos

¹¹ *El Correo Militar*, núm. 2795, 1885, p. 3.

¹² El mes d'agost de 1903 va ascendir a caporal i des del mes d'abril de 1912 al setembre de 1913 va estar destinat a la 3a secció de la 3a companyia al post de Campos. Des d'allà va ser destinat al post del Torrent des Jueus, on hi va estar fins al mes de juny de 1916. En aquest post, al juny de 1916, va detenir, juntament amb el carabiner Juan Seguí Chaffer, Juan González Traiz, que havia assassinat a s'Arenal Ignacio Velilla. Quan va haver de testificar en aquest cas ja era sergent. El mes de juliol de 1916 va ser destinat a la Comandància d'Osca.

¹³ AMCP. Corr 60.

¹⁴ Va estar destinat a Campos des del mes de novembre de 1912 al mes d'agost de 1913.

¹⁵ AMCP. Corr 60.

¹⁶ Va estar molt poc temps destinat a Campos, solament els mesos d'agost, setembre i octubre de 1913.

¹⁷ AMCP. Corr 60.

¹⁸ Va ascendir a caporal de cavalleria el mes d'agost de 1923, i el mes d'abril de 1927 el destinaren des de la Comandància de Múrcia a la 3a Secció de la 4a Companyia (Felanitx), on hi va estar fins al juny de 1927. Després va passar a la secció de cavalleria de la 5a Companyia al post de Campos, fins al mes de febrer de 1933. El mes de gener de 1934 ocupava plaça de caporal d'infanteria al post de sa Pobla. De sergent, el mes de juliol de 1936, estava ingressat a l'Hospital Militar de Palma.

¹⁹ AMCP. Corr 64.

El caporal Claudio Pérez Via²⁰, dia 29 de gener de 1934, informava el batle de Campos que per haver de verificar amb força a les seves ordres un reconeixement en el domicili d'un veïnat de la localitat –ja que tenia notícies que s'hi ocultaven gèneres de contraban–, li demanava la seva participació per si ell hi volia assistir o que nomenàs un delegat, i li pregava que li retornàs en duplicat l'exemplar de l'ofici amb segell estampat de la batlia. El segell de l'escrit que enviava posava Cos de Carabiners, secció de Cavalleria, post de Campos.²¹ Aquest caporal, segons les meves investigacions i com consta als documents, va estar destinat a la Colònia de Sant Jordi²² des del mes de desembre de 1933 al mes de gener de 1936.

Subhasta d'efectes intervinguts pels carabiners als contrabandistes

Tots els vehicles i mitjans de transport usats pels contrabandistes i relacionats amb les aprehensions que duïen a terme els carabiners, com hem vist abans amb el cas de la bicicleta, es traslladaven a la Delegació d'Hisenda a Palma i allà eren subhastats. Hi ha constància de molts de casos en què els carros i les bèsties de tir agafades transportant productes de contraban al terme de Campos foren subhastats, i això ens ajuda a conèixer el valor que se li donava en aquell moment a cada un d'ells, així com les característiques dels animals subhastats.

Dia 17 de maig de 1886, a les 11:00 hores, a la planta baixa de la Delegació d'Hisenda es va realitzar la subhasta d'un carro amb la seva vela, valorat en 50 pessetes, un mul negre petit de catorze anys i sis quartes i vuit dits d'alçada per 75 pessetes i les guarnicions per 11, en total 136 pessetes. Els carabiners l'havien agafat dia 6 de maig de 1886 al Camí des Figueras.²³ Dia 7 de març de 1887 es va fer una altra subhasta, en aquest cas d'un carro valorat en 70 pessetes, una mula en 60 i les guarnicions en 16, en total 146 pessetes. Fou aprehès pels carabiners l'horabaixa de dia 24 de febrer de 1887 a la carretera de Campos a Lluçmajor.²⁴

Una altra subhasta es va fer el dia 17 de juny de 1889. En aquest cas, un ase negre que tenia un tumor a la part inferior de l'extremitat posterior esquerra, tenia 13 anys i feia 6 quartes i 6 dits, per 25 pessetes, un carro molt deteriorat per 35 i guarnicions per 10, en total 70 pessetes. Havia estat confiscat pels carabiners de Campos.²⁵

Dia 15 de febrer de 1890 a les 11 hores es va subhastar material agafat pels carabiners al terme municipal de Campos. Era un cavall castany de 4 anys i sis quartes i dos dits per 100 pessetes, un carretonet amb molles per 30 i les guarnicions per 12. En total 142 pessetes.²⁶

²⁰ Nascut al Ferrol (La Corunya) dia 5 de juliol de 1899. El mes de desembre de 1932 va ascendir a caporal, i des de la comandància de la Corunya fou destinat a la de Balears, a la 2a Secció de la 5ª companyia al post des Bauç (Santanyi). Des d'allà, el mes de gener de 1934 va passar destinat al post de la Colònia de Sant Jordi. Vivia al carrer de la Lluna 4, i en aquest temps cobrava 4000 pessetes anuals.

²¹ AMCP. Corr.66.

²² A tots els escrits i documents oficials del Cos de Carabiners, la Colònia de Sant Jordi surt com a "Colònia de Campos".

²³ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 3006, 1886, p. 4.

²⁴ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 3131, 1887, p. 2.

²⁵ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 3489, 1889, p. 3.

²⁶ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 3593, 1890, p. 4.

Dia 23 de novembre de 1896 a les 12:00 hores es va fer la subhasta d'una cavalleria menor, és a dir, un ase tort obscur de 13 anys i 1'27 m per 15 pessetes, un carro petit per 25 pessetes i les guarnicions per 7, en total 47 pessetes, agafat pels carabiners a la carretera de Campos.²⁷ Dia 5 de desembre de 1896 a les 12:00h es va realitzar la segona subhasta, que es va fer en un sol lot de 47 pessetes menys el 25 per cent de rebaixa.²⁸ Així veim que no sempre es consumava la subhasta la primera vegada, sinó que després se'n feia una segona amb un descompte del 25%.

Per combatre el contraban, a més dels carabiners, hi havia la Companyia Arrendatària de Tabacs, que estava formada per elements civils, els quals a vegades actuaven conjuntament amb els carabiners en les aprehensions. En altres casos, però, sorgien desavinences i gelosies entre els dos organismes, ja que moltes vegades volien actuar tots sols per poder adquirir el tant per cent en metàl·lic que els repercutia de cada aprehensió. Dia 5 de març de 1897 a les 11:30 hores es va fer una primera subhasta d'un cavall castany obscur de 8 anys i 1'46 m per 250 pessetes, un carro per 70 pessetes i les guarnicions per 15, en total 325 pessetes, agafat per carabiners i agents de l'Arrendatària al quilòmetre 3 de la carretera de Lluçmajor a Campos.²⁹ El 29 de desembre de 1931 des de la Comandància de Marina es notificava al batle de Lluçmajor que fes arribar a Sebastián i Gaspar Serra Tomás, que vivien al carrer Weyler núm. 20, que es presentassin dia 4 de gener de 1932 a les 11 del dematí per estar presents en el moment de la taxació per a ser subhastades les embarcacions Virgen del Pilar, Santa Margarita i Envidia, apressades amb contraban per la força de carabiners a la costa de Campos.³⁰

Detenció i judici de contrabandistes

El dematí del dilluns dia 13 de gener de 1913 es va celebrar al jutjat de la Llotja la causa per contraban contra Julián Garcías Salvá. L'acusació per part de l'Estat anava a cura de l'advocat Guasp; l'acusat va explicar que l'horabaixa de dia 26 de novembre de 1912, en dirigir-se des de Campos a Santanyi, pel camí el va avançar un carro, i el qui el menava el va convidar a pujar, i al cap d'una estona el conductor li va dir que havia de fer una necessitat i que ell seguís amb el carro i que ja l'agafaria, però al poc temps es va trobar amb una parella de carabiners que registraren el carro i trobaren quatre fardells de tabac de contraban. L'acusat va al·legar que no sabia que hi fossin, i a més, va dir que mai s'havia dedicat al contraban. Els carabiners, en la seva declaració, varen dir que no coneixien l'individu i que no tenien constància que es dedicàs al contraban. L'advocat de l'Estat va demanar per a ell una multa de 5750 ptes. L'advocat defensor va demanar l'absolució.³¹

Al Jutjat de la Catedral, dia 20 de novembre de 1935, s'hi va celebrar la causa contra Bartolomé Fullana, acusat del delictes de contraban. L'acusació estava a càrrec de l'Advocat de l'Estat Morell i la defensa de l'advocat Ramis d'Ayreflor. S'acusava el

²⁷ *El Áncora. Diario católico-popular con censura eclesiástica*, núm. 3541, 1896, p. 3.

²⁸ *Almudaina*, núm. 3305, 2 de desembre de 1896, p. 2.

²⁹ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 4697, 1897, p. 1.

³⁰ AMLL. Sig. 2495. Correspondència 1931.

³¹ *Almudaina*, núm 10110, 14 de gener de 1913, p. 2.

processat que dia 12 de gener de 1935, quan la força de carabiners de Campos anava cap a s'Estanyol, al quilòmetre 7, va sorprendre el processat que conduïa un cotxe, i que quan va veure els carabiners va intentar fugir. Al cotxe hi trobaren uns fardells de tabac valorats en 7840 pessetes. L'Advocat de l'Estat demanava per a ell una multa de 28560 pessetes i la defensa l'absolució. L'acusat va dir que no era ell el qui conduïa el cotxe i que a les tres de l'horabaixa li havien robat l'automòbil i que ho va comunicar al batle. El caporal de carabiners Enrique Monterrubio España³² va afirmar que el tabac el va trobar al cotxe de l'acusat i que ell el va reconèixer quan fugia, ja que era un conegut contrabandista. Altres carabiners que testimoniaren varen dir que reconegueren l'acusat com l'home que va fugir, mentre que altres digueren que no el reconegueren. Els testimonis de la defensa asseguraren que l'acusat havia estat sempre a Campos i que havia dit que li havien robat el cotxe.³³

Enfrontament entre carabiners i contrabandistes

En molt poques ocasions els contrabandistes, a Mallorca, es resistiren de forma violenta contra els carabiners. Aquest cas, succeït amb els del post de Campos –segurament eren de cavalleria–, és un dels pocs. Normalment, quan els contrabandistes es veien descoberts, fugien deixant el gènere. Una cosa diferent és la descrita a l'altra comunicació, en què la gent els insultava i s'oposava a detencions de contrabandistes i al fet que duguessin a terme escorcolls a domicilis. Allà on es donaren alguns fets violents va ser a les entrades de les portes de les murades de Palma. En canvi, els carabiners en diverses ocasions, empraren les armes contra els contrabandistes i algunes vegades de forma perversa, com fou el cas del jove Ginestra a Sóller i dels germans Isern³⁴. En altres casos hi va haver contrabandistes morts per no respondre a la veu d'alto donada pels carabiners i no voler aturar-se. Un fet va ser al mes de juliol de 1914, quan el conductor contrabandista de l'automòbil que anava des de Campos a Lluçmajor va morir en aquesta darrera població. És la primera data que he trobat documentada sobre l'ús d'automòbils per part dels contrabandistes per transportar contraban.

Dia 16 de desembre de 1911 va circular per la vila de Campos el rumor que dos carabiners d'aquell post havien estat desarmats i agredits, i per això hi va anar el tinent coronel i cap de la Comandància amb el capità ajudant i força de carabiners. Segons pareix, els agressors eren quatre coneguts contrabandistes campaners. Tres s'amagaren, però un d'ells fou detingut i va ingressar als calabossos del Quarter del Carme.³⁵ El que va passar és que els dos carabiners custodiaven quatre contrabandistes al Cap Salines, i un d'ells, aprofitant que un carabiner s'havia separat del seu company de parella, es va apropar a ell i com que duïa una flassada al damunt el va agafar i immobilitzar mentre els altres tres li pegaven i

³² El mes de juliol de 1929, com a carabiner, va rebre un premi de constància de 18 pessetes. El mes de febrer de 1933 va ascendir a caporal i fou destinat des de la Comandància de Balears a la d'Estepona. El mes de gener de 1934, una altra vegada destinat a la 5a Comandància de Balears, va passar a la Ronda d'Inca, i l'any 1935 a la Ronda de Palma.

³³ *Almudaina*, núm. 18580, 21 de novembre de 1935, p. 4.

³⁴ La gent els va considerar com a crims. En realitat ho foren.

³⁵ *Almudaina*, núm. 9716, 17 de desembre de 1911, p. 1.

prenien la carrabina. L'altre carabiner, quan ho va veure, no va gosar disparar per no ferir el company, però va començar a pegar culatades als contrabandistes, que fugiren tirant-se a la mar i duent-se'n el fusell que varen deixar posteriorment a la vorera. Aquests carabiners de Campos eren de cavalleria i es desplaçaven llargues distàncies per controlar el contraban.³⁶

Sobre deutes contrets pels carabiners

L'any 1918 es demanava augment de l'haver dels carabiners, ja que el que guanyaven no bastava per mal menjar la seva família i era normal que es demanàs un augment del sou, ja que eren tan baixos que sovint es vien obligats a contreure deutes, que amb posterioritat, en acumular-se, no podien pagar, cosa que perjudicava i donava mala fama al Cos.³⁷ El fet d'estar mal pagats feia que hi hagués carabiners que, com que no podien fer front als deutes, fessin els ulls grossos al tràfic dels contrabandistes. Quan els carabiners canviaven de destinació, ja fos de comandància, companyia, secció o post, els comerciants que reclamaven deutes havien de fer una instància al tinent coronel i primer Cap de la Comandància on estaven destinats, i aleshores contestaven al batle de Campos i li explicaven com es faria efectiu el pagament, que sempre era descomptant una certa quantitat mensual del sou del carabiner. Abans, però, es feia un interrogatori al carabiner per si acceptava el deute. Quan l'acceptava, no es pagava al creditor fins que l'havia fet íntegre. Llavors, el total, des de la Comandància on estava destinat, s'enviava a la de Mallorca, i aquesta la pagava al demandant.³⁸

El tinent coronel Juan Gamero i Sánchez Pina, dia 4 de juny de 1913, feia saber al veí de Campos Miguel Fullana –que tenia una tenda de comestibles domiciliada al carrer Recreo número 3– que com a resultat d'una instància per reclamar un deute de 203 pessets contra el carabiner de la Comandància Miguel García Gómez, interrogat aquest, havia reconegut el deute i demanava que del seu sou li retirassin mensualment 10 pessetes fins que fos satisfet el deute al reclamant.³⁹ Aquest carabiner va ser destinat a la Comandància de Mallorca el mes de gener de 1903. Estant destinat a Campos, el mes de març de 1913 va estar arrestat a Manacor, segurament per aquest motiu exposat. Els arrests solien ser per falta de puntualitat en el servei, per no ser al lloc assignat, per motius de beure, per falta de respecte a un superior, per no tenir l'armament en condicions i neteja, per no dur l'uniforme en condicions, per contreure deutes...

Altres funcions dels carabiners

Una altra missió encomanada als carabiners, a més de les ja esmentades anteriorment, era la persecució i detenció dels malfactors, desertors i pertorbadors de la tranquil·litat pública.⁴⁰

³⁶ *Almudaina*, núm. 9717, 18 de desembre de 1911, p. 1.

³⁷ *La Correspondencia Militar*, núm. 12387, 26 de maig de 1918, p. 3.

³⁸ C. CALVIÑO: "La secció de carabiners de Lluçmajor. Una visió general", *I Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, 2018, p. 134..

³⁹ AMCP. Corr 60.

⁴⁰ *Reglamento Militar del Cuerpo de Carabineros*, Ed. Imprenta de Carabineros, Madrid, 1927, p. 14.

Així, tenim que dia 12 d'octubre de 1891, el Governador Civil Filiberto Abelardo Díaz, en una circular, encarregava als batles de les Illes Balears, a la força de la Guàrdia Civil, carabiners i altres dependents de la seva autoritat la recerca de Miguel Ballester Xamena, fill de Climent i de Francisca, i natural de Campos, casat, de 38 anys i carabiner de la dotació de la falua de carabiners "Adelaida",⁴¹ i que, quan fos detingut, fos ingressat a la presó del lloc on ocorregués la detenció i després posat a disposició de la Comandància de Marina d'Algeciras, ja que se li seguia sumari per contraban.⁴²

Aquest carabiner havia participat en una sèrie de casos de contraban i havia facilitat el desembarcament a les costes andaluses. Tot el sud d'Andalusia era una de les zones on tenia lloc més contraban de tota classe de gèneres.

El divendres, dia 24 de juliol de 1931, a les 22:30h, es va presentar al quarter de la Guàrdia Civil el carabiner Antonio Espín Blanquet i va denunciar que en sortir a fer servei havia observat un home que escalava la tàpia que envoltava l'hort i corrals de les cases del carrer de la Siquia i de Pare Alzina, i que havia entrat al seu interior. Tot d'una hi anaren més carabiners, que varen acordonar la zona, i trobaren amagat al paller un home que era sord-mut. No varen poder aclarir quina la feia, i fou entregat al jutjat.

Successos ocorreguts a la costa de Campos en què inervengueren els carabiners

El Cos de Carabiners també tenia una altra missió important, que era donar l'auxili necessari en els casos d'incendis, inundacions i altres calamitats públiques.⁴³ A la costa del terme municipal de Campos sempre hi havia unes parelles de carabiners de guàrdia, i això feia que quan hi havia qualche accident a la mar ells fossin sempre els primers a arribar-hi.

Dia 22 de juny de 1886 el tinent Eduardo Castro Galí⁴⁴, el caporal 1a Tomás Moreno Martínez⁴⁵ i els carabiners Mateo Rigo Escalas, Martín Andreu Febrer⁴⁶ i Camilo

⁴¹ Aquest era un carabiner de marina. Des de la seva fundació, en el Cos de Carabiners, hi va haver carabiners d'infanteria (la majoria d'ells), de cavalleria i de marina.

⁴² *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 3854, 13 d'octubre de 1891, p. 3.

⁴³ *Reglamento Militar del Cuerpo de Carabineros*, Ed. Imprenta de Carabineros. Madrid, 1927, p. 14.

⁴⁴ El mes de novembre de 1885 va ser destinat a la Comandància de Mallorca i va passar a comandar la secció de Campos. El mes de juny de 1886, amb un carabiner, va fer una aprehensió d'un fardell de tabac de pota. El mes de juliol de 1886, juntament amb el tinent Pedro Jaume Esteva i dos carabiners, feren una aprehensió d'un carro i una cavalleria major amb dos fardells de tabac de contraban. El mes de març de 1887, amb un carabiner, feren una altra aprehensió d'un carro i cavalleria que conduïa 216 quilos de tabac de contraban.

⁴⁵ El mes de gener de 1885, juntament amb dos carabiners de Sóller, aprehengueren un fardell de tabac al camí que va a Fornalutx. El desembre de 1885 estava destinat a la 3a secció de la 2a companyia al post de Felanitx. El mes de maig de 1886, amb el carabiner Miguel Martín Cabré, feren una aprehensió de sis fardells de tabac de pota, un carro i una cavalleria major i un reu. L'any 1886 estava a Lluçmajor i pertanyia a la 3a secció de la 3a companyia. D'aquí va passar al post de Porreres, a la 2a Secció de la 3a Companyia. El mes d'agost de 1887 va fer una aprehensió de vuit fardells de tabac de contraban de 187 quilos i el mes de juliol de 1889, ajudat per quatre carabiners en va fer una altra de 27 quilos de tabac.

⁴⁶ El mes de novembre de 1885 estava a Palma, a la 1a secció de la 1a Companyia, i des d'aquí va passar destinat a la 3a secció de la 3a companyia, on hi va estar fins el mes de març de 1886; el mes de maig d'aquest any juntament amb el carabiner Jaime Barceló Febrer varen fer una aprehensió de dos paquets de tabac de contraban. El desembre de 1891 estava destinat a la Ronda Volant de Manacor, que pertanyia a la 2a Secció de la 3a Companyia.

Fidalgo Fernández⁴⁷ varen auxiliar la tripulació del brik-barca italià Pasqualino, que amb carregament de carbó mineral carregat a Litz (Escòcia), va arribar a la costa de Campos, concretament a ses Covetes, ja que s'havia incendiat a alta mar. Varen aconseguir evitar desgràcies personals i salvar equipatges i altres efectes. La destinació final del vaixell era Nàpols.⁴⁸

El mes de febrer de 1933 fou tret per les ones a la platja de ses Covetes el cadàver d'un home que tenia entre 40 i 50 anys. El carabiners el trobaren i es demanà a l'Ajuntament un carro o un altre vehicle per transportar-lo fins al cementeri.

Dia 24 d'octubre de 1940, el comandant del post de Campos, Rafael Pablo Fabra, notificava que a les 5:00 hores la parella de servei nocturn va trobar devers Cala Galiota una botella metàl·lica de forma cilíndrica d'uns 40 cm d'altura per 30 de diàmetre i que duia una inscripció PRIMACAZ-59- , i al centre un reforç amb guies, i que contenia al seu interior una clau d'uns 10 cm d'altura amb les inscripcions OUVERT i FERMÉ i les lletres CGR.⁴⁹

No hi ha constància documental de persones detingudes pels carabiners de Campos pel motiu de pescar de forma il·legal amb dinamita, cosa de la qual a tots els municipis hem trobat dades. Els carabiners també eren els encarregats de perseguir aquesta pesca furtiva i entregar els infractors a les autoritats de Marina. Sí que hi ha un fet tràgic ocorregut un diumenge del mes d'agost de 1913 a uns campaners per practicar la pesca furtiva al litoral del terme municipal de Lluçmajor. Aquest diumenge va arribar al Jutjat Municipal de Lluçmajor un individu de la força de carabiners que practicava el servei a s'Estanyol amb un ofici del cap del post denunciant la troballa del cadàver d'un home davant la possessió de Son Bieló, al punt anomenat s'Embarcador. S'hi varen traslladar el jutge, el metge i una parella de la Guàrdia Civil per aixecar el cadàver i obrir diligències. El fet va ser que varen sortir de Campos en Damià Coll Mulet, el seu fill Damià Coll Mas i el seu amic Rafel Ferrer Fullana, fadrí de 25 anys, amb la finalitat de pescar amb dinamita. Després de l'explosió d'un petard es varen tirar a la mar Damià Coll Mas i Rafel Ferrer Fullana, i va quedar el pare cuidant la cavalleria. A causa de la mala mar, que anava molt moguda pel vent de llevant, varen deixar el peix ferit pel petard, però quan es varen voler acostar a la costa no podien arribar perquè les ones els ho impedien. El pare, veient la dificultat en què es trobaven, els hi va tirar una regna de la cavalleria, i així va poder salvar el seu fill, però no l'altre, que estava més allunyat de la costa.⁵⁰

Canvis i permutes

Els carabiners normalment no estaven gaire temps destinats al mateix lloc, i els

⁴⁷ Des d'abril de 1883 a maig de 1885 va pertànyer a la 1ª secció de la 1ª companyia en el post d'Algaida, passant el mes de juny al post de Campos (mateixa secció i companyia), però el mes de desembre passa a la 3ª secció de la 2ª companyia a la que en aquests moments perteneixia la Ronda Volant de Porreres, allà hi va estar fins el mes d'abril de 1886 en que passà a Santanyí. També va estar destinat a la 2ª Secció de la 3ª Companyia a la Ronda Volant de Manacor i el mes de març de 1891 va passar a la 3ª secció de la 3ª Companyia a les Salines fins el mes de març de 1892.

⁴⁸ *El Correo Militar*, núm. 3227, 5 de juliol de 1886, p. 3.

⁴⁹ CHCMBAL. Caixa Carabiners 1. Expedients personals. Almudaina. 864/11.

⁵⁰ *Setmanari Lluçmajor*. N. 76. 23 d'agost de 1913. P.3.

motius dels canvis eren molt diferents per a uns o altres. Hi havia canvis que eren forçosos, motivats per correctius, i d'altres eren voluntaris. També hi havia les permutes, que eren canvis de destinació entre els mateixos carabiners, però només es podien fer si tenien el mateix grau. Hi ha constància de permutes, com és el cas del carabiner de 2a José Bernardo Santiago, que havia estat destinat a Algaida i Campos d'abril a novembre de 1895. Quan va ser destinat a Palma va demanar permutar amb un de la Comandància de Zamora, Salamanca, Càceres o Badajoz, és a dir, volia fer vigilància de frontera, no de costa.

Un altre era el caporal de 1a Pedro González Lorenzo,⁵¹ que al mes de juliol de 1888, des del post de Campos, volia permutar amb un de la Comandància de Navarra, Guipúscoa, Bilbao, Huelva, Girona o Barcelona, i el mes de novembre del mateix any, des del post de Deià, demanava una altra vegada permutar i a més hi afegia la comandància d'Osca.⁵² Aquest caporal el mes de març de 1890 estava destinat al post de Son Servera i tornava demanar per permutar amb un d'Andalusia o Galícia. El mes d'agost de 1890 estant destinat al post del Torrent dels Jueus i volia una altra vegada permutar amb un de Navarra, Guipúscoa, Bilbao, Osca, Castelló o qualsevol de Catalunya. Es veu que no trobava voluntaris que volguessin venir a Mallorca. Molts de carabiners peninsulars venien forçosos, i record allò que me contava el net del carabiner Vicente Sánchez Morillas, que el mes de febrer de 1935 des de la Comandància d'Osca va anar destinat al post de Campos i que el seu padrí deia: "El dia que me'n vagi espolsaré fins i tot la terra que dugui aferrada a les sabates", de tant penós que era els servei i la vida dels carabiners a Mallorca. Però les circumstàncies de la Guerra Civil feren que es casàs amb una dona mallorquina i no es mogué de Mallorca.⁵³

El mes de setembre de 1888 era el caporal 1a Antonio Quero Torres⁵⁴ que volia fer una permuta amb un de la Comandància de Granada, Almeria o Múrcia.⁵⁵ El mes de gener de 1889 encara estava destinat a la 2a Secció de la 3a Companyia, tampoc no havia aconseguit permutar.

El mes de gener de 1890, el carabiner 2a de Campos, Francisco Brocel Carrano, volia permutar amb un de la Comandància d'Alacant, Murcia, València o Almeria.⁵⁶

Destinacions i bagatges

Quan els carabiners canviaven de destí, l'ajuntament del municipi on residia la Plana Major de la secció o companyia havia de facilitar el mitjà de transport que

⁵¹ Des d'abril a maig de 1889 estava destinat a la 3a secció de la 3a companyia a post de ses Salines, i fins el mes de febrer de 1890 va estar a la 2a secció de la 3a companyia, a la Ronda Volant de Manacor. El mes de juny de 1889, amb dos carabiners, va fer una aprehensió d'un carro i una cavalleria menor amb 8 fardells de 305 quilos de tabac de contraban. El mes d'agost de 1889 amb un carabiner va fer una aprehensió de cinc garrafons de licor. El mes de febrer de 1890 amb quatre carabiners va tornar fer una aprehensió de tabac.

⁵² *El Correo Militar*, núm. 3833, 17 de juliol de 1888, p.3.

⁵³ Contat pel seu net, en Francisco Bonnín Sánchez.

⁵⁴ El mes de setembre de 1887 va ascendir a caporal 1a. El mes de gener de 1889 estava destinat a la 2a Secció de la 3a Companyia. Encara no havia pogut permutar.

⁵⁵ *El Correo Militar*, núm. 3895, 1 d'octubre de 1888, p..3.

⁵⁶ *El Correo Militar*, núm. 4284, 24 de gener de 1890, p. 3.

necessitava per desplaçar-se al lloc on havia estat destinat. En uns casos era a poblacions de la mateixa illa, però en altres era a llocs de la Península o a altres illes com Menorca o Eivissa. Quan era així el desplaçament era fins a Palma, i des d'allà el carabiner agafava el vaixell corresponent per embarcar-se.

Durant el segle XIX i fins els anys trenta del XX el mitjà de transport era el carro amb les corresponents cavalleries, majors o menors segons si el carabiner es desplaçava tot sol, si era fadrí, o amb la família si era casat. També es transportava l'equipatge i els pocs mobles dels quals disposaven. Posteriorment es varen emprar vehicles motoritzats.

Les despeses dels desplaçaments, o sigui el pagament als carreters o transportistes, les assumien en primer lloc els ajuntaments, i aquests, cada trimestre normalment o cada any, passaven la factura a l'administració corresponent, que solia ser la Diputació Provincial. Aquesta després s'entenia amb el Ministeri d'Hisenda, del qual depenien els carabiners.

El 1r Tinent Pedro Vidal Abarca Gallisa⁵⁷, des de Lluçmajor, el 7 de setembre de 1913, es dirigia al batle sol·licitant que facilitassin per a les primers hores del dia 8 de setembre dos carros de bagatges al carabiner Antonio Rodríguez Castro, ja que des del post del Torrent dels Jueus havia estat destinat per la superioritat a Campos, concretament a s'Estanyol. Feia el viatge amb la família i equipatges.⁵⁸

El 3 de març de 1918, el sergent Nicanor Gabaldón Ruiz, des de s'Estanyol es dirigia al batle de Lluçmajor dient que amb l'objectiu d'agafar el vapor correu que sortia el dijous següent cap a Alacant, el carabiner llicenciat Manuel Martín Sudón li demanava que li facilitàs dos carros, i que s'havien de trobar al post de s'Estanyol el dematí del dimecres dia 6. El segell posa 3a Companyia 3a Secció Post de Campos.⁵⁹

El 13 de març de 1918 era el 2n Tinent Francisco Ortega Enríquez qui es dirigia al batle dient si podia facilitar un bagatge, consistent en un carro, per conduir a la vila de Campos - en realitat era s'Estanyol - el carabiner José Serrano Martínez amb el seu equipatge.⁶⁰

El 6 d'abril de 1918 tornava ser el sergent Nicanor Gabaldón, des de Campos, qui es dirigia al batle dient que, havent d'incorporar-se el carabiner Joaquín Lacasa Salas al post de s'Arenal, que pertany a aquesta companyia, demanava dos bagatges en carros i que havien de ser a s'Estanyol el dematí del dia 7 a les 12 hores.

El sergent Hermenegildo Alfonso Ríos, des de s'Estanyol, el 9 de novembre de 1919, demanava el batle si, per haver d'emprendre la marxa al post de ses Salines el carabiner Valentín Chicote Alejo, li podia facilitar dos carros bagatges per a la família i el seu equipatge fins a Campos com a primera etapa.⁶¹

⁵⁷ Com a 1r tinent el mes d'agost de 1913, des del Regiment Infanteria Alcántara 58, ingressa a Carabiners i és destinat a la 3a Companyia, 3a Secció, a Lluçmajor. El mes d'octubre de 1913 va destinat a la 2a Companyia, i l'any 1914 es va obrir una causa contra ell per tir d'ama de foc i lesions a un paísà; la causa es va sobreseure. El mes de novembre de 1915 va destinat des de la Comandància de Mallorca a la d'Algecires. L'any 1931 se li va concedir la Creu de San Hermengildo. El mes d'agost de 1935 seguia a Algecires, però el mes de juliol de 1936 estava a Toledo en situació de disponible governatiu (processat). Quan es va produir l'Aixecament es va incorporar a la defensa de l'Alcázar.

⁵⁸ AMLL. Sig. 2477. Correspondència 1913.

⁵⁹ AMLL. Sig. 2482. Correspondència 1918.

⁶⁰ AMLL. Sig. 2482. Correspondència 1918.

⁶¹ AMLL. Sig. 2483. Correspondència 1919.

Dia 1 de desembre de 1919, des de la Comandància Exempta de Mallorca, el tinent coronel i primer cap Juan Rendón Sanjuan es dirigia al batle dient que, contestant a l'ofici núm. 590 de dia 27 de novembre, li manifestava que amb aquesta data donava les ordres oportunes perquè l'alferes cap de la Secció de Lluçmajor reclamàs els bagatges que necessitassin els carabiners del post de s'Estanyol a l'Ajuntament de Campos, i que seria l'esmentat oficial qui es dirigiria als Ajuntaments respectius reclamant els bagatges per a la força de la secció.⁶²

A la relació dels bagatges que va haver de reintegrar la Diputació Provincial a l'ajuntament de Campos corresponents al primer trimestre de 1941 per desplaçament de la força hi consten els següents carabiners:

Andrés Guerrero Sánchez⁶³, el 27 de febrer de 1941, des de Campos passa destinat a la Colònia de Sant Jordi. Signava José Calvo Nieto⁶⁴ com a sergent accidental.⁶⁵

José Martín Arjona, el 27 de febrer de 1941, des de Campos passa a la Colònia de Sant Jordi. Signava el sergent accidental José Calvo Nieto. El 7 de març de 1941 passa des del 3r Escamot de la 2a Secció de la 2a Companyia de la Colònia a Palma. Signava el caporal Rafel Pollo Fabra.⁶⁶

Severiano Quevedo Ponce, el 27 de febrer de 1941, des de Campos passa a la Colònia. Signava el sergent accidental José Calvo Nieto.⁶⁷

Rafael Rangel Rodríguez⁶⁸, des de la 1a Secció de la 1a Companyia passa al 3r Escamot de la Colònia. L'alferes de Lluçmajor era Matias García Olivares⁶⁹ i el 25 de

⁶² AMLL. Sig. 2483. Correspondència 1919.

⁶³ Va estar destinat a la 4a Companyia, 3a Secció, al post de sa Ràpita des d'abril de 1935 a maig de 1940. Passà al mes de juny a Cala en Tugores, dins la mateixa companyia.

⁶⁴ El dia 10 de gener de 1933 va aprovar a la seva Comandància l'examen per fer el curs de caporal i s'havia de presentar als Col·legis del Cos a l'Escorial per fer l'examen definitiu. D'octubre de 1936 a gener de 1937 va estar destinat a la 1a Companyia, 1ª Secció, al Coll d'en Rabassa. Dia 1 d'abril de 1937 va ascendir a caporal. Des de la 1a Companyia va ser destinat a la 4a Companyia, 2a Secció, al post des Llobards, on va estar fins al juliol de 1937. El mes d'agost tornà a passar a la 1a Companyia i ascendi a sergent. El mes de maig de 1939 des de la 1a Companyia va ser destinat a la 4a Companyia, 2a Secció, al post de Santanyí, fins a maig de 1940. Des de juny de 1940 a abril de 1942 consta a la 4a Companyia, 2a Secció, a la Platja des Caragol. Des del mes de juliol de 1940 ja no consta com a 5a Comandància, sinó com a 61a Comandància de Costes de la Guàrdia Civil.

⁶⁵ AGCM. X-239/3.

⁶⁶ AGCM. X-239/3.

⁶⁷ AGCM. X-239/3.

⁶⁸ El mes de setembre de 1924 s'havia d'incorporar a la 1a Companyia, 1a Secció, al post del Torrent dels Jueus. El mes d'octubre d'aquest any passa destinat a Regana, on hi va estar fins el mes de novembre de 1933. Va estar destinat a la secció de Lluçmajor fins al mes de febrer de 1941. Entre els mesos de juny i setembre de 1940 consta destinat al post de Cala Pi.

⁶⁹ Com a caporal, el mes de març de 1926 va anar destinat des de la Comandància d'Osca a la 3a Secció de la 4a Companyia (Felanitx). Entre març i setembre de 1926 estava a la 3a Secció de la 4a Companyia, amb la capçalera de la secció a sa Ràpita. El mes d'octubre de 1926 va ser destinat des de la 4a Companyia (Felanitx) a la 1a Companyia (Palma). El mes de juny de 1927, juntament amb els sergents Ramón Santaner Valls i José Palazón López i el carabiner José Baena Garzón, varen fer una aprehensió de 3500 quilos de tabac de contraban, dotze litres de licors i un sac de sucre de 44 quilos de pes. El mes de juny de 1929 va anar destinat des de la 4a Companyia (Sóller) a la 5a Companyia (Felanitx). Des de juny de 1929 a març de 1931 va estar destinat a la 5a Companyia, 3a, Secció, al post de Cala Pi (Lluçmajor). Aquest darrer mes va ascendir a sergent i va ser destinat a la 1a Secció de la 4a Companyia, al post de Felanitx, entre abril de 1931 i juny de 1937. El mes d'abril de 1937 va ascendir a brigada i va seguir a Felanitx fins al mes de maig de 1940. El mes de gener de 1940 havia ascendit a alferes. Des de juny de 1940 a febrer de 1941 va estar destinat a la 1a Companyia, 1a Secció, a Lluçmajor.

febrer de 1941, des de la Colònia passa al grup d'Especialistes de sa Ràpita. Signava el caporal Rafael Pollo Fabra.⁷⁰

Emilio Vera Gimeno, des del post de Campos, 3a Secció de la 4a Companyia, passa a la Colònia. Signava el sergent accidental José Calvo Nieto.⁷¹

Eduardo Calviño Díaz⁷², el 25 de febrer de 1941, des de la 1a Secció de la 1a Companyia passa a la Duana de sa Ràpita. Signava Matías García Olivares, alferes de Lluçmajor.⁷³

Notificacions sobre la conducta per acta de matrimoni

Quan un carabiner volia contreure matrimoni, primerament havia de demanar el permís a la Direcció General del Cos, i havia de presentar una sèrie de documents sobre el comportament i el nivell social i religiós de la seva promesa, així com també informes de la seva família. Posteriorment, si era autoritzat, se li enviava la partida de matrimoni.

El tinent coronel en cap de la Comandància de Carabiners, José Casanova Tornero, a començaments de l'any 1931 es dirigia al batle de Campos per demanar-li sobre la conducta moral observada de la promesa del carabiner Juan Ballester Puigserver,⁷⁴ de nom Apol·lònia Moll Mesquida, que residia al carrer Antoni Maura 29. Aquest carabiner pertanyia en aquells moments a la secció de Cavalleria de la 5a Companyia de Campos, i l'any 1935 fou destinat a Palma.⁷⁵

Pràctiques de tir al blanc

Els carabiners, unes quantes vegades a l'any, havien d'efectuar uns exercicis de tir al blanc, i per això molts d'ells eren excel·lents tiradors. El capità accidental de Manacor, Lucio Salamanca López⁷⁶, dia 17 d'octubre de 1913 es dirigia al batle de Campos per notificar-li que els carabiners de la 3a Companyia d'Infanteria pertanyents al post de Campos, els dies 29 i 30 d'octubre, de 8:00 a 12:00 hores havien de realitzar tir al blanc a la part costanera de sa Ràpita. Es demanava avisar els veïnats del llogaret i sobretot els pescadors per evitar que es pogués produir cap accident.⁷⁷

⁷⁰ AGCM. X-239/3.

⁷¹ AGCM. X-239/3.

⁷² Nascut a San Ciprián de Viñas (Orense) dia 31 de gener de 1912. El mes de gener de 1935 estava destinat com a carabiner d'Infanteria amb alta condicional a la Comandància de Balears, però s'havia omès el seu nom en la relació feta per la Inspecció General de Carabiners. Es va esmenar, provenia de caporal del Regiment d'Infanteria núm. 12 de Lugo. Va ser destinat a la 1a Companyia, 1a Secció, al post del Torrent des Jueus, on hi va estar fins al mes de setembre de 1936, en que va ser destinat al post de Lluçmajor fins el mes de març de 1939, quan va passar a Menorca, i des d'allà va ser destinat al post de Deià. El mes de desembre de 1940 tornava estar destinat al post de Lluçmajor fins el mes de febrer de 1941, quan va ser destinat a la Duana de sa Ràpita.

⁷³ AGCM. X-239/3.

⁷⁴ Des del mes de desembre de 1939 al febrer de 1941 va pertànyer a la 2a secció de la 4a Companyia al post des Llobards. El mes de juliol de 1940, la 5a Comandància de Carabiners ja es coneixia com la 61a Comandància de Costes de la Guàrdia Civil de Balears, i a partir del mes de març de 1941 va passar a ser la 141a Comandància de Costes de les Balears. De juliol a agost de 1940 va estar destacat al post des Bauç (amb pràctica de servei de Campanya a Calvià). L'any 1942 ja Guàrdia Civil i estava destinat al post de Santanyí.

⁷⁵ AMCP. Corr 64.

⁷⁶ Era 1r tinent en funció de capità.

⁷⁷ AMCP. Corr 60.

Dia 10 de gener de 1921, l'alferes Ginés Talaya Ontecilla, des de Campos es dirigia al batle de Lluçmajor per comunicar-li que la força de carabiners de sa Ràpita i Cala pi havia de realitzar exercicis de tir al blanc els dies 14 i 15 de 8:00 a 9:30 a la Torre de s'Estalella, i que per tant el batles de Lluçmajor i Campos avisassin els pescadors i la gent en general per evitar desgràcies personals. Li demanava rebut de confirmació.⁷⁸ El caporal de cavalleria Manuel González López demanava dia 5 de juny de 1922 un carro amb una cavalleria major per municionar el post de sa Ràpita, ja que s'hi havien de dur a terme exercicis de tir. El segell deia Cos de Carabiners. Comandància de Mallorca. Secció Cavalleria. Post de Campos.⁷⁹ L'alferes Juan Rodríguez Vargas, dia 19 d'octubre de 1924, notificava al batle que els posts de sa Ràpita i Cala Pi havien de realitzar exercicis de tir al blanc els dies 21 i 22 des de les vuit hores, i que els del post de Campos que eren de cavalleria i els del post de la Colònia ho farien a Cala Galiota els dies 23 i 24 des de les vuit hores. Li pregava que donàs les oportunes ordres per avisar els pescadors i la gent en general per evitar desgràcies personals.⁸⁰ També els dies 11 i 12 de novembre de 1930, de 11:00 a 12:00 hores, es va fer tir al blanc amb fusell. Amb data de 6 de novembre de 1930 es va avisar els pescadors de sa Ràpita per evitar accidents. Els llocs eren Cala Pi, al terme municipal de Lluçmajor, Cala Galiota de la Colònia i la Torre de Portocristo.⁸¹

Dia 5 de novembre de 1930, Severiano Quevedo Martínez demanava al batle de Campos que li facilitàs el bagatge amb una cavalleria menor pel dematí del dia 6 de novembre de 1930 perquè s'havia de transportar munició des de Felanitx a Campos per als exercicis de tir al blanc que havien de fer els carabiners.⁸²

Dia 28 d'octubre de 1931, l'alferes de carabiners de la Colònia, Juan Peña Corral, en un ofici de 25 d'octubre, notificava a la Comandància de Marina que la força de carabiners havia d'efectuar exercicis de tir al blanc els dies 29 i 30 a les 9:00 hores al lloc anomenat Cala Galiota. El comandant de Marina ho notificava al batle de Campos perquè, per tal d'evitar accidents, s'avisassin els veïnats i pescadors.⁸³

Un Consell de Guerra en què estigueren involucrats carabiners de Campos

Dia 19 de juny de 1888, el tinent coronel i primer cap Joaquín Alegre Ricarte guaitava pel balcó de la seva oficina, situada a la comandància del carrer Sant Feliu de Palma, i va veure passar el carabiner Antonio Cerdá Ballester, que estava pres i subjecte a expedient governatiu, acusat d'anar en combinació amb els contrabandistes, i va trobar rar que es trobàs en llibertat. Davant la sorpresa, el tinent coronel el va cridar i el va sotmetre a interrogatori. El carabiner li va dir que estava en llibertat condicionalment segons havia acordat el fiscal, que era el capità Ajudant Tomás Pérez Navarro. El tinent coronel no en tenia coneixement i va ordenar al carabiner que tornàs al calabós, ja que un carabiner amb una conducta com la seva no podia estar en llibertat. Seguidament el tinent coronel va cridar el capità per demanar-

⁷⁸ AMLL. Sig. 2485. Correspondència 1921.

⁷⁹ AMCP. Corr 62.

⁸⁰ AMLL. Sig. 2488. Correspondència 1924.

⁸¹ AMCP. Corr 63.

⁸² AMCP. Corr 63.

⁸³ AMCP. Corr 64.

li explicacions i tractar sobre les seves atribucions. Els dos discutiren sobre les atribucions de cada un i el capità li va enviar un escrit en què l'insultava.

El capità, dia 2 d'octubre de 1888 fou jutjat i va ser condemnat a sis mesos i un dia a Presó Militar amb l'atenuant d'arravatament i obcecació, mentre que el carabiner Antonio Cerdá Ballester va ser expulsat del Cos. L'enfrontament entre el tinent coronel i el capità no era nou, ja que provenia d'un fet passat anteriorment, dins aquestes dates. El fet en qüestió va ocórrer quan el capità Tomás Pérez Navarro comandava la 3a Companyia i va rebre un informe del tinent de la secció de Lluçmajor, José Guiarezo, que comandava el post de Campos, en què es deia que gràcies a un informe del caporal i comandant d'aquest post, es tenia coneixement que a la matinada havia sortit cap a la costa i a sa Ràpita hi va trobar al carabiner Grimalt, al qual li va demanar on era l'altre carabiner, Camilo Fidalgo Fernández, que formava parella amb ell. Grimalt li va contestar que no sabia on era. El caporal va esperar i el carabiner Fidalgo no es va presentar en tot el dia. No ho va fer fins a les nou del vespre, i quan es va presentar, al caporal li va dir «Sense novetats». Per al caporal allò era una falta molt greu, ja que era abandonament de servei, i així ho va notificar al tinent de la Secció, el qual va informar el capità Pérez Navarro, que el va fer detenir. Seguidament va informar el tinent coronel Joaquín Alegre perquè li imposàs un fort càstig i el dugués a un Consell de Guerra. Va passar un temps, i quan el capità va demanar per la causa contra el carabiner Fidalgo el tinent coronel li va dir que li havia imposat una multa de 5 pessetes i que havia deixat sense efecte les mesures adoptades pel capità. Això va provocar desavinences entre els dos, que més tard acabaren en un fort enfrontament.⁸⁴ Tots aquests carabiners pertanyien al post de Campos.

Carabiners a la duana de Campos

Aquest apartat, sobre la Duana, té a veure amb els carabiners del terme municipal de Campos, ja que eren els encarregats de la seva vigilància.

Dia 5 de febrer de 1887 el Sr. Nicolás Humbert, representant del propietari de l'illa de Cabrera, va fer una instància en què sol·licitava que es permetés conduir als ports de Palma, Campos i Santanyí els cereals, ramat i altres productes de l'illa amb qualificació expedida per l'Autoritat Militar de Cabrera. El delegat d'Hisenda de Palma, l'Administrador Principal de Duanes, el Cap de la Comandància de carabiners i el Consorci d'Agricultura, Indústria i Comerç varen emetre els informes favorables, ja que això permetia fomentar la producció agrícola de l'illa de Cabrera sense perjudici per a Hisenda. El Rei, i en nom seu la Reina Regent, es va dignar a concedir, amb la conformitat de la Direcció General, allò que se sol·licitava, amb les condicions següents: en primer lloc, que els fruits i productes de l'illa de Cabrera havien de destinar-se sempre a la Duana de Palma, ja que Santanyí i Campos no estaven habilitades per a operacions de descàrrega. En segon lloc, que per autoritzar els embarcaments, el propietari de l'illa havia d'especificar cada cap d'any, en relació privada, quins eren els terrenys que estaven en cultiu, la classe i quantitat

⁸⁴ CHCMBAL. Causes 17-. Arxiu 127 - 17/223.

de fruits sembrats i el producte probable de tots ells. En tercer lloc, que l'esmentat propietari havia d'entregar a l'Administrador de Duanes de Palma, a la mateixa època, el document expedit per la Delegació d'Hisenda que acreditava haver pagat la contribució territorial pels terrenys sembrats. En quart lloc, que la Duana de Palma retés compte anualment a la Direcció General de Rendes Estancades el resultat de cada importació que es realitzàs de fruits i productes de l'illa. També s'havia de retre compte a la Direcció de Rendes Estancades per al seu estudi, per tal de donar la conformitat sobre allò que proposaven la Delegació d'Hisenda de Palma i el Cap de la Comandància de Carabiners de Balears respecte a establir un destacament de Carabiners a l'illa de Cabrera per evitar els desembarcaments de tabac.⁸⁵

El mes d'abril de 1892 es va dirigir una instància al Ministeri d'Hisenda per part de Jorge Abril-Dezcallar, marquès del Palmer, en què sol·licitava que l'habilitació que tenia la platja de Campos s'ampliàs per poder embarcar per cabotatge i de procedència de l'illa pipes buides nacionals o estrangeres, tot amb l'autorització i documentació de la Duana de Palma. Totes les autoritats informaren favorablement, com també el tinent coronel de carabiners Pedro Campos Teixidó. S'habilitava la Platja de Campos per a l'embarcament per exportació i cabotatge de sal, palla, carbó, cereals, llegums, vi, llenya i fang obrat amb autorització i documentació de la Duana de Palma i també per al desembarcament de cabotatge de pipes buides nacionals i estrangeres, tot supervisat i sota la vigilància del resguard de Carabiners de Campos.⁸⁶

L'any 1912, el diputat per Mallorca va rebre la Reial Ordre del Ministeri d'Hisenda autoritzant l'habilitació del punt anomenat Carregador de la Sal, enclavat a les possessions de sa Vall i sa Canova⁸⁷ i propietat del Marquès del Palmer, per desembarcar adobs minerals procedents de Palma documentats amb factures de cabotatge d'aquesta Duana principal i amb intervenció de la Duana de Portocolom sota la vigilància dels carabiners del post de Campos.

L'accident d'una filla d'un caporal de carabiners

L'horabaixa de dia 25 de febrer de 1915, la gent dels llogarets de s'Estanyol i sa Ràpita se'n dugueren un ensurt molt gros quan saberen que a s'Estanyol, mentre unes nines jugaven a la porxada de Ca na Merola, una d'elles va tenir la desgràcia de caure dins el pou de la casa. La madona tot d'una va demanar auxili a un dels seus criats, anomenat Joan, que es va tirar tot d'una i en va treure la nina encara amb vida. Només va ser la remullada i l'ensurt. Era la filla del caporal de carabiners.⁸⁸

A s'Estanyol no hi va haver post de carabiners, però els membres del Cos destinats a sa Ràpita, com que no disposaven de cases de lloguer en aquest lloc, les havien de llogar a s'Estanyol.

⁸⁵ *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*, núm. 3130, 26 de febrer de 1887, p. 5.

⁸⁶ *El Noticiero Balear. Diario de avisos y noticias*, núm. 399, 4 de maig de 1892, p. 3.

⁸⁷ En alguns mapes surt com a sa Canova de la Font Santa.

⁸⁸ *Setmanari Lluchmayor*, núm. 155, 27 de febrer de 1915, p. 3.

El meu padrí Andrés Alcaraz Alarcós, un immigrant dels anys de postguerra

Montserrat Alcaraz Vich¹

Els moviments migratoris, un tema candent i un tema històric

Els pobres també tenen història. Amb aquest treball pretenem fer una senzilla aproximació a l'estudi de la història de la immigració a Mallorca centrant-nos en un capítol que roman, encara, pendent d'estudis més acurats i proporcionals a la seva importància. Ens referim als peninsulars que, en la immediata postguerra, arriben a la nostra illa des de Múrcia, Andalusia o Extremadura². Partint de la meua història familiar, recollida oralment i a partir d'una correspondència que conservava la meua padrina, he intentat contextualitzar aquells anys en els quals el meu llinatge arribà a Campos. Aquesta comunicació amplia un poc uns apunts sobre el tema que vaig publicar el novembre de 2010 a la Revista Ressor.³ Resulta innecessari dir que en cap cas empraré el terme *foraster* en sentit despectiu, com no ho hauria de ser mai. Em referiré a una petita història de forasters, més concretament d'un foraster que acabà recalant a Campos. Era el meu padrí.

Cal situar-nos en uns anys en els quals Mallorca encara no havia entrat de ple en la categoria de societat receptora d'immigrants com passaria a ser-ho a partir del decenni dels anys seixanta del segle passat. Fins aleshores, i des del segle XIX sobretot, era molta la gent que partia de l'illa per cercar millors condicions de vida. Hem de pensar que els anys quaranta del segle passat varen ser uns anys molt durs a causa de les conseqüències de la Guerra Civil (1936-1939) que havia provocat l'aixecament militar feixista de juliol de 1936. A més, la derrota dels aliats de Franco (Hitler i Mussolini) el 1945 repercutí en una política econòmica fortament intervencionista i autàrquica que perjudicà moltes de les activitats productives de les illes, unes activitats sovint lligades al comerç exterior. Són uns anys obscurs i de penúria. Les collites de cereals davallaren un 40% entre 1936 i 1947. La producció de llet de l'any 1946 era menys d'una tercera part de la de 1940. Una de les conseqüències de la subalimentació va ser la tuberculosi. Segons un

¹ Llicenciat en Filosofia. Professor IES Damià Huguet.

² Per un aportació més completa i acurada vegeu MARIMON RIUTORT.A.: „Dels murcians als andalusos. La immigració peninsular a les Illes Balears (1930-1980)”, *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 18, p.79-99.

³ També a la Revista Ressor l'investigador i jurista Àngel C. Navarro Sánchez va publicar un article sobre la temàtica que ens ocupa. NAVARRO SÁNCHEZ, A.C.: „Els orígens almeriencs -de la comarca de los Vélez- d'una part de l'actual població de Campos-”, *Ressor*, 275, p.40-42.

informe oficial, aquesta malaltia el 1941 es situava a nivells de 40% entre els infants de determinades barriades de Ciutat.⁴ La pregunta és: per què, si per aquí es feien les llesques tan primes, encara hi havia alguna gent de la península que agafava el bolic i s'embarcava cap a sa roqueta? No parlem de funcionaris que vénen *destinats* a l'illa, parlem persones que es desplacen per necessitats de subsistència molt elementals.⁵

Algunes dades inicials

L'any 1964, Vicens Maria Rosselló Verger havia analitzat els padrons municipals de la primera meitat del segle XX per tal d'estudiar els fenòmens migratoris en la nostra comarca.⁶ A l'espera d'analitzar acuradament les dades d'empadronaments dels anys trenta i quaranta a l'arxiu municipal i, a partir del seu estudi poder fer un llistat dels primers forasters que s'instal·laren a Campos, aprofitarem la feina publicada. De la immigració d'abans de la guerra, Rosselló només documenta el cas de Lluçmajor i Felanitx com a municipis receptors d'immigrants per mor de l'activitat industrial sabatera del primer poble i de les mines de lignit en el segon. L'any 1930 a Lluçmajor hi havia 129 peninsulars i, en el cas de Felanitx, el percentatge disminuï del 20% al 18% entre els anys 1940 i 1955 a causa de la paralització de l'activitat minera. Les dades procedeixen del padró de 1955, i s'hi fan constar, en relació al nostre poble, que aquest any un 22,44% d'empadronats són no nascuts a Campos. Però hem de ressenyar que es refereix, en aquest percentatge, també a desplaçats d'altres pobles de la comarca, gent mallorquina que canviava de municipi. D'aquesta dada només un 4,9% eren peninsulars. Recordem que aquesta vertadera Bíblia que és *Mallorca: el sur y el sureste* comprèn una immensa munió de dades referides als municipis de Lluçmajor, Campos, ses Salines, Santanyi, Felanitx i Manacor. Aleshores, quan l'insigne geògraf va sumar totes els immigrants inscrits en el padró de 1955, només 12.475 habitants d'aquests municipis eren immigrants, d'entre els quals 8.619 eren nascuts en altres pobles de les illes, 3.478 eren nascuts en altres províncies espanyoles i 378 estrangers essent, aquests estrangers, sobretot fills de retornats de l'emigració americana. El gruix de les immigracions peninsulars procedia del sud-est i sud peninsular, en un moment en què la renda per càpita d'aquelles províncies era més baixa que la mitjana nacional. De la xifra de nascuts a províncies espanyoles, els d'Albacete sumaven 774 persones, i s'establiren preferentment a Manacor, Felanitx i Lluçmajor. És ben normal que gent que partia del mateix poble de la península anàs agrupant-se en el mateix poble receptor. Tothom sap que molta gent manacorina de llinatge foraster procedeix de Villarobledo o, en el cas de Felanitx, d'Orellana la Vieja i Villapalacios. El fenomen es repeteix entre els 656 murcians que estaven

⁴ CASASNOVAS, M.A., GINARD, D.: *L'època contemporània a les Balears (1780-2005)*, Palma 2006, p.99-103.

⁵ En una conversa informal amb l'historiador David Ginard, especialista en Guerra Civil i repressió, m'apuntava que podria ser que hi hagués motivacions polítiques en aquest primer flux migratori ja que, en el context d'una crua postguerra, la situació a Mallorca no era gaire esperançadora per fer l'efecte cridada. És una hipòtesi de treball que cal explorar i que no veig reflectida en el treball esmentat d'Antoni Marimon.

⁶ ROSSELLÓ VERGER, V. M.: *Mallorca el sur y el sureste*, Palma, 1964, p.149-152.

empadronats a Felanitx, quasi tots procedents de Lorca. En el cas de Campos i Lluçmajor, la majoria procedien de Vélez Rubio. Com que encara no havia esclatat el boom migratori lligat al turisme Rosselló relaciona l'arribada de mà d'obra amb necessitat de jornalers per treballar al sector primari:

«La influencia del inmigrante en la sociedad comarcal es menor de lo que corresponde a su número, por la baja escala social que ocupan y por la asimilación rápida, incluso del peninsular. Los inmigrados, balearicos o „forasteros“ no son mal vistos en las localidades de llegada porque se reconoce la necesidad de su trabajo, consideración que ha absorbido lo que de despectivo tenía la denominación de „murciano“ o „foraster“; han encontrado pan y afecto, y a la adaptación ha seguido la comprensión».

No oblidem que aquesta opinió l'hem d'extreure d'una obra que, si bé tracta el tema, no hi aprofundeix més que tangencialment en el marc d'un estudi més ample. Una altra cosa seria que haguéssim disposat d'una anàlisi específica com la que a Catalunya va fer Francesc Candel amb *Els altres catalans*, un llibre per cert publicat també, com el de Rosselló, el 1964.⁸

El cens d'habitants del 1986 indica que la població de dret a les nostres illes era de 679.965 habitants. La població no nascuda a les Balears, segons el lloc de naixement i anys d'arribada, era comparada en una taula amb xifres històriques. Abans de 1940 només hi havia 5.683 peninsulars i 1.730 estrangers en totes les Balears. Dels peninsulars, 783 eren murcians i 754 andalusos, i constituïen el contingent més nombrós. Vet aquí una explicació de perquè parlar castellà era sinònim de dir *murciano*. Entre els anys 1940 i 1949, els estrangers minvaren a 497, però el còmput de peninsulars cresqué un poc i arribà a 7.693. Els andalusos ja arribaren a 2.034, i els murcians a 1.327.⁹

El meu padrí

«Sí, me recorda del teu padrí quan va venir. Va ser dels primers forasters de Campos. Estaven a foravila, i jo havia aixecat ametlles amb ell i la teva padrina Salvadora quan acabàvem de collir les figues a Son Saleta. Així mateix n'hi havia 13 quarterades. Ells vivien en una caseta de Can Carró o de Can Gri. Jo tenia 15 anys i vaig néixer el 1930. Vaig anar a fer de figalera fins als 24 anys i era una feina que durava tot un mes, i jo en aquest temps deixava la feina de despatxar a can Veler des Sacorrador per anar a foravila i guanyar un poc més. També record que el teu padrí

⁷ ROSSELLÓ VERGER, V. M.: *Mallorca el sur...* p.151.

⁸ No s'ha de menystenir, tanmateix, el gran treball intel·lectual del prevere felanitxer Bartomeu Bennàssar quan ha plantejat, en diverses publicacions molt interessants, el tarannà ètic davant els fets migratoris i el tema de la integració.

⁹ MOLL, A.: „Sobre la integració lingüística dels immigrants“, *Les migracions, Quaderns Cultura Fi de Segle*, 6, Palma, p.88.

*jove, n'Andreu, es va casar amb na Maria de can Puça i estigueren a s'hort de Can Bestard. Tot això per ses Sitjoles. El teu padrí era un home molt rialler, jo un dia vaig dir: –Bonjesús de Son Carut menja prebes i caga domàtiques– I ell me va dir: –Pues como usted, que come pan y caga mierda– (riu) I record això, que era gent que feia molta feina i vivien com podien.*¹⁰

Poca cosa sé del meu padrí. Andrés Alcaraz Alarcós va néixer a la ruralia de Lorca (Quarter 3) dia 10 de juliol de 1881, fill de Pasqual i Maria. Va morir en una casa molt humil de la ruralia campanera dia 4 de novembre de 1952 a causa d'un col·lapse cardíac associat a la malaltia de la tuberculosi. La inscripció de la seva defunció es dugué a terme el 8 de novembre amb el nom d'Andrés Alcará.¹¹

Andrés esposà dues vegades, la primera amb Maria Murcia Lario, amb la qual tingué el següents fills: Asensio, Pascual, Maria, Andrés i José. Del segon matrimoni amb Salvadora Martínez Murcia va néixer, el 1945, Tomàs, qui seria el meu pare. Em sap molt de greu no haver pogut parlar amb ell sobre els records que tenia d'aquell home qui, essent un nin, degué veure morir. La meva padrina em contà que mon pare va estar un parell de dies sense menjar traumatitzat per aquella pèrdua. Tampoc en vaig parlar gaire amb la padrina, amb qui vaig conèixer molts d'anys, del seu espòs. Tota la vida en dugué el vestit negre de dol, cosa que a mi sempre me la feia relacionar amb aquells personatges de les obres de Federico Garcia Lorca. I això, tant per la coincidència del llinatge del poeta amb el seu lloc d'origen com, després de llegir Unamuno, pel sentiment tràgic de la vida que caracteritza l'espanyolitat segons aquest autor. Sí que és vera que la meva padrina em parlava que ella només havia anat a escola una setmana, ja que la seva família vivia al camp treballant en un latifundi, i els infants s'incorporaren de molt prest a les feines agrícoles. El fet és que recordava que en certa ocasió passà per casa seva un mestre ambulat, un home amb una somereta que anava oferint ensenyar a llegir i escriure als foravilers. Si bé el cap de la família accedí als seus serveis, en una setmana començaven les messes del segar i aquell mestre va ser acomiadat.

He de dir que Asensio, un dels fills del meu padrí fruit del primer matrimoni, va ser un milicià republicà que morí en la defensa de Madrid. D'aquest home en conserv una carta datada els dies de la guerra, i la seva mort i desaparició me la contaren tant la meva padrina com el meu padrí jove i germà seu, Andreu Alcaraz Murcia, amb qui també havia tengut converses, llastimosament no enregistrades, sobre el passat familiar. D'objectes personals del meu padrí patern, a part del feix de cartes que conservava la meva padrina dins una cartera molt gastada d'hule, només en quedà un rellotge de butxaca marca Roskopf sense agulles ni vidre i un foli doblegat, pràcticament il·legible de tan malmenat, del seu historial de servei militar.

¹⁰ Entrevista amb Miquela Vadell Artigues, a. *Xaverina*. Aquesta dona viu al cap de cantó de devora Ca ses monges i li he mogut conversa moltes vegades quan vaig a l'escola de música, i gairebé sempre em conta el mateix, però m'agrada sentir-li contar que va conèixer el meu padrí i el bon record que en serva; per això no he datat l'entrevista, perquè la hi he feta moltes vegades!

¹¹ Un exemple més de la poca familiaritat dels funcionaris mallorquins amb llinatges externs. He trobat la seva acta de defunció al Jutjat Municipal de Campos Registre Civil Tom XXIX foli 65.

El Tio Pascual

La primera notícia sobre la vinguda a Mallorca de familiars murcians que he arreplegat, gràcies a la informació que m'ha proporcionat Maria Alcaraz Garcia, actualment resident a Felanitx i filla de Pascual Alcaraz (un germà per part paterna del meu pare), fa referència al fet que aquest Pascual havia arribat a Mallorca abans de 1936, i el va aplegar el Moviment a Felanitx estant. Tenc dues informacions diferents sobre la feina que feia aquest home; una me la va dir el seu germà petit Andreu, i era que estava empleat de jornaler fent carreteres i l'altra, segons el record de la seva filla, és que treballava a la cooperativa coneguda com es *Sindicat* de Felanitx. Està documentada la presència d'immigrants treballadors, els anys trenta, a les obres del port de Sóller i les mines de Felanitx¹². Potser fou en aquest context que arribà Pascual Alcaraz. El que sí em confirmaren ambdós informadors va ser la seva adscripció ideològica esquerrana i un sentiment poc propens a acostar-se per l'església. Pascual, segons la seva filla em contà, va ser interrogat a Felanitx després de l'aixecament feixista. Quan aquest home va venir a Mallorca tenia 25 anys, i havia deixat la seva al·lota, Juana Garcia Pérez, a Lorca on, acabada la Guerra, la va anar a cercar. Instal·lats a Felanitx i fent de jornaler al Sindicat neix la seva primera filla, Maria, l'onze de maig de 1940. Les dificultats econòmiques o la recerca d'alguna oportunitat propiciaren que el 1945 el matrimoni i la seva filla retornassin a Múrcia per treballar en una finca entre Lorca i La Olla anomenada Casa Viñetas. Allà varen néixer dos fills més: Andrés i Sebastiana. Tampoc les coses anaren gaire bé i el 1952 tornen cap a Felanitx. Pascual Alcaraz va morir a Felanitx el 1996 quan tenia 85 anys; la seva dona havia mort un any abans. Els seus tres fills m'han ajudat a conèixer més el meu passat, per la qual cosa aquest treball també és una mostra de gratitud.

Les cartes

El gruix de la correspondència que conservava el meu padrí i després la meva padrina pertany a l'any 1940, però comença el 9 de juny de 1936 i acaba el 10 de maig de 1942. No es conserva gairebé cap sobre, fet que dificulta poder concretar els domicilis. En això ens guiam per l'encapçalament al costat de la data. Una d'elles és especialment emotiva, encara que no està relacionada amb Mallorca. Es tracta d'un carta que escriu Asensio a l'abril de 1937 al ses pares i germans des de la localitat murciana de La Unión, més concretament a l'anomenat Campo de Cartagena. Aquest jove aleshores ignorava el poc que li quedava de vida ja que, com hem dit, estava enrolat en l'exèrcit republicà i des de la caserna militar escriu a la família, que poc temps després el perdria per sempre. Les cartes estan totes enviades des de Felanitx i deduïm que Andrés Alcaraz Alarcós les va dur quan va venir a Mallorca. Són signades pels seus fills Pascual i Andrés, i la dona del primer; Juana Garcia. Posteriorment Andrés o Andreu passaria a viure a Campos en casar-se amb Maria Barceló Porquer, a. *Puça*. El meu padrí jove, que també ho era de mon pare, va viure pràcticament tota la vida a Campos, al carrer de l'Alba, i va morir a la

¹² MARIMON RIUTORT.A.: „Dels murcians als andalusos.La immigració peninsular a les Illes Balears...“, p.84.

Residència Sor Maria Rafela fa una desena d'anys.¹³

No és, per raons òbvies, la meua intenció transcriure aquestes 31 cartes. He anat seleccionat els continguts que podrien donar un poc de llum sobre les condicions de vida dels immigrants aquells anys, i també del context històric de la Guerra Civil i la postguerra encara que, com és de suposar, no tenen un contingut polític explícit a causa de la censura postal. Tanmateix, reflecteixen la inajornable batalla per sobreviure. És cert també que hi ha molts de paràgrafs repetitius destinats a les salutacions, a la demanda de notícies sobre el benestar dels familiars, de com van les coses de la feina, dels treballs agrícoles a les terres de per allà, la climatologia, el contrastos que provoca la distància, els enyoraments entre pares, fills, germans, etc.. Quan faig una citació la faig textualment, i per tant en cursiva i sense corregir-ne les errades.

Anys 1936-39

Tenim 6 cartes escrites, a excepció d'una, des de Felanitx, entre el 9 de juny de 1936 i el 3 de desembre de 1939.

La primera carta que Pascual envia als seus pares i germans en contestació d'una que ha rebut informa que, per tal de facilitar el seu desplaçament, li haurien d'enviar la bicicleta cap a Mallorca. També demana notícies de la seva al·lota, a qui ha escrit i encara no ha rebut contesta. Un comentari ens dona peu a pensar que abans d'arribar a Felanitx el jove immigrant havia estat a un lloc diferent de l'illa que no concreta:

(...) madre por lo que dice que cuanto lejos me emudado pues el blinco asido de 70 kilometros y aci me ace falta la bicicleta y quiero que me la manden supuesto que ai no les arafalta le diran a Jines el cartero que les diga si la pueden fatural a portes debidos y sino puede ser me lo dicen que les mande cuartos que balla Asensio a Totana y que le quite los dos guardabarrros y el pito y le centre bien las dos ruedas y me la mande lo antes posible (...)

La segona carta, ja de 1938 no du cap data, només indica l'any i que està escrita a Felanitx. L'enviaren Pascual, la seva dona Juana i Andrés, el germà petit que ja havia arribat a Mallorca, i que serà qui farà les funcions d'escrivent a la majoria de cartes. Desconeixia que el meu padrí jove hagués arribat a Mallorca encara en temps de la guerra. Amb ell havia parlat de l'època del servei militar, acabada la guerra, que va fer al destacament d'aviació de ses Salines, as Camp Simó. Em contava que una vegada hi havia hagut un accident d'un avió alemany procedent d'Àfrica en temps de la II Guerra Mundial. En aquesta carta, el fill respon a les demandes de notícies sobretot de la mare, que en una carta li havia fet saber que passava pena per ell ja que havia somiat que havia mort.

¹³ Gairebé amb tota seguretat les cartes que he trobat i que esmentaré com a documents varen ser escrites pel meu padrí jove, Andrés Alcaraz Murcia. La cal·ligrafia, és bastant correcta, malgrat que es constata una certa incorrecció gramatical i ortogràfica normal en membres de classes desafavorides. És segur que ell, d'entre tots els membres de la família, va ser qui va poder anar més temps a escola.

(...) Madre de lo que dice que abia ensoñado de que me abia muerto pues le digo que por mi no pasen penas ningunas que a mi no me pasa nada madre sabra que emos recibido la viciqueta y los ygos madre de lo que dice que aber si ay trabajo para Jose y el padre y Antonio pues que les digo que tal bes que nos tengamos nosotros que ir por lo malo que se esta poniendo la cosa y aora tampoco dejan pasar a nadie de ay paraca que los que vienen se tienen que ir otra vez pero al suegro de José si lo an dejado por que venia a traer los trastos y se ba deseguidas. (...) madre cuando escriba me dira si an recibido los cuartos (...)

El viatge de la bicicleta havia costat 14 pessetes. Sembla, pel contingut de la mateixa carta, que el jove matrimoni de Pascual i Juana havien assolit el compromís de fer de pares del germà petit Andrés, aleshores un bergantell ja en edat de feina que aportava el que podia en la migrada economia d'aquell nucli familiar. I així ho fan saber al seus pares i sogres respectivament:

(...) Ahora les habla Juana referente a lo que nos dice de Andres pues les digo que yo lo hare lo mejor que bea i el domingo fuimos a comprarles unos pantalones y no avia pero el proximo domingo se los compraremos, de lo demas no pasen pena que yo no me cuesta trabajo el arreglarle todo lo que le haga falta. (...) y de la paga le digo que ya pone pero es mala cara cuando no le gusta la comida y la semana que viene ira a lavar y ya puede preparar el jabon.(...)

El 24 de setembre de 1939 ens assabentem, per una carta de cal·ligrafia diferent que potser es va encomanar redactar a algun amic o veïnat, de les angoixes que provocava en la llar familiar la incomunicació amb els fills venguts a Mallorca. Els joves, com sempre més despreocupats, responen als pares que si no sovintegen tant les cartes és perquè «cuando llegamos del trabajo no tenemos gana de ponernos a escribir. Ahora trabajamos los dos en una fabrica de vino y terminamos el trabajo a las nuebe de la noche.»

És una constant que els immigrants honrats enviïn doblers a les seves famílies per tal d'ajudar-los. Per aquesta carta tenim notícia, per exemple, que el germà gran que ha acollit el petit i en té cura envia als pares el que ha guanyat en jornals. Escriu Andrés:

(...)Padre y madre con esta misma fecha que les escribo les manda Andrés 50 pesetas para que se bayan arreglando les manda todo lo que ha ganado yo le he dado de comer por que les pueda mandar algo y despues tendra que comprarse alguna ropa si puede ser si ustedes se ben mal de dinero lo mandan a decir que yo lo que no quiero es que tengan que pasar hambre aqui la cosa esta tambien muy mal por que todo esta muy caro pero estando trabajando y sabiendo administrarse se puede ir comiendo (...)

Es viu una situació d'aïllament que la insularitat empitjora, i s'aprofiten dels viatges que pugui fer algun conegut cap a la península per fer d'enllaç, per transportar qualque cosa tan important com tres pans, o per exemple, una altra bicicleta. En aquest cas és la d'Andrés, ja que constituïa una estri de feina indispensable per als desplaçaments. No era cap caprici i hem de pensar que en aquell temps tenir una bicicleta era per un treballador una despesa important, però que al mateix temps era una necessitat. També queda palesa una certa idea que el lloc on han emigrat els familiars és vist, pels qui romanen a Múrcia, com un indret on les coses han d'anar més bé. Per exemple, des de Múrcia es creu que a Mallorca en temps de guerra es podria trobar xocolata assequible per un treballador. En relació a això llegim en la mateixa carta:

(...)Ahora les voy a recomenadar una cosa que me manden la bicicleta porque aqui nos hace mucha falta que ya tenia que habersela traído Andrés pero ya que el no se la trajo aber si hacen los posibles por mandarla con el suegro de José que ha ido a traerse los muebles y el proximo domingo se bendra y sino se la trae el la facturan lo antres posible le pondran los dos guardabarros y las llaves y la bomba. Madre dice Juana que le diga a Maria que siente el no poder mandarle el chocolate lo primero que aqui no se encuentra pero ella queria haberles mandado unas cosas con el suegro de José y le digimos si queria llevarse la maleta de Agustín y no puso buena cara y ya no le hemos querido decir nada mas (...)

La distorsió entre la realitat i el que se sent dir des de Murcia estant sobre Mallorca també, com en aquell temps, passa avui quan els qui queden a Àfrica o Sud-Amèrica es fan la idea que a Europa es fermen els cans amb llonganisses. És el que diu, en una carta del 14 de novembre de 1939 des de Felanitx, Andrés als seus pares, que romanen a La Olla: "Madre de lo que dice que le an dicho que aquí ay de todo mucho y muy barato pues seria en otro tiempo porque aora no lo es."

El 3 de desembre del mateix any, quinze dies després, en una altra carta ampliam informació sobre la situació laboral del jove Andrés:

(...) Madre de lo que dice que sino trabajo ya en el campo pues les digo que no, que aora trabajo en una en el pueblo cerca de la casa en una alfareria de hacer ladrillos y tejas y otras cosas. (...) Madre de lo que dice que cuantos puntos les ha dado Juana a mis camisones pues les ha dado muy pocos pues mi trabajo no es de romperse la ropa y tambien me he comprado un camison que me cuesta 10 pesetas y tambien les digo que si esta semana que viene les madare otras 50 pesetas (...)

S'adreça al seu germà José, amb enyorament:

José quisiera que estuvieras aqui y comerias bellotas conmigo por

que yo todos los domingos voy a por billotas con mis amigos y si tu estuvieras aquí tambien vendrias y la Juana siempre que voy me dice que le traiga porquè le gustan mucho (...). Jose me diras como vas de novias que no me dices nada y si Lola te ha dicho otra vez mocoso porque jo voy regular porque ya llevo tres y siempre me acuerdo de ti...

En una altra carta, de dia 27 de desembre de 1939, Andrés explica a sa mare els procediments de feina a la Teulera i com ell era l'encarregat de moldre la terra amb un molí mogut per una bístia. Sobre el tema dels aglans, va resultar una sorpresa a la família murciana que a Mallorca no fossin un producte venal i que els donessin als porcs. La mare demana que el fill es faci un retrat per enviar-li. Andrés li confessa al seu germà que ha conegut una botiguera que nom Coloma i que ja han anat al cinema. Un detall curiós d'aquests papers és que en una mateixa quartilla aprofitaven per escriure a tres persones i repetien l'encapçalament, els acomiadaments, tot. Calia aprofitar el segell. El cas concret d'aquesta carta del Nadal de 1939 està separada en tres parts; una per als pares, una per al seu germà José i una altra per un també amic del seu germà, Roque Moya Lario.

Any 1940

Entre el 15 de gener i el 22 de desembre, els emigrants escriuen 17 cartes cap a Murcia amb una periodicitat gairebé de dues cartes per mesada. Coincidien amb l'enviament de doblers. Sobre aquest aspecte, el 15 de gener Andrés demana a la família, tal vegada pensant que ha acabat la guerra, si hi ha més feina per Múrcia, si el seu germà José i el seu pare tenen feina «*para irme otra bez porqué aqui hay de todo pero a mi no me gusta esto*». Enyorament. És reiterada en aquestes cartes la demanda de fotografies, de retrats. Els demanen si el pare pot arreglar els papers per cobrar «les 3 pessetes».

Tambien les digo que haber si saben arregarselas para que cobre el padre las tres pesetas cada dia del retiro obrero que ahora ha benido una orden que todo el obrero que tenga 65 años y haya trabajado 5 con un patron tendran derecho ha cobrar tres pesetas por dia pero tienen que arreglar no se que papeles son y despues solicitarlo.

Les coses no rutllen tan bé com voldrien, ja que un altre membre de la família ha marxat des de Murcia a Barcelona cercant feina, en aquest cas és la tia Anica. De fet el 4 de febrer escriuen des de Felanitx:

Queridos padres descansan en nuestro poder sus deseadas cartas y por ellas quedamos enterados de todo su contenido y a la misma vez quedamos muy disgustados por lo que dicen que estan de dinero y de comida. Madre y padre sabran que el dia 30 les mande 50 pesetas cuando escriban me diran si las han recibido, me diran si trabaja el padre porque no nos dice nada de el y me diran si trabaja ya José.

El problema de les comunicacions, de l'arribada dels doblers, era desesperant per mor dels retards. Uns doblers enviats des de Mallorca el 30 de gener podien arribar el 18 de febrer. Aquella gent no tenia capacitat d'estalvi, i havia d'enviar el que anava guanyant a mesura que cobraven. La dependència econòmica dels receptors és una de les conseqüències del fet migratori.

Els jornalers fan feines, tenen accidents laborals. Pascual treballa ara en una fàbrica d'alcohol i enganxant un carro s'ha engrunat un dit, i ha hagut d'estar 25 dies de baixa: «y referente a lo que dice del pan le digo que por ahora aun podemos comprar el que necesitamos.»

Les cartes tenen un clar to dialogant, és com si l'escriptura fes el que ara fan els telèfons, però l'emissor havia d'esperar una setmana com a mínim a rebre la contesta del receptor i així successivament. Després d'un punt i a part s'enceta una frase, llarga, sense recers:

Ahora habla Juana sobre las preguntas que uste le hace de la paba, pues sabra que la paba ha resultado ser un pabo y esta ya muy hermoso que lo quiero vender para comprar un cofre (...). Sobre lo que dice si tengo quien me deje una maquina para coser le digo que si tengo una becina que es muy buena mujer y todas las noches bamos a pasar un rato a su casa solo que ella no sabe hablar ni una palabra en castellano pero yo ya la boi entendiendo pero muchas beces nos tenimaos que entender por señas.

En una carta de dia 10 de març de 1940 llegida gairebé vuitanta anys després de ser escrita m'he assabentat que el meu padrí va estar empresonat i que patí la repressió política del franquisme. A la carta del 4 de febrer ja es mostrava preocupació per part dels corresponsals de Mallorca de la situació del pare: que no en tenien notícies, que no els parlaven d'ell... És el fill Pasqual que es dirigeix a la seva mare i germans.

Hemos recibido la desada carta vuestra la que ya esperamos con mucha ansia ahora más que nunca por que ya hace unos días que nos enteramos que el padre esta en la carcel y parece mentira que no me lo hayan dicho antes asi que ya me parecio que les tenia que haber pasado algo y lo pregunte al tio Juan y a la tia Sebastiana y tampoco me lo han querido decir yo estoy muy incomodado porque eso debian de habermelo dicho antes pero ya que no lo han dicho antes me lo diran lo antes posible y el tiempo que esta y quien fue el que lo metio y los motivos que yo hablare con Don Angel haber si puede hacer el algo para que salga.

L'angoixa de saber que el pare ha estat empresonat volia ser evitada per part de la mare envers els seus fills i nora emigrants, i per això els oculta la notícia. El fill envia 55 pessetes per via telegràfica per intentar pal·liar les urgències que han sobrevingut. És molt probable que aquesta detenció estigui relacionada amb les

simpaties esquerranes que es pogueren donar en la família que havia perdut un fill, Asensio, lluitant en les files republicanes.

Em queda per esbrinar qui era aquest *Don Ángel* amb el qual es pensava trobar ajuda; un cacic amb bon cor, algun funcionari, algun sacerdot fidel a la paraula de Crist? Va fer cap passa? Potser mai se sabrà: «(...)y de lo que dicen de venirse ustedes aqui pues ahora la cosa esta muy mal porque no dan salvoconductos para Mallorca pero de aqui al verano ya beremos si cambia la cosa.»

L'empresonament, per sort, durà poc. En carta del 25 de març es llegeix «*Sabran que hemos recibido la muy deseada carta buestra por la cual nos informamos de todo su contenido lo cual nos alegramos mucho de que el padre este ya en la casa porque nosotros nos habian dicho que ya habia salido pero no lo creiamos pero ya bemos que es berda. Ahora lo que ha de hacer es no hablar ni unas plalabras*». El llarg silenci de la postguerra.

La vida continua, i ara Pascual ha passat a fer feina a una serradora de marès i el seu germà petit ocupa el lloc que ha quedat vacant a la destil·leria. El patró n'està content, i li diu que tindrà feina per molts d'anys. Juana ha venut l'indiot per 28 pessetes. En plenes festes de Pasqua s'han perdut jornals pels dies festius i en la propera tramesa de doblers això es faria coneixedor. Andrés comenta que no li agraden les processons tal com es fan a Mallorca.

El 14 de maig fan saber feliçment a la família que ha nascut la filla que esperaven i que ja tenen una boca més que alimentar. A la carta es desfan en elogis pel tracte rebut per part de la comare i el metge. La integració comença com una recerca d'aliances. Una veïnada felanitxera de 15 anys vol ser la padrina de fonts de la nina: «*como la niña es mallorquina tendra la madrina mallorquina y el padrino que sera Andrés que esta muy contento*».

Havia començat la II Guerra Mundial, i a la família murciana li han arribat notícies que Mallorca havia de ser evacuada. Uns rumors que desmenteixen en carta del mateix maig en què ha nascut la filla del matrimoni entre Pascual i Juana. Els remitents mallorquins envien el segell dins el sobre perquè ajudar a estalviar als peninsulars: «*Madre no buelba ha mandar el sello porque ustedes también tendran faltas asi que los gasten en otras coas que nosotros compraremos el sello cuando tengamos quie escribir*.»

Es queixen que gairebé cal treballar tota la setmana per poder menjar mitja setmana. Referint-se a les mancances, Pascual, el 16 de juny de 1940 escriu: «*Esta enfermedad covija hoy por toda España*». En les quartilles de racionament es donava dret a 20 cèntims de pa cada dia per persona. A vegades qualcú que no necessita la ració dona la seva quota a la gent més necessitada, com és el seu cas. Ara s'han canviat de casa i viuen al carrer del Call, número 56. El germà petit ha anat a fer feina a foravila, on es menja millor, i els diumenges arriba al poble amb la bicicleta, però només li donen 15 duros la mesada, i és molt poc per poder enviar doblers a la península: «*Hay que pasar estos malos tiempos como podamos y si algun dia se compone la cosa si pudes ser se bendran ustedes o nos iremos nosotros que no se sabe bien que es lo que conviene mas*.»

Pel 28 de juliol segueixen les queixes sobre el racionament dels queviures. El que donen per una setmana és el que es pot menjar en un dia, i fan conserves de tomàtiques i crien conills fins que un moix es menja el més gran assaltant la conillera... petites tragèdies quotidianes.

(...) asi que la cosa esta muy mal, pero considero que por mal que esta aquí que allí estara peor asi que hemos pensado de que probasen arreglar los papeles y que se bengan ustedes aquí y trabajando Andrés y José alomejor pordien vivir algo mejor. Ahora han benido unas familias de Mazarrón y dicen que los papeles los arreglas si teien una persona que los recomiende ustedes pueden ber a Doña Paca la maestra aber si ella puede hacer algo pero no digan nada a nadie si les arreglan los papeles me lo diran deseguidas.

El cap de família no pot enviar tots els doblers que voldria, ja que el que guanya gairebé no li basta per sufragar les despeses de la seva llar. Ell encara no s'ha pogut comprar una camisa i tot se'n va en menjar i sabó per rentar la roba, que es queixa que va molt cara. En la mudança de la casa va adquirir una taula i quatre cadires que li costaren 58 pessetes, i va quedar amb el botiguer de pagar-les a terminis. No hi havia prou efectiu per pagar a compte.

A la carta d'agost de 1940 veim que, responent a la proposta de reunificació familiar, ja comencen a demanar com han de venir cap a Mallorca. Hauran de venir via Barcelona, però recomanen esperar un poc. El pa ha pujat dues vegades en 15 dies, i es difícil trobar patates. La serradora on treballava ha hagut de prescindir de personal per mor del preu de la benzina, ara els viatges del camió valen més que la mercaderia. La construcció també està molt aturada per la mancança de materials. L'única feina que ha trobat Pascual, amb una filleta que alimentar i la seva esposa, és de manera temporal en una teulera. La mare ha demanat si a Mallorca hi havia "chumbos" (figues de moro): *«Pués le digo que sí y comemos algunos días y melones tambien hay, pero aun no les emos probado porque hoy he ido a comprar uno y me an pedido 9 reales y era com un huevo y no lo he comprado.»*

Més sort ha duita una coneguda seva que ha trobat feina a casa d'uns senyors i passa l'estiu a Portocolom: *«Ella esta mas gorda que nunca habia estado porque esta de cocinera y lo mejor se lo come ella»*. En un afegit, Andrés diu que a la feina de foravila que té està collint figues de moro cada dia tres hores per engreixar 15 porcs. Ell ha pogut menjar meló –una pesseta– i anar a cal retratista.

Continua vigent l'interès per venir cap a Mallorca, com podem veure a la carta que Andrés escriu el 5 d'octubre de 1940¹⁴: *«Madre de lo que dicen de haber si mi amo puede escribirles pues les digo que el de eso no puede acer nada ustedes tienen que arreglar los papeles si pueden y se vienen por que nosotros de aqui no podemos*

¹⁴ Una dada interessant que podem extreure d'aquesta carta és relativa a la diferència de preu d'un producte tan elemental com l'oli, i és curiós que el 1940 un litre d'oli a Múrcia valia 12 pessetes i a Mallorca 20. Els diuen que ells, aquí estant, s'han d'arreglar amb saïm, que val 9 pessetes el kilo. Un kilogram de farina val cinc pessetes i es mala de trobar, les patates en valen 3.

acer nada (...) hoy que les escribo les mando 15 duros».

El 17 de novembre sembla que la partida dels pares i el germà José està bastant avançada. Però cal que es reunesquin els 30 duros que els costarà el viatge des d'Alacant. Ara Pascual ja no treballa a la teulera, però ha trobat feina una altra vegada a una bodega de vi on espera romandre al manco durant un any. Una nota graciosa la posa aquest comentari: *«Y Juana y Maria (la nina) el oficio que tienen la una es lavar y la otra cagar.»*

Andrés escriu a sa mare el 20 de desembre de 1940: *«Madre dice mi amo que si ahora vinieran que los convidaria una semana a comer con nosotros de lo que comemos nosotros y hoy me ha dado un pan que pesa mas de dos kilos y yo quisiera que ustedes pudieran comer tan bien»*.

Aquesta dona, Maria Murcia Lario, moriria poques setmanes després sense poder acomiadar-se ni dels seus dos fills emigrats a Mallorca ni de la seva nora, i sense haver conegut la seva neta Maria, o Marujita com l'anomenen afectuosament a les cartes.

Anys 1941-1942

D'aquest període he pogut llegir 6 cartes. El 18 de febrer, en un paper amb els marges tintats de negre, com s'acostumava a fer en aquell temps a les cartes de condolença, llegim la pena que provoca la notícia de la mort de la mare i el no haver pogut estar amb ella els moments finals. Ara serà només el pare i José qui intentaran venir a Mallorca. Pascual ha anat a parlar amb el batle de Felanitx per si pot expedir un certificat, però després de consultar rebria la negativa del Governador. L'única esperança és que el pare parli amb el batle d'allà explicant que els seus dos fills grans Pascual i Andrés són a Mallorca i, havent enviadat, no li queda més opció que venir a reunir-se amb ells donada la seva avançada edat, 59 anys d'aleshores. Si aconseguix arreglar els papers, el fill està disposat a vendre la bicicleta per pagar el viatge.

Sorgeixen novetats, i el 4 de maig de 1941, en una carta molt pujada de to, el fill gran recrimina al seu pare que ja estigui amb una altra dona després de tan poc temps d'haver enviadat. És una carta, en la seva intensitat, per la seva bellesa tràgica, que podria ben bé figurar en una antologia que volgués mostrar la capacitat d'expressió que poden, quan hi ha sentiments, arribar a contenir les cartes per poc il·lustrats que siguin els qui les escriuen. El fill li recrimina al pare que ha estat enviant doblers tot aquest temps i que la seva filleta d'un any va vestida gràcies a la generositat dels veïnats.

Al gener de 1942 serà el germà José qui tindrà opció de venir aprofitant el viatge d'una família que parteix cap a Mallorca des de Totana. Li dona un parell de recomanacions: que es doni de baixa de la quartilla de racionament d'allà per poder tramitar la d'aquí, que s'informi de quan surt el vaixell d'Alacant i que, en arribar a Palma, vagi cap a l'estació i demani pel tren de Felanitx. Ell no pot anar a recollir-lo a Ciutat perquè el viatge és massa car. Prevenint dificultats, li recomana: *«Si te detuvieran en Palma me escribes deseguidas y yo ire si no te bienes con esa familia me lo diras, me escribirás deseguidas»*.

Arribat José a Felanitx, ja només queden el pare i la germana Maria a Múrcia, i és aquest qui escriu al pare explicant els avatars del viatge. Arribaren a Alacant el divendres, i el vaixell no partia fins diumenge, i el jove no pot gastar doblers perquè no sap si li bastaran per embarcar i ha dormit a una raconada del moll. En anar a l'oficina agafa el passatge de coberta, que valia 24,60, molt més barat que estar a l'interior, que valia 34,60. Així mateix, al moll, un home de Mazarrón va sentir llàstima per ell i li pagà un lloc on dormir el dissabte i un cafè. També li deixà una peça de roba de llana per passar el viatge. En arribar a Palma aquest mateix desconegut li deixa una pesseta per agafar el tren cap a Felanitx. El fill informa el seu pare que té l'adreça d'aquest bon home i li fa comptes enviar els doblers que li deixà. La carta fa molt d'incís en aquesta mostra de solidaritat: «(...) así que no se me olvidara nunca lo que ese hombre a echo conmigo porque cuando una se ve fuera de su terreno y la pasa lo qua a mi y una buena persona de esa lo favorese tanto a uno eso no tiene precio y yo que nunca habia salido a ningun lado.»

En referència a la nina, diu que quan ha arribat a la casa del seu germà ha conegut la nina, de la qual diu que ja sap xerrar mallorquí i ell no l'entén. Li demana que tramiti un papers de la quartilla de racionament, que es veu que es fan necessaris per poder adquirir les seves prestacions.

Carta de Pascual, Andrés i José al seu pare datada el 29 de març de 1942:

(...) Y uste alomejor se pensara que es que no queremos mandarle dinero y yo tengo mucho disgusto en ber que no le puede mandar cada mes pero esque la vida hoy esta imposible que si no cambia pronto terminaremos por morirnos todos de hambre yo me mato a trabajar ni tengo Domingos ni fiestas y no puedo comprarme ni una camisa ni me basta para medio comer asi que ustedes estan mal porque no tienen trabajo y nosotros nos matamos a trabajar y no podemos vivir en otros tiempos el que tenia trabajo podia vivir pero hoy el que no tiene trabajo se meure de hambre y el que tenemos nos moremos a trabajar sin comer asi que esto es un desastre y el contarlo no tiene fin y nada mas recibe besos de la nena que ahora esta mal y el corazon de sus hijos y nuera.

La darrera carta que s'ha conservat és datada a Felanitx el 10 de maig de 1942. En ella es parla novament de dificultats per enviar doblers, de la necessitat de donar notícies per aclarir si arriben els enviaments i del fet que Andrés ha entrat a la lleva de reclutes de 1943 i que no estarà gaire a entregar-se. Es parla d'un possible viatge de la nina i sa mare per tal que la coneguin els avis materns a Múrcia. El cap de família no s'explica com s'ho fan matrimonis que tenen molts de fills per tal de tirar endavant. El viatge d'anada i tornada havia de costar quaranta duros i ja estaven estalviant.

Conclusió

La història dels primers forasters, si bé ja es comença a disposar d'abundant bibliografia, encara és un terreny fèrtil per a la recerca. He intentat donar a conèixer un cas personal, una història de vida, pensant si pot servir per futurs estudis més amplis i més ambiciosos. Amb el temps i esforç, aquests immigrants s'anaren comprant solars per fer-se un habitatge pel Colomer o per ses Forques, s'anaren casant amb mallorquins i mallorquines, a poc a poc alguns arribaren a tenir més d'una residència... Entendre el fenomen de la immigració, tenir present que molts de nosaltres procedim de persones que per necessitat hagueren d'abandonar el lloc on vivien, potser contribueix a ser més respectuosos amb els nouvinguts d'ara per molt que pensem que aquests arriben en circumstàncies diferents. És un tema d'estudi que, en definitiva, pot sensibilitzar-nos per valorar més el que tenim, el que som: una societat diversa però mancada ENCARA de molts de valors. L'amo Antoni, a. Puça, que record de quan jo era un nin i ens duia a passejar amb el seu carretó i la somereta, va ajudar mon pare i el considerà com un membre de la seva família, i per això li facilità la compra del solar on ell va aixecar ca nostra, al carrer Mallorca de ses Forques. És gent d'aquest tarannà, que sentí, segurament, que tanmateix tothom té dret a intentar-ho, la casta de gent que ens manca. Potser els padrins de l'amo en Toni o algun parent seu hagueren de partir cap als Bons Aires, com deien aleshores.

L'amo en Toni Barceló i la seva família

Pedro Jose Alvarez Miralles
 Mi Hermana y Cuñado se dan a
 laas para de circo lo siguiente Valvras como
 nuestra y gada fue buena a pesar de
 la mala Conbinacion de los trenes
 y los luttos que se habamos pero en
 fin no podan si figuraros la alegria
 que nos Causo en la Estacion de Barcelona
 al verme con nuestro hermano y ademas
 la alegria que tengo al ver a la Carina que
 heo que me tienen y mas de ver que me a
 sienta en la mesa y tengo Compañia y todo
 a precio que es lo unico que a mi no da alegria
 a si que noa malabandamos ni a los
 zagalás y a Juan y Miguel y su esposa
 y la heritos recibas un fuerte abrazo
 de nuestro hermano que lo sea Miguel
 que vidos tres y Primas solo Cuatro le
 traas para de circo que tengo muchas

Una de les cartes comentades

D. Salvadora Njartum Murcia
 de 30 años, profesion de
 domiciliado en Lorca
 calle D. Hoya n.º 35
 queda autorizado para marchar a
Palma de Mallorca
Lorca 10 de Mayo de 1943
 Murcia

N.º 235

EL GOBERNADOR CIVIL,
J. O.
Valencia

Indice de Ho

Valedero por 3 meses

Documentació per viatjar a Mallorca de Salvadora (1.943)

Noces de Maria Barceló a Puça i Andres Alcaraz

El meu pare i la seva padrina Joana Poruquer

L'ahir i l'avui de l'arxiu municipal de Campos

M. Beatriu Zamorano Galmés

Les etapes d'organització de l'Arxiu

L'Arxiu Municipal de Campos ha sofert, durant els segles XX i XXI, tres organitzacions del seu fons documental. La primera es va dur a terme a l'any 1938, i va ser obra de Jaume Lladó Ferragut. La segona va ser a l'any 1982, dirigida per Antoni Mut Calafell i desenvolupada per Isabel Garau i Juan José Riera. La tercera es va iniciar al 1998 i perdura al dia d'avui.

1. El catàleg de la secció històrica de l'Arxiu de l'Ajuntament de Campos de Jaume Lladó Ferragut

La primera organització de l'Arxiu Municipal de Campos fou obra de Jaume Lladó Ferragut, llicenciat en Filosofia i Lletres, professor d'Història a l'Institut Ramon Llull i arxiver incasable, fou el responsable de l'organització d'un gran nombre d'arxius municipals. Durant l'estiu de 1938, encara en plena Guerra Civil espanyola, organitzà i inventarià part del fons municipal de l'Arxiu de l'Ajuntament de Campos. Els resultats aconseguits foren publicats amb el títol "Catálogo de la sección histórica del Archivo Municipal de Campos del Puerto".¹

L'arxivística té els seus orígens a mitjan segle XIX. Les primeres notícies sobre la problemàtica dels arxius municipals la podem trobar a l'octubre de 1871 a un article de José María Escudero de la Peña a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, que era l'únic mitjà d'expressió del Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs.² Durant molt de temps, arxius i biblioteques eren un sol cos, i la biblioteconomia va regular durant molt d'anys el sistema emprat en l'organització dels arxius. Serà a partir de mitjan segle XX, i més concretament en els anys 70-80 que l'arxivística començarà a viure la seva revolució per aconseguir la independència d'altres disciplines. Concretament a Espanya cal destacar la gran tasca de l'arxiviera Antonia Heredia Herrera.³ A partir d'aquest moment es trenquen definitivament els lligams amb la biblioteconomia, la qual obstaculitzava el desenvolupament dels principis bàsics de l'arxivística.

El mètode arxivístic emprat per Jaume Lladó Ferragut per elaborar el seu catàleg no

¹ LLADÓ FERRAGUT, J.: *Catálogo de la Sección Histórica del Archivo Municipal de Campos del Puerto*, Palma, 1940

² El Cos Facultatiu d'Arxivers-Bibliotecaris fou creat pel Reial decret del Ministeri de Foment, de dia 17 de juliol de 1858.

³ Antonia Herrera Heredia, a més d'una carrera brillant i cap de secció de l'Arxiu d'Índies, és l'autora del primer manual d'arxivística titulat "Archivística General. Teoría y Práctica" publicat per primera vegada a Sevilla a l'any 1986.

es cenyia a la normativa arxivística acceptada avui, ja que estava molt vinculat a la biblioteconomia, i així els documents estaven organitzats per armaris i prestatgeries. Tot i això, la seva aportació és molt important perquè ens dona una informació molt valuosa en relació a la documentació; ens diu on estava ubicada,⁴ que havia estat organitzada uns seixanta anys abans⁵ i en quines condicions es trobava. Igualment, exposa la seva preocupació per la pèrdua dels documents municipals citats per l'historiador Tallades a la seva "Història de Campos".⁶

2. L'organització de l'any 1982

L'organització anterior s'havia preocupat únicament de la documentació històrica, i les seves dades extremes anaven de 1554 a 1865. De llavors ençà hi havia molta documentació sense inventariar. L'any 1982, l'Ajuntament de Campos va prendre la decisió de sol·licitar al Consell⁷ l'organització del seu Arxiu Municipal. L'any 1981 s'havia signat un conveni entre el Ministeri de Cultura i el Consell General Interinsular de Balears, en el qual s'estipulava que «*El Ministerio de Cultura establecerá una colaboración expresa con el Consell para la conservación, catalogación e investigación en Archivos públicos y privados, presentando su asesoramiento técnico sobre los mismos*». Aquesta sol·licitud es va materialitzar mitjançant una col·laboració tècnica, i al gener de 1982 es va començar l'organització de l'Arxiu Municipal de Campos. Aquesta empresa fou dirigida per Antoni Mut Calafell,⁸ a les hores director de l'Arxiu del Regne de Mallorca, i realitzada per dos arxivers: Isabel Garau Llompart⁹ i Juan José Riera Ferrer. En el moment en què es va dur a terme aquesta organització encara no existia un quadre de classificació del fons municipals,¹⁰ i la documentació es va classificar per conjunts documentals independents i seccions. Aquesta organització té dues mancances importants: per una banda, no reflecteix l'organigrama de la institució; i per l'altra, suposa un problema en relació amb l'espai físic del depòsit, ja que a mesura que van creixent les distintes seccions, arriba un moment en què ja no hi caben, i per seguir endavant

⁴ LLADÓ FERRAGUT, J.: *Catálogo de...*, p. 3. «su casa consistorial es muy reducida, tiene típica fachada con su reloj de sol, un pórtico en la planta baja y otra dependencia destinada a prisión municipal, un piso único con tres dependencias; una destinada a salón de sesiones y a todo lo que se presenta, después de la cual sigue otra más reducida destinada a secretaría y en la cual se halla el archivo municipal; está contenido en una estantería que cubre toda una de las paredes laterales y está dividida en dos cuerpos; en el inferior está la parte administrativa y en el superior la sección histórica, cuyo catálogo ofrecemos; cada cuerpo está dividido en tres estantes, cada uno con cuatro tablas y cerrados con senda puertas en cuyos plafones hay pintados, asimétricamente, unos rótulos indicadores del contenido del archivo, que, al parecer, se arregló hace unos sesenta años y se pintaron las puertas.»

⁵ LLADÓ FERRAGUT, J.: *Catálogo de...*, p.3.

⁶ TALLADES VANRELL, F.: *Història de la Vila de Campos*, Palma, 1892.

⁷ Es tractava del Consell General Interinsular, encara no existia la Comunitat Autònoma de les Illes Balears ni els Consells insulars. L'Estatut d'Autonomia fou aprovat mitjançant Llei orgànica 2/1983, de 25 de febrer.

⁸ MUT CALAFELL, A.: *Los Archivos Municipales: notas metodológicas acerca de una experiencia realizada en Mallorca*, Palma, 1983, p. 136-137

⁹ Fou directora de l'Arxiu del Consell de Mallorca fins a la seva jubilació.

¹⁰ El quadre de classificació és l'eix central de l'organització, reproduceix els òrgans i les funcions de la institució. Sense quadre és impossible organitzar un arxiu.

s'han de moure de bell nou totes les capsos.

A finals de l'any 1982 l'arxiu estava organitzat i disposava d'un inventari¹¹ amb quatre fons documentals:

- I. Documentació municipal
- II. Documentació de la Falange Espanyola i JONS
- III. Documentació del Jutjat
- IV. Documentació Notarial

El fons de Documentació municipal és el més voluminós, i està dividit en devuit seccions: Govern Municipal, Patrimoni, Personal, Abastament, Beneficència, Comptabilitat, Correspondència, Culte i Fàbrica, Cultura i Oci, Eleccions, Estadística, Instrucció Pública, Milícies, Ordre Públic, Sanitat, Treball, Tributació, Urbanisme i Obres.

Les dades extremes de la documentació d'aquest inventari van des de 1578 fins a 1980, consta de 2336 unitats d'instal·lació¹² i ocupa un espai de 109 metres lineals. A nivell metodològic aquesta organització ja s'aproxima més a l'arxivística moderna. Fruit de les anàlisis i estudis efectuats per l'equip de tècnics dirigits per Antoni Mut, que durant aquell any i part del següent varen organitzar varis arxius municipals,¹³ es va desenvolupar un primer quadre de classificació d'arxius municipals.¹⁴ Durant la dècada dels 80, els arxivers del Consell de Mallorca encapçalaven les tasques d'organització d'arxius municipals, i gràcies a ells l'illa de Mallorca començava a aplicar l'arxivística com una disciplina científica per a la gestió documental.

La UIB, per primera vegada, a l'any 1989 va impartir un curs d'arxivística, el professor del qual va ser Joan Rosselló Lliteres, a les hores director de l'Arxiu Diocesà. Aquest curs tenia com a objectiu formar una nova remesa d'arxivers, alguns dels quals varen formar part d'una nova campanya d'organització d'arxius municipals que durant uns anys el Consell de Mallorca va impulsar.¹⁵ Els ajuntaments interessats firmaven un conveni amb el Consell, que fornava durant sis mesos dels seus tècnics en arxius per organitzar el fons dels arxius municipals que ho havien sol·licitat.

Aquestes campanyes del Consell de Mallorca varen ser un gran impuls per dur a terme l'organització de molts arxius municipals, i varen obrir les consciències dels governants municipals. Alguns municipis varen saber reconèixer la importància que tenia tenir el seu patrimoni documental organitzat, custodiat i conservat, a més dels beneficis que això suposava per a l'administració i els administrats.

¹¹ Aquest inventari no es va arribar a publicar, però segueix vigent a la Institució.

¹² Són llibres i lligalls.

¹³ GRUP D'ARXIVERS MUNICIPALS DE MALLORCA: *Proposta de quadre de classificació municipal*, p. 63-65.

¹⁴ RIERA VAYREDA, F.: *Els arxius municipals de Mallorca: classificació dels seus Fons documentals*. Palma, 1987.

¹⁵ Aquest va ser el meu cas personal. Vaig començar a fer feina com a arxivera després d'haver cursat el curs d'arxivística amb el Consell de Mallorca i ja no vaig aturar. A dia d'avui som l'arxivera municipal de l'Ajuntament de Campos.

3. L'organització de l'arxiu municipal a dia d'avui

A l'any 1998, el volum dels documents sense inventariar, fruit de la gestió administrativa diària, quadruplicava el volum dels documents inventariats, i cada vegada era més difícil trobar un expedient. Aquesta situació va provocar que l'Ajuntament de Campos decidís contractar un arxiver per organitzar la documentació que cronològicament anava de 1982 fins a 1995. Era molt important tenir l'arxiu organitzat, sobretot per respondre a les necessitats administratives i garantir els drets de l'administració i dels administrats. L'any 2001 es va convocar una plaça d'arxiver per garantir l'organització, la custòdia, la conservació i el servei de l'Arxiu.

Durant la dècada dels 90 els estudis, les publicacions i els treballs arxivístics estaven en plena eferescència. A tot l'Estat espanyol grups de nous arxiviers varen començar a fer feina de valent. Cal destacar els esforços del grup d'arxiviers catalans, entre els quals destaca la figura de Ramon Alberch Fugueres, director de l'Arxiu Municipal de Barcelona, i el grup de treball d'arxiviers municipals de Madrid entre d'altres. Tots ells donaren una nova visió de l'arxivística i de l'arxiver, que es va convertir en un gestor de documents.

A Mallorca també es va crear el grup de treball d'arxiviers municipals de la part forana, que va centrar els seus esforços a millorar les condicions de treball dels arxiviers i a homologar criteris metodològics. Les I Jornades de Treball d'Arxiviers de la Part Forana, organitzades per l'arxiviera municipal Maria Massanet, varen tenir lloc a l'Ajuntament de Capdepera els dies 4, 5 i 6 d'abril de 1995, i es varen centrar a revisar el quadre de classificació d'urbanisme. Les II Jornades, organitzades per l'arxiver municipal Joan Lladó es varen celebrar a l'Ajuntament de Calvià els dies 9 i 10 de desembre de 1995, i es varen centrar en les noves tecnologies i la problemàtica de l'expurgo. Les III Jornades, organitzades per l'arxiviera Beatriu Zamorano, varen tenir lloc a l'Ajuntament de Santanyí els dies 22 i 23 d'octubre de 1997 i es centraren en l'estat i la realitat dels arxius municipals. Després, el grup de treball, que va canviar el nom de la Part Forana per Mallorca, es va anar reunint periòdicament i va fer feina de manera conjunta, centrant-se sobre tot en la revisió del quadre de classificació dels fons municipals. El resultat de tanta feina es va materialitzar en dues publicacions¹⁶ en les quals es presentava un nou quadre de classificació actualitzat i millorat, en què quedaven reflectides totes les noves sèries documentals.

De llavors ençà el camí ha estat molt llarg, han estat molts els esforços i les hores de treball, però han reeixit. Avui els arxius estan millor que abans, i la professió arxivística està reconeguda. Malgrat tot, s'ha de seguir avançant, ja que són molts els nous reptes professionals i les noves necessitats.

A dia d'avui, l'Arxiu Municipal de Campos està organitzat segons els estàndards arxivístics. Disposa de varis instruments de descripció; una guia,¹⁷ un inventari i un catàleg d'algunes sèries documentals. Les seves dates extremes van des de 1578 fins al 2017, i consta de 7.336 unitats d'instal·lació que ocupen 1.209 metres lineals. Aquest Arxiu disposa d'unes instal·lacions òptimes, la qual cosa facilita la feina

¹⁶ GRUP D'ARXIVERS MUNICIPALS DE MALLORCA: *Proposta de desenvolupament del quadre de classificació per a la documentació municipal*, sa Pobla, 2006.

¹⁷ ZAMORANO GALMÉS, M. B.: *Guia de l'Arxiu Municipal de Campos*, Campos, 2003.

diària i afavoreix la consulta i la difusió del patrimoni documental. Es troba ubicat a l'antic convent de les monges franciscanes, que després de la seva restauració s'ha convertit en un Edifici Cultural Polivalent. El més important és que hi ha dos dipòsits de gran capacitat condicionats en sistemes de climatització que mantenen la temperatura i la humitat adequades, i un sistema de detecció i extensió en cas d'incendi, la qual cosa garanteix les bones condicions de conservació de la documentació.

A dia d'avui, es pot dir que l'Arxiu Municipal de Campos és un dels millors del migjorn de Mallorca, tant pel continent¹⁸ com pel contingut.¹⁹ Disposar d'unes bones instal·lacions i uns bons mitjans implica poder organitzar correctament i en bones condicions la documentació, implica poder servir diligentment tant l'administració com els ciutadans i els investigadors, com també poder garantir la conservació dels fons documentals i fer-ne difusió per donar a conèixer la importància del patrimoni documental, que és únic i serveix la nostra història.

Conclusió

L'Ajuntament de Campos ha tingut al llarg del temps un gran interès per organitzar i conservar el seu arxiu. Prova d'això són les diferents intervencions viscudes durant els segles XX i XXI, en les quals observem una progressiva adaptació a les normes arxivístiques vigents en cada moment i la intervenció de professionals qualificats per desenvolupar aquestes tasques.

A més de l'interès anterior, relacionat amb l'organització documental, també cal destacar la preocupació per disposar d'un edifici adequat i d'unes instal·lacions que garanteixen la seguretat i conservació dels fons arxivístics. L'Arxiu Municipal de Campos, a dia d'avui, és un bon exemple del que ha de ser un arxiu municipal.

¹⁸ Fa referència a l'edifici i les seves instal·lacions, ja que quan parlem d'arxiu té un doble significat, l'edifici i els documents.

¹⁹ Fa referència als fons documentals.

Imatges i taula

Fig. 1: Fotografia feta per Damia Huguet de la façana de l'Ajuntament de Campos a l'any 1969. A la planta de dalt es trobaven els documents de l'Arxiu Històric de Campos organitzats per Jaume Lladó Ferragut.

Fig. 2 i 3: Interior d'un dels dipòsits de l'actual Arxiu Municipal de Campos.

Fig. 4: Façana del pati de l'Edifici Cultural Polivalent, actual ubicació de l'Arxiu Municipal.

TAULA EVOLUTIVA DE LES DIFERENTS ORGANITZACIONS ARXIVÍSTIQUES

Etapes organitzatives	Descripció del document	Dotació	Ubicació / signatura	Classificació
1a fase (1938-1939)	Nom del document	Cronologia document	Prestatgeries / taules	Per grups documentals
2a fase (1982-1983)	Nom del document (Tipologies documentals)	Cronologia document	Signatura alfanumèrica (grups documentals)	Per grups i tipologies documentals
3a fase (1998-.....)	Nom del document (sèries documentals)	Cronologia document	Signatura numèrica	Quadre de Classificació

Fig. 5 : Aquesta taula vol explicar esquemàticament els aspectes evolutius de les diferents etapes organitzatives de l'Arxiu Municipal de Campos.

El fons fotogràfic Antoni Garcias Orell “Teranyina”, un exemple de catalogació

Maria del Carme Pino Obrador

El Fons Fotogràfic Antoni Garcias Orell “Teranyina” es custodia a l'Arxiu Municipal de Campos des del mes de maig de 2015, quan, després de la mort del fotògraf, la seva família va cedir a l'Arxiu Municipal els negatius i les còpies positivades digitalment que conformaven aquest fons. Pocs dies després, el 8 de maig, es va celebrar un acte de presentació dins el programa de la Fira de Maig de Campos.

No va ser fins el mes de febrer de 2017 quan es va iniciar la necessària catalogació del fons. Aquesta tasca va ser fruit d'un conveni de pràctiques entre l'Arxiu Municipal de Campos i el Màster de Patrimoni Cultural: Investigació i Gestió que s'imparteix a la Universitat de les Illes Balears. Aquest text és una revisió i ampliació de l'informe entregat a finals d'aquest any, quan acabaren les pràctiques.

La catalogació d'aquest fons es va realitzar en distintes fases, totes elles amb el doble objectiu de preservar aquest fons i, al mateix temps, permetre'n la consulta. Antoni Garcias, durant la seva vida, va fotografiar distintes moments del poble i dels seus habitants. A les seves fotografies també hi podem observar distintes instantànies de la seva família. Sens dubte, és un exemple de fotògraf de poble que va dedicar tota la seva trajectòria professional a la seva gran passió, la fotografia.

Catalogació del Fons Fotogràfic Antoni Garcias Orell “Teranyina”

Introducció

A l'inici d'aquest procés de catalogació ens trobam amb una capsa amb negatius cedida per la família a la institució. Aquesta capsa no s'havia estudiat anteriorment i es podien observar els negatius de les fotografies dins l'emalatge original, amb una numeració realitzada per la seva família i que es va mantenir per a la realització del catàleg. Cal dir que la situació en què es trobaven aquests negatius no era la idònia per a la seva conservació. Per altra banda, també hi havia còpies positivades digitalment amb escàner, procés que havia duit a terme una persona propera a la família entre els anys 2014 i 2015, poc abans de la cessió a l'Arxiu Municipal.

Cronograma

Aquesta catalogació es va dur a terme en distintes fases:

Primera fase. Comprovació dels negatius i de les còpies positivades digitalment. Valoració de l'estat de conservació dels negatius. Elaboració dels instruments bàsics de catalogació, com són el quadre de classificació i la fitxa d'identificació.

Segona fase. Catalogació dels negatius en l'arxivador corresponent i de les còpies positivades digitalment complimentant la fitxa d'identificació. Va ser la fase més extensa i va abraçar la major part de les hores destinades a la catalogació.

Tercera fase. Avaluació del treball realitzat. Reproducció en paper de les fitxes de catàleg per a la seva consulta.

Procés

Primera fase

La catalogació va començar al mes de febrer de 2017. Durant la primera setmana es va realitzar la visualització de les còpies positivades digitalment per configurar un quadre de classificació, amb la seva corresponent numeració. Aquesta numeració va tenir en compte el quadre general de classificació de l'Arxiu Municipal de Campos. Així, els tres primers nombres del quadre de classificació corresponen a:

7. Arxius particulars i d'altres institucions.

6. Arxiu fotogràfic

2. Arxiu fotogràfic Toni Garcias "Teranyina"

Els dos següents nombres corresponen a la classificació del fons realitzada durant el procés de catalogació, tenint en compte la temàtica de les fotografies. Per tant, el quadre de classificació es va establir de la següent manera:

7.6.2.1. Esports

7.6.2.1.1. Futbol

7.6.2.1.2. Futbol sala

7.6.2.1.3. Ciclisme

7.6.2.1.4. Tir-caça

7.6.2.1.5. Trot

7.6.2.1.6. Bàsquet

7.6.2.1.7. Gimnastes

7.6.2.1.8. Ultralleuger

7.6.2.2. Reportatges

7.6.2.2.1. Bateigs

7.6.2.2.2. Comunions

7.6.2.2.3. Noces

7.6.2.2.4. Aniversaris

7.6.2.2.5. Festes particulars

7.6.2.2.6. Persones

7.6.2.2.7. Inauguracions

7.6.2.2.8. Carnets-orles

7.6.2.2.9. Misses

7.6.2.3. Celebracions populars

7.6.2.3.1. Sant Antoni

7.6.2.3.2. Premis

7.6.2.3.3. Processons

7.6.2.3.4. Rua-Carnaval

7.6.2.3.5. Ball de bot

7.6.2.3.6. Fira-mercat

7.6.2.3.7. Concerts

7.6.2.3.8. Miss

7.6.2.3.9. Sevillanes

7.6.2.4. Oficis

7.6.2.4.1. Pescadors

7.6.2.4.2. Pagesos

7.6.2.4.3. Obrers

7.6.2.4.4. Fusters

7.6.2.4.5. Polítics

7.6.2.4.6. Músics-Banda de Música

7.6.2.4.7. Policia

7.6.2.4.8. Soldats-militars

7.6.2.4.9. Cambrers

7.6.2.4.10. Personatges

7.6.2.5. Retrats d'estudi

7.6.2.5.1. Persona

7.6.2.5.2. Grup de persones

7.6.2.6. Paisatge urbà

7.6.2.6.1. Carrers

7.6.2.6.2. Vehícles

7.6.2.6.3. Cases-construccions

7.6.2.6.4. Empreses

7.6.2.6.5. Patis

7.6.2.6.6. Creus de terme

7.6.2.7. Paisatge

7.6.2.7.1. Rural

7.6.2.7.2. Costa-platja

7.6.2.7.3. Cementiri

7.6.2.7.4. Accidents

7.6.2.7.5. Neu

7.6.2.7.6. Animals

7.6.2.7.7. Vegetació

7.6.2.7.8. Betlem

A partir d'aquest quadre de classificació es varen realitzar les fitxes de catàleg, emprant un model de fitxa de la institució, una mostra del qual es troba a l'annex. En aquesta primera setmana també es va fer una presa de contacte amb els negatius, que es trobaven en carpetes numerades per la família. A partir d'aquest procés es va comprovar si la numeració corresponia amb aquelles de les quals disposàvem digitalment, en un ordinador de l'Arxiu Municipal, així com les mides de cada un dels negatius. El fotògraf, al llarg de la seva vida professional, va utilitzar distintes càmeres fotogràfiques i, per tant, trobam negatius de distintes mides: 51x51 mm, 36x25 mm, 24x17 mm, 51x43 mm, 83x51 mm. Això plantejava una dificultat, ja que la mida dels negatius condicionava la necessitat d'un suport de conservació adient. Per tant, amb les distintes mides ja considerades, es va encarregar el material necessari a una empresa especialitzada dedicada al subministrament de material per a la conservació i arxiu del patrimoni fotogràfic. Per altra banda, de l'estudi de les carpetes de negatius es feren les consideracions següents:

1. Les carpetes de negatius G00 fins a G37 presentaven la problemàtica següent: G01, G07 i G08 no varen ser positivats digitalment.
2. De les carpetes de negatius 1 fins a 209 en manquen els números 54, 91 i 199. A més, de la carpeta 92 es passa a la 152. Se'n desconeix el motiu de la mancança. Per altra banda, la carpeta 203 tampoc havia estat positivada.
3. A partir de la carpeta 210, les següents no estan numerades, tan sols apareix una petita referència i la data. Això és una dificultat afegida, ja que les còpies digitalitzades sí que es troben numerades. Per tant, s'havia de fer un treball de recerca i comprovació de les carpetes de negatius amb les còpies digitals.

Segona fase

Segons el cronograma, a partir de la segona setmana de catalogació es varen dur a terme les fitxes de catàleg, emprant la fitxa de la institució. Simultàniament a la realització d'aquestes fitxes, s'anaren catalogant els negatius en el suport destinat a la seva preservació. Per a la manipulació dels negatius, es varen prendre les mesures de seguretat adients, utilitzant guants de cotó.

Per a la realització de les fitxes de catàleg es tengueren en compte alguns aspectes, com els conjunts d'imatges en una carpeta o la mateixa temàtica, cosa que va fer que algunes fitxes de catàleg fossin en realitat un conjunt de fotografies. Per altra banda, altres fitxes de catàleg es formaren amb una sola imatge. La intenció d'aquesta catalogació era la seva preservació, però també facilitar la consulta del públic interessat.

Pel que fa als ítems d'aquest model de fitxa, en primer lloc, permet identificar el codi, la signatura –que ha estat facilitada per l'Arxiu Municipal– i la signatura digital de cada una de les fitxes realitzades, així com el seu autor, procedència, si la seva reproducció és permesa o no i el titular dels drets. En segon lloc, també ens permet fer referència a la data, al títol, a la descripció de la imatge o imatges i les

observacions que es vulguin fer. En tercer lloc, les fitxes tenen una classificació temàtica seguint el quadre de classificació presentat anteriorment, encara que en alguna de les fitxes també s'ha pogut establir una classificació toponímica si s'ha identificat el lloc. Finalment, aquestes fitxes de catàleg inclouen també el tipus d'imatge de què disposam. Així, ens trobam amb negatius de diferent cromatisme, mides i estat de conservació.

Aquesta segona fase va acabar en el mes de maig de 2017, amb la realització d'un total de 523 fitxes de catàleg que corresponen a 3.058 fotografies. Aquestes fitxes s'han imprès primer en PDF i, després, en paper, amb l'objectiu que siguin accessibles al públic interessat. Els negatius es troben als arxivadors corresponents per a la seva conservació. Aquests negatius seran de consulta restringida per permetre'n la preservació, i tan sols hi podrà accedir la persona responsable de l'Arxiu Municipal de Campos. Per altra banda, resta per catalogar a partir de la carpeta 210 i, també, les carpetes G01, G07, G08 i 203, que no han estat positivades digitalment.

A l'annex, hi podem veure un exemple de fitxa de catàleg que es va realitzar, corresponent al grup de "Reportatges – Persones". En aquesta fitxa hi podem veure dues imatges: una del fotògraf i l'altra de la seva esposa. En aquest exemple hi podem veure els distintes ítems complimentats: el codi, la signatura (física) i la signatura digital; l'autor i la procedència; si és permesa la reproducció; i la titularitat dels drets. Aquestes imatges s'han datat a finals dels 70 o inicis dels 80, ja que no es disposa d'una data exacta. Altres aspectes més tècnics (tipus d'imatge, suport, mides, estat de conservació) es troben al final de la fitxa de catàleg.

Tercera fase

La darrera fase s'ha centrat a valorar el treball realitzat. Amb aquesta catalogació s'ha pogut comprovar l'activitat professional del fotògraf campaner Antoni Garcias Orell "Teranyina", i en destaquen, per quantitat, els retrats d'estudi i les fotografies familiars, que ens permeten acostar-nos a la seva figura. També cal destacar la visió de distintes indrets de la localitat de Campos i dels seus habitants d'unes dècades enrere. Entre els anys 60 fins a inicis dels anys 80, període cronològic que abraça la trajectòria professional d'Antoni Garcias, hi ha molts canvis en la moda i en els pentinats que es poden observar a les fotografies. Per tant, són un retrat fidel de la vida d'un poble mallorquí en el darrer terç del segle XX. Les imatges de construccions d'hotels i apartaments també manifesten l'inici del fenomen turístic a sa Ràpita, el nucli costaner més important del municipi.

En aquestes fotografies hi podem observar distintes temàtiques. A partir del quadre de classificació trobam, en primer lloc, les relacionades amb l'esport: hi destaquen sobretot les que tenen a veure amb el futbol i el ciclisme. De fet, a la gran majoria d'elles s'hi pot veure el Camp Municipal d'Esports de Campos, on juga el CE Campos, i l'emblemàtic *sa Pista*, antic velòdrom de la localitat. En menor quantitat, compareixen imatges de futbol sala, tir o caça, trot,... entre d'altres.

En segon lloc, pel que fa als reportatges, trobarem distintes celebracions socials, com bateigs, comunions, noces, aniversaris o festes particulars. Aquí també es mostren les imatges més familiars del fotògraf, en les quals apareix ell mateix amb

la seva esposa i els seus fills. També d'altres com inauguracions d'edificis, carnets i orles,... aquests darrers no s'han de confondre amb els retrats d'estudi. En aquest mateix bloc hi trobarem les misses, que el fotògraf també va immortalitzar.

Les celebracions populars, que ocupen el tercer lloc del quadre de classificació, són esdeveniments que cohesionen el poble, i en aquestes fotografies es manifesta la importància que tenien i encara tenen. Destacam sobretot les fotografies que mostren les festes de Sant Antoni i sa Rua, aquestes darreres celebrades a partir dels anys 80.

En quart lloc, les fotografies testimonien distints oficis, des dels dedicats al sector primari (pescadors i pagesos) fins arribar al terciari (cambrers). En aquest mateix bloc s'hi han afegit tot un seguit de professions que Antoni Garcias va fotografiar: músics –i la Banda de Música–, polítics, soldats,... També hi apareixen personatges coneguts, com el cantant Tomeu Penya.

En cinquè lloc, els retrats d'estudi destaquen sobretot per la gran quantitat de fotografies conservades, no tant per la seva qualitat. Es diferencien entre els individuals i els col·lectius.

El paisatge urbà, en sisè lloc, ens mostra l'evolució urbana del poble campaner: dels seus carrers, les seves construccions, les empreses que s'hi van establir i les creus de terme, que encara existeixen avui.

Finalment, en darrer lloc, hi ha un recull de fotografies de distints llocs i elements: fora vila, la costa i la platja, el cementeri,... També hi destaquen la flora i la fauna del camp mallorquí. Pel que fa als accidents, Antoni Garcias va dedicar-se a fer fotografies que servien per a fer informes de pèrits. Cal dir que les fotografies on apareixen accidentats no s'han catalogat.

Tot i això, malgrat la magnífica informació que ens ofereixen les fotografies d'aquest fons, hem d'afirmar que la seva qualitat no és excel·lent, ni tampoc el seu estat de conservació. Això ens pot fer pensar en dues opcions: el mateix fotògraf no va manipular correctament el material fotogràfic o no va ser correctament conservat posteriorment.

Conclusions

La situació inicial del Fons Antoni Garcia Orell "Teranyina" no en permetia la preservació ni la difusió. Els negatius es trobaven en unes carpetes que deterioraven a poc a poc el seu estat de conservació. Les còpies positivades es trobaven en un ordinador de la institució en carpetes sense cap tipus d'ordre, circumstància que en dificultava la consulta.

En els mesos que va realitzar-se aquesta catalogació es van assolir els objectius plantejats inicialment: dur a terme una catalogació dels negatius per a la seva preservació i la realització d'un catàleg físic de les còpies positivades digitalment. Aquest catàleg permetrà als interessats consultar el fons.

Malgrat tot, encara que s'han assolit els objectius inicials, hem de tenir present que hi ha una part de la catalogació que no s'ha pogut realitzar. Es tracta d'una petita part del fons i que, en un futur, es podria acabar. D'aquesta manera la catalogació seria completa.

ANNEX

Fig. 1. Model de fitxa descriptiva

ARXIU FOTOGRÀFIC TONI GARCIA "TERANYINA"		
Codi:	Sig.:	Sig. digital:
Autor:		Procedència:
Reproducció:		Titular dels drets:

Data:		
Títol:		
Descripció:		
Observacions:		
Onomàstic	Toponímic	Temàtic

Tipus d'imatge	Positiu	Negatiu	Diapositiva
Cromatisme	Color	Suport	Mides
	B/N		
Procediment fotogràfic:		Estat de conservació	Bo Regular Dolent

Fig. 2. Exemple de fitxa

ARXIU FOTOGRÀFIC TONI GARCIAS "TERANYINA"		
Codi: 7.6.2.2.6.	Sig.: 10.001/280	Sig. digital: 089/2015-01-07_125/126
Autor: Antoni Garcias "Teranyina"		Procedència: Toni Garcias "Teranyina"
Reproducció: permesa		Titular dels drets: Arxiu Municipal de Campos

Data: Finals anys 70 - principis dels 80		
Títol: Fotògraf i esposa		
Descripció: Imatges del fotògraf i esposa		
Observacions: 2 imatges		
Onomàstic	Toponímic	Temàtic Reportatges - Persones

Tipus d'imatge	Positiu	Negatiu Sí	Diapositiva
Cromatisme	Color Sí	Suport Pel·lícula fotogràfica	Mides 36x25 mm
	B/N		
Procediment fotogràfic:		Estat de conservació	Bo Regular Sí Dolent

Imatge 1. Estat del fons abans de la catalogació

Imatge 2. Estat inicial dels negatius

Imatge 3. Els negatius es van ubicar a un lloc adient per a la seva preservació.

Imatge 4. La gran quantitat de negatius va condicionar la necessitat d'encarregar tres capses de conservació.

Aproximació iconogràfica del retaule de nostra dona de la mamella de Gabriel Mòger

Isabel Maria Gost Ballester

Dedicat a n'Elisabet

Introducció

En aquesta comunicació, en el marc de les II Jornades Estudis Locals de Campos, vull parlar del retaule de Nostra Dona de la Mamella¹, atribuït a Gabriel Mòger,² no des del punt de vista ni estilístic ni tècnic, sinó iconogràfic,³ aprofundint en aquells elements simbòlics que configuren aquest retaule (figura 1).⁴

Anàlisi

La taula central està presidida per la Verge de la Llet⁵. Maria hi apareix asseguda en un tron,⁶ en actitud de donar pit al seu fill Jesús, embolicat en un drap blanc i un altre de vermell. En canvi, la Verge⁷ apareix amb túnica brocada d'or i mantó obscur.

¹ Aquesta obra tradicionalment també s'ha conegut com a retaule de la Mare de Déu de la Llet, Mare de Déu de la Mamella (tal i com ho afirma PALOU, J.M.: "Els Mòger" a *Gran Enciclopèdia de la pintura i escultura a les Balears*, 3, Palma, 1996, p. 264). O fins i tot en algun moment se l'ha anomenat retaule de la Mare de Déu dels Àngels i de Gràcia (tal i com ho farà REUS, G.: *Nostra Dona Santa Maria i el patriarca Sant Josep a les esglésies de Campos*, Campos, 1996, p. 91.).

² Tal i com afirma LLOMPART, G.: *La pintura gòtica en Mallorca*, Palma, 1999, p. 34.

³ Entesa la iconografia com aquella disciplina metodològica que permet l'estudi del contingut, el significat i el simbolisme de les imatges, i en particular de l'art cristià. I tal i com afirma SABATER, T.: "Aspectos iconográficos de la pintura gòtica mallorquina", *BSAL*, 57, 2001, p. 123.

⁴ És una obra feta circa 1438-39, realitzada en la tècnica de pintura al tremp i daurat damunt fusta i que té les següents dimensions: 254x233 cm. És un retaule de 3 carrers sense predel·la, amb una imatge central de 160x80cm i dues escenes laterals a cada ala de 82x54cm les inferiors i 75x54cm les superiors. Taula cimera central de 62x42cm. Restaurat per A. Cidivini i conservada a la parròquia de Campos. Segons SABATER, T.: *La pintura mallorquina del segle XV*, Palma, 2002, p. 139.

⁵ Aquest model iconogràfic és difícil de trobar a la pintura medieval mallorquina, tal i com apunta SABATER, T.: *La pintura...*, p. 104.

⁶ El tron és de llaceries i el respall està decorat amb sis poms a la part superior. En canvi, el pedestal reproduïx els perfils mixtilinis de les peces d'argenteria mallorquina del s. XV. Tal i com destaca SABATER, T.: *La pintura...*, p. 104. Cal remarcar també els treballs sobre argenteria medieval que ha fet Joan Domenge (DOMENGE, J.: *Orfebreria mallorquina medieval*, Manacor, 1987).

⁷ Destaca l'aurèola de la verge amb la decoració de set bolletes agrupades a igual que les taules de Sant Pere i Sant Antoni Abat atribuïdes al mateix autor de l'Hospital de la Sang. També cal destacar la simbologia dels colors del vestit de la verge: el blau com a símbol celestial i de devoció, el daurat com a símbol de reialesa i el granat o vermell com a símbol d'espiritualitat i poder. S'ha d'assenyalar que en aquella època aquests tres eren els més difícils d'aconseguir, i per tant els més cars, i així, posar-los a una Mare de Déu reforçava el missatge de personatge important. Segons, ADSERÀ, G.: *Maïestas Mariae. Imatges de les marededéus medievals a l'Arquebisbat de Tarragona*, Barcelona, 2005, p. 62.

A darrere i a la part superior hi destaquen dos àngels músics⁸ que alternen el color del seus vestits amb el de les ales; és a dir, el de l'esquerra⁹ du el vestit roig i té les ales verdes i sosté un llaüt guitarrenc,¹⁰ i en canvi el de la dreta du el vestit verd i té les ales roges i toca un rabec.¹¹

Totes les cultures de l'Antiguitat fan referència a una deessa mare lactant,¹² des de les cultures mesopotàmiques fins a la hindú. A la conca mediterrània, tant a Egipte com a Grècia, es va assignar aquesta funció nutricional a les deesses principals del seu panteó. A Egipte, Isis alletava Horus¹³ i a la mitologia grega, Hera va alletar Hèracles i amb la seva llet es va formar la via Làctia.¹⁴ Aquestes imatges varen ser assimilades pel cristianisme,¹⁵ i així trobam la primera representació de la Verge de la Llet a la catacumba¹⁶ de Priscil·la (Roma) en el segle III, on la Verge apareix asseguda i acosta el pit al nin Jesús. A l'Egipte copte¹⁷ també va tenir la seva repercussió, i hi trobam alguns exemples a manuscrits i pintures sobre taula. Un tema iconogràfic que passà per Bizanci, conegut com a *Panagia Galaktotrofusa*,¹⁸ i ja des del segle XII difós per Europa, molt especialment a Itàlia, on Maria vesteix túnica vermella i mantell blau amb el qual sovint es cobreix el cap. El nin agafa el pit de la mare mentre mira l'espectador. Aquest model, des d'Itàlia passarà a la resta d'Europa, molt especialment als territoris de la Corona d'Aragó.¹⁹ Entre

⁸ Els àngels músics marquen amb la seva presència l'accés a la Glòria. Aquests àngels provenen dels textos bíblics, però també de comentaris dels Pares de l'Església que defineixen la música de les esferes celestes com els sons harmoniosos dels acords celestials. Sovint apareixen relacionats amb temes que requereixen una orquestració per dignificar l'escena (nativitat, coronació de la verge...) i és evident que en el nostre cas també. MESTRE, V.; PERALES, M.I; RÍOS, S.M: "La iconografia dels àngels: la portada de l'església de Sant Miquel de Felanitx", *I Jornades d'Estudis Locals de Felanitx*, Felanitx, 2000, p. 96.

⁹ Des del punt de vista de l'espectador.

¹⁰ Conegut també com a *mandora* o *guiterna* tal i com ho explica CARBONELL, X.: *La imatge de la música en les Illes Balears*, Barcelona, 2004, p. 87.

¹¹ Tocat a l'europea, és a dir, recolzat sobre el pit segons CARBONELL, X.: *La imatge de...*, p. 93.

¹² RÉAU, L.: *Iconografia del arte cristiano*, 2, Barcelona, 1996, p. 96.

¹³ Isis és el nom grec d'una deessa de la mitologia egípcia. El seu nom egipci era Iset, que significa tron, vista com a deessa de la maternitat o del naixement, i molt sovint apareix representada alletant el seu fill Horus.

¹⁴ És una galàxia en forma d'espiral en què es troba el sistema solar. L'aspecte lletós de la part central de la nostra galàxia observada a ull un des de la Terra en va originar el nom, *Via Làctia* (camí de llet).

¹⁵ RÉAU, L.: *Iconografia del arte...*, p. 96.

¹⁶ Tal i com ho assenyala TRENS, M.: *La iconografia de la Virgen en el arte español*, Madrid, 1946, p.33.

¹⁷ És el terme que designa l'art egipci produït a l'era paleocristiana. L'art copte mostra una mescla d'influències natives egípcies i hel·lenístiques. És el cas del tema iconogràfic d'Isis alletant Horus, que donarà peu a la versió cristiana de la verge Maria alletant el nin Jesús. *Isis Lactans* esdevindrà *Maria Lactans*.

¹⁸ La *Galaktrophora* bizantina, la Mare de Déu de la Llet, sembla que es va iniciar a la Toscana devers 1340 i va aconseguir un ressò extraordinari a Europa. Va ser introduït a la Corona d'Aragó pels germans Serra devers la dècada dels setanta. Tal i com ho explica ALCOY, R.: "El taller dels Serra" a *L'art gòtic a Catalunya*, 1, Barcelona, 2005, p. 270.

¹⁹ És important destacar la quantitat d'escultures i pintures on hi ha representat aquest tema tant d'estil romànic com gòtic, molt especialment a Catalunya, i no només això, sinó que també cal destacar el cas de la Poble de Claramunt a l'Anoia (Barcelona) on s'hi venera una imatge romànica de la Mare de Déu de la Llet (patrona de les dides). Antigament, era tradició entre les mares que acabaven de parir que, el dia de la Candelera (2 de febrer) passassin per davant la imatge i mostrassin els pits a la Mare de Déu, per ser bones lleteres. Actualment aquest dia se celebra la festa de la patrona.

els primitius flamencs també va ser un tema molt generalitzat, incorporant alguna variant, com el de la Verge amb el pit completament descobert.²⁰ Amb la reforma tridentina, aquest model iconogràfic tendirà a desaparèixer, o ser poc nombrós, per considerar-se impúdic i poc apropiat.²¹

La novetat i curiositat recau en el fet que una verge pogués alletar un nadó, però qualsevol creient era capaç d'acceptar la concepció i part virginal, com també creure en l'alletament virginal. Alguns cants populars ens mostren que el poble trobava del tot normal aquest miracle:²²

*Nol parís sols, mas crias
ab vostres dolces mamelles,
e criat lo alletas
ab la dolça let d'aquelles,
don tal grau atès aveu
que dels àngels maravella:
vos parís restant donzella
a Jesús redemptor meu.*

Als textos dels primers pares de l'Església s'hi identifica la maternitat de la Verge amb l'Església,²³ i així com Jesús va ser engendrat per obra de l'Esperit Sant, el neòfit accedeix pel baptisme a una nova vida per obra de l'Esperit de Déu; i Maria, com a mare de Déu, es converteix al mateix temps en mare de tots els cristians, és a dir, de la pròpia *Ecclesia*, que com a mare alleta i proporciona totes les cures i atencions necessàries com va fer amb el seu propi fill. Aquesta idea tendria relació, tal com assenyala Trens,²⁴ amb el costum de l'església primitiva de donar llet amb mel com a al·legoria del nou naixement, que arribà a convertir-se en un símbol eucarístic. Habitualment, la Verge, amb gest melancòlic, asseguda en un tron,²⁵ presenta el seu pit al nin per alletar-lo. Poden aparèixer tots sols o acompanyats per una cort celestial d'àngels músics;²⁶ tal i com apareix a l'obra comentada, que la lloen perpètuament mitjançant la música i el cant, remarcant així la maternitat divina amb la coronació simbòlica de la música celestial.

²⁰ A les representacions més antigues el nin agafa literalment el pit de sa mare per succionar-lo o la Verge l'hi ofereix, a pesar que vagi completament vestida. Més tard el pit quasi bé s'entreveu per l'escot del vestit, i en algunes representacions del segle XV la Verge mostrarà el seu pit de manera explícita.

²¹ Cal recordar que amb la reforma tridentina s'imposaren altres devocions, com la de Immaculada Concepció, tal com apunta LLOMPART, G.: "La devoció mariana de Mallorca a la història de la pietat i la iconografia", *Nostra Dona Santa Maria dins l'art mallorquí*, Palma, 1988, p. 35.

²² Cançó popular que acompanya la fotografia de la imatge escultòrica de Nostra Dona de la Mamella, finals segle XVI. Església parroquial de Lluçmajor a LLOMPART, G.; PALOU, J.M.: *Agenda per a 1991. Iconografia mariana mallorquina*, Palma, 1990, p. 119.

²³ CARMONA, J.: *Iconografia cristiana. Guia bàsica para estudiantes*, Madrid, 2010, p. 182.

²⁴ TRENS, M.: *La iconografia...*, p. 457-458.

²⁵ La solemnitat de l'acte d'alletar el nin Jesús ve remarcada per la presència del tron (mare de Déu entronitzada), un model iconogràfic que ja trobarem a l'escena de l'Adoració del Reis d'Orient, a les catacumbes de Domitila al segle III. Segons, TRENS, M., *La iconografia...*, p. 45.

²⁶ Com és el cas de l'obra estudiada.

Les peregrinacions a Terra Santa²⁷ també varen ajudar a difondre aquest tema, molt especialment als santuaris on es commemorava el descans en la Fugida d'Egipte, donant origen a la Verge de la Humilitat.²⁸

Un altre tema iconogràfic vinculat a aquest serà el de la iconografia de la Verge donant llet als sants, miracle de la *lactatio*.²⁹ Caldrà fer referència a Sant Bernat, però també es repetirà a les vides de Sant Agustí o Sant Domènec. En el cas de Sant Bernat, el mateix Anselm Turmeda³⁰ ho conta així:

*Davant lo Pare poderós
veuràs lo fill pregar per nós
e la llançada
a la verge qui l'alletà
les mamelles li mostrarà
per nosaltres lo pregarà
Sant Bernat ho contarà*

O, fins i tot, en algunes imatges apareixerà la Verge de la Llet amb els seus devots o les ànimes del purgatori.³¹ Totes aquestes imatges s'han d'entendre com a imatges de la maternal misericòrdia de la Verge cap als seus fills, és a dir, cap a tots els cristians, que no pot expressar-se d'una altra manera que amb aquest model tendre i íntim, tot i que, tal com han assenyalat els estudiosos de l'obra,³² aquest tema iconogràfic no és gaire abundant a la pintura medieval mallorquina, però sí en la producció catalana medieval.

Finalment s'ha d'assenyalar que durant l'Edat Mitjana el risc durant l'embaràs era molt elevat, i la Mare de Déu es veia com una aliada amatent. La Verge de la Llet esdevé una imatge que s'associa al part i la maternitat³³ amb el qual les dones es podien identificar fàcilment a causa de la gran mortalitat infantil i la importància de

²⁷ Com que el viatge era molt llarg, se solia aprofitar per visitar els llocs relacionats amb la infantesa i vida pública de Jesucrist. Un d'aquests llocs serà Betlem on, com és sabut per tothom, va néixer Jesús. La zona on s'atribueix el naixement és un espai de coves subterrànies. Una d'aquestes coves és la de la Llet. Es diu així perquè és una cova tota blanca (segurament a causa de la roca calcària), però la llegenda diu que en aquesta cova la Mare de Déu va alletar el nin Jesús i que li va caure una gota de llet en terra, cosa que va fer que tota la cova tornàs blanca. És diu que els viatgers que anaven a visitar la cova de la Llet, rascaven potets amb la llet de la Verge. Aquesta llet s'utilitzava tant per venerar-la i com a record del viatge a Terra Santa, o per fer que les dones que havien de tenir un fill els pujàs la llet i poguessin criar els seus fills sans i forts. Segons, AULET, S.: "L'origen del culte a la Mare de Déu de la Llet", *Cingles de Collsacabra*, 2008, p.25-27.

²⁸ Molt sovint apareix asseguda en terra o damunt un coixí donant el pit al nin Jesús. TRENS, M., *La iconografia...*, p. 447.

²⁹ En relació amb aquest tema iconogràfic, cal destacar el retaule de Sant Bernat, anònim, segle XIV, conservat al Museu de Mallorca, possiblement una de les representacions d'aquest tema més antigues conservades segons MELERO-MONEO, M.: *La pintura sobre tabla del gòtic lineal*, Bellaterra, 2005, p. 67.

³⁰ Segons LLOMPART, G.: "La devoció mariana ...", p. 28.

³¹ TRENS, M.: *María. Iconografia...*, p. 480.

³² Tal com ho remarca SABATER, T.: *La pintura ...*, p. 104.

³³ ESPAÑOL, F.: "Les imatges marianes: prototips, rèpliques i devoció", *Lambard: estudis d'art medieval*, 6, 2002-2003, p. 91-114.

les dides com una autèntica institució social.³⁴

La tauleta lateral esquerra superior representa l'Anunciació³⁵. S'hi pot observar la figura de l'àngel agenollat³⁶ a la porta de l'hostatge de la Verge, comunicant el seu missatge *Ave Maria*,³⁷ amb el dit índex alt de la mà dreta. La Verge està asseguda en una espècie de reclinatori,³⁸ on hi ha un llibre obert.³⁹ Maria, en actitud passiva, rep el missatge i la seva reacció és de submissió.

A la part superior, hi ha la representació del Pare Etern, de mig cos i envoltat per una espècie de flamarada vermella, que fa baixar el colom de l'Esperit Sant, que s'apropa a la Verge.

Una escena on l'hostatge de la Verge és representat per una espècie de pòrtic cobert on se situa l'àngel i una habitació adintel·lada ocupada per la Verge que fan la funció de decorat on s'emmarca tota l'escena, a més de deixar entreveure una altra cambra al fons que possibilita l'experimentació de la perspectiva⁴⁰ o la recreació de profunditat.

Generalment, aquest tema iconogràfic⁴¹ es representava a l'entrada de les basíliques bizantines o al remat superior als retaules medievals. En els dos casos és la visió de l'àngel transmetent a l'elegida, la Verge, el missatge diví. Es considera que no només és un episodi de la vida de la Verge, sinó que és l'origen de la vida humana de Crist, ja que l'anunciació de l'àngel a Maria coincideix amb l'encarnació del Redemptor.

Els dos principals personatges pertanyen a dos móns diferents. L'àngel és una criatura celestial, alada i immortal. La Verge, en canvi, és una criatura humana, infinitament pura,⁴² però sotmesa a les servituds de la condició humana.

³⁴ Cal remarcar la tasca investigadora d'Esther Cruz Pérez en aquest aspecte als seus articles: CRUZ, E.: "La feina de les alletadores durant la baixa edat mitjana mallorquina" *BSAL*, 59, 2003, p. 35-46 i CRUZ, E.: "Els infants abandonats de l'Hospital General (1456-1499)", *BSAL*, 57, 2001, p. 91-104.

³⁵ Del terme grec *Khairëtismos* i del llatí *Annunciatio Beatae Mariae Virginis*. Es fixa dia 25 de març (9 mesos abans de la Nativitat). Seria una festa en honor a la fecunditat coincidint amb el mesos de primavera. Segons Réau, L.: *Iconografia del...*, p. 175. Als evangelis canònics hi fa referència Lluç (1, 26-38), i fa referència a la sorpresa de la Verge davant les paraules d'arcàngel Sant Gabriel. Les referències iconogràfiques que serviran per explicar l'escena i pautar els elements que s'aniran repetint són recollits per Iacopo da Varazze a la *Llegenda Àuria*.

³⁶ La postura de l'àngel ha anat variant. Durant el gòtic, principalment adopta la postura d'agenollarse, relacionada amb els costums feudal i cortesans que s'agenollaven davant la seva dama.

³⁷ Representat per escrit amb lletres daurades. És una de les característiques d'aquesta escena durant el Gòtic.

³⁸ Durant el Gòtic es difon la imatge de la Verge que llegeix i que medita a l'entorn de les paraules del profeta Isaïes (4,14). Segons, RODRIGUEZ, L.: "La Anunciación" *Revista Digital de Iconografia Medieval*, VI,12, 2014, p. 6.

³⁹ El fet que la Verge aparegui amb un llibre és una característica que diferencia les verges *anunciadas* occidentals de les orientals, ja que en el moment en què l'àngel arriba ella no està ocupada en treballs manuals, sinó que medita sobre la Bíblia.

⁴⁰ La perspectiva és un conjunt de tècniques per representar gràficament objectes tridimensionals a superfícies planes, com és el cas d'un retaule.

⁴¹ A vegades s'ha volgut relacionar amb el mite de Dànae rebent la pluja d'or i l'àngel vist com a Hermes, missatger dels déus que du unes ales als peus per desplaçar-se amb facilitat. De la mateixa manera que l'expressió del braç aixecat i el dit índex alçat és un gest de l'oratori a l'art clàssic. Les representacions més antigues d'aquest tema són a les catacumbes de Priscil·la, de Sant Pere i les de la Via Llatina.

⁴² Cal remarcar la virginitat i puresa de la Verge. Remarcada i venerada en el dogma de la Immaculada Concepció de Maria.

L'àngel⁴³ transmet el missatge diví, per tant es actiu. La Verge, en canvi, el rep és passiva. L'àngel, en un principi, amb les ales desplegadas exigeix més espai que la verge que està arraconada. En conseqüència, l'espai es fracciona amb dues parts desiguals. Ens trobam davant un espai mixt, obert i tancat⁴⁴ al mateix temps. A vegades l'espai obert no és més que un pòrtic exterior adossat a la casa de la Verge,⁴⁵ i quan tots dos estan a l'interior el fraccionament persisteix, ja sigui perquè la columna divideix l'habitació en dues meitats o perquè l'àngel destaca sobre el fons d'un paisatge, al mateix temps que la Verge està en el seu dormitori. L'àngel sempre apareixerà al costat de la llum en canvi la Verge apareix a l'ombra. A més, habitualment l'àngel es sol situar a l'esquerra de l'espectador, i es caracteritza per un sol gest, el d'alçar la mà. Poc a poc el paper de l'àngel va disminuint i cada vegada tindrà més importància la figura de la Verge, que ja no és una humil serventa, sinó la reina que accepta un homenatge, és ella qui, des del seu tron domina l'àngel agenollat.

Al mateix temps, la importància de l'àngel es troba reduïda per la introducció d'un tercer actor: el colom⁴⁶ de l'Esperit Sant, emanació directe de Déu Pare. En aquest cas, la Verge tendeix a convertir-se en un personatge central, cap el qual van tots els rajos del Pare Etern.

L'Esperit Sant davalla en forma de colom enmig de rajos lluminosos, normalment cap a l'orella o al ventre de la Verge i generalment cau directament des de Déu Pare⁴⁷ en actitud de benedicció, situat al cel, com és el cas de l'obra estudiada.

La tauleta lateral esquerra inferior està presidida per l'escena de la Nativitat,⁴⁸ on hi trabam la Verge, de vermell i blau, agenollada davall una teuladeta de fusta en actitud de venerar el nin nu, des d'on arriba des del cel un arc tricolor: blau, vermell i verd, poblat de cap de serafins⁴⁹ que vénen a situar-se a damunt Jesús infant, i que

⁴³ Representat com un jove ros sense barba amb túnica llarga i cenyida, tal i com sol ser habitual en aquest tipus d'escenes i tal i com assenyala FERRANDO, J.: *Iconografía de los Santos*, Barcelona, 1950, p. 121.

⁴⁴ A l'art occidental, la Verge sempre apareixerà a un espai tancat (vinculació a *l'hortus conclusus*), símbol de la puresa de la Verge inspirat en el *Cantar de los Cantares* a on es compara l'estimada amb un jardí tancat i una font amagada (IV, 12). L'estança a vegades apareix tancada o amb finestres, que a més de ser un element que aporta realisme, es torna a convertir-se en un element virginal. Ja que de la mateixa manera que la llum travessa el vidre sense fer-lo mal bé, el fill de Déu va néixer d'una Verge sense màcula, com es va difondre en la literatura i poesia de l'època. Segons, RODRIGUEZ, L.: "La Anunciación...", p. 3.

⁴⁵ És el cas de l'obra estudiada. Cal destacar que, l'alçada inferior del porxo on hi ha l'àngel, permet situar uns arbres que pretenen recrear l'exterior.

⁴⁶ Segons MONREAL, L.: *Iconografía del Cristianismo*, Barcelona, 2000. p. 53. L'origen de la seva figuració es troba a l'evangeli de Sant Marc 1 (10), quan l'anomena amb el naixement de Crist.

⁴⁷ Representat com un home amb barba amb nimbe, actitud de beneir i des del que surt uns rajos de llum, per el que l'Esperit Sant en forma de colom blanc es posarà damunt la Verge.

⁴⁸ Del grec *Gennesis* i del llatí *Nativitas Domini*. Vinculada al 25 de desembre, data assenyalada com a festa pagana que després es cristianitzarà, relacionada amb el solstici d'hivern. És una escena que farà referència molt curta l'evangelista Sant Lluc (2,7) i sobretot els evangelis apòcrifs, tal i com assenyala Réau, L.: *Iconografía del...*, p. 218.

⁴⁹ Els àngels de sis ales són els Serafins (literalment els *ardents*), envolten el tron de Déu sovint i són els representants de l'amor diví, cada un té sis ales: dues per cobrir-se la cara (per por de veure a Déu), dos per cobrir-se els peus (eufemisme que designa el sexe) i dues per volar. Aquest sèquit molt sovint es veurà al voltant de la figura de Crist. Segons, MESTRE, V.; PERALES, M.; RÍOS, S.M.: "La iconografía dels ...", p. 96.

dificulten la visió de Sant Josep⁵⁰ que enlluernat i en actitud de mirar cap amunt l'obliguen a aixecar la mà esquerra mentre que amb la dreta sosté un bastó.⁵¹

A la part superior, distribuïts entre les muntanyes, els pastors⁵² reben la Bona Nova per mitjà del mateix arc de llum que travessa la representació i que no sembla inmutar el bou i l'ase⁵³ situats a la dreta en una petita establia.

D'aquesta escena trobam dues branques iconogràfiques clarament diferenciades, una l'oriental (grega) i l'occidental. L'oriental, trobarem la representació del naixement dins una cova, en multitud de personatges, dins la mateixa escena: l'anunci als pastors, l'adoració dels àngels, l'arribada dels reis d'Orient, el bou i la mula... En canvi, a l'occidental, normalment es representa l'escena en un estable, a vegades en estat ruïnós, i es centra en representar la sagrada família, és a dir, Jesús, Maria i Josep. Però, el que realment és interessant, és veure els canvis que ha sofert la figura de Maria, com a centre de la composició, juntament amb el nin, que ha de representar al mateix temps, la seva naturalesa humana (com a mare) i el caràcter sobrenatural de l'aconteixement (naixement del Messies).

En algunes imatges apareix ajeguda,⁵⁴ d'espatlles al nin i amb expressió de melancolia. D'altres, continua ajeguda, però l'acarona, l'ajuda a col·locar al pessebre i fins i tot li dóna el pit. Però possiblement, el canvi més significatiu, serà el canvi d'actitud que es produirà en les representacions a partir del segle XIV i XV a l'Europa Occidental, quan la Verge apareix agenollada⁵⁵ i amb les mans juntes, contemplant la divinitat del seu fill, que resplandeix amb gran intensitat.

La Nativitat, és un dels aconteixements centrals de la litúrgia cristiana, per això, no és estrany que sigui una dels temes iconogràfics més representats en el món cristià i molt especialment durant l'Edat Mitjana, vinculat especialment en el teatre litúrgic⁵⁶ de l'època.

⁵⁰ Cal destacar la seva aurèola en forma poligonal, com a símbol d'un personatge de l'Antic Testament. CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 58.

⁵¹ En aquesta escena Sant Josep és limita a ser un simple espectador que queda enlluernat per la presència del nin Jesús i la llum d'aquest arc tricolor que davalla del cel. No serà fins ben entrat el s. XVI quan realment la figura de Sant Josep agafarà importància a nivell iconogràfic. Durant l'Edat Mitjana habitualment se'l representarà com una persona major (duia barba) i la seva roba era típicament hebrea, incloent una espècie de lligadura per cobrir el cap. I finalment la vara o el bastó que a l'època medieval era un element més que destacava la vellesa del Sant. Tal i com indica DE ARRIBA, S.: "San José" *Revista digital de iconografía medieval*, 10, 2013, p. 57.

⁵² Tal i com es pot observar a l'obra comentada apareixen en un segon pla, amb la seva mirada cap al cel i amb una mà davant els ulls per no ser enlluernats per l'arc tricolor que davalla del cel.

⁵³ Són dos personatges d'arrel apòcrifa que no solen fer falta ni a obres d'Occident ni d'Orient, des de les primeres representacions de la Nativitat. A vegades, fins i tot, adoren el nin Jesús, ja que reconeixen la seva divinitat. I a vegades s'han vist com les prefiguracions dels dos lladres entre els quals va ser crucificat Jesús. CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 154.

⁵⁴ Aquest tipus d'imatge estaria relacionada amb el part amb dolor i la seva naturalesa humana.

⁵⁵ Aquesta iconografia estaria vinculada en les *Revelacions* de Santa Brígida del s. XIV, i seria una clara afirmació del part sense dolor. I podem dir, que no es coneix cap exemple d'aquesta variant al món bizantí.

⁵⁶ Cal destacar les aportacions d'aquest tema de Gabriel Llopart i la informació que he trobat de l'article de GONZÁLEZ, I.: "El nacimiento de Cristo", *Revista digital de iconografía medieval*, 11, 4, 2010, p.41-59.

A la tauleta lateral dreta superior, hi trobam representada l'escena de l'Epifania,⁵⁷ episodi bíblic on els Reis d'Orient⁵⁸ van a venerar Jesús infant,⁵⁹ sostingut per la Verge, davall una espècie de teuladeta semblant a la que ha hem comentat a l'escena de la Nativitat,⁶⁰ i a damunt de la qual hi ha l'estrella⁶¹ que els va guiar. La Verge està asseguda, sosté el nin amb una mà, mentres que amb l'altre aixeca la copó⁶² que li ha oferit el rei que està agenollat⁶³ i que s'acaba de llevar la corona del cap, al mateix temps que, besa el peu al nin Jesús, tot engalanat amb collar⁶⁴ i una polsera a cada braç. Mentres que, els altres dos reis⁶⁵ esperen el seu torn per adorar-lo.

Els personatges representats són tres i porten corones per indicar que són reis, van luxosament vestits, però a les primeres representacions de les catacumbes a vegades són dos i fins i tot poden arribar a ser quatre. La xifra de tres esdevé sagrada pel què fa al misteri de la Trinitat, les tres edats de la vida:⁶⁶ joventud, maduresa i vellesa o les tres parts del món conegut: Àfrica, Àsia i Europa o els tres fills de Noé (Sem que hauria partit cap a Àsia, Cam a Àfrica i Jafet a Europa).

Ofereixen al nin Jesús, tres tipus de regals:⁶⁷ or com homenatge a la seva reialesa

⁵⁷ *Proskynesis* en grec i *Adoratio Magorum* en llatí. L'evangelista Mateu en parla de manera molt breu (1,1-12). No ens indica quants eren ni a qui se'ls considera Reis, considerant que serien uns savis astròlegs procedents de Pèrsia que varen seguir l'estela d'una estrella.

⁵⁸ Composició de l'escena molt semblant a una de les taules aparegudes del retaule de sant Pere i sant Esteve de la Parròquia de Lluçmajor, tal i com assenyala SABATER, T.: "Sobre la pintura gòtica del siglo XV. El retablo de San Pedro y San Esteban de la parroquia de Lluçmajor", *BSAL*, 59, 2003, p. 322.

⁵⁹ Molt sovint el nin, ja no és un nin recent nat, si no adopta ja una postura d'un nin un poc més gran (2 anys) com és el cas de l'obra estudiada. Està en actitud de beneir i a més destaca l'absència de sant Josep, i per tant, tot el protagonisme recau en els Reis d'Orient, Maria i l'infant Jesús.

⁶⁰ Escena on es fa palès, una de les característiques artístiques de Mòger, la contraposició de la policromia de les robes i l'arrodoniment de les formes humanes del primer pla amb la geometrització dels arbres i les roques del fons. Tal i com assenyala LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, 1, Palma, 1977, p. 79.

⁶¹ Coneguda com l'estrella de Betlem, és símbol de llum i anuncia el naixement del Messies. Cal destacar que el tercer rei, o rei més jove, l'assenyala amb la mà i la mirada.

⁶² Iconogràficament els recipients dels presents dels Reis han sofert variacions, així en primer lloc seran representades unes safates, posteriorment uns cofres i finalment uns recipients en forma de copa, com és el nostre cas. Segons AMO, L.: *La Navidad: arte, religiosidad y tradiciones populares*, Madrid, 2009, p.250. I tal i com assenyala ROSSELLÓ, G.; BARCELÓ, M.: *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Barcelona, 1996, p. 205.

⁶³ Una vegada més, el fet d'agenollar-se és un ritual pres de la cerimònia feudal de l'homenatge del vassall cap al seu senyor. En aquest precís moment, el rei, se lleva la corona com a senyal de reconeixement dels poderosos de la terra al nin Jesús. CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 105.

⁶⁴ Cal destacar que, per aprofundir sobre la joieria medieval, les obres conservades són les fonts que els estudiosos fan servir per poder conèixer quin tipus de peces s'utilitzaven. GONZÁLEZ, E.; RIERA, M.M.: *La joieria a les Illes Balears*, Palma, 2002, p. 72-74.

⁶⁵ Destaca especialment el vestit de damàs del segon rei, que va ser un dels elements que varen servir a la dècada dels seixanta per identificar el pintor. Tal i com s'assenyala a ROSSELLÓ BORDOY, G.; ALOMAR, A.; SÁNCHEZ CUENCA, F.: *Pintura gòtica mallorquina. Obras restauradas por la fundación Juan March*, Madrid, 1965, s/p.

⁶⁶ Tal i com apareix a l'obra comentada. Destacant que, el de major edat, és el dir el que representaria la vellesa està agenollat, a darrera ell hi trobam el que representa la maduresa i finalment el darrer seria el representant de la joventut.

⁶⁷ L'or seria vist com l'element que serviria per ajudar a la pobresa de la Sagrada família, l'encés, símbol del misteri sacerdotal, pregària i devoció, serviria com a desinfectant de l'estable. I finalment la mirra, seria senyal de que està destinat a morir i ser sepultat, sense oblidar que mesclat amb àloe vera era utilitzat, pels jueus, per embalsamar els cadàvers. Segons AMO, L.M.: *La Natividad...*, p. 250.

Signum Rei, encens com a signe de divinitat *Signum Dei* i la mirra *Signum Sepulturae* símbol del seu destí a morir per al redempció de la humanitat.

La representació d'aquesta escena serà molt primària, des del primers temps del cristianisme, perquè serà entesa com a la primera manifestació del misteri de la divinitat de Jesús, és adorat i reconegut per part dels gentils. És un tipus d'iconografia que prendrà elements de l'art romà imperial⁶⁸ i el bizantí.

El culte medieval als reis Mags va anar augmentant en el moment en què les seves relíquies⁶⁹ es varen traslladar a la ciutat de Colònia. I és important destacar que molt sovint, a partir del segle XIV, es varen anar afegint elements anecdòtics que poc a poc enriqueixen l'escena, com és el cas del seguici dels reis.

Serà en el segle IX quan es fixin els seus antropònims: Gaspar serà el jove, Baltasar l'home madur i Melsion és un vell amb barba blanca. La fixació del rei Baltasar⁷⁰ de raça negra no apareixerà fins finals de l'Edat Mitjana i en algun cas serà representat com un indígena americà.

Compositivament és una escena allà on Jesús, que és el vertader protagonista hauria d'ocupar el centre, però generalment apareixerà assegut, damunt la seva mare a un dels extrems de la composició, per poder donar lloc a la desfilada dels reis que arriben en processó. La Verge, generalment, apareix asseguda aguantant el nin, que al principi apareixerà faixat i posteriorment nu i en gest de benedicció.⁷¹

La tauleta lateral inferior dreta mostra la Ressurrecció de Crist,⁷² Jesucrist dret apareix vestit de blanc, amb mig cos al descobert que ens permet veure les nafres del seu martiri. Du la creu estandard al braç esquerra i beneeix amb el dret. Al mateix temps que, posa el peu esquerre⁷³ fora del sepulcre, i on es troben adormits els set soldats que l'havien de vigilar i guardar. La Verge s'acosta, darrera uns elements arquitectònics, a venerar al Ressucitat.

Serà a partir del segle XI quan es comença a representar a Jesucrist ressucitat, el punt de partida d'aquesta escena és una miniatura de l'Evangeliari de Munich⁷⁴ procedent del scriptorium de Reicheneau, on es presenta a Jesucrist sortint del sarcòfag.

Els evangelistes⁷⁵ no parlen de la presència dels guardians al sepulcre, però varen ser introduïts per raons apologètiques, per impugnar l'acusació dels jueus que

⁶⁸ Cal recordar, que aquest tema iconogràfic partirà de la iconografia imperial romana a on els pobles vençuts retien obediència a l'emperador, en forma de processó tributària.

⁶⁹ Segons la llegenda haurien mort a Saba, i la mare de l'emperador Constantí hauria traslladat les seves relíquies fins a Constantinoble, des d'on al s.V haurien passat a Milà i finalment al s.XIII s'haurien traslladat a Colònia. RÉAU, L.: *La iconografía...*, p. 250.

⁷⁰ Tal i com assenyala RÉAU, L.: *La iconografía...*, p. 240.

⁷¹ CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 108.

⁷² Del la paraula llatina *resurrectio*. És un dogma fonamental de la religió cristiana i és un tema tractat pels quatre evangelistes: Mateu, 28,1-10; Marc, 16,1-8; Lluc, 24,1-12 i Joan, 20,1-18. Cap dels evangelistes conta la ressurrecció pròpiament dita, sinó els indicis de què ha ressucitat en el moment que les Maries es dirigeixen al sepulcre i el troben buit.

⁷³ En aquesta escena, Mòger no es va limitar a seguir fidelment els prototipus marcats, sinó que en va fer una elaboració. Així tenim que, Jesús apareix amb un peu sobre el sepulcre, l'estandard al braç esquerre i el dret en actitud de beneir, posició que permet només veure quatre de les cinc nafres del seu cos. SABATER, T.: *La pintura...*, p. 102.

⁷⁴ RÉAU, L.: *Iconografía del...*, p. 544.

⁷⁵ Tal i com assenyala RÉAU, L.: *Iconografía del...*, p. 550.

insinuaven que el cadàver havia estat retirat pels seus deixebles. Es solen representar agenollats o tombats entorn a la tomba; la quantitat és variable, a l'obra comentada, ja hem dit que, n'apareixen set.

Crist es caracteritza per dur una creu estandard que és el símbol de la seva victòria sobre la mort. La Ressurrecció és entesa com un segon naixement.⁷⁶

Iconogràficament aquesta escena és singular, pel fet d'incorporar a la Verge,⁷⁷ et *prima vidit*, com a testimoni del triomf del seu fill sobre la mort.

Als pinacles⁷⁸ laterals, enmarcats en els cercles polifoliats, hi ha dos profetes⁷⁹ innominats que sostenen unes cartel·les que diuen: *ego propheta* i *propheta*. S'ha de recordar que, els profetes són vists com, aquells que han tingut una trobada amb la divinitat i els ha ordenat revelar a la humanitat un missatge sobre allò que passarà en el futur.

A la cimera central superior hi ha la representació de la crucifixió de Crist,⁸⁰ amb la figura de Jesús clavat a la creu i acompanyat de Maria i Joan, un a cada costat. La Verge està a la dreta del seu fill amb les mans juntes i Joan té una mà a la cara i amb l'altre sosté un llibre.⁸¹

En els primers segles del cristianisme, aquesta escena va ser eludida o evocada directament mitjançant símbols, ja que es considerava que, aquest tipus de càstig era només pels pitjors delinqüents. Alguns d'aquests símbols eren l'anyell o la creu *gemmata*⁸² per fer referència al triomf de Jesús de la mort. Però en el segle VI, trobam les primeres representacions de Jesucrist a la creu en forma humana. Ja en el segle IX, Crist apareixerà amb els ulls oberts i actitud serena i a partir del segle XI ja és representat amb els ulls tancat, cap caigut sobre el costat dret i amb el cos

flexionat i vestint únicament el drap de puresa o *perizonium*.

Primer, apareixerà crucificat sobre un pal, després sobre pals perpendiculars i posteriorment sobre una creu, que pot ser grega o llatina. La creu serà rematada per una inscripció o *titulus* (*Iesus Nazareus Rex Iudeorum*).

Sol ser habitual, a partir del segle XIII, que tant la Verge com sant Joan apareguin un a cada costat de la creu,⁸³ com és el cas de l'obra estudiada, però en algun cas a partir del segle XIV poden trobar els dos personatges a un mateix costat.

Culte marià

Pel cristianisme, el símbol⁸⁴ esdevé una manera d'unir allò humà amb allò diví. Transmetre la idea de Déu i la seva presència és molt difícil si no es fa a través de símbols, sobretot d'imatges.⁸⁵ Però, per intentar comprendre i admirar l'art medieval, cal partir d'una idea bàsica, que l'art va dirigit a educar al poble.⁸⁶ Per tot això, caldrà que les imatges siguin senzilles i clares en la manera de representar-les. I al mateix temps, que siguin expressives per tal d'emocionar als fidels i convèncer-los d'allò que volen transmetre.

A la mentalitat religiosa medieval, l'església⁸⁷ era sinònim de salvació i els temples estaven plens de símbols que recordaven allò que podien guanyar les persones si es comportaven correctament, i també, tot allò que podien perdre.

S'educava als fidels, no només, a través de les predicacions sinó també, a través de les diferents manifestacions artístiques i el teatre religiós.⁸⁸

A les comunitats cristianes es varen popularitzar diferents oracions dedicades a Maria⁸⁹ com l'*Ave Maria* o el *Salve Regina* i varen aparèixer les grans compilacions de miracles marians. La veneració a les relíquies, que podem relacionar directament en l'època de les grans peregrinacions, va constituir una part important de la religiositat popular. En aquest context, hem de relacionar el retaule de Nostra Dona de la Mamella.

A la religió cristiana, la Mare de Déu⁹⁰ ha heretat atributs de totes les deesses destronades de l'Orient, ja que va substituir a la deessa egípcia Isis, a la síria Astarlé i a les divinitats gregues d'Àsia Menor i de l'Àtica: Artemisa i Atena.

El culte cap a la figura de la verge Maria es va manifestar des de molt aviat, així trobam les primeres representacions de la Verge al segle II. Sabem que, el punt de partida oficial d'aquest culte és el Concili d'Efes⁹¹ al 431, on fou proclamada Santa i Mare de Déu. Però, serà durant l'Edat Mitjana, quan aquest culte s'intensificarà i es diversificarà donant lloc a tot un conjunt de prototipus iconogràfics.

⁸³ CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 119.

⁸⁴ Tal i com ho remarca ADSERÀ, G.: *Maiestas Mariae...*, p. 12.

⁸⁵ No hem d'oblidar que ens trobam en un context on la gent majoritàriament era analfabeta, per tant no eren possibles gaires explicacions escrites i per tant era a través de la imatge i l'educació materna que els infants anaven coneixent el significat de les Sagrades Escripures.

⁸⁶ CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 19.

⁸⁷ CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 19.

⁸⁸ FERRANDO, J.: *Iconografía de...*, p. 10.

⁸⁹ ADSERÀ, G.: *Maiestas Mariae...*, p. 18.

⁹⁰ RÉAU, L.: *Iconografía del...*, p. 97.

⁹¹ TRENS, M.: *Maria. Iconografía...*, p. 39.

⁷⁶ La idea de la ressurrecció d'una divinitat, ja la trobam a algunes religions antigues com és el cas de l'egípcia a on Ossiris, que al igual que Jesús, representa tot allò que reneix. De la mateixa manera, també ho podem relacionar amb la figura de l'au Fènix o el pelicà.

⁷⁷ La novetat d'aquesta escena recau en la incorporació de la Verge tal i com ha destacat SABATER, T.: *Art gòtic a Mallorca, pintura damunt taula (1390-1520)*, Palma, 2007, p.33. L'origen de l'incorporació de la Verge a l'escena de la ressurrecció provendria d'una antiga llegenda catalana. SABATER, T.: *La pintura...*, p. 102.

⁷⁸ Cal destacar que les principals escenes que figuren en aquest retaule, són escenes on hi ha elements arquitectònics combinats amb alguns elements vegetals com és el cas d'arbres, muntanyes i el propi cel que està subordinat al color daurat. Tot i això enmarcat per una sèrie d'elements daurats i amb funcions decoratives com són els pinacles, les filloles (les dels extrems exteriors apareixen serafins alats mentre els inferiors estan en blanc) els arquets i les claraboies característics de la plàstica gòtica.

⁷⁹ Els principals estan recollits en els llibres profètics, just després de la Torà jueva, i varen viure sobretot durant l'exili hebreu a Babilònia: Isaïes, Jeremies, Ezequiel i Daniel. Els oracles grecollatins eren profètics però la figura es fa servir habitualment en el cristianisme, judaisme i islam. Pel cristianisme, sant Joan Baptista, serà considerat el darrer profeta. Generalment, com element iconogràfic que els identifica, els profetes apareixen sempre amb un rotlle o cartel·la a les mans. La Bíblia recull nombrosos profetes, que han de preparar l'arribada del Messies. Les profecies són els escrits dels profetes.

⁸⁰ Del llatí *Crucifixio* i del grec *Staurosis*. L'escena de la crucifixió és descrita pels quatre evangelistes i a partir dels textos canònics es pot fer tota la lectura iconogràfica. D'aquesta escena, cal destacar, la simbologia de l'aurèola cruciforme que sempre acompanyarà Jesús, com a símbol de la seva majestat i el seu triomf sobre la mort. A partir s. XII apareixerà la corona d'espines.

⁸¹ Element que fa referència a sant Joan Evangelista. CARMONA, J.: *Iconografía cristiana...*, p. 118.

⁸² Una creu enjoiada. Denota la glorificació de la creu i el triomf de Crist. Va ser inspirada pel culte de la creu que sorgí després del descobriment de la Veracreu per Santa Helena a Jerusalem al 327.

En contraposició a Eva s'exalta la Mare de Déu, que esdevé intermediària de la redempció. Se'n proclamarà la seva perpètua virginitat,⁹² es postularà que tal concepció i naixement només poden ser el resultat d'un naixement diví, concedint-li el títol de *Theotokos*⁹³ "Mare de Déu". Una de les imatges més comunes a l'edat mitjana és la que es coneix com a *Sedes Sapientiae*⁹⁴ "tron de saviesa", la verge entronitzada amb el nin a la falda, però a mida que ella s'humanitzava i esdevé mare deixa de ser un simple tron per a l'infant i passa de ser un personatge purament estàtic a un altre ple de sensibilitat i efecte cap el nin. Això fa que cada vegada hi hagi més imatges de la Verge i que cada vegada siguin més populars.⁹⁵

La llegenda de la Verge⁹⁶ no té fonaments en els evangelis canònics i a falta de testimonis es va calcar la seva vida de la del seu fill i fou concebuda com una vertadera imitació de Jesucrist i com a model de dona a imitar.⁹⁷ Aquesta correspondència no conté res de històric sinó que és una sencilla imitació hagiogràfica.

A Occident fou la cavalleria qui va obrir el camí del culte de la Verge,⁹⁸ difonent l'ideal novedós de l'amor cortès. Ja que, es tracta d'un vassallatge voluntari, que comporta respecte i obediència. El cavaller serveix a la senyora, igual que, el vassall al seu senyor. L'expressió Nostra Senyora,⁹⁹ aplicat a la Verge a apareix a Síria a partir del segle V, però només es va fer popular a Occident després de les croades. A Mallorca,¹⁰⁰ l'origen de la devoció mariana, va lligat a la conquesta de l'illa per part de Jaume I al 1229 i la conseqüent introducció de la religió cristiana i la posterior construcció de la catedral dedicada a la Verge Maria.

No hi ha relíquies corporals de la Verge i a la falta d'aquestes s'oferiren a veneració diversos elements com els cabells, gotes de llet, vestits... ja que poc a poc la Verge esdevé un símbol de l'Església. La devoció creixent comportarà la fundació de santuaris.¹⁰¹ Sant Bernat¹⁰² va ser un dels impulsors del seu culte, exemplificat amb el lema *De maria nunquam satis*.¹⁰³

Per cercar rostre a la Mare de Déu, es varen voler trobar imatges fetes per mitjà diví,

⁹² Després de la concepció, durant i després del part.

⁹³ CERDÀ, M.M.: "Las imágenes de Maria en el gótico mallorquín. Tipologías y variantes iconográficas", *Eikon/Imago*, 3, 2013, p. 152.

⁹⁴ ADSERÀ, G.: *Maiestas Mariae...*, p. 23.

⁹⁵ La devoció popular queda reflectida als inventaris *post mortem*, ja que la figura de Nostra Dona amb totes les seves variants, serà el motiu principal representat. Tal i com assenyala SASTRE, J.: "L'obra pictòrica com element decoratiu, sumptuari i devocional a les llars medievals mallorquines en el trànsit de la Modernitat", *BSAL*, 59, 2003, p. 47-88.

⁹⁶ Tal i com ho senyala MUNAR, F., "La Mare de Déu i el costumari popular", *Miscel·lània d'homenatge a Mateu Monserrat i Pastor*, Lluçmajor, 2007, p. 176.

⁹⁷ Maria és per als cristians la Mare per excel·lència, la mare de la humanitat, que exerceix com a punt d'unió entre els homes i Déu.

⁹⁸ Veure LLOMPART, G.: "La devoció mariana...", p. 27.

⁹⁹ RÉAU, L.: *Iconografía del ...*, p. 97.

¹⁰⁰ LLOMPART, G.: "La devoció mariana...", p. 21.

¹⁰¹ Cal recordar que la primera notícia que posem de la capella mariana de Lluç és de 1268. Tal i com assenyala LLOMPART, G.: "La devoció mariana...", p. 23.

¹⁰² Sant Bernat de Claravall va posar l'orde del Císter sota la protecció de la Mare de Déu i se li va donar relleu: la dona triomfava com a mare i es tornava més humana, acostant-se als fidels. Segons ADSERÀ, G.: *Maiestas Mariae...*, p. 21.

¹⁰³ MUNAR, F., "La Mare de ...", p. 176.

però sobretot es varen fer servir els retrats atribuïts a l'evangelista Sant Lluç¹⁰⁴ que fou considerat el retratista oficial de la Verge i va esdevenir el patró de la corporació dels pintors. La iconografia de la Verge és convencional,¹⁰⁵ ja que els artistes mai varen posar en dubte la seva bellesa corporal.

Simbòlicament, Maria nodreix la cristiandat amb la seva llet concebuda com un aliment espiritual, i també se l'ha relacionada com a imatge de la fecunditat, representació que fa ressonar la imatge pagana de la mare Terra.¹⁰⁶

A tall de conclusió

Les conclusions que podem treure després de l'anàlisi de la iconografia del retaule de Nostra Dona de la Mamella atribuït a Gabriel Mòger són clares, ja que, com he intentat deixar patent al llarg de tot el treball, els models que usa Mòger estan relacionats amb els de la pintura medieval catalana i molt especialment els del taller dels germans Serra. Però, el que realment és important destacar és que, ens trobam davant una obra dedicada per complet a la Verge, i un exemple molt clar i evident del culte marià medieval. De l'escena central, trobam la tendresa i l'humanització de la Verge en el seu caràcter més íntim i maternal, en el precís moment de donar pit al seu fill recent nat. De les taules laterals, on recau el caràcter narratiu de l'obra, trobam des de la sorpresa i submissió a l'escena de l'Anunciació passant per l'angoixa i dolor a l'escena de la Crucifixió fins arribar a la sorpresa i alegria a l'escena de la Resurrecció. Tots ells, sentiments molt humans que ens apropen a Maria com a mare de Déu i com a mare de tots.

Figura 1. Visió general del retaule de Nostra Dona de la Mamella. Fotografia pròpia.

¹⁰⁴ La primera menció és del segle VI, tal i com assenyala TRENS, M., *Maria. Iconografía...*, p. 14.

¹⁰⁵ En el retaule estudiat la trobarem representada com una dona rossa, de pell blanca i ulls clars.

¹⁰⁶ La mare com a símbol de la natura, de la terra. Tal i com assenyala MUNAR, F.: "La Mare de ...", p. 175.

El retablo de San Antonio Abad de la parroquia de Campos. Estudio histórico y análisis de su estado de conservación¹

Sebastián Escalas Sucari

Grup de Conservació del Patrimoni Artístic Religiós (CPAR)

Universitat de les Illes Balears

El retablo de San Antonio Abad se ubica dentro de la parroquia de *Sant Julià* de Campos, la cual se empezó a construir con motivo de la fundación de la villa en 1330 dada la necesidad de tener un templo religioso en el pueblo. Según las fuentes consultadas, este primitivo templo de pequeñas dimensiones fue reformado durante el siglo XVI.² Las obras avanzaron con lentitud dados los problemas económicos del Común de Campos. En 1528 la fábrica estaba a medio construir, aunque ya se celebraban algunos divinos oficios. A partir de 1556 se decidió concluir las últimas bóvedas de la iglesia, y en el 1584 se empezó la construcción de la gran obra del campanario, obra de Antonio Genovard, acabada en 1597.³

El retablo se localiza en la segunda capilla de la nave de la epístola del templo. Es de madera policromada y dorada, compuesto por una predela, un cuerpo tetrástilo y ático. Las calles laterales son convergentes y presentan esculturas de madera entre nichos. En la predela se representan dos pinturas al óleo sobre plafones en los laterales; a la izquierda, la conversión de San Pablo, y a la derecha, la aparición de un santo a un grupo de personas no identificado. En el cuerpo tetrástilo, a la izquierda, se sitúa la figura de San Antonio de Padua; en el centro, la figura principal de San Antonio Abad; y, a la derecha, San Magín. Por último, en el ático, la figura central representa a San Blas, y está flanqueada a izquierda y derecha por dos ángeles que simbolizan alegorías.

El objetivo de dicho estudio se basa en conformar un discurso sobre el recorrido histórico del retablo, así como analizar su estado de conservación actual y el de la

¹ Este artículo forma parte de la transferencia de conocimientos del proyecto de investigación "Estrategias documentales aplicadas a los procesos de restauración y divulgación del patrimonio artístico religioso de Mallorca" (HAR2015-66307-P), financiado por el Ministerio de Economía y Competitividad.

² ROSELLÓ VAQUER, R.: *Història de Campos*. De la prehistòria al segle XVI, I, Campos, 1977, p. 149-152.

³ TALLADAS VANRELL, F.: *Historia de Campos*, Campos, 2009, p. 54-55.

documentación disponible para su estudio. De este modo, se busca obtener un análisis exclusivo de la pieza para brindar otras vías de interpretación histórica y dejar constancia sobre algunas patologías de su conservación como metodología para poner en valor su perdurabilidad a futuro.

El proceso de documentación para este artículo se llevó a cabo a través de la indagación archivística de algunas fuentes documentales disponibles en el Archivo Parroquial de Campos,⁴ así como en el Archivo Municipal del mismo municipio. Por otro lado, se analizaron las fuentes bibliográficas del siglo XVIII y XIX referentes al templo y al retablo en particular, así como un trabajo de campo *in situ* con el fin de contrastar la información recogida de dichas fuentes con la pieza en cuestión.

1. Historiografía del retablo entre los siglos XVI y XIX

Como primer paso, se realizó una prospección archivística de algunas series documentales custodiadas en el archivo parroquial que contienen información relacionada con el retablo y la capilla de San Antonio Abad. La investigación parte a través del análisis del legajo correspondiente con las visitas pastorales realizadas en el templo entre 1526 y 1797 por los diferentes obispos o visitantes, siendo dicha documentación un registro de información clave para vertebrar un recorrido histórico de la pieza en relación con otras fuentes del mismo archivo y con la bibliografía.

La importancia de utilizar las visitas pastorales como fuente para estudiar el recorrido y las transformaciones históricas del retablo permite obtener información sobre el estado de conservación de éste a partir de las descripciones u ordenaciones que se plasman en ellas, así como intuir diversos procedimientos que se llevaron a cabo sobre el espacio que ocupa. De hecho, las visitas pastorales como fuente histórico-artística para investigar el patrimonio local resalen en otros estudios científicos, dado que son fuentes de primera mano dentro de un archivo religioso que permiten conseguir información sobre piezas con escasos recursos para investigarlas.⁵

La primera referencia en este legajo documental sobre la existencia de un retablo dedicado a San Antonio Abad aparece en la tercera visita pastoral realizada por el obispo Joan Vich i Manrique en 1589.⁶ En dicha visita se realiza un repaso del estado general del conjunto, del cual no se registran incidencias a destacar, aunque desde esta fecha el retablo se hace presente en todas las visitas del volumen. La siguiente referencia se produce en 1610, durante la primera visita del obispo Simón Bauzá, donde se cita que tanto la capilla como el retablo y el altar estaban bajo la protección de un comendador. Dicha figura, según se estipula, debía ser la encargada de proveer lo necesario para la celebración litúrgica, así como de la conservación general del conjunto, a pesar de que se advierte una cierta negligencia en las funciones de dicho comendador por parte del obispo, dado el mal estado de los elementos y objetos para las festividades.⁷ De hecho, la figura de un comendador

relacionada con el culto a San Antonio Abad está presente prácticamente en todas las siguientes visitas, dado que era el responsable de la gestión litúrgica del espacio y de la administración económica de ésta. En las visitas de 1615, 1625⁸ y 1631⁹ se especifica como éste es el encargado de la reparación y confección de diversos objetos para la capilla. Su existencia en la devoción por la figura de San Antonio Abad en Campos resale desde la segunda mitad del siglo XVI,¹⁰ en cuanto a que se tienen referencias sobre la existencia de una captación económica por la devoción del santo.¹¹ En relación con estos datos, a través de la consulta de la tesis doctoral de Andreu Josep Villalonga Vidal,¹² se sabe que, a causa de un pleito ocurrido en 1636 en la iglesia de sa Pobla, Guillem Barrera era el comendador de la orden antoniana en Palma, por lo que, en correspondencia a la nueva documentación encontrada, sería factible verificar si el comendador del retablo de Campos era el mismo que en sa Pobla, aunque a causa de la pérdida de los archivos de la orden de Palma y la inexistencia de la mención de dicha figura en los *Llibres de Consells de la Universitat de Campos*, la corroboración de estos datos es limitada.¹³

Continuando con el análisis de las visitas pastorales, un dato circunstancial se recoge en la visita de 1633.¹⁴ En dicha visita se obtiene información relativa a algunas reparaciones sobre el retablo en cuestión, así como lo que podría ser la creación de unas series de pinturas sobre la predela. En este sentido, se ordena pintar las banquetas del retablo, siendo éstas posiblemente las pinturas de la parte inferior, aunque no se tienen datos indicativos sobre si fueron éstas o simplemente se trató de un trabajo de adobado de la superficie. Aun así, la información más importante es la que se obtiene sobre la reparación de la mano del santo principal, teniendo en cuenta su posible interpretación histórico-artística con otra pieza similar hallada en la sacristía del templo.

En 1635, según Joaquim Maria Bover¹⁵ se produce un pleito entre el comendador de San Antonio y los obreros de San Blas, en cuanto a la retirada de un *banch* en la capilla, donde se especifica la mayor antigüedad del retablo de San Blas como motivo para zanjar la discrepancia. Este dato posibilita la interpretación histórico-artística dado que permite intuir la datación del retablo antoniano en relación con el existente de San Blas colocado en la parte superior formando el ático.

A partir de la visita episcopal de 1689 y hasta 1797, fecha del último registro en este

⁸ AHPC. Vistes pastorals de 1526 a 1724, II/5, f. 91r.

⁹ AHPC. Vistes pastorals de 1526 a 1724, II/5, f. 100r.

¹⁰ ROSELLÓ VAQUER, R.: *Historia de Campos...*, p.163.

¹¹ Según AMENGUAL I BATLE, J.: *Història de l'Església a Mallorca II: del Barroc a la Il·lustració: 1563-1800*, Palma, 2002, p. 190-191, durante la organización religiosa de la isla durante estos siglos, la orden de San Antonio Abad fue abolida, con la autorización del Papa, por el rey Carlos III en 1788 y seculariza en 1791. A pesar de este hecho, en cumplimiento de la bula pontificia, la casa y la iglesia continuaban siendo administradas por un comendador que se hacía cargo del conjunto de retablos, culto y limosnas del santo en Mallorca.

¹² VILLALONGA VIDAL, A. J.: *Pleits i art religiós a Mallorca segles XVI-XVIII: la sèrie documental Causes Civils com a punt per a la Història Social de l'Artesí* doctoral inédita, Palma, 2003.

¹³ Archivo Municipal de Campos. *Llibres de Consells de la Universitat de Campos 1578-1773*. [en línea a través del fondo histórico de la biblioteca de la UIB]. (Consulta 15/07/2018).

¹⁴ AHPC. Vistes pastorals de 1526 a 1724, II/5, f.110r.

¹⁵ ROSELLÓ VAQUER, R.: *Campos segons Joaquim Ma. Bover*, Campos, 2001, p. 35.

⁴ Véase REUS I MÀS, G.: *Arxiu històric parroquial de Campos: breu història i catàleg*, Campos, 1995.

⁵ Véase ESTELRICH, J.: *Visita pastoral a les parròquies de la part forana de Mallorca de l'any 1641*, Inca, 1996. Así también como MOLL, B.: *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*, Montuïri, 2007.

⁶ Arxiu Històric Parroquial de Campos (AHPC). Vistes pastorals de 1526 a 1724, II/5, f. 27r.

⁷ AHPC. Vistes pastorals de 1526 a 1724, II/5, f. 57v.

legajo documental, la información disponible es limitada en cuanto a la información relacionada con el estado de conservación de la pieza y las ordenanzas sobre ésta. En 1689, durante el obispado de Pedro de Aragón y Cardona, se insiste en la reparación de las tarimas del espacio,¹⁶ y en 1724, durante la visita de Benito Panelles Escardó, se ordena la reparación de la parte superior del altar por un agujero en éste, sin que se aporten más noticias sobre su intervención o parte afectada.¹⁷

Por otro lado, las fuentes bibliográficas de los siglos XVIII y XIX relacionadas con los escritos de los primeros viajeros que visitaron Mallorca a partir de la Ilustración, permiten continuar con el recorrido historiográfico del retablo en relación con el templo durante estos siglos. Dichos viajeros fueron personajes pioneros para el inicio de la tutela del patrimonio cultural local, siendo su interés por el estudio y el análisis del pasado un objetivo constante y plasmado en sus escritos.¹⁸ Estos últimos compusieron un conjunto de fuentes historiográficas fundamentales para trazar un recorrido histórico de gran parte del patrimonio local, dado que a través de sus escritos se pueden identificar los posibles cambios y transformaciones sucedidos, que se pueden contrastar con otras fuentes del mismo archivo o de otro género.

El primer escrito importante sobre el tema es el libro de Gerónimo Berard *Viaje a las villas de Mallorca*¹⁹ de 1789, donde describe el retablo con la misma configuración iconográfica que en la actualidad. Aunque no especifica los santos que acompañaban a la figura principal, Berard describe a seis figuras en el retablo, el cual era dorado y poseía una proporción baja en relación con la fábrica del templo. El segundo escrito que hace referencia al retablo es la descripción que realiza Francesc Tallades²⁰ en 1815 sobre la capilla. Es semejante a la descripción de Berard, pero sin nombrar la ubicación de los santos. En él se vuelve a hacer referencia al problema de las dimensiones del retablo en relación con la estructura de la capilla, cuestión también descrita por Antonio Furió en su obra *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares* de 1840.²¹

La información aportada por los primeros viajeros no presenta registros significativos en cuanto al estado de conservación de la pieza, descripciones en cuanto a la iconografía de éste o sobre su transformación histórica. A pesar de esta cuestión, en el archivo parroquial se han localizado algunos legajos relacionados con la reforma de la fábrica del templo del siglo XVI acontecida entre 1853²² y 1884.²³ Dentro de las intervenciones más destacables, las dimensiones del templo variaron de 38,20 metros de largo, 9,40 y 12,40 de anchura y altura, a 47 metros de largo por 14,50 y 25 metros de ancho y alto respectivamente. Esta configuración es la que se aprecia en la actualidad, en la cual destaca la inmensa bóveda de medio punto que posee un conjunto de 817 estrellas doradas sobre el fondo blanco y

¹⁶ AHPC. Vistes pastorals de 1526 a 1724, II/5, f.158r.

¹⁷ AHPC. Vistes pastorals de 1526 a 1724, II/5, f. 215r.

¹⁸ QUIROSA GARCÍA, M.V.: *El nacimiento de la conciencia tutelar. Origen y desarrollo durante el siglo XVIII*, e-rph, 2, 2008, p. 6.

¹⁹ BERARD, G.: *Viaje a las villas de Mallorca*, Palma, 1983, p. 172-173.

²⁰ TALLADAS VANRELL, F.: *Historia de Campos...*, p. 56.

²¹ FURIÓ, A.: *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*. 2a. ed.[facsimil], Palma, 1966.

²² AHPC. Obreries de l'Església Parroquial de Campos. Obreries des de 1853 fins a 1869 en 202 folis escrits i numerats, II/45, f.256r.

²³ AHPC. Obra de la iglesia. 1874-1884. I/100, sin numerar.

azul, rematadas por escudos de armas, que muestran el Santísimo Sacramento, la Sagrada Escritura, el Santo Padre y el Obispo. Durante esta renovación, la actividad más relevante para el conjunto del templo fue la intervención de los hermanos Torres en la confección de diez murales que representan escenas de la vida de los Patrones, pintados entre 1881 y 1899.²⁴

Debajo de la cornisa inferior se abren las catorce amplias capillas separadas por pilares, pintados originalmente por Gabriel Moragues imitando el mármol y sustituidas en 1945 por pilares de piedra de Binissalem, que poseen las armas de las familias que las pagaron. Es clave decir que los trabajos de embellecimiento del interior del templo se multiplican durante estos últimos años del siglo XIX y principios del siglo XX con motivo de la construcción del nuevo templo.²⁵

En referencia al retablo, durante estos años, a través del análisis parcial de la documentación archivística se identificó como en 1865 se hizo nueva la sacristía detrás del retablo, aunque desde 1862 se tenía constancia de partidas económicas para dicho fin.²⁶ Entre 1873 y 1875 se destinó parte del presupuesto a la reparación de la capilla y la renovación de la figura de San Antonio Abad, para la que se construyó un nuevo nicho pintado y dorado. Según las fuentes, dicho trabajo fue realizado por el maestro carpintero Joan Lladó, el cual cobró 45 libras. La restauración de las figuras del retablo y los dorados fue obra de D. Salvador Torres, el cual cobró 123 libras por su trabajo.²⁷

Por último, en 1889 se tienen constancia de la construcción de una nueva cubierta para la capilla y una cantidad económica destinada para los albañiles y carpinteros para trabajos de dorado sobre el retablo.²⁸ Lamentablemente, dadas las condiciones de conservación de algunos documentos depositados en el archivo parroquial referentes a la administración de la parroquia durante estas reformas,²⁹ así como la documentación relativa a las partidas económicas para la fábrica del templo³⁰ durante el siglo XX, la continuidad de la investigación se vio afectada a causa de la dificultad para consultar algunos legajos, dado su mal estado de conservación.

2. Interpretación histórico artística y análisis del estado de conservación del conjunto.

A través del análisis del retablo es posible considerar que la documentación disponible para investigar el transcurso histórico de la pieza es escasa y limitada en cuanto a la información que se obtiene. Dentro de ésta, los legajos exclusivos a la confección del retablo y sus transformaciones históricas anteriores al siglo XVIII no se han conservado o localizado dentro del archivo parroquial, aunque sí se ha recogido y estudiado parte de la documentación referente a las intervenciones

²⁴ REUS I MÁS, G.: *L'obra de tot un poble: església de Sant Julià a Campos*, Campos, 1986, p. 180-184.

²⁵ REUS I MÁS, G.: *Visita a la Parròquia de Sant Julià. Parròquia de Campos*, Campos, 1993, p. 7-8.

²⁶ AHPC. Obreries de la iglesia Parroquial de Campos. Obreries des de 1853 fins a 1869 en 202 folis escrits i numerats, II/45, f.259r.

²⁷ AHPC. Llibre de Contes de la Capella de St. Antoni de la parròquia de Campos any 1861. Acaba el 1948, II/79, sin numerar.

²⁸ REUS I MÁS, G.: *L'obra de tot...* pp. 198- 199.

²⁹ AHPC. Culto y Fábrica de la Iglesia Parroquial de Campos 1853-1887, II/54, sin numerar.

³⁰ AHPC. Llibre de Contes. II/63, sin numerar.

producidas tanto sobre la capilla como sobre el retablo durante el siglo XIX, únicos datos que he podido comprobar y poner a disposición de este artículo junto con la información obtenida de las visitas pastorales y la bibliografía.

En referencias a estas últimas, en el escrito de Ramón Rosselló Vaquer, en el cual se transcriben las primeras visitas de los obispos a la parroquia durante el siglo XVI, se visualiza una problemática. Según el autor, en la primera visita de 1562 se cita el altar de San Antonio Abad.³¹ Al consultar el documento original, tanto la copia de la parroquia como la que se encuentra en el Archivo Diocesano de Mallorca,³² no se menciona la visita de ningún altar de San Antonio. Esta particularidad podría ser el detonante de una nueva interpretación en cuanto a su datación, siempre y cuando no sea un error al redactar el documento. Por lo que, si realmente se hallaba en el templo en 1562, ¿qué ocurre hasta 1589, momento en el cual vuelve a ser nombrado en las visitas pastorales? Son datos que requieren una mayor extensión para su estudio, ya sea porque no fue registrado o se encontraba en otra capilla y tenía una consideración menor en dicha visita.

Con respecto a la intervención entre los años 1874 y 1875 llevada a cabo por Joan Lladó sobre la figura del santo, a pesar de tener constancia documental sobre dicha renovación escultórica, no se estipula qué ocurrió con la antigua figura. En referencia a este hecho, en la sacristía de la iglesia de San Julián se encuentra una figura de un San Antonio Abad sobre una base y enmarcada por un retablo cuyas características también podrían ser semejantes a los rasgos estilísticos de la retablística mallorquina del siglo XVI y siglo XVII.

A pesar de no encontrar datos relativos a la creación y confección del retablo en cuestión, a través de una comparación estilística de la producción retablística mallorquina entre los siglos XVI al siglo XVIII es posible hacer una aproximación al conjunto y denotar las diferentes partes que conforman la obra.³³

Al observar la obra se aprecia que no hay una unidad estilística y por consideración, no todo el conjunto del retablo fue realizado en la misma época. Al comenzar por la predela, se observa la utilización de cabezas de ángeles ménsulas en cada una de las bases de las columnas del cuerpo principal sumado a la representación de pinturas a ambos lados de las calles convergentes, sienta esta particularidad una característica de la retablística mallorquina que se desarrolló sobre todo en la segunda mitad del siglo XVII. Esta cronología también se puede intuir a través del juego de columnas, donde se combinan en la parte interior de fuste helicoidal o salomónicas, mientras que en las exteriores se ubican columnas de perfil más clasicista, cuyas bases bulbosas podría ser otra característica de la época. En la línea de imposta que separa el cuerpo principal del ático, se observa la misma característica que en la predela, situando a modo de ménsulas para el cuerpo superior ángeles, cuyos capiteles son corintios, asemejando otra característica estilística.

³¹ ROSELLÓ VAQUER, R.: *Campos segons Joaquim...*, p. 247.

³² Archivo Diocesano de Mallorca. Visitas Pastorales, III/5/28, f. 5v.

³³ Véase CARBONELL, M.: *Art de ciselliRelleu. L'escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002, como soporte teórico de las diferenciaciones estilísticas en la evolución artística mallorquina de la época.

En este cuerpo, la diferencia entre las esculturas que se ubican entre nichos es evidente. La escultura de San Antonio Abad, santo principal, presenta unos rasgos estilísticos propios de una escultura contemporánea, es decir, realizada durante el siglo XIX o XX. Así, también es clave, y lo que diferencia ésta del resto de esculturas, el tratamiento del juego de pliegues de la indumentaria y el volumen corporal de la figura, dado que demuestra una calidad técnica más avanzada que las otras. Por otra parte, se denota en esta diferenciación la cualidad artística y estructural del nicho donde se ubica la figura, diversa a las demás. En este caso, las esculturas de San Antonio de Padua y San Magín poseen un carácter artístico un tanto inferior con respecto a la figura principal, ya sea en el trabajo de la fisonomía como el tratamiento de los pliegues de las indumentarias, por lo que se intuye que fueron realizadas en la misma época que el cuerpo principal, es decir, en la segunda mitad del siglo XVII, o inmediatamente posterior a éste.

En relación con este hecho, el retablo tiene cuatro inscripciones que describen los nombres de los santos que acompañan a la figura de San Antonio Abad. En ella, las inscripciones de San Antonio de Padua, San Magín y San Blas, presentan una caligrafía diferente con respecto a la principal, mucho más antigua y realizada a mano. En cambio, la figura de San Antonio posee una caligrafía más contemporánea, realizada por plantilla y en oro sobre mármol, y no se encuentra adscripta al cuerpo propio del retablo, sino en el pedestal de la estatua.

La diferencia más circunstancial del retablo se basa en la comparación estilística del cuerpo principal con el conjunto del ático. En éste, la figura principal representa a San Blas, y está inserida en un nicho de casetones de orientación clásica y enmarcada por dos columnas que rematan el conjunto que estilísticamente se podrían datar en la primera mitad del siglo XVII. A los lados de la figura principal, en las columnas se adicionaron posteriormente dos aletas de un color rojizo que se entremezcla con el juego de hiedras y dos esculturas de pequeñas dimensiones que representan virtudes colocadas como remate de las columnas laterales del cuerpo principal. En este conjunto, sus características estilísticas distintas del resto de la composición nos muestran que se tratan de añadidos posteriores, seguramente del siglo XVIII.

Por lo que respecta a esta diferenciación estilística entre ambos cuerpos del retablo, necesariamente se tiene que retomar la confusa identificación sobre la retirada de un *banch* de San Blas de la capilla en 1635 descrita por Joaquim María Bover. Esta descripción presenta una dudosa identificación en cuanto a si se trata de un banco para sentarse en las celebraciones religiosas o propiamente se trata de un retablo. A pesar de esta discrepancia, la respuesta en cuanto a que el retablo de San Blas es más antiguo que el de San Antonio Abad puede ser considerada una posible fuente para intentar datar ambos retablos o al menos uno de los dos, a falta de una investigación más extensa.

Por último, en cuanto a su estado de conservación, es necesario marcar su alarmante deterioro, evidenciado en las numerosas fracturas que presentan ambos cuerpos retablísticos y en la gran cantidad de suciedad acumulada en todo el conjunto, así como en la organización y el estado de las fuentes documentales del archivo parroquial. Se debería hacer hincapié en una mayor implicación en cuanto

a su conservación, control y orden, sobre todo en los documentos anteriores al siglo XIX. En mucho de estos legajos, por las inclemencias del paso del tiempo y las pocas condiciones de preservación, la información de los folios es ilegible a causa de la degradación de las tintas ferrotipias. Además, algunos de estos documentos se encuentran llenos de humedad e insectos entre sus folios, por lo que su perdurabilidad futura corre cierto peligro.

3. Conclusión

Analizar históricamente la progresión de un retablo en relación con las transformaciones ocurridas en un templo religioso no es tarea fácil, sobre todo teniendo en cuenta los cambios en las advocaciones de las capillas y la multiplicación de altares en estos espacios hasta la segunda mitad del siglo XVI, cuando en el Concilio de Trento se recomienda la disposición de un único altar. Esta particularidad trae consigo dificultades en cuanto a estructurar un recorrido histórico de la mayor parte del patrimonio religioso local dado que en muchos sentidos no se tienen registros documentales sobre su confección o sucesivos traslados o movimientos entre diversos espacios de un mismo templo. En este caso, la reforma de la fábrica durante el siglo XVI trajo consigo la adecuación, conformación o transformación de algunos retablos a partir de los existentes, teniendo en cuenta la variación de las dimensiones de la fábrica y las subsiguientes reformas, de ahí la problemática en cuanto al retablo de San Blas de la parte superior del conjunto.

Utilizar las visitas pastorales como primera fuente para obtener un registro de las advocaciones, capillas y altares en una fecha temprana a la restauración de la parroquia en el siglo XVI viabiliza obtener datos relacionados con la confección de la obra en cuestión, así como sus posibles movimientos dentro del templo, a pesar de no haber obtenido registros significativos para este estudio. No obstante, esta serie documental compone un registro casi único al no disponer de otras fuentes exclusivas para estudiar el retablo de una forma directa, por lo que la interacción de estas fuentes con otras del mismo archivo y la bibliografía han permitido realizar una aproximación historiográfica sobre la pieza, incentivando poder indagar con mayor precisión en futuras investigaciones.

De hecho, en la sacristía de la parroquia de Campos se encuentra otro retablo de San Antonio Abad del que no se tienen registros sobre su procedencia o datación. Teniendo en cuenta que no se tiene constancia documental sobre la antigua escultura del santo del retablo, y según lo estipulado en la visita pastoral de 1633, donde se ordena que se repare un dedo de la mano de la figura principal, se podría indagar en un estudio detallado la posibilidad de que fuera la escultura original, teniendo en cuenta que por sus características artísticas se compararía estética y cronológicamente con las representaciones de San Magín, San Antonio de Padua y San Blas del mismo retablo.

Por último, y relacionado con su estado de conservación, se discierne una necesaria intervención para solventar algunas inclemencias estructurales y estéticas del conjunto, así como también una cierta falta de información divulgativa actualizada sobre la historia del retablo y del templo en general.

Aproximació a l'escriptura, la cal·ligrafia i els signes de manuscrits dels segles XVII i XVIII de l'antic convent de l'orde dels mínims de Campos

Guillem Roser Vidal

Eva Maria Serrano Ripoll

1. Introducció. Propòsits i mètode

El present treball, estructurat en tres apartats, gira, com resa el títol, sobre un propòsit bàsic: l'estudi, de forma succinta, de l'escriptura, la cal·ligrafia i els signes extrets d'una selecció de manuscrits elaborats a l'antic convent de l'orde dels Mínims de Campos durant els segles XVII i XVIII.

Val a dir que l'elecció d'un tema d'investigació, estudi i anàlisi tan específic com el que presentam es fonamenta en la consideració que «l'art de l'escriure»,¹ que atribuïm als textos dels Mínims estudiats, esdevé la producció i la creació artística més directament sorgida de les mans d'aquesta congregació religiosa de Campos estant. Per assolir aquestes fites utilitzarem dos mètodes. D'un costat, el mètode històric comparatiu serà la via d'aproximació als parentius, filiacions i paral·lelismes de l'escriptura, la cal·ligrafia i els signes dels manuscrits conventuals amb altres de diferents procedències, tant d'èpoques precedents com coetànies. Tal com apuntà Marc Bloch, «nunca se restablece una fecha, ni se controla, ni finalmente se interpreta un documento, sino insertándolo en una serie cronológica o en un

¹ En els fonaments de «l'art d'escriure» hi romanen integrades l'escriptura, la cal·ligrafia i els signes. Sustentam tal afirmació en les conceptualitzacions proposades per BLANCO SÁNCHEZ, R.: *Arte de la escritura y de la caligrafía: teoría y práctica*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2000 (l'edició digital que consultam apareix sense paginar). Respecte a l'escriptura diu: «En efecto, la Escritura es facultad del hombre, porque con ella se crean formas de expresión, que tienen la nota de verdaderas, pues la Escritura transforma la tinta en trazos (y por esto es arte gráfica), y los trazos en signos (y por esto es arte de la palabra); y ambas transformaciones se hacen mediante el fenómeno espiritual de la reflexión». En referir-se a la cal·ligrafia apunta: «Entiéndese, pues, por Caligrafía el arte de representar con belleza los sonidos orales por medio de signos gráficos, o bien, la única bella arte gráfica de la palabra». Finalment, quan parla de signes, escriu: «el lenguaje gráfico de signos escritos, de líneas dibujadas, simples o en combinación, que percibimos por la vista. Esta clase de lenguaje, el gráfico, es siempre artificial, y propio, por tanto, del hombre».

conjunto sincrónico».²

D'un altre costat, l'assimilació dels conceptes de l'escriptura i la cal·ligrafia dels textos que apareixen als manuscrits estudiats ha requerit la posada en pràctica del mètode d'observació empírica. Ens referim, per citar alguns exemples, a qüestions com la formació dels caràcters, els seus ritmes, graus d'inclinació o els efectes de modulació dels traços a causa de l'angle de la ploma. Recentment, Gutiérrez Cabero ha plantejat que els estudis dels manuscrits, des de la perspectiva de la història de l'art, s'han encaminat més cap a «*bellas aportaciones que los iluminadores hicieron en ellos, pero nadie parece reparar en la factura de los caracteres con los que comparten página*».³

Tanmateix, tal com indica Gutiérrez,⁴ ciències com la paleografia, la història o la filologia han desatès l'estudi de la gènesi formal dels textos. A pesar d'aquest buit, i de la manca de reconeixement de la cal·ligrafia com a disciplina científica,⁵ són nombrosos els tractats manuscrits i impresos que al llarg de la història situen les manifestacions formals i estètiques del llenguatge gràfic en l'àmbit de les «creacions artístiques». A Espanya trobam un primer testimoni d'aquesta consideració a la segona meitat del segle XVI, a l'obra *Arte sutilissima, por la qual se enseña a escreuir perfectamente*, de Juan de Íciar.⁶ Per aquest autor, l'escriptura se sosté sobre l'«*elegancia y hermosura de las letras*».⁷ Transcorreguts poc més de dos segles, es publicà a Madrid el tractat *Arte nueva de escribir* (1776), escrit per Francisco Xavier de Santiago Palomares.⁸ En la presentació de l'obra, es refereix al «*nobilisimo arte de escribir*»,⁹ i continua dient que allò que el va motivar a «*fundar la presente obrilla*» fou la restitució de l'art d'escriure.¹⁰ Situats ja a principis de la centúria anterior, Rufino Blanco Sánchez abordà l'art d'escriure des d'una perspectiva teòrica i pràctica en el desig de contribuir a disminuir els defectes de l'«*escritura y de la caligrafía*».¹¹

² BLOCH, M.: *Apología para la historia o el oficio de historiador*, Fondo de Cultura Económico, 2001, México.

³ GUTIÉRREZ CABERO, Á.: *La Enseñanza de la Caligrafía en España a través de los Artes de Escribir de los siglos XVI al XX. La construcción de un estilo de escritura*, Tesis Doctoral, Universidad Complutense, Madrid, 2014, p. 25.

⁴ GUTIÉRREZ CABERO, Á.: *La Enseñanza de la Caligrafía...*, p.25.

⁵ GUTIÉRREZ CABERO, Á.: *La Enseñanza de la Caligrafía...*, p. 24.

⁶ S'atribueix a aquest autor la condició de fundador de l'*Escuela Española de Caligrafía*. GUTIÉRREZ CABERO, Á.: *La Enseñanza de la Caligrafía...*, p. 164.

⁷ DE ÍCIAR, J.: *Arte sutilissima, por la qual se enseña a escreuir perfectamente. Hecho y experimentado, y agora de nuevo añadido por Ian de Iciar Vizcayno, Impreso a costas de Miguel de çapilla mercader de libros*, MDLIII, p. III v.

⁸ Sobre Palomares, «*Considero que es imprescindible estudiar la figura y la obra del peculiar calígrafo español, erudito e ilustrado, como exponente de la caligrafía occidental.*» DEL OLMO IBÁÑEZ, M.: *Estudio histórico y comparatista de la caligrafía. Francisco Javier de Santiago Palomares como paradigma caligráfico ilustrado y el estado de la caligrafía en la red*, Universidad de Alicante, Alicante, p. 13. «*uno de los mejores calígrafos españoles de todos los tiempos, a partir de que en 1774 publicase su Arte Nueva de Escribir, una de las obras fundamentales en el desarrollo de la caligrafía española*» GUTIÉRREZ CABERO, Á.: *La Enseñanza de la Caligrafía...*, p. 120.

⁹ PALOMARES, F. X.: *Arte nueva de escribir*, Antonio de Sancha, Madrid, 1776, p. III.

¹⁰ PALOMARES, F. X.: *Arte nueva de escribir...*, p. X.

¹¹ Com s'ha dit, l'edició digital que consultam del *Arte de la Escritura y de la Caligrafía (Teoría y práctica)* està sense pàgina, la cita l'extrem del pròleg.

2. L'orde dels Mínims a Campos. El cas de la llibreria del convent

Abans de continuar a desenvolupar el treball d'aproximació a l'art d'escriure en els manuscrits del convent de Campos, resulta oportú fer una breu semblança sobre els Mínims al nostre poble.

El 25 de novembre de 1607 s'establia a Campos una comunitat de l'orde dels Mínims posada sota l'advocació del fundador, sant Francesc de Paula. Pel que respecta a la col·lecció de llibres que arribà a formar el fons del convent, obtenim la primera notícia documental a partir del pagament de 2 sous efectuat al mes d'octubre de 1631 pel transport «de los llibres del convent».¹² Passats cinc anys, apareix una anotació¹³ referida a l'adquisició d'un llibre d'oracions imprès escrit per Pedro Alcántara.¹⁴ De 1639, consta la compra d'unes «*coronicas*»¹⁵ per les quals es pagaren 3 lliures.¹⁶ Malgrat l'obtenció d'aquests volums i de la producció pròpia de manuscrits, hauran de transcórrer vint anys més perquè es constati l'existència d'un espai destinat exclusivament a llibreria. Aquesta estança estava situada al primer pis de l'edifici interior del convent, tot just a la part posterior de la sagristia de l'església i amb finestra oberta cap a l'hort conventual.

Sobre la biblioteca del convent, sabem que comptava amb un important nombre de llibres. Hem fet esment a alguns títols, poc menys hi podem afegir, car en aquest sentit les informacions documentals obtingudes són minses. Així i tot, trobam una obra que, en l'assentament comptable corresponent,¹⁷ es registra com un «llibra in quarto del pe longobardis intitulat centuria de letore de nro pe S. Francesco de Paula»¹⁸ i una col·lecció de vuit toms, comprada al 1765, de la qual únicament es pot aportar que l'autor era el «Para Guerra».¹⁹ A banda de l'adquisició de llibres, la biblioteca conventual es degué enriquir gràcies a les donacions de particulars. Tenim notícia que una fracció del llegat d'Antoni Mas, antic rector de la parròquia de Campos, s'incorporà al patrimoni moble dels Mínims a principis de l'any 1693. A l'acta de sufragi d'aquest prevere hi consta que «doná dit, a est Cont. sinch sentas lliuras dich 500 ll ço es 250 ll ab lo valor de los llibres de la sua llibreria, que ara son en la de est Cont».²⁰

¹² ARM Convents 120 f. 34r.

¹³ ARM Convents 120 f. 99r.

¹⁴ Relacionam aquest nom amb la figura de Sant Pedro de Alcántara, franciscà, aleshores beat, autor del *Tratado de la oración y meditación* (ca. 1587). Aquesta obra va gaudir d'una gran difusió arreu d'Espanya i era considerada, ja en el moment de la compra per part del convent, com un manual d'oracions i una guia espiritual.

¹⁵ Tot i la succinta referència al títol efectuada per l'escriptor, és del tot admissible que es devia tractar de l'obra del predicador mínim Lucas Montoya, titulada *Coronica general de la orden de los minimos de S. Francisco de Pavla sv fundador. Donde se trata de sv vida y milagros, origen de la Religion, erection de prouincias y varones insignes della* (1619), obra indispensable a les biblioteques dels convents Mínims.

¹⁶ ARM Convents 120 f. 170r.

¹⁷ ARM AH 1915 sp.

¹⁸ Aquesta anotació es refereix a l'obra de Francesco di Longobardi, titulada *Centuria di lettere del glorioso patriarca S. Francesco di Paola fondatore dell'ordine de minimi. Raccolte, e date in luce con alcune annotationi dal padre Fr. Francesco di Longobardi teologo, e predicatore dell'istesso ordine* (1655).

¹⁹ ARM AH 1910 f. 89r.

²⁰ ARM Convents 131 f. 1r.

L'estada a Campos de la congregació de Mínims va finalitzar definitivament el 17 d'agost de 1835. El *Real Decreto* de 25 de juliol de 1835, sancionat per la reina Maria Cristina de Borbó, ordenava la supressió de «*los monasterios y conventos de religiosos que no tuviesen más de doce individuos profesos*».²¹ A Mallorca, la correlació normativa d'aquesta resolució la trobam a l'ordre signada a Ciutat dia 12 d'agost de 1835 pel comte de Montenegro i publicada al *Boletín Oficial de Mallorca* el 15 d'agost següent.²²

La biblioteca que atresorava el convent, així com la resta de llibres guardats en altres espais de les dependències conventuals com la farmàcia,²³ per exemple, no va quedar exempta d'aquesta dispersió ni d'una presumible destrucció. Del parador dels 544 exemplars que comptabilitzà la comissió d'«*amortización*» que el 17 d'agost de 1835²⁴ confeccionà l'inventari de la biblioteca conventual, poques coses en coneixem.

D'aquell important bagatge de llibres manuscrits i impresos que constituïen la biblioteca del convent se'n conserva una petita part. La mostra més representativa d'aquesta patrimoni documental es troba a l'arxiu del Regne de Mallorca, a la secció Convents. Alhora, l'arxiu parroquial de Campos guarda un nombre menor d'exemplars que en el decurs del rectorat de Gabriel Reus es traslladaren des de la sagristia de l'església del convent a la rectoria.

3. Estudi i anàlisi de documents

De l'estudi i anàlisi dels manuscrits seleccionats es desprèn que llur elaboració tengué com a principal finalitat l'activitat burocràtica, ocupació inherent a tota congregació religiosa. Ara bé, d'aquesta abundant producció escrita se'n deriva, en primer lloc, una clara distinció entre «*escriptura*», com a forma d'expressió, i «*cal·ligrafia*», com a art gràfica. En segon lloc, a partir de l'observació dels documents es revela l'existència de nexes comuns. Les intencions inicials del present treball, juntament amb les limitacions d'espai, únicament permeten apuntar algunes d'aquestes coincidències, les quals es concreten en textos escrits

en català, característiques del paper,²⁵ composició de la tinta,²⁶ estri per escriure,²⁷ pautat del full, grau d'inclinació de la lletra, grau d'inclinació de la ploma, seguiment d'un *ductus*,²⁸ proporció de la lletra dins la caixa d'escriptura i l'aparició elements decoratius i/o signes al document. Tots aquests elements, juntament amb la seva expressió escrita, permeten accedir al grau de formació del llibrer o escriptor.

Un comentari a part mereix la inexistència de notícies documentals, o la no localització, de despeses en concepte de tinta ni d'estris d'escriure. El rigor en els llibres de comptes indica que no es tracta d'una negligència, sinó que tal mancança denota la fabricació d'aquests materials en l'àmbit del convent.

3.1. Llibre de Albarans y Profecias

Aquest volum s'inicià el 1608 i es tancà el 1695. Recull un conjunt de documents privats en els quals intervingueren representants de la comunitat mínima de Campos i particulars. El text que s'anàliza a continuació fa referència al pagament de dos terminis per la casa de Gabriel Prohens efectuats pels religiosos a l'any 1610.²⁹

Des del punt de vista formal, ressalta el fet que en la seva redacció hi han intervingut dues mans diferents, la primera apreciable entre les línies 1 a la 7, i la segona entre les línies 8 a la 14. Respecte a la qualificació tècnica, cal parlar d'escriptura³⁰ en comptes de cal·ligrafia, que en cas d'existir s'assimilaria visualment a la lletra processal encadenada.³¹ Aquesta distinció l'establim a partir de la manca de pautat i de cenyiment a un *ductus*, per la inconstant inclinació de la lletra i de la ploma

²⁵ Ús de paper de lli verjurat i sense filigrana. Segons MEDIAVILLA, C.: *Caligrafía. Del signo caligráfico a la pintura abstracta*, Campgràfic, València, 2005, p. 42; fins a mitjans del segle XVIII tots els papers eren verjurats (en observar-los a contrallum es veuen unes vetes anomenades corondells corresponents als fils sobre els quals es col·locava el paper). Aquest fet, juntament amb les filigranes, són un dels elements que s'usen per determinar la data d'un document. En aquest cas, el fet de no contenir cap filigrana (marques que fan els fabricants de paper des del segle XIII, poden ser lletres, monogrames o petites figures en forma de flor o animal) impedeix establir el seu origen però sí pensar que la fàbrica de paper era un taller petit i local.

²⁶ Segons apunta MEDIAVILLA, C.: *Caligrafía. Del signo...*, p. 44-46, els elements principals –i més estesos– de la tinta ferrogàlica, o de gal·lotanat de ferro, són la ganya de roure, la goma aràbiga i el sulfat de ferro. Els monestirs i poblacions més allunyats o pobres no tenien accés als ingredients bàsics i adaptaven la seva composició als materials al seu abast. Per tant, plantejam la hipòtesi d'una composició de la tinta del convent dels Mínims de Campos seria la següent: tanins vegetals, sulfat de ferro, goma d'arbre i aigua.

²⁷ Segons MEDIAVILLA, C.: *Caligrafía. Del signo...*, p. 27, en època clàssica grega ja està documentat l'ús de plomes metàl·liques que imitaven la ploma d'au, principalment d'oca o indiote. Fou la substitució del paper per pergami el que va fer massiu l'ús de la ploma d'au a tota la conca mediterrània. Probablement, l'estri d'escriptura emprat al convent, per la facilitat d'accés i de preparació com a eina d'escriptura, fos la ploma d'oca o indiote.

²⁸ Segons <https://www.encyclopedia.cat>: Ordre d'execució dels traços d'una lletra i sentit segons el qual han estat executats.

²⁹ ARM Convents 4607 sp.

³⁰ La primera part emmarcada dins una caixa de 4.5 amples de ploma (proporció medieval) i la segona entre 3-4 amples de ploma (irregular), que la fa menys estilitzada.

³¹ Podem dir que es forma per degeneració de la cortesana al segle XV. Sorgeix per la necessitat d'una escriptura ràpida derivada dels processos judicials. Prové d'una forma rodona, lligada amb ascendents i descendents sense angle d'inclinació. En un punt deriva en una lletra més gran de la proporció correcta i esdevé en un seguit de línies còncaues i convexes sense sentit per als no iniciats. Apareixen moltes floritures i poques abreviatures. La mida de la lletra es fa créixer per motius econòmics, ja que es cobrava per línia escrita.

²¹ GACETA DE MADRID, número 211, 1835, p.837.

²² ARM Hemeroteca 39/9

²³ Sobre la relació de llibres que es trobaven a la farmàcia, ROSER VIDAL, G.: "Els llibres de farmàcia del Convent dels Mínims de Campos", *Programa de festes de la Mare de Déu d'Agost*, Ajuntament de Campos, Campos, 2014.

²⁴ ARM Hisenda 83.

i perquè deixa de banda la utilització d'un estil concret de lletra. En aquest cas, resulta obvi que l'escrivent no tenia formació cal·ligràfica, segurament havia après a escriure per imitació i observació.

3.2. Llibre de Gasto desde 1611 fins a 1614

Es tracta d'un llibre en què s'anotaren les despeses efectuades per la comunitat mínima de Campos entre els anys 1608 i 1614. En el full que analitzam, datat el 1611, apareix un encapçalament seguit de diferents anotacions d'aliments, materials per a l'església, vestimenta, etc., registrats seguint un ordre cronològic i amb l'import econòmic consignat numèricament.³²

En la redacció d'aquest text sense pautar hi ha intervingut un sol escriptor, l'execució de l'escriptura mostra un grau mínim de perícia cal·ligràfica. És una composició que presenta certes semblances amb els llibres impresos³³ —hom podria pensar que l'autor podria haver escrit per imitació—. El tipus de traç denota l'ús d'una tinta de baixa qualitat, amb alt contingut ferrogàlic i excessivament diluïda.

La intenció i el tractament del text fa que es puguin establir dues divisions. Per l'interès en el marc del nostre treball analitzarem la primera part o encapçalament. En aquest fragment, format per 5 línies, la lletra mostra un desenvolupament sense pauta, però, en canvi, presenta una inclinació constant de la lletra (40°) i de la ploma (45°). El tipus de lletra s'inscriu, tot estirant, dins la denominada lletra humanista,³⁴ excepte la C capital, que respon al patró de la majúscula gòtica rodona emprada a la tipografia de llibres.³⁵ Els intents decoratius denoten cert *horror vacui* visible en alguns textos medievals.³⁶ A la reutilitzada guarda interior del llibre s'aprecien R majúscules disperses, indicatiu que l'escrivent feia pràctiques per escalfar la mà.

³² ARM Convents 120 f. 1r.

³³ El sorgiment de la impremta a mitjans segle XV no arraona per complet el manuscrit, que segueix mantenint una connotació de llibre de qualitat i col·leccionable. A l'inici, per dissenyar les tipografies de la impremta, es contracten cal·lígrafs de renom per realitzar-les, i també gravadors per a les portades, encapçalaments i lletres d'incipit. Amb el temps i la difusió del llibre imprès, són els escriptors els que intenten imitar la lletra i l'estil impresos. L'elevat preu dels llibres impresos i la dificultat de la posada en marxa d'aquesta indústria fa que convisquin i s'intenti emular l'una en l'altra.

³⁴ Sorgida en època del Renaixement. La *lettera humanistica* s'atribueix a Poggio Braccionili (1380-1459), un escriptor d'Arezzo. Poggio va viatjar per tot Europa cercant manuscrits i tipus en els quals basar un estil d'escriptura clàssic. El va trobar a Anglaterra, a un manuscrit de Winchester del segle X. En el desenvolupament de la seva estructura va ser com va dissenyar la humanística del 1400. PEARCE, Ch.: *The Calligraphy Sampler. Roman Alphabets*, William Collins Sons & Co Ltd, 1985, London, p. 13. Les seves formes atenen les figures geomètriques bàsiques i un mòdul com el de Vitruvi (cercle i quadrat), sempre són harmonioses i no ressalten unes sobre altres, sense floritures, renuncien a les lligadures entre elles, les abreviatures són molt estranyes, apliquen el punt sobre la «i» d'origen gòtic, les ascendents i descendents són verticals. Per a la seva execució, la ploma es col·loca a 45° i la caixa d'escriptura és de 4.5 amplituds de ploma.

³⁵ Els arriba per la mateixa via que la humanista, ja que és la que s'usa des de l'aparició de la impremta. Semblant a la Gòtica de Suma.

³⁶ Les *marginalias*, en tota l'amplitud del seu significat, faciliten la comprensió del concepte de «pànic al buit». No tant en el cas de les representacions més artístiques o de recolzament al text que l'acompanyen, sinó més aviat als petits símbols o dibuixos, altres vegades, només línies ondulants que finalitzen fins al marge de la caixa d'escriptura o una línia que ha quedat massa curta i trenca l'harmonia i el ritme estètic del text.

3.3. Llibre de Gasto de aquest Convent del Glorios Pe. St. franco de Paula de la Vila de Campos (1626-1631)

El segon llibre de comptes elegit comprèn els anys 1626 al 1631. Respecte al seus continguts, segueix la pràctica habitual de recollir pagaments diversos realitzats per la comunitat de religiosos. L'interès d'aquest full de 1626,³⁷ des del punt de vista de l'estudi i l'anàlisi dels documents seleccionats, recau no tant en les seves característiques tècniques, sinó en les formals que mostra l'encapçalament. Es tracta d'una escriptura decreixent en longitud, en posició centrada respecte al format del full, feta amb lletra bastarda espanyola,³⁸ i intents de realitzar la lletra itàlica,³⁹ acabat en un arabesc de dues voltes estirat en vertical cap a la part inferior del foli. Aquesta composició cal·ligràfica es denomina «Peu de copa».

3.4. Llibre de Compta y Raho de todas las Missas Baixas y Cantadas: aixi Fundadas, com Adventitias, entradas y celebradas en est Cont. de N. P. St. Francisco de Paula de la vila de Campos est any de la Natt. del Sr. de 1699

Per finalitzar la selecció de manuscrits del segle XVII, treim a la llum la memòria dels comptes corresponents a les misses celebrades a l'església del convent entre el 12 de juliol de 1697 i el 30 de setembre de 1699. D'aquest document,⁴⁰ escrit el mateix dia de tancament del llibre, interessa estudiar i analitzar les dues divisions textuals: l'encapçalament i la part descriptiva.

El conjunt de l'escriptura es desenvolupa sobre paper pautat⁴¹ de lli. La manca d'oxidacions indica que la tinta era de bona qualitat. Pel que respecta a l'encapçalament, allò que primer crida l'atenció és la clara imitació dels segells dels llibres impresos, als quals s'assimila perquè és l'únic fragment del document que compleix la regla no escrita que marca un número mínim i màxim de paraules per paràgraf.⁴² Les capitals, o majúscules, pertanyen als tipus de lletra denominada gòtica de suma, també dita de llibre, seguides de la carolina humanista de proporcions desiguals. Les diferències en l'amplada dels traços indiquen l'ús de

³⁷ ARM Convents 129 f. 2r. Imatge 1. (Tractada digitalment per una major claredat expositiva).

³⁸ Derivada de la cancelleresca primigènia i, per tant, deutora d'ella. No n'és una degeneració, sinó el resultat d'un procés creatiu deliberat. GUTIÉRREZ CABERO, Á.M.: *La enseñanza de la caligrafía...*, p. 329. És un estil en què les lletres s'insereixen en una el·lipsi inclinada entre 10°-45° dins la seva caixa d'escriptura, les ascendents (algunes acabades en una corba que es tanca sobre el cos de la lletra) i descendents marquen una diagonal encara que no gaire exagerada (de la mateixa mida que el cos de la lletra) i l'alçada és de entre 7-8 amplituds de ploma. És una escriptura lligada en la qual les línies gruixades i fines depenen del tall de la ploma usada.

³⁹ És senzill confondre una Bastarda Espanyola amb l'escriptura itàlica, eren coetànies i tenen algunes característiques comuns. La lletra itàlica està basada en una el·lipsi inclinada 15° dins la seva caixa d'escriptura, les ascendents i descendents marquen una diagonal un poc més evident que la de la lletra Bastarda per la finalització recte de les ascendents, l'alçada de la lletra és de 5 amplituds de ploma (l'ascendent de 4). És important el tall de ploma de punta quadrada i marcar un angle d'escriptura de 45°.

⁴⁰ ARM Convents 4605 f. 1r. Imatge 2. (Tractada digitalment per una major claredat expositiva).

⁴¹ El pautat dels folis se solia fer amb punta seca o punta de plom.

⁴² Segons PEARCE, Ch.: *The Little Manual of Calligraphy*, William Collins Sons & Co Ltd, 1982, London, p. 25. «When writing a piece, the number of words per line should not exceed 13 or 14, and not be less than 5, with the optimum being 8 or 9. The eye finds it difficult to read very short or very long lines, ...».

dues plomes: per als més gruixuts es va aplicar un plomí de 2 mm, mantingut a un angle de 45° inconstant, i per als més fins un d'1 mm, sense mantenir un angle correcte⁴³ i constant.

Passant a la part descriptiva del document, s'observa que l'escrivent va fer ús de tres estils de lletra: la bastarda espanyola amb influència itàlica, per a les majúscules la gòtica de suma i la humanista per a la resta de continguts. La inclinació de la lletra és de 40°, mentre que l'angle de la ploma, irregular a les majúscules, és difícil de precisar. El traç indica que com a màxim hauria usat un plomí de 0.5 mm de gruix. En la composició d'aquest cos s'observa un intent de pauta horitzontal i de creació de marges laterals que el mateix escriptor desbarata.

Com a nota curiosa, cal apuntar que als registres numèrics del marge dret hi apareix la xifra «5», similar a la *g* invertida. Aquesta característica forma s'ha de relacionar amb la divisió en dues parts de la punta del plomí.

Finalment, cal dir que a la part inferior del document hi figuren les signatures dels vuit frares que aleshores integraven la comunitat de Campos, la qual cosa permet veure el tipus de lletra de cadascun d'ells i el seu grau de perícia en l'escriptura.

3.5. Els signes

Als manuscrits estudiats s'hi localitzen diferents classes de signes gràfics, no debades «antes del libro como instrumento portador de la escritura por excelencia, estuvo el signo, casi huérfano, como la primera manifestación de la escritura».⁴⁴ El present treball es detén en dos tipus de signes: notariais i *maniculae*.

3.5.1. Signes notariais

De la comparació dels diferents *signa* notariais estudiats es desprèn que cadascun d'ells, tot i representar una configuració semblant, mostren trets distintius que els fan únics i que no deixen dubte sobre la seva autoria, per la qual cosa esdevenen testimoni de veritat. Aquest aspecte formal convertia els documents en instruments públics, en dificultava la falsificació i permetia ser reconeguts pels il·lustrats en una època que l'accés als coneixements era limitat.

Les escriptures públiques integrades als diferents manuscrits estudiats són còpies procedents dels protocols notariais autèntics. Per tant, allò que es feia era reproduir els continguts d'un document públic original en poder i sota custòdia del notari. A partir d'aquesta hipòtesi, resulta versemblant que les transcripcions d'aquests documents les devien efectuar escriptors al servei del notari a qui s'encomanava el duplicat. És per això que l'estampació del *signum* del notari expedidor era imprescindible per garantir la seva legitimitat i alhora conferir al document valor probatori.

El signe notarial primitiu constava d'una creu, símbol del cristianisme, i entre els seus braços hi figuraven quatre punts, tres a col·locar per l'escrivà i el quart per l'atorgant, sobretot en els casos en què aquells no sabien firmar, formalitat que facilitava la tasca del fedatari. Creus, arcs units d'extrem a extrem, rombes, rectangles, angles tancats, puntes de fletxa, reblliments de tinta, espigues sortint dels arcs, formes

⁴³ L'extensió de la caixa d'escriptura varia entre els 4 i els 5.5 amples de ploma. Això suposa que les lletres donin una sensació de major lleugeresa i elegància.

⁴⁴ DEL OLMO IBÁÑEZ, M.: *Estudio histórico...*, p. 15.

onejants, lletres del nom o cognom del notari col·locades dins lòbuls, anagrames, monogrames de la Verge o de Jesús, són tot variacions del *signum* notarial en forma de creu en el rerefons dels quals s'hi troba la finalitat de col·locar l'activitat notarial sota l'advocació, la legitimitat o la protecció divina.⁴⁵

Els signes notariais que treim a col·locació romanen inclosos en el *Liber Secundis Actorii Conventus Sancti Francisci de Paula Villae de Campos*. Es tracta d'un llibre d'actes que abraça una cronologia compresa entre 1582 i 1793. El primer *signum* data del 15 d'abril de 1708, es transcriu d'un protocol notarial en poder de Joan Servera, notari, formalitzat el 17 d'abril de 1673. Es fa constar que el convent de Campos rebia un cens anual de 6 lliures i 9 diners per compte dels hereus de Francesc Ballester, de la possessió de Garballó. La validesa de la còpia del document públic anterior ve avalada pel *signum* del notari Antoni Martorell, estampat en presència dels testimonis Bartomeu Alou i Mateu Quetgles.⁴⁶

El *signum* del notari Martorell està format, a la part superior i de dalt a baix, per una creu recreuada entre els braços de la qual se situen quatre punts; segueix una segona creu grega amb el braç horitzontal en forma d'S recolzada sobre l'anagrama marià. La factura del cos inferior és més complexa. La seva forma recorda un quadrilòbul floral en el qual s'intercalen cercles dels quals sobresurten una mena de pètals. La part central està constituïda per un rombe a l'interior del qual s'hi insereix una creu recreuada amb punts entre els braços. Finalment, l'extrem inferior mostra una decoració en forma de cor. Al lateral esquerre hi figuren les lletres «Sig», i al dret «num», que unides formen el mot *signum*. Tècnicament, la factura és d'una qualitat minsa, dèficit apreciable en l'adopció d'un angle incorrecte, en les taques de tinta⁴⁷ espargides pel full, en el fet que el traç de les lletres lligades no segueix cap *ductus* concret ni un estil cal·ligràfic cognoscible. El segon signe notarial l'estampà Rafel Talladas, notari, el 9 de juliol de 1735 en presència de Joan Mesquida i Miquel Lladó.⁴⁸ A la part superior hi figura una doble Tau seguida d'una doble S imbricada en diagonal envoltada per quatre punts, dos a dalt i dos a baix. El cos inferior s'articula a partir de dues creus gregues, l'interior de traç simple i envoltada de 4 punts i l'exterior de doble amplada i ornamentada amb una mena de pètals, uns corbats i els altres oblics. A la part baixa es desenvolupa un arabesc. Al laterals figuren les lletres «Sig», a l'esquerra, i «num», a la dreta, la unió de les quals forma la paraula *signum*. Les oxidacions que apareixen al traç del signe, realitzat amb ploma i tinta, denoten la utilització de tinta de molt mala qualitat. Així mateix, fa veure que l'escrivent era poc destre en el maneig artístic de la ploma i que desconeix les normes del disseny dels arabescs.⁴⁹

⁴⁵ MENDOZA GARCÍA, E. M.: "En testimonio de verdad"..., p. 304.

⁴⁶ ARM Convents 125 f. 4r.

⁴⁷ L'aspecte d'aquestes taques denota falta de perícia de l'escrivent més que una manca de qualitat de la tinta.

⁴⁸ ARM Convents 125 f. 47r. Imatge 3. (Tractada digitalment per una major claredat expositiva).

⁴⁹ Es tracta d'un arabesc ben pensat però mal estructurat i realitzat, tot i la seva senzillesa. No hi ha pràcticament diferències entre traços gruixuts i prims, per la mala manipulació de la ploma, ni paral·lelismes entre elles, les línies corbes estan entrecruades de forma maldestra i el ritme és inconstant.

Si comparem els dos signes descrits amb els d'època medieval (segles XIII al XV), que apareixen a la col·lecció de pergamins de l'arxiu municipal d'Elx⁵⁰ s'observa la dependència dels primers respecte als segons als cossos inferiors i amb la col·locació de les lletres «Sig» i «num» al laterals del segell. Som, doncs, davant uns paral·lelismes que demostren la continuïtat de la tradició del *signum* medieval en època moderna.

3.5.2. Maniculae

Als marges d'alguns dels manuscrits estudiats i analitzats s'hi localitzen signes gràfics en forma de mà amb el dit índex assenyalant una part del text, pràctica ja constada en escrivans del segle XII.⁵¹ Es tracta dels denominats *Maniculae*, que segons el DRAE és un signe que «...solía ponerse en los impresos y manuscritos para llamar y dirigir la atención».

La *Manicula* del convent que a continuació es descriu es localitza al *Llibre de difunts enterrats en este Convent de N. Pare St Francisco de Paula de la Vila de Campos, ab las suas obras pias, y compren desde la fundació de dit Convent, que fonch als 25. Novembre 1607*. En aquest llibre d'enterraments, iniciat el 1607 i tancat el 1835, es pot veure una mà dibuixada a l'any 1735 amb el dit índex assenyalant un paràgraf en el qual l'escrivent volia cridar l'atenció dels eventuais lectors.⁵² De la seva execució se'n desprenen dues conclusions. En primer lloc, un cert grau de llibertat artística, aspecte que el deslliga de qualsevol norma. En segon lloc, la utilització d'un pinzell, el que possibilita jugar amb l'element aquós de la tinta que dona com a resultat una sensació d'aquarel·la en certs espais, en comptes d'una ploma.

3.6. Fra Guillem Ginard, llibrer

El darrer apartat d'aquest treball es dedica a fra Guillem Ginard, llibrer del convent de Campos. El primer document en què detectam la seva activitat data del 1740, i el darrer de 1747. La qualitat i continguts de la seva producció escrita durant aquest 7 anys mereixen un tractament molt més ample que no el que per raons ja apuntades en altres casos —propòsits i espai— li concedim. A manera de notícies sobre la seva feina, cal apuntar, en primer lloc, els coneixements teòrics i pràctics que demostra amplament quan utilitza diferents tipus de lletra: la gòtica de suma, la carolina humanista o la bastarda espanyola.⁵³ La segona qüestió a destacar s'inclou dins l'àmbit tècnic. En l'execució dels seus escrits, prova que, tot i les imperfeccions que realitza, coneix perfectament els graus d'inclinació requerit per a cada tipus de lletra.⁵⁴ El tercer aspecte a ressenyar és la formació llibresca i humanística, palesa

⁵⁰ NAVARRO ESCOLANO, A.M.: "Signos notariales...", p. 211-220

⁵¹ SHERMAN, W.H.: "Toward a History of the Manicule", *Owners, annotators and the signs of reading*, Oak Knoll Press, 2005, p. 19-48.

⁵² APC Convent IV/C/1 sp. Imatge 4. (Tractada digitalment per una major claredat expositiva).

⁵³ ARM Convents 119 f. 195r. Els tres estils cal·ligràfics citats apareixen al text d'aquest document.

⁵⁴ Com hem indicat, a les característiques d'alguns estils cal·ligràfics és important la inclinació de la lletra i mantenir aquesta posició durant l'execució. Alguns exemples estudiats són: la bastarda espanyola (entre 10°-45°), la itàlica (40°), la cancelleresca (8°) i l'anglesa (35°-50°).

a les cites d'autors clàssics com Ulpià i Marcial⁵⁵ i al colofó del llibre de censals que elaborà.⁵⁶ Finalment, destacam que escrits com el resum de comptes del primer trimestre de 1740,⁵⁷ encapçalaments com l'inici del darrer terç comptable del mateix any,⁵⁸ treballs com la memòria sobre l'actualització dels censals del convent,⁵⁹ estan impregnats de bon quefer cal·ligràfic, de consciència històrica i de la saviesa del qui sap que la feina ben feta dona resultats, en aquest cas concret en depenia la bona marxa de l'economia del convent.

En definitiva, a l'àmbit del convent de Campos escrivans com fra Ginard convertiren l'acte d'escriure en una activitat agradable a la vista. Per aquesta raó, el podem qualificar de cal·lígraf, perquè atén els efectes plàstics de l'escriptura, tot donant-los un cert tractament literari.

Cloenda

El succint estudi i anàlisi de la selecció de manuscrits de l'antic convent de sant Francesc de Paula de Campos, dels segles XVII i XVIII, que acabam d'exposar permet emmarcar aquesta col·lecció de documents dins el denominat «art d'escriure». Mitjançant la singular producció escrita dels diferents escrivans, pròpiament designats com a «llibrers», s'assisteix al procés de transformació de la paraula en caràcters gràfics, ja siguin signes o lletres traçades toscament o en belles i elegants formes. Dins aquesta seqüència, els llenguatges d'expressió, el paper, la tinta, els estris d'escriure, la posició de la mà... vehiculen els diversos estils de l'escriptura, de temps pretèrits, coetanis i hològrafs, detectats als manuscrits.

⁵⁵ ARM Convents 123 sp.

⁵⁶ ARM Convents 123 sp. Imatge 5. (Tractada digitalment per una major claredat expositiva).

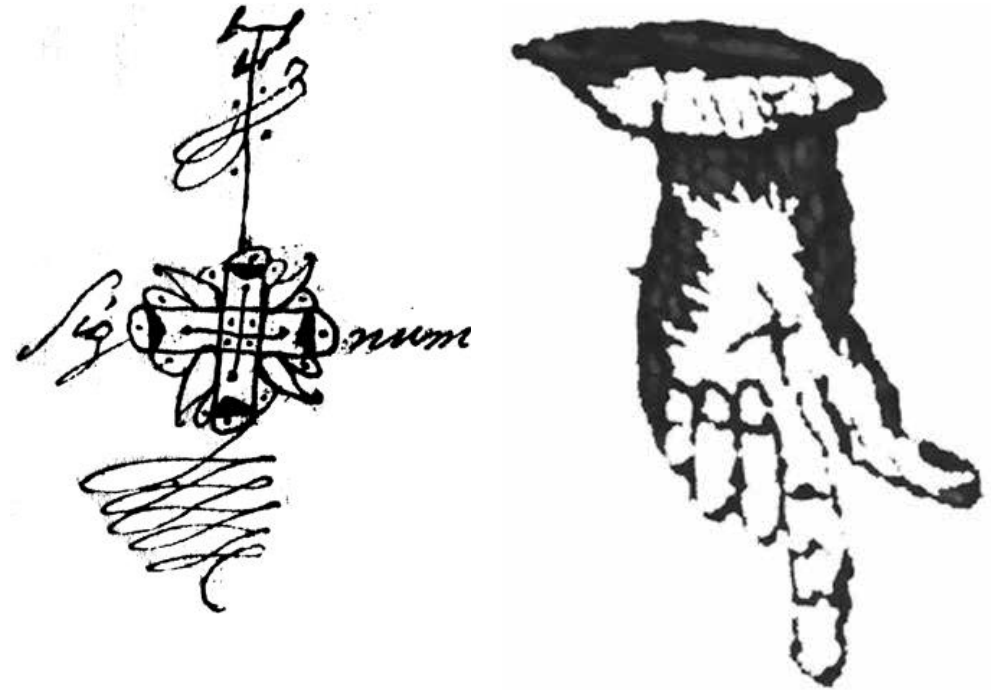
⁵⁷ ARM Convents 119 f. 191r. En aquest text hi figura la signatura de fra Guillem Ginard, de majors dimensions respecte a la resta, acompanyat de la paraula «llibrer», adornada amb un arabesc d'execució imperfecta. Segons SASOON, R.: *The Practical Guide to Calligraphy*, Thames and Hudson, Londres, 1982, p.52- 55. «Use only the inner edge of the nib when finishing a stroke, either flicking downwards or freely up and cover [...] Repeating patterns based on flourished letters, such as this letter F.»

⁵⁸ ARM Convents 119 f. 195r. En aquest encapçalament, fra Ginard traçà una C majúscula ornamentada amb un rostre de perfil de gran detallisme realitzat amb ploma, tal vegada era un autoretrat. Els rostres adornant un escrit ja apareixen a obres llatines, s'usava per identificar l'autor.

⁵⁹ ARM Convents 123 sp.

Comensa el Libre del Gasto de aquest
 Convent del Eboris P^o s^o Fran.^{co} de
 Paula de la Vila de Campos
 com tractat l. m. R. P. Fr.
 Antoni Joseph Eitabrit
 y Convent de P. Fr.
 Per tot a 30
 de intermbe
 del llibre.
 1626

Llibre de Compta y Raho
 de todas las Diferas Baixas, y Cantadas: així Fun-
 dadas, com Rduentitias, entradas, y celebradas en
 est Con: de S. P. S. Francisco de Paula de la vila
 de Campos est any de la Nat. del S^r de 1699.
 Estent Proal. R. D. S. R. P. Fr. Rafael Riutort lector Jubilat,
 y Conf^{or} Qual^{or} de la Sta Inq^o y Cor^o lo D. S. R. P. Fr.
 Antoni D. Sayol The^c Prædor y se conta desde
 els 12 Juliol inclusive de 1697. fins á 1.
 Octubre de 1699. exal^e

V
Este Libre fonch acabat de escriure per mi Sr. Guissem
 Pinard Religios Minim, y natural de la Vila de Campos
 en el Convent de Jesus Maria de la Vila de Sineu, essent
 Conventual en dit Convent, als 2. Dezembro, dia de
 Santa Bibiana Virge, y Maxya del Any 1741.
 En el punt de la mitja nit.
 Essent Provincial a las horas N. M. R. L. Sr. Antoni
 Bover Lector Jubilat. y Corrector del Convent de
 Campos el M. R. L. Sr. Juan Marçal The^c.
 Predicador, y natural de dita Vila.

S. P.
 Sia para mayor honra, y gloria de Deu, de Maria San-
 tissima de la Soledad, y de S. glorios Care, y Laúrcia
 Sant Francisco de Paula, a cuyas Heras lo conage,
 y utilidad de dit Convent de Campos.
 Amen

La consolidació d'un al·lòfon de /r/ en el català de Mallorca: Estudi dels processos de canvi fonètic de /r/ en parlants joves de Campos

Joan Ignasi Servera Vila

Introducció

Sota la denominació de *ròtics* s'hi encabeixen un seguit de sons que tenen en comú, bàsicament, el fet d'escriure's amb la lletra *r* als sistemes ortogràfics derivats de la tradició clàssica, *rho* en grec. Constitueixen així l'únic grup de sons que no es defineix amb característiques articulatòries o acústiques,¹ tot i que diversos autors han reeixit a caracteritzar-los des d'un punt de vista més fonètic². A les llengües del món, els sons ròtics es representen amb els símbols AFI **r, r̥, ɹ, ɹ̥, ʀ, ʁ, ɻ, ɺ**.

De tots aquests ròtics, en català estàndard se'n consideren dos: [r] i [r̥]. El primer representa el so vibrant apicoalveolar sonor, que es troba a mots com *roda* o *carro*. El segon representa el so bategant apicoalveolar sonor, que apareix a mots com *cara* o *braç*. Fonològicament, s'ha proposat l'existència de dos fonemes ròtics en català, /r/ i /r̥/. Aquests dos fonemes es realitzen, en context d'oposició⁴, en els sons [r] i [r̥] respectivament. A tota la resta de contextos, apareix una distribució al·lofònica en [r] o [r̥], que s'explica detalladament a §3.

Alguns autors han descrit també l'existència d'una realització [ɹ] en català, que correspon al so ròtic apicoalveolar aproximant, com a al·lòfon de /r/. RECASENS (1991:§17; 1993:§3.3.4.1) afirma que apareix en la parla col·loquial i és freqüent en alguerès i algunes variants occidentals, en les quals es pot arribar a l'elisió completa⁵. PRIETO (2004:206) també cita la realització [ɹ] en contextos relaxats. Cap autor, però,

¹ LADEFOGED, P. & MADDIESON, I. (1996): *The sounds of the world's languages*. Oxford: Blackwell.

² Per a un estudi detallat de les característiques dels ròtics com a grup fonètic, vg. LINDAU (1985) i MAGNUSON (2007).

³ Si bé és habitual que les llengües del món tinguin sons ròtics, no ho és tant que comptin amb dos fonemes ròtics. El català és un dels pocs casos. Per a una informació més detallada, vg. LADEFOGED & MADDIESON, 1996.

⁴ Tradicionalment es considera que l'únic context d'oposició d'aquests dos fonemes és l'intervocàlic, a mots com *amarar* [ə.mə.'ra] i *amarrar* [ə.mə.'ra]. Vg. nota 5.

⁵ Per a una descripció completa de les realitzacions contextuals de /r/, vg. RECASENS (1993:§3.3.4.1).

no estudia una possible relació entre una realització [ɹ] i el context fonètic. JULIÀ (2002:76) també cita l'aproximant davant de pausa o d'una altra aproximant, però la limita a ritmes de parla ràpids.

Aquest treball es proposa fer una descripció detallada de la realització aproximant [ɹ] en tots els contextos fonètics possibles en el parlar de joves de Campos, ja que es parteix de la intuïció que aquesta realització és freqüent i no només depèn d'un component idiolectal, sinó que es veu especialment afavorida pel context fonètic. Mitjançant un estudi detallat de tots aquests contextos, s'intentarà arribar a una conclusió que confirmi o desmentesqui la hipòtesi d'una distribució al·lofònica contextual de /r/ en els sons [r] i [ɹ] d'una manera contextualment predictable.

2. Característiques articulatòries dels ròtics [r] i [ɹ]

2.1. Descripció articulatòria de [r]

Aquest so constitueix l'únic representant en català dels sons anomenats *bategants*, que es caracteritzen perquè es realitzen mitjançant una molt breu interrupció del pas de l'aire, semblant a un breu batec, d'aproximadament 20 mil·lisegons. Es tracta d'un so sonor apicoalveolar amb elevada ocurrencia en català i que presenta un espectrograma característic, com el que es pot veure a la figura 1⁶, en un context intervocàlic.

2.2. Descripció articulatòria de [ɹ]

La família de les ròtiques també inclou membres en els quals no hi ha contacte, sinó simplement una aproximació dels articuladors. Aquest tipus de sons s'anomenen aproximants. Així doncs, [ɹ] es defineix com una ròtica aproximant apicoalveolar sonora. *Sensu stricto* no es tracta d'una bategant, ja que no hi ha contacte dels articuladors, sinó tan sols una lleu aproximació molt breu. Per això alguns autors l'han anomenada simplement ròtica aproximant. Se'n presenta l'espectrograma a la figura 2.

3. Els fonemes ròtics /r/ i /ar/ : contextos i al·lofons

3.1. Distribució de /r/ i /r/

Els fonemes ròtics /r/ i /r/ es caracteritzen, entre altres coses, perquè són fonemes consonàntics líquids. Com a consonants, apareixen exclusivament als marges sil·làbics, i com a líquids, són elements habituals a marges complexos, en els quals poden ocupar la posició més propera al nucli sil·làbic. Apareixen per tant com a consonant adjacent a la vocal nuclear tant a obertures com a codex complexes. Com ja s'ha dit a §1, aquests dos fonemes només s'oposen clarament en posició intervocàlica⁷, mentre que a tota la resta de contextos presenten distribució al·lofònica. La distribució⁸ dels fonemes ròtics en mallorquí és la següent:

⁶ Totes les figures i gràfics es troben als annexos.

⁷ En mallorquí, de manera excepcional, i com es pot veure a la taula 1 també es poden oposar en posició final de mot, com es pot observar a les primeres persones del present d'indicatiu d'*amarar* i *amarrar*, realitzades [ə.'mar] i [ə.'mar] respectivament.

⁸ Per a una explicació detallada dels contextos de [r] i [ɹ] a tots els dialectes, vg. BIBILONI (2002:§7.3).

		Context	Ròtic	Exemples
Obertura	Simple	Intervocàlic → OPOSICIÓ	/r/	<i>amara</i>
			/r/	<i>amarra</i>
		Principi de mot	/r/	<i>roda</i>
		Després de consonant heterosil·làbica	/r/	<i>enrampa</i>
	Complexa	Després de consonant homosil·làbica	/r/	<i>braç</i>
Coda	Simple	Final de mot → OPOSICIÓ	/r/	<i>amar</i>
			/r/	<i>amarr</i>
		Seguida de consonant	/r/	<i>corda</i>
	Complexa	A final de mot	/r/	<i>fort</i>

Taula 1: Distribució dels ròtics en mallorquí.

En vista que l'objectiu d'aquest treball és la detecció d'al·lofons de /r/, resulta essencial observar en quins contextos pot aparèixer aquest fonema per estudiar-ne possibles al·lofons detalladament. Com s'ha dit a §2, és un fonema amb elevada ocurrencia en català, que, com es pot veure a la taula 1, pot aparèixer en els contextos següents:

- Intervocàlic en obertura simple: *cara* ['ka.rə]
- C₂ a obertura complexa: *braç* ['bras]
- Coda simple a final de mot: *bar* ['bar]
- Coda simple l'interior del mot: *corda* ['kɔr.ðə]
- C₁ a coda complexa: *fort* ['fɔrt]

Ara bé, no tots els contextos en què pot aparèixer una consonant són igualment estables. Hi ha contextos que afavoreixen l'estabilitat de les consonants, i d'altres que les afebleixen. El context més estable d'una consonant és el d'obertura, mentre que en coda moltes consonants es debiliten, neutralitzen o desapareixen. Les obertures, al seu torn, poden ser simples (si estan formades per una sola consonant) o complexes (si estan formades per més d'una). Com es pot comprovar a l'enumeració anterior, /r/ pot aparèixer en obertura simple i complexa. A obertures simples, /r/ només pot aparèixer en posició intervocàlica, mentre que a obertures complexes, ocupa sempre la posició més propera al nucli⁹. Quant a l'aparició de /r/ en coda, pot aparèixer tant a codex simples com complexes, amb el benentès que,

⁹ Per a una explicació detallada d'aquest fet, relacionat amb l'escala de sonicitat de les consonants, vg. LLORET (2002:§5.1.2.1).

en codex simples, ha d'aparèixer forçosament a l'interior del mot, en contacte amb una altra consonant heterosil·làbica, o, de manera molt excepcional en mallorquí, a final de mot (vg. els paràgrafs següents). A obertures simples a principi de mot o darrere una altra consonant heterosil·làbica, només hi pot aparèixer el ròtic /r/.

Així doncs, de tots els contextos en què es pot trobar /r/, els més estables són les obertures simples en posició intervocàlica o bé com a segon element d'obertures complexes, mentre que pel que fa a les codex, són contextos de menys estabilitat, i per tant són els contextos en què apareixen més al·lòfons, ja que és habitual que les consonants, en ocupar aquesta posició, patesquin algun tipus de canvi articulatori. En el català de Mallorca, /r/ pot aparèixer en posició de coda, però cal atendre diverses consideracions.

En primer lloc, cal distingir entre coda simple a l'interior del mot i coda simple a final de mot. El català de Mallorca presenta moltes restriccions per a l'aparició de [r] a final de mot, i és molt habitual l'elisió, àdhuc a mots en què altres varietats que també elideixen aquest fonema en posició final no fan l'elisió, a mots com *cor* ['ko], *amor* [ə.'mo], *mar* ['ma]... El fonema /r/ en posició final només es realitza com a [r] a uns pocs neologismes (habitualment, per castellanisme), com *bar* o *motor*. De manera patrimonial només apareix a les primeres persones dels verbs amb arrel acabada en /r/, com *escurar* > *escur* [əs.'kur] o *plorar* > *plor* ['plɔr]. En vista d'això, serà d'interès estudiar la realització de /r/ en posició final de mot, ja que es pot considerar que les ocurrencies o bé són excepcionals o bé són forçades per una causa morfològica. En aquest sentit, és molt interessant de fer notar que actua una restricció morfològica que força la no-elisió de /r/ a les primeres persones del present d'indicatiu dels verbs amb arrel acabada en /r/, restricció que no apareix a verbs patrimonials amb arrel acabada en /r/ a partir de la qual es forma un substantiu per derivació zero¹⁰. Així, del verb *plorar*, s'observa una primera persona *jo plor* ['plɔr], mentre que el substantiu regressiu és *un plor* ['plɔ]. Més exemples són *colorar*, *jo color* [ko.'lor], i *un color* [ko.'lo]. Des d'aquesta perspectiva, és molt interessant considerar que les primeres persones són, en el català de Mallorca, l'única font de realització de /r/ a final de mot de manera patrimonial.

A l'interior de mot, /r/ també pot aparèixer en coda simple, sempre precedint una altra consonant heterosil·làbica. Aquest context presenta múltiples ocurrencies i se n'espera una realització [r], però és un context prou inestable, i molt susceptible de ser influït per la consonant en obertura, fortament estable, en processos d'assimilació regressiva, molt habituals en mallorquí, per la qual cosa és de gran interès estudiar-hi possibles al·lòfons.

En segon lloc, pel que fa a les codex complexes, es pot dir que són els contextos més inestables. El fonema /r/ pot aparèixer a codex complexes en la posició més propera a la vocal nuclear, precedint una altra consonant. Com a context inestable, resulta de gran interès estudiar detalladament realitzacions de possibles al·lòfons.

Recapitulant, queden definits els contextos a priori estables i inestables d'aparició de /r/, cosa que permet fer un enfocament de l'estudi cap a aquells contextos més

susceptibles d'ocurrencies altres que [r]. Per a un enfocament detallat de tots els contextos possibles, vg. §4.

3.2. Altres al·lòfons de /r/ descrits en mallorquí

Diversos autors han descrit realitzacions alternatives de /r/ a diferents contextos en mallorquí. VENY (1982:88) parla de les /r/ com a morf d'infinitiu, emmudides sistemàticament tret del cas de contacte amb un clíctic, en què pot ocórrer una assimilació completa (*cantar-la* [kən.təl.'lə], *rentar-se* [rən.təs.'sə] > [rən.tət.'tsə])¹¹. DOLS (2002:§9.2.2.1), parla d'assimilacions esporàdiques a codex complexes (*pern* ['pən:]), sense referir-les específicament al mallorquí.

RECASENS (1993) és qui en fa una caracterització més acurada, referida a tots els dialectes. Parla d'una realització aproximant [ɹ] com a al·lòfon de /r/, restringit a la parla col·loquial d'alguns dialectes, entre els quals no inclou el mallorquí. Així mateix, també fa una aproximació contextual en dir que darrere les fricatives [z] i [ʒ], la vibrant sol realitzar-se aproximant. L'autor parla de dues tendències en la realització de /r/ en posició medial: una tendència cap a la realització reforçada [r] a menorquí, central, rossellonès, pallarès i lleidatà, i una altra cap a la realització afeblida [r] en valencià, mallorquí, eivissenc i tortosí. En posició final, parla, en els dialectes que afebleixen, d'una realització [r] o [ɹ]. A la seva detallada obra, l'autor parla també dels diferents contextos preconsonàntics en què pot aparèixer /r/ i les seves realitzacions, d'entre les quals destaca l'assimilació (*carn* ['kan:], *perla* ['pɛl.lə]), assimilació seguida de dissimilació (*barzer* [bɛz.'ze] > [bəd.'dze] o elisió (*carxofa* [kə.'ʃɔ.fə]).

JULIA (2002) i PRIETO (2004) esmenten també la realització [ɹ] en situacions col·loquials, però no la restringeixen a cap dialecte ni a cap context específic: només JULIA (2002) cita que es pot aproximantitzar davant pausa o una altra aproximant.

4. Plantejament de l'estudi i metodologia

Atenent el que s'ha exposat als apartats anteriors, aquest treball es proposa determinar quins contextos afavoreixen realitzacions no bategants de /r/. En primer lloc, s'ha definit l'abast geogràfic: el municipi de Campos, al migjorn mallorquí, localitat on s'ha detectat la presència de realitzacions no bategants de /r/. En segon lloc, s'ha definit el perfil dels enquestats objecte d'estudi: joves menors de trenta anys, car si el fenomen es mostra consolidat entre els joves, cal esperar-ne l'expansió i serà molt interessant estudiar evolucions futures partint de l'estat actual de les coses determinat en aquest estudi.

Seguidament, es presenta un buidatge de tots els contextos en què pot aparèixer /r/ atenent tant la vocal nuclear com la consonant amb què entra en contacte, quan és el cas. Determinats els contextos, cal fer una recerca dels mots que els contenen,

¹¹ L'assimilació de /r/ en aquests contextos està connotada com a vulgar i per tant els parlants tendeixen a evitar-la. Un cas molt curiós que mostra aquesta connotació a Campos es troba al topònim *Son Catlar*. Aquesta històrica possessió campanera ha estat sempre vinculada a l'antiga aristocràcia, raó de més per forçar pronúncies allunyades del vulgarisme. Del mot *Catlar* se n'espera una pronúncia [kəl.'la], però és del tot habitual que els campaners realitzin [kər.'la], realització que evidencia la ultracorrecció. Els resultats obtinguts en aquest treball corroboren aquesta tendència.

¹⁰ Per a una informació detallada sobre els processos derivatius d'aquest tipus, vg. CABRÉ (2002:§6.4).

mots en els quals es basa l'estudi de possibles al·lòfons.

La multitud de contextos i de mots candidats suggereix l'enquesta com a principal mètode d'obtenció de resultats. A l'apartat 5, s'hi explica detalladament l'elaboració de l'enquesta, els seus avantatges i els seus inconvenients. Els enquestats es sotmeten a aquesta enquesta i són enregistrats, després d'haver estat informats de la finalitat de l'enquesta, assegurada la confidencialitat i el seu consentiment oral.

A continuació, s'estudien els resultats. Per fer-ho, els arxius de so es tracten informàticament amb el programari *Goldwave*, per eliminar renou de fons o altres interferències, o amplificar realitzacions molt dèbils. Un cop tractat els arxius de so, se n'extreu els espectrogrames amb el programari *Speech analyzer*. Aquests espectrogrames permeten estudiar acuradament la realització de /r/ a cada mot i a cada parlant.

A partir d'aquests resultats, s'extreuen les dades. Es preveuen tres possibles realitzacions: bategant, aproximant i altres. Els resultats s'incorporen a un full de càlcul i se'n fa el tractament estadístic, a partir del qual es treuen les conclusions.

5. Els contextos d'aparició de /r/: enfocament de la recerca d'al·lòfons

A l'apartat 3 s'hi han descrit tots els contextos en què pot aparèixer /r/. Com que l'objectiu d'aquest treball és la contextualització de diferents al·lòfons de /r/, cal tenir molt present quins són aquests contextos i quins són els més susceptibles de presentar realitzacions al·lofòniques. Una vegada determinats tots els contextos possibles, cal cercar els mots adients.

El primer context que s'ha estudiat ha estat l'obertura en posició intervocàlica, ja que és el context més estable. Aquest context s'ha inclòs a l'estudi a fi de detectar l'estabilitat de [r]. Efectivament, s'espera una realització unànime [r] de tots els parlants, realitzacions alternatives suggeririen o bé una pèrdua de l'al·lòfon [r] (com la que s'ha produït en anglès) o bé algun defecte en la pronúncia de l'enquestat, que faria que no pogués ser pres com a representatiu. A fi de determinar també la possible influència de l'entorn vocàlic, s'han cercat tots els contextos possibles tenint en compte la vocal precedent. A la taula 2 s'hi mostren tots els contextos estudiats, en què s'ha tengut en compte la vocal precedent:

Vocal precedent	['i]	['e]	['ə]	['ɛ]	['a]	['ɔ]	['o]	['u]
Context resultant	['i.rə]	['e.rə]	['ə.rə]	['ɛ.rə]	['a.rə]	['ɔ.rə]	['o.rə]	['u.rə]

Taula 2: Contextos de /r/ en obertura simple intervocàlica tenint en compte la vocal precedent.

El segon context estudiat és l'obertura complexa. Es tracta també d'un context estable en què no s'espera trobar-hi al·lòfons. La detecció d'al·lòfons en aquest context conduiria a les mateixes conclusions esmentades al paràgraf anterior.

Vocal nuclear	['i]	['e]	['ə]	['ɛ]	['a]	['ɔ]	['o]	['u]
Context resultant	[tri]	[tre]	[trə]	[trɛ]	[tra]	[trɔ]	[tro]	[tru]

Taula 3: Contextos de /r/ en obertura complexa tenint en compte la vocal nuclear.

Com es pot veure, aquests contextos no són exhaustius (vg. taula 3), ja que no tenen en compte ni vocals posteriors ni consonants altres que [t] a obertures complexes. S'ha fet així perquè, com que són contextos estables, s'han pres únicament per descartar parlants amb algun impediment articulatori per a una realització previsible [r] de /r/.

L'estudi dels contextos inestables, però, sí que ha estat molt més exhaustiu. Aquests contextos són tres: les cods simples a final de mot, les cods simples a l'interior de mot, en contacte per tant amb un altra consonant heterosil·làbica, i les cods complexes a final de mot. En aquests contextos, sempre que és possible, s'estudia la possible influència tant de la vocal precedent com, si pertoca, de la consonant posterior.

El primer dels contextos en coda estudiat és el de coda simple a final de mot. Són molt minses les ocurrencies de realitzacions fòniques de /r/ en aquest context en mallorquí, ja que en la immensa majoria de casos es produeix una elisió que és gairebé sistemàtica (Vg. §3.1.). Només es troba realització a alguns neologismes incorporats a través del castellà, per la influència d'aquesta llengua, en què sí que hi ha realització, i a les primeres persones del singular del present d'indicatiu de verbs de la primera conjugació amb arrel acabada en /r/¹², únic context en què /r/ té una realització més o menys estable i lliure d'influències en aquest context. A la taula 4, s'hi mostren tots els contextos de realització de /r/ final, segons la vocal precedent.

Vocal nuclear	['i]	['e]	['ə]	['ɛ]	['a]	['ɔ]	['o]	['u]
Context resultant	[ir]	[er]	[ər]	[ɛr]	[ar]	[ɔr]	[or]	[ur]

Taula 4: Contextos de /r/ en coda simple tenint en compte la vocal nuclear.

El següent context estudiat és el de coda simple a l'interior del mot. /r/ apareix amb freqüència en posició de coda a l'interior del mot, i en aquesta posició resta sempre en contacte amb una altra consonant, heterosil·làbica, a l'obertura de la síl·laba següent. S'ha estudiat amb exhaustivitat aquest context per mirar d'aclarir tant la possible influència de la vocal nuclear de la síl·laba que conté /r/ com la possible influència de la consonant heterosil·làbica amb què /r/ entra en contacte,

¹² S'han pres verbs de la primera conjugació perquè és la més productiva i l'única en la qual els processos d'inferència morfològica són plenament productius. A la segona conjugació no hi ha cap arrel acabada en /r/, i a la tercera se'n troben algunes, però només seran d'interès quan apareguin a verbs sense increment, com *morir*. Per raons de representativitat, la recerca s'ha reduït als verbs de la primera conjugació.

a fi de determinar quins contextos fonètics són els més susceptibles de presentar realitzacions altres que [r], a partir de les quals estudiar possibles al·lòfons. A la taula 5 s'hi mostren tots aquests contextos:

		[i]	[e]	[ə]	[ɛ]	[a]	[ɔ]	[o]	[u]
Oclusives o al·lòfons aproximants	[p]	[ir.p]	[er.p]	[əp]	[ɛp]	[ar.p]	[ɔr.p]	[or.p]	[ur.p]
	[t]	[ir.t]	[er.t]	[ət]	[ɛt]	[ar.t]	[ɔr.t]	[or.t]	[ur.t]
	[k]	[ir.k]	[er.k]	[ək]	[ɛk]	[ar.k]	[ɔr.k]	[or.k]	[ur.k]
	[b]	[ir.b]	[er.b]	[əb]	[ɛb]	[ar.b]	[ɔr.b]	[or.b]	[ur.b]
	[d]	[ir.d]	[er.d]	[əd]	[ɛd]	[ar.d]	[ɔr.d]	[or.d]	[ur.d]
	[g]	[ir.g]	[er.g]	[əg]	[ɛg]	[ar.g]	[ɔr.g]	[or.g]	[ur.g]
Fricatives	[f]	[ir.f]	[er.f]	[əf]	[ɛf]	[ar.f]	[ɔr.f]	[or.f]	[ur.f]
	[s]	[ir.s]	[er.s]	[əs]	[ɛs]	[ar.s]	[ɔr.s]	[or.s]	[ur.s]
	[ʃ]	[ir.ʃ]	[er.ʃ]	[əʃ]	[ɛʃ]	[ar.ʃ]	[ɔr.ʃ]	[or.ʃ]	[ur.ʃ]
	[v]	[ir.v]	[er.v]	[əv]	[ɛv]	[ar.v]	[ɔr.v]	[or.v]	[ur.v]
	[z]	[ir.z]	[er.z]	[əz]	[ɛz]	[ar.z]	[ɔr.z]	[or.z]	[ur.z]
	[ʒ]	[ir.ʒ]	[er.ʒ]	[əʒ]	[ɛʒ]	[ar.ʒ]	[ɔr.ʒ]	[or.ʒ]	[ur.ʒ]
Conti-nues	[m]	[ir.m]	[er.m]	[əm]	[ɛm]	[ar.m]	[ɔr.m]	[or.m]	[ur.m]
	[n]	[ir.n]	[er.n]	[ən]	[ɛn]	[ar.n]	[ɔr.n]	[or.n]	[ur.n]
	[l]	[ir.l]	[er.l]	[əl]	[ɛl]	[ar.l]	[ɔr.l]	[or.l]	[ur.l]

Taula 5: Contextos exhaustius de /r/ en coda a l'interior del mot en contacte amb consonant heterosil·làbica, tenint en compte la vocal precedent.

En aquesta taula cal fer les consideracions següents:

- Les oclusives sonores en obertura presenten habitualment realitzacions aproximants. Cal dir, però, que la realització [β] és poc freqüent en aquest dialecte a parlants poc interferits pel castellà. Cap dels parlants enquestats tenia [β] com a al·lòfon de /b/.
- No s'hi ha inclòs, com a fonemes d'obertura, ni /ŋ/ ni /ʎ/, per mor de la inexistència de seqüències /rŋ/ o /rʎ/.

Finalment, el darrer context que cal considerar és el context de coda complexa amb /r/ ocupant la posició de C₁. En la recerca de contextos, s'ha tengut en compte tant la vocal precedent com la consonant posterior. Com que aquest context només té ocurrencies en posició final de mot en català, en els casos de C₂ obstruent, només es consideren les sordes. La taula en què s'hi recullen tots els contextos es presenta seguidament:

		[i]	[e]	[ə]	[ɛ]	[a]	[ɔ]	[o]	[u]
Oclusi-ves	[p]	[irp]	[erp]	[əp]	[ɛp]	[arp]	[ɔrp]	[orp]	[urp]
	[t]	[irt]	[ert]	[ət]	[ɛt]	[art]	[ɔrt]	[ort]	[urt]
	[k]	[irk]	[erk]	[ək]	[ɛk]	[ark]	[ɔrk]	[ork]	[urk]
Fricati-ves	[f]	[irf]	[erf]	[əf]	[ɛf]	[arf]	[ɔrf]	[orf]	[urf]
	[s]	[irs]	[ers]	[əs]	[ɛs]	[ars]	[ɔrs]	[ors]	[urs]
	[ʃ]	[irʃ]	[erʃ]	[əʃ]	[ɛʃ]	[arʃ]	[ɔrʃ]	[orʃ]	[urʃ]
Conti-nues	[m]	[irm]	[erm]	[əm]	[ɛm]	[arm]	[ɔrm]	[orm]	[urm]
	[n]	[irn]	[ern]	[ən]	[ɛn]	[arn]	[ɔrn]	[orn]	[urn]
	[l]	[irl]	[erl]	[əl]	[ɛl]	[arl]	[ɔrl]	[orl]	[url]

Taula 6: Contextos exhaustius de /r/ en coda complexa tenint en compte la vocal precedent i la consonant posterior.

Descrits tots els contextos, cal ara trobar els mots que els contenguin. Per fer el buidatge de mots adients a cada context, s'ha fet servir l'edició *on-line* del *Diccionari de la llengua catalana* (<http://dlc.iec.cat>) que permet fer buidatges de mots atenent unes seqüències de grafies preestablertes. A l'hora de seleccionar els mots, cal tenir present, en primer lloc, que existeixen contextos fonèticament possibles però que no es troben a cap mot, per la qual cosa no es poden estudiar (a les taules 7, 8, 9, 10 i 11 apareixen buits); en segon lloc, s'han seleccionat els mots més patrimonials i d'ús corrent possible, per no condicionar l'enquestat amb contextos excessivament tensos; i, en tercer lloc, s'ha procurat triar els mots amb la batagant a la síl·laba preeminent, la tònica, perquè és el context més estable. No en tots els contextos és possible, però, trobar-hi mots que atenguin aquestes prioritacions. A les taules posteriors s'hi presenten els mots seleccionats per a cada context. Òbviament, cal suposar que en tots els casos s'ha considerat la pronúncia de les vocals en la varietat mallorquina.

[i]	[e]	[ə]	[ɛ]	[a]	[ɔ]	[o]	[u]
mira [ˈmi.rə]	acera [ˈse.rə]	vera [ˈvə.rə]	-	cara [ˈka.rə]	fora [ˈfo.rə]	adora [ə.ˈðo.rə]	fura [ˈfu.rə]

Taula 7: Mots seleccionats per a l'estudi del context intervocàlic tenint en compte l'entorn vocàlic.

[i]	[e]	[ə]	[ɛ]	[a]	[ɔ]	[o]	[u]
Trist [ˈtrist]	Tren [ˈtren]	tres [ˈtrəs]	trec [ˈtrɛk]	trau [ˈtraw]	tros [ˈtrɔs]	tronc [ˈtronk]	truc [ˈtruk]

Taula 8: Mots seleccionats per a l'estudi del context d'obertura complexa tenint en compte la vocal nuclear.

[i]	[e]	[ə]	[ɛ]	[a]	[ɔ]	[o]	[u]
Sospir [sus. 'pir]	Esper [əs. 'per]	per [pə]	-	bar ['bar]	plor ['plɔr]	ador [ə. 'ðor]	escur [əs. 'kur]

Taula 9: Mots seleccionats per a l'estudi del context de coda simple a final de mot tenint en compte la vocal nuclear.

	W[i]	[e]	[ə]	[ɛ]	[a]	[ɔ]	[o]	[u]
[p]	extirpar [əs.tir. 'pa]	herpes ['er.pes]	arpó [ər. 'po]	intèrpret [iŋ. 'tɛr. prət]	carpa ['kar.pə]	Corpus ['kɔr.pus]	corporal [kɔr.po. 'ral]	escorpi [əs.kur. 'pi]
[t]	virtual [vir.tu. 'al]	-	cobertó [ku.bər. 'to]	certa ['sɛr.tə]	farta ['far.tə]	forta ['for.tə]	sortada [sor. 'ta.ðə]	sortir [sur. 'ti]
[k]	cirquet [sir. 'kət]	cercle ['sɛr.klə]	cercar [sər. 'ka]	-	barca ['bar.kə]	porca ['pɔr.kə]	forqueta [for. 'kə.tə]	turquesa [tur. 'kə.zə]
[b]	girbat [zir. 'bat]	herba ['er.bə]	carbó [kər. 'bo]	superba [su. 'pɛr.bə]	barba ['bar.bə]	ascòrbic [əs. 'kɔr. bik]	torbar ['tor.bə]	urbà [ur. 'ba]
[ð]	-	-	verda ['vɛr.ðə]	merda ['mɛr.ðə]	covarda [ko. 'var. ðə]	corda ['kɔr.ðə]	sorda ['sɔr.ðə]	absurda [ət. 'tsur. ðə]
[ɣ]	gírgola [zir. 'yo.lə]	clergue ['kler.ɣə]	verga ['vɛr.ɣə]	alberga [əl. 'bɛr.ɣə]	llarga ['lar.ɣə]	gorga ['gɔr.ɣə]	organista [or.ɣə. 'nis.tə]	furgoneta [fur. 'yo. 'nə. tə]
[f]	-	interfase [iŋ.ter. 'fa. ze]	perfecta [pɛr. 'fet.tə]	superflu [su. 'pɛr.flu]	garfi ['gar.fi]	orfe ['ɔr.fə]	orfenat [or.fə. 'nat]	surfista [sur. 'fis.tə]
[s]	empeguir-se [əm.pɛ.ɣə. ir. 'sə]	-	tercer [tɛr. 'sɛ]	persa ['pɛr.sə]	Barça ['bar.sə]	escorça [əs. 'kɔr. sə]	torçut [tor. 'sut]	cursar [kur. 'sa]
[ʃ]	-	-	perxam [pɛr. 'fam]	perxa ['pɛr.ʃə]	marxa ['mar.ʃə]	porxo ['pɔr.ʃo]	porxada [por. 'ja.ðə]	burxam [bur. 'fam]
[v]	nirvi ['nir.vi]	reserva [rɛ. 'zɛr.və]	cervell [sɛr. 'vɛʎ]	cèrvol ['sɛr.vol]	larva ['lar.və]	còrvid ['kɔr.vit]	corvicida [kor.vi. 'si.ðə]	curvatura [kur.və. 'tu. rə]

[z]	tirs espantosos [tir.zəs.pəŋ. 'to.zos]	-	esberzer [bəd. 'dɛzɛ]	oberts i tancats [u. bɛr. zi.təŋ. 'kats]	març humit [mar. zu. 'mit]	horts estrets [ɔr.zəs. 'trɛts]	catorze [kə. 'tor.zɛ]	curts i llargs [kur. zi. 'lars]
[ʒ]	virginal [vir.ʒi. 'nal]	conserge [kon. 'ser. ʒə]	Argentina [ər.ʒəŋ. 'ti. nə]	verge ['vɛr.ʒə]	marge ['mar.ʒə]	Borja ['bor.ʒə]	orgia [or. 'ʒi.ə]	burgès [bur. 'ʒɛs]
[m]	confirma [kum. 'fir.mə]	terme ['tɛr.mə]	germà [ʒɛr. 'ma]	tèrmic ['tɛr.mik]	arma ['ar.mə]	dormen ['dɔr.mɛn]	normal [nor. 'mal]	dormir [dur. 'mi]
[n]	-	-	governar [go.vɛr. 'na]	taverna [tə. 'vɛr.nə]	arna ['ar.nə]	Califòrnia [kə.li. 'for. ni]	enforna [ɛŋ. 'for.nə]	urna ['ur.nə]
[l]	Irlanda [ir. 'lan.də]	Berlín [ber. 'lin]	parlament [pɛr. lə. 'mɛŋt]	perla ['pɛr.lə]	parla ['par.lə]	-	orla ['or.lə]	burla ['bur.lə]

Taula 10: Mots seleccionats per a l'estudi del context de coda simple a l'interior del mot tenint en compte la vocal nuclear precedent i la consonant heterosil·làbica amb què entra en contacte.

	[i]	[e]	[ə]	[ɛ]	[a]	[ɔ]	[o]	[u]
[p]	extirp [əs. 'tirp]	serp ['sɛrp]	esquerp [əs. 'kɛrp]	verb ['vɛrp]	xarp ['ʃarp]	corb ['kɔrp]	torb ['torb]	usurp [u. 'zurp]
[t]	flirt ['flirt]	-	verd ['vɛrt]	obert [u. 'bɛrt]	card ['kɑrt]	hort ['ɔrt]	bord ['bord]	curt ['kurt]
[k]	circ ['sirk]	iceberg [i.se. 'bɛrk]	cerc ['sɛrk]	alberg [əl. 'bɛrk]	llarg ['lɑrk]	eixorc ['jɔrk]	gorg ['gɔrk]	turc ['turk]
[f]	-	reserv [rɛ. 'zɛrf]	serv ['sɛrf]	enerv [ə. 'nɛrf]	-	-	morf ['mɔrf]	surf ['surf]
[s]	estirps [əs. 'tirs]	serps ['sɛrs]	verds ['vɛrs]	convers [kom. 'vɛrs]	bars ['bars]	torç ['tɔrs]	bords ['bɔrs]	surts ['surs]
[ʃ]	-	-	-	guerx ['gɛrf]	marx ['marʃ]	empox [əm. 'pɔrf]	escorx [əs. 'kɔrf]	burx ['burʃ]
[m]	afirm [ə. 'firm]	-	ferm ['fɛrm]	paquiderm [pə. ki. 'ðɛrm]	desarm [dɛ. 'zarm]	dorm ['dɔrm]	inform [im. 'form]	xurm [ʃurm]
[n]	-	-	-	hivern [i. 'vɛrn]	carri ['karn]	corn ['kɔrn]	forn ['fɔrn]	nocturn [not. 'turn]
[l]	bird ['bird]	-	-	emperl [əm. 'pɛrl]	parl ['parl]	orl ['ɔrl]	borl ['borl]	burl ['burl]

Taula 11: Mots seleccionats per a l'estudi del context de coda complexa tenint en compte la vocal nuclear i el segon element de la coda.

Una vegada determinats tots els contextos i trobats els mots candidats, s'ha elaborat una enquesta a la qual s'han sotmès els parlants. Tots els parlants seleccionats són joves de Campos menors de trenta anys i catalanoparlants familiars, amb poca interferència. S'han seleccionat cinc homes i cinc dones.

La millor manera d'obtenir les diferents realitzacions és enregistrar una parla espontània sense coneixement del parlant. Ara bé, l'enorme quantitat de contextos que s'estudien suggereix que l'enquesta és el mètode més adient en aquest cas, tot i que els parlants es trobin en un context inevitablement formal i no puguin evitar sentir-se examinats. No s'hi han inclòs preguntes per distreure, ja que a causa de la nul·la relació dels mots entre ells és molt improbable que els parlants puguin saber quin és el fenomen objecte d'estudi, i per tant no és d'esperar que provin d'evitar-lo, més tost quan, de fet, no en són pràcticament conscients.¹³

L'enquesta s'ha elaborat mitjançant preguntes directes, amb definicions molt fàcils en les quals, sempre que és possible, s'evita de definir a partir de primitius o derivats, per tal de no condicionar els parlants amb la pronúncia de l'enquestador. En alguns casos, s'ha demanat per formes a partir de la morfologia, en casos en què aquesta és especialment productiva, com primeres persones del present d'indicatiu o flexió adjectival. En aquests casos, s'han proposat sempre formes rizotòniques per evitar vacil·lacions dels parlants en el timbre de les vocals, ja que aquesta és una dada rellevant de l'estudi. Finalment, s'ha fet un bloc de mots en castellà perquè el parlant els traduís, tot i les inconveniències del mètode, per evitar que els enquestats realitzassin un castellanisme que s'ha considerat com a resposta més probable, o bé en aquells casos en què l'únic context possible es produïa per fonètica sintàctica.

6. Resultats

Els resultats obtinguts es poden veure als gràfics dels annexos. S'hi mostra un gràfic circular que representa els percentatges de realitzacions bategants (en blau), aproximants (en roig) o d'altres (en verd) en cada context concret. Tot seguit, es presenta un gràfic en forma de barres amb el mateix codi de colors en què es desglossa aquest percentatge tenint en compte la vocal nuclear, juntament amb una breu explicació.

Les realitzacions s'han analitzat i se n'ha fet l'espectrograma. Per raons d'economia, no es poden incloure els espectrogrames de tots els contextos i tots els parlants. Al gràfics 3 i 4 se'n posen dos exemples, el primer correspon a una realització clarament bategant, i el segon, a una realització aproximant.

6.1. Context intervocàlic

Els resultats (gràfica 1) evidencien que es tracta d'un context fortament estable. Tan sols un insignificant 1% de les realitzacions han estat aproximants. És interessant observar que aquest petitíssim percentatge es produeix significativament quan la vocal nuclear és [ɔ].

¹³ En aquest sentit, és interessant remarcar que, acabada l'enquesta, només un dels parlants –amb clara consciència lingüística– va saber discernir que les ròtiques estaven implicades en l'estudi, però desconeixia completament l'existència de realitzacions peculiars d'aquests sons.

6.2. Context d'obertura complexa

Com era d'esperar, el context es mostra com a totalment estable. Totes les realitzacions han estat bategants (vg. gràfic 2).

6.3. Context de coda simple en final absolut

El primer context de coda comença a mostrar la tímida aparició (13%) de realitzacions aproximants. Aquest context és, a més, l'únic en què una realització aproximant es pot atribuir exclusivament a la influència de la vocal nuclear. En aquest sentit, la vocal [ɔ] és la que més clarament influeix en una realització aproximant: la meitat dels enquestats realitzen [ɔɪ]. Aquesta tendència es veu confirmada a gràfiques posteriors (vg. gràfic 3)

6.4. Context de coda simple a l'interior del mot

El context de coda simple es mostra com a clarament més inestable. En primer lloc, es presenten els resultats per a /r/ seguida de consonant oclusiva sorda. De tots els contextos amb /r/ en coda, és el que presenta major percentatge de [r]. /rp/ es mostra com el que més afavoreix l'aproximantització juntament amb les vocals obertes. Adesiara apareixen altres realitzacions, que inclouen elisions (algunes de les quals, amb un interessantíssim allargament vocàlic compensatori), acoloriments vocàlics (vocal nuclears que modifiquen lleugerament el seu timbre en contacte amb [ɹ] o fins i tot l'aparició de ròtiques aproximants retroflexes, [ɹ]). En algunes realitzacions bategants s'hi ha observat la inserció d'una vocal epentètica (vg. gràfic 4).

El gràfic 5 mostra com el percentatge de realitzacions aproximants augmenta significativament quan l'oclusiva és sonora (comparau aquest gràfic amb el gràfic 4). Alhora es manté la tendència a un increment de realitzacions aproximants quan la vocal és oberta.

El gràfic 6 presenta els resultats per a /r/ seguida de fricativa sorda. El percentatge de realitzacions aproximants augmenta clarament respecte a les oclusives. Al mateix temps, el percentatge de bategants baixa a mesura que la fricativa s'endarrereix. Altra vegada, i de manera molt evident, les vocals obertes afavoreixen clarament l'aparició d'aproximants.

El gràfic 7 va paral·lel a l'anterior i en mostra les corresponents sonores. No s'observen diferències significatives entre fricatives sordes i sonores, contràriament al que es pot observar al grup d'oclusives. Es manté però la tendència a augmentar les realitzacions aproximants en contacte amb vocals més obertes.

El gràfic 8 mostra, finalment, les realitzacions amb /r/ seguida de consonant contínua. El contacte amb nasal mostra més realitzacions aproximants, i dins les nasals, /n/ moltes més que /m/. Sorprenentment, /l/ no afavoreix especialment l'aproximantització ni altres fenòmens, i es mostra com el context més estable. Les vocals obertes mantenen la tendència a facilitar realitzacions aproximants.

6.5. Context de coda complexa

Els contextos de coda complexa són els més inestables. Els resultats ho mostren, és interessant comparar-los amb els equivalents a codex simples. En primer lloc, el gràfic 9 mostra les realitzacions a /r/ seguida d'oclusiva. El percentatge de bategants respecte a les codex simples baixa lleugerament. Es manté clarament la tendència a l'augment de realitzacions aproximants amb /r/ precedida de vocal oberta, especialment [ɛ] i [ɔ].

El gràfic 10 mostra les realitzacions amb /r/ seguida de fricativa. Els resultats són molt semblants als equivalents en coda simple. Les realitzacions aproximants augmenten clarament respecte a les oclusives. Així mateix, les vocals obertes presenten les majors ocurrencies de [ɹ].

Finalment, el gràfic 11 mostra les realitzacions quan /r/ va seguida de consonant contínua. Els percentatges de [ɹ] augmenten respecte a les codex simples. En el cas de /n/, s'observa el menor percentatge de realitzacions bategants, fins i tot desapareixen completament en el cas del grup [ɛrn].

El darrer gràfic (12) mostra la variació idiolectal. S'hi presenten els percentatges de realitzacions bategants i aproximants a cada enquestat. Les diferències entre ells són significatives.

7. Conclusions

De l'observació dels resultats, se'n treuen diferents conclusions, que es detallen tot seguit.

En primer lloc, es confirma allò que ja s'ha exposat a §1: la motivació idiolectal és evident, i la realització de bategant o aproximant té, en primer lloc, una causa que depèn del parlant (vg. gràfic 12). El percentatge de realitzacions aproximants varia molt significativament entre els diferents enquestats, amb percentatges des d'un 84% fins a un 26%. Tot i això, el fenomen no és clarament percebut per cap dels enquestats: un cop acabada l'enquesta, només un va saber observar que totes les paraules tenien una ròtica, però no era conscient de l'existència de realitzacions aproximants.

En segon lloc, també cal destacar que, de la mateixa manera idiolectal, el grau de relaxació del parlant influeix en la realització de /r/. Tot i que no és ben bé l'objecte d'estudi d'aquest treball, la realització de les enquestes ha permès constatar que els enquestats, en moments de certa tensió, sobretot al principi de l'enquesta, presenten major percentatge de realitzacions bategants. Fins i tot algun dels parlants realitza bategant en un context en què després, en parla espontània al final de l'entrevista, en un diàleg obert amb l'enquestador, realitza aproximant.

Quant a les realitzacions aproximants, els resultats mostren que no són estranyes ni precisament infreqüents. Més tost en alguns contextos arriben a ser l'única realització. Cal destacar que escadusserament apareixen realitzacions fins i tot retroflexes [ɹ] i amb acoloriment de la vocal nuclear, una modificació del timbre de la vocal per la influència del ròtic, típica de l'evolució d'aquests sons (vg. LINDAU, 1985).

Pel que fa a l'objectiu principal d'aquest treball –la determinació de contextos que

afavoreixen una realització aproximant–, es conclou clarament que els contextos que de menys a més afavoreixen l'aproximantització són el de coda simple a final de mot (87% de [r] vs 13% de [ɹ]), el de coda simple a l'interior del mot (58% de [r], 36% de [ɹ], 6% d'altres realitzacions) i el de coda complexa (53% de [r], 44% de [ɹ], 3% d'altres realitzacions).

Ara bé, l'estudi detallat de cada context és molt més significatiu, i les diferències que s'observen en funció de la consonant amb què /r/ entra en contacte són realment importants, i es poden relacionar amb l'escala de sonicitat de les consonants. Els resultats permeten concloure que les oclusives són les consonants que menys afavoreixen l'aproximantització de /r/, però malgrat això, les sonores l'afavoreixen més que les sordes (29% /rp/ - 31% /rb/; 17% /rt/ - 28% /rd/; 17% /rk/ - 24% /rg/). És interessant observar, en vista que la sonoritat no afecta les fricatives en la mateixa relació, que potser el que afavoreix l'aproximantització no és tant la sonoritat (la diferència no és significativa entre /p/ i /b/), sinó el fet que tant /d/ com /g/ s'aproximantitzen cap a [ð] i [ɣ] respectivament en aquest mateix context, mentre que /b/ és molt estable en mallorquí i els parlants realitzen unànimement [b]. En vista d'això, doncs, els resultats indiquen que és potser l'aproximantització de l'oclusiva, i no la seva sonoritat, el que afavoreix l'aproximantització de la bategant.

Dins el grup de les fricatives, més sonants que les oclusives, es conclou que tenen major tendència a afavorir realitzacions aproximants, i dins el grup, les més posteriors i les codex complexes afavoreixen molt més la realització [ɹ].

Dins el grup de les contínues, sorprenentment /l/ no sembla afectar especialment la realització bategant de /r/, en contra del que apuntaven estudis previs (vg. §3.2 i nota 10), sinó que és /n/, amb diferència, la consonant que més afavoreix la realització aproximant. Alhora, l'aparició en codex complexes també afavoreix la realització aproximant. El fet que /rl/ presenti tan poques realitzacions aproximants, tot i ser una consonant fortament sonant, s'explica per l'elevada percepció de vulgarisme de l'assimilació /rl/ → [ll], que és la realització més esperable en aquest context.

Pel que fa a la influència de la vocal nuclear de la síl·laba que conté /r/, la influència també és clara. En gairebé tots els contextos, i especialment en aquelles consonants que més afavoreixen l'aproximantització, les vocals obertes, [ɛ], [a] i molt especialment la més posterior, [ɔ], són les que més afavoreixen l'aproximantització de la bategant, mentre que les més tancades ho afavoreixen poc, i, en tot cas, presenten realitzacions alternatives (vg. paràgrafs posteriors).

Tenint en compte això, doncs, els contextos que més afavoreixen les realitzacions aproximants de /r/ són /ɛrn/ (100% de [ɹ]), /arn/ (80% de [ɹ]) i /ɔrn/ (80% de [ɹ]) en coda complexa. És interessant fer notar que en el context /ɛrn/ hi ha un 100% de realitzacions [ɹ], potser perquè, a més de ser un dels contextos fonètics amb major tendència a l'aproximantització, hi abunden mots d'ús freqüent (*infern, govern, pern, extern, intern...*). El fet que hi hagi un 100% de realitzacions [ɹ] fa concloure que es tracta d'un vertader al·lòfon de /r/.

Cal destacar també altres realitzacions que no són ni la bategant ni l'aproximant. Aquestes altres realitzacions, tot i ser molt poc abundants, es produeixen la majoria de vegades en els contextos que no afavoreixen la realització aproximant:

preferentment es donen quan la vocal nuclear és tancada, possiblement com a alternativa a una realització aproximant no afavorida pel context. Aquestes altres realitzacions inclouen elisions, algunes de les quals són interessantment compensades amb un allargament de la vocal nuclear (vg. paràgrafs anteriors). Dins el conjunt de realitzacions alternatives també cal destacar les assimilacions completes. Aquest fenomen ja descrit (RECASENS, 1991) es produeix especialment als grups de bategant seguida de /n/ o /l/.

Així mateix, es produeixen alguns casos d'insercions epentètiques vocàliques entre una bategant molt clara i la consonant posterior. Aquests casos s'han comptat com a realitzacions bategants. Aquest fenomen ha estat descrit per alguns autors que àdhuc han defensat que la inserció epentètica es produeix sempre, encara que sigui molt feblement, car la bategant només és possible en posició intervocàlica.

Quant a les causes que expliquen aquests fenòmens, presenten com a tret comú processos fonològics d'assimilació, que s'encaminen cap a una producció menys tensa dels grups consonàntics, en absoluta harmonia amb el perfil fonètic del català de Mallorca, caracteritzat, al seu consonantisme, per la multitud de processos d'economització articulatòria que s'hi troben. La realització aproximant es produeix preferentment amb /r/ precedida de vocal oberta perquè les vocals obertes deixen els articuladors francament allunyats, i això és coherent amb el fet que les vocals tancades no afavoresquin l'aproximantització perquè, de fet, ja deixen els articuladors prou propers. Alhora, també s'entén que els cassos de retroflexió, tot i ser escadussers, es produeixen preferentment amb /r/ precedida de vocal oberta posterior, harmonitzant-se així una realització més endarrerida de /r/ del que és habitual ja que la vocal és més posterior i estira els articuladors cap al vel del paladar. En qualsevol cas, la inestabilitat de la bategant s'explica perquè l'aproximant, sobretot en els contextos on més apareix, representa una realització molt més laxa.

En conclusió, les realitzacions de /r/ no es limiten a un únic so [r], sinó que de manera habitual apareix una realització més relaxada, [ɹ]. Aquest al·lòfon de /r/ té una causa idiolectal indiscutible, i hi influeix també el grau de relaxació del parlant. Ara bé, la realització [ɹ] també és influïda clarament pel context fonètic en què apareix. A més, el fet que tots els enquestats siguin menors de 30 anys permet suposar que el fenomen té vitalitat i probablement és en expansió. Estudis posteriors s'han de centrar preferentment en aquests contextos i obrir-se cap a altres franges d'edat i cap a enquestats d'altres localitats per determinar l'abast i la possible evolució d'aquest al·lòfon de /r/.

Agraïments

En primer lloc, a na Duna i a na Martina, que han canviat la meua vida per sempre, en les quals pens en cada minut de la meua vida, i que són la força que m'empeny a fer tot allò que faig, fins i tot a viure.

En segon lloc, a na Maria Pilar, pels consells, suport i confiança, i per dir sempre les coses tan clares com cal.

En tercer lloc, als enquestats que han accedit voluntàriament, i sovint amb una

il·lusió sorprenent, a sotmetre's a una pesada enquesta de més de dues-centes preguntes. Moltes gràcies pel seu temps i per parlar com parlen.

I per acabar, als meus pares i altres familiars que m'han donat suport; als parlants d'aquesta llengua que, a pesar de tot, manté encara una vitalitat admirable, i sense els quals aquest treball no hauria pogut existir; i als parlants de totes les llengües, que emocionen pel simple fet de ser-ho.

Referències

- BIBILONI, G. (2002): *Elisió de -n i -r, distribució de les ròtiques i altres fenòmens consonàntics en el mot*, dins SOLÀ ET AL. (Ed.): Gramàtica del català contemporani. Empúries. Barcelona.
- CABRÉ, T. (2002): *La derivació*, dins SOLÀ ET AL. (Ed.): Gramàtica del català contemporani. Empúries. Barcelona.
- DOLS, N. (2002): *Fenòmens en grups consonàntics*, dins SOLÀ ET AL. (Ed.): Gramàtica del català contemporani. Empúries. Barcelona.
- JULIÀ, J. (2002): *Els sons del català*, dins SOLÀ ET AL. (Ed.): Gramàtica del català contemporani. Empúries. Barcelona.
- LADEFOGED, P. & MADDIESON, I. (1996): *The sounds of the world's languages*. Oxford University Press. Blackwell. Oxford.
- LINDAU, M. (1985): *The story of /r/*, dins FROMKIN, V. A. (Ed.): Phonetic linguistics: Essays in honor of Peter Ladefoged. Academic Press. Orlando.
- LLORET, M. R. (2002): *Estructura sil·làbica*, dins SOLÀ ET AL. (Ed.): Gramàtica del català contemporani. Empúries. Barcelona.
- PRIETO, P. (2004): *Fonètica i fonologia: els sons del català*. UOC. Barcelona.
- RECASENS, D. (1991): *Fonètica descriptiva del català: assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX*. IEC. Barcelona.
- VENY, J. (1982): *Els parlars catalans*. Moll. Palma.

ANNEXOS: Gràfics i figures

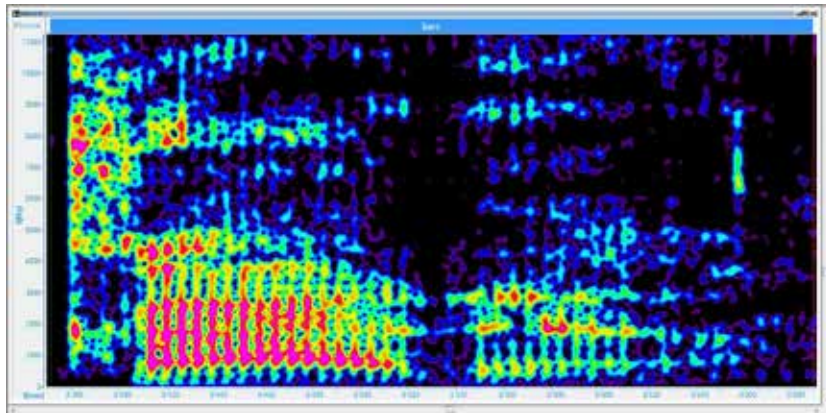

Figura 1: Espectrograma del mot 'cara', amb realització bategant. Es pot observar molt clarament la bategant entre 0,520 ms i 0,540 ms.

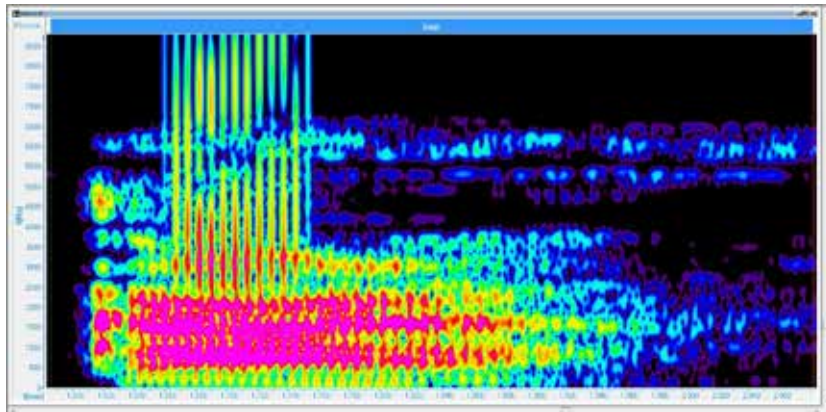

Figura 2: Espectrograma del mot 'cara', amb realització aproximant. Es pot observar com el rastre típic de la bategant ha desaparegut.

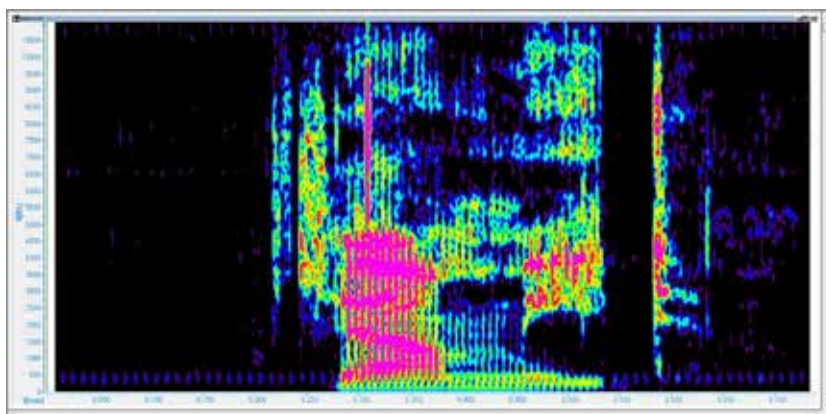

Figura 3: Realització del mot estirp a l'enquestat 1. S'observa clarament la bategant entre els ms 540 i 590.

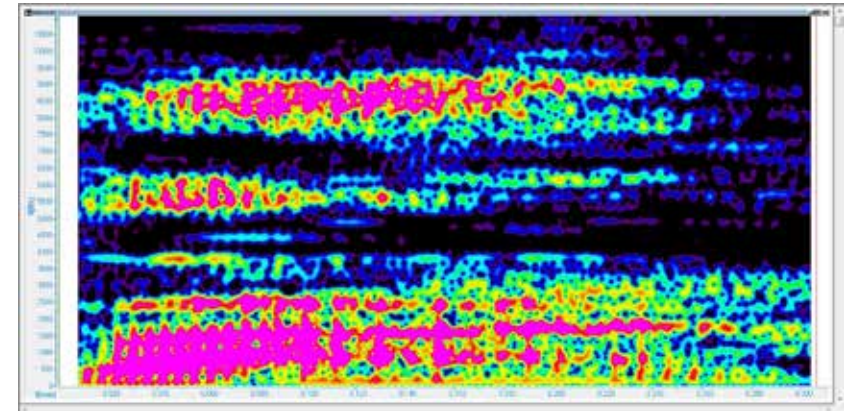
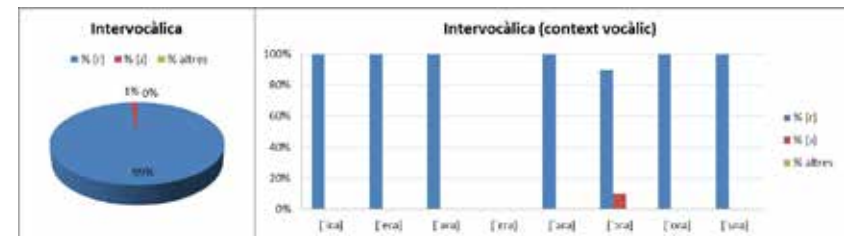
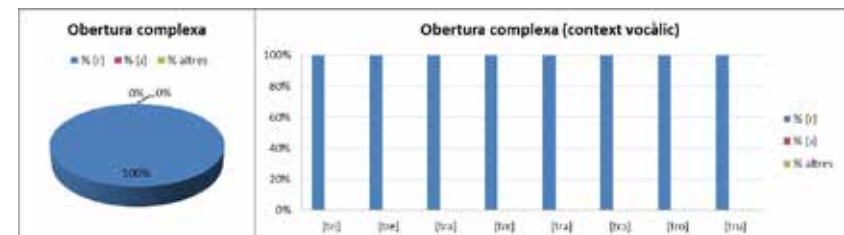

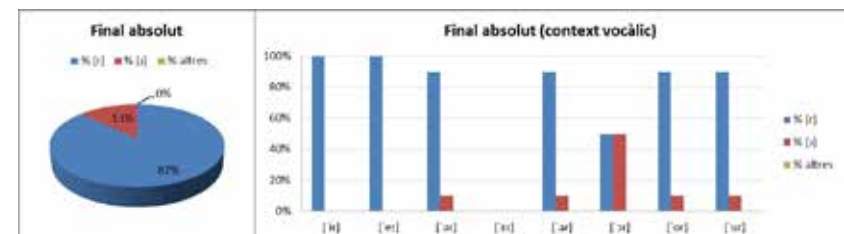
Figura 4: Realització del mot bar a l'enquestat 2. No es detecta cap traça de bategant.

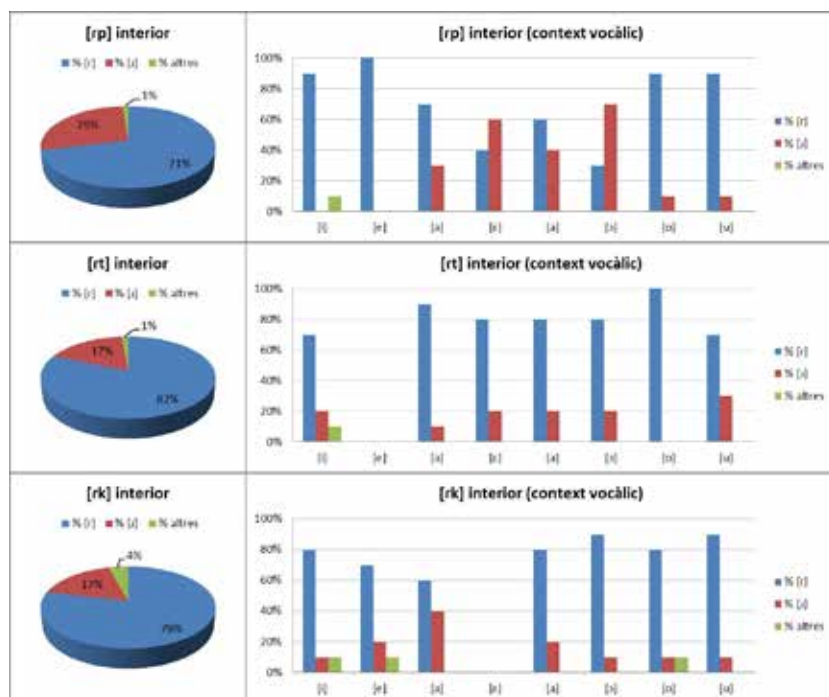
Gràfic 1: Resultats per al context intervocàlic.

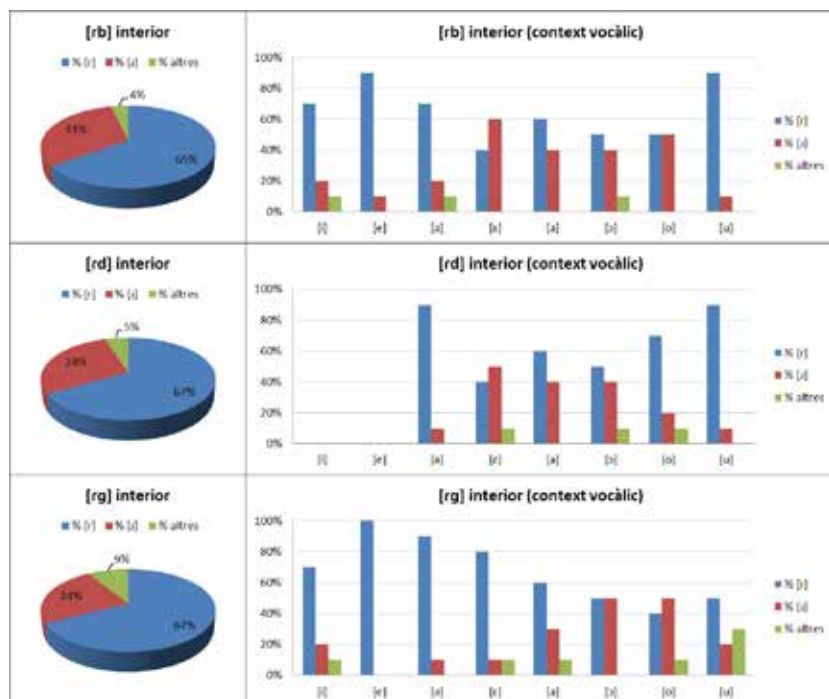
Gràfic 2: Context d'obertura complexa

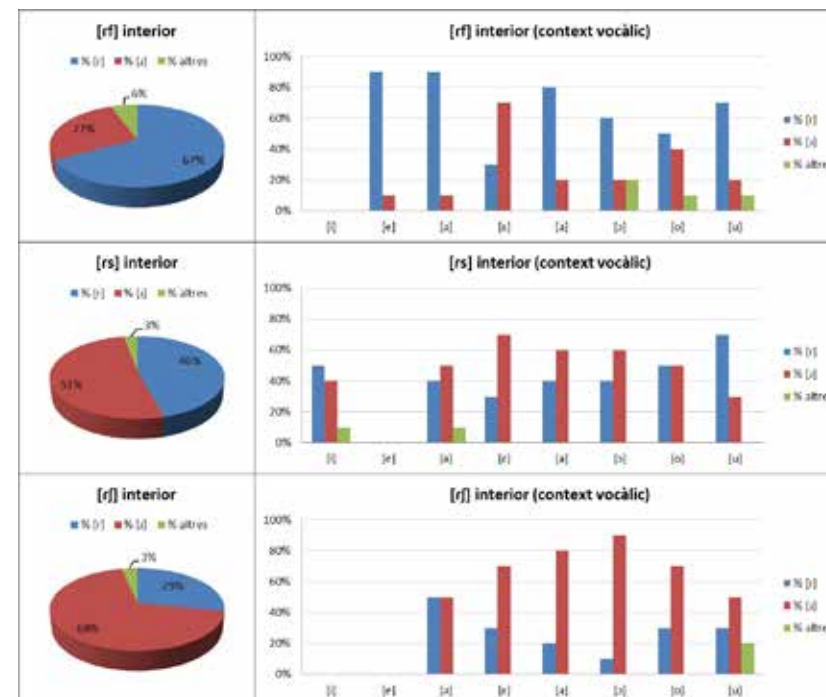
Gràfic 3: Coda simple en posició final absoluta.

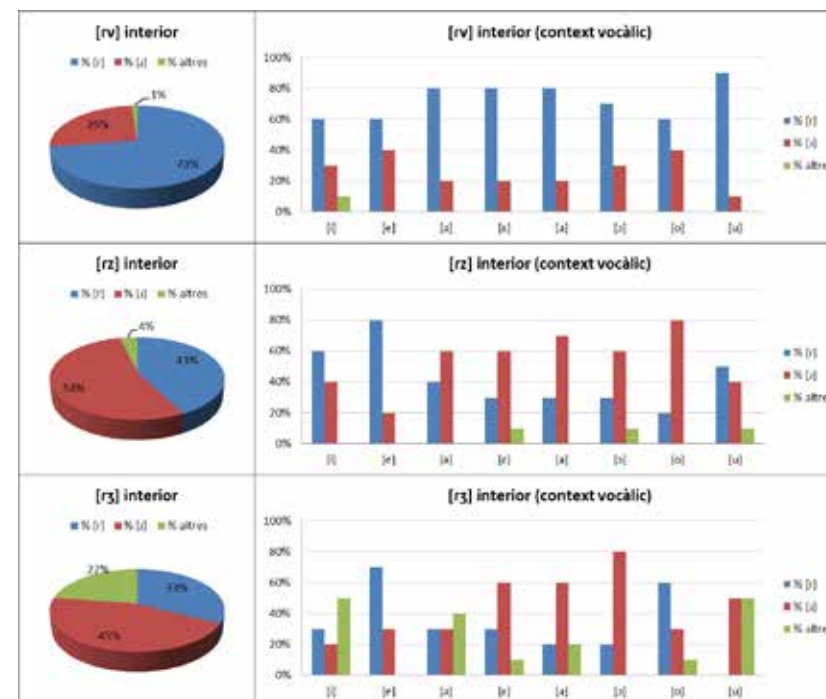
Gràfic 4: Coda simple a l'interior del mot en context de bategant en contacte amb oclusiva sorda.

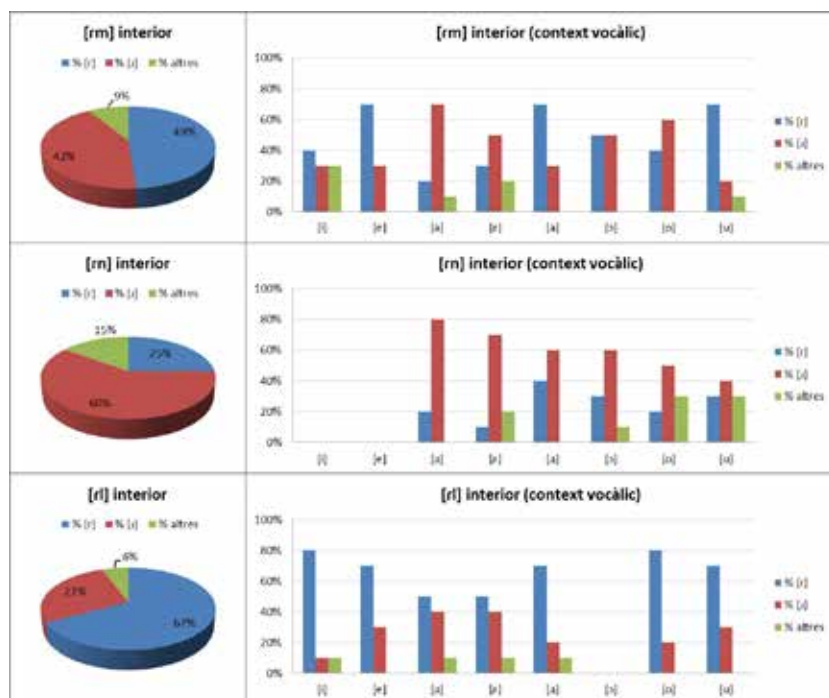
Gràfic 5: Context de coda simple a l'interior del mot amb bategant en contacte amb oclusiva sonora.

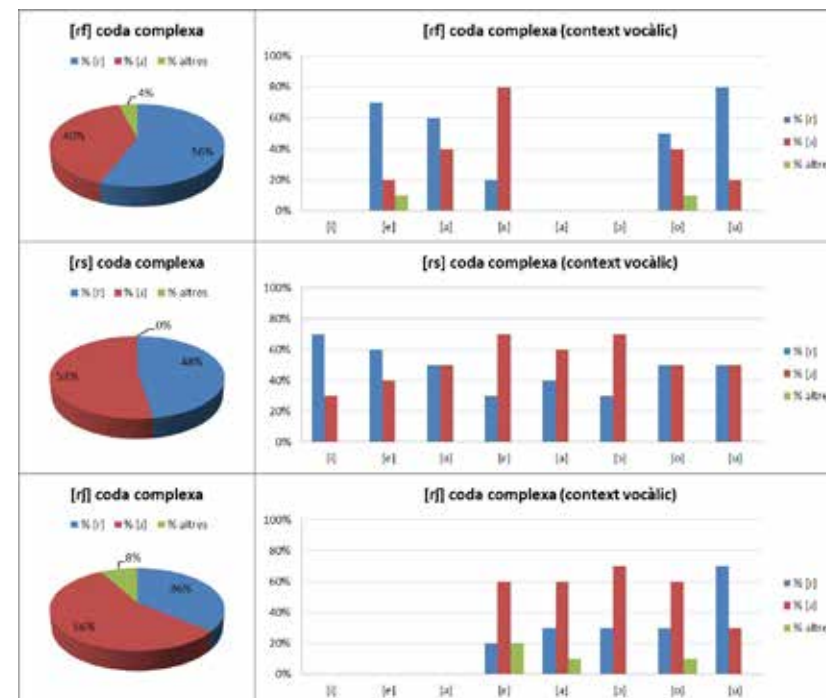
Gràfic 6: Context de coda simple a l'interior de mot amb bategant en contacte amb fricativa sorda.

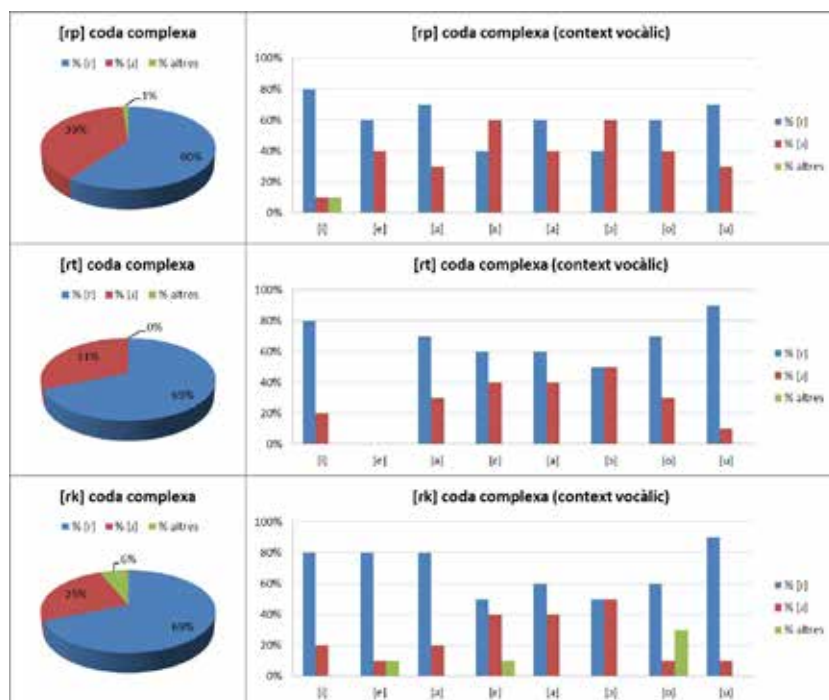
Gràfic 7: Context de coda simple amb bategant en contacte amb fricativa sonora.

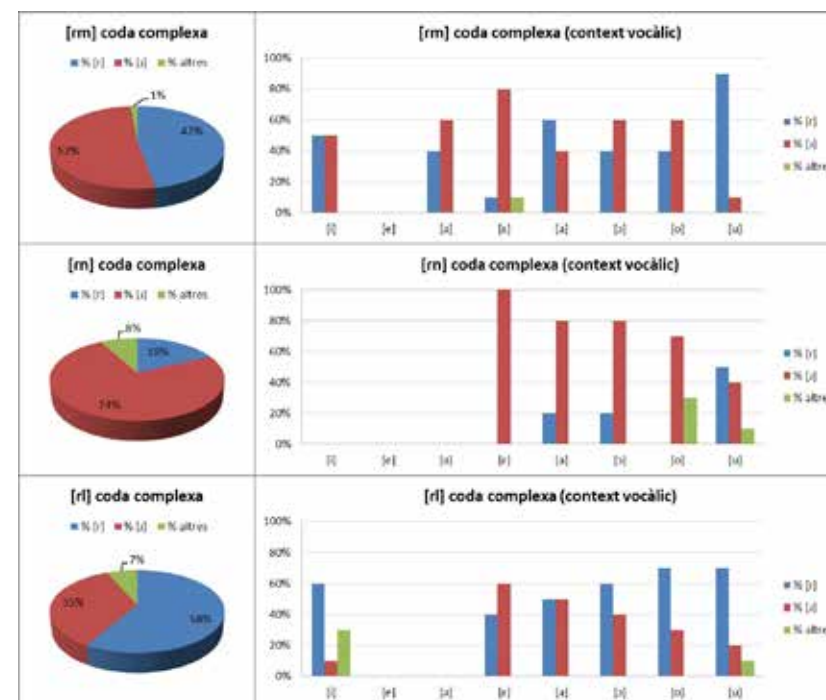
Gràfic 8: Context de coda simple amb bategant en contacte amb consonant contínua.

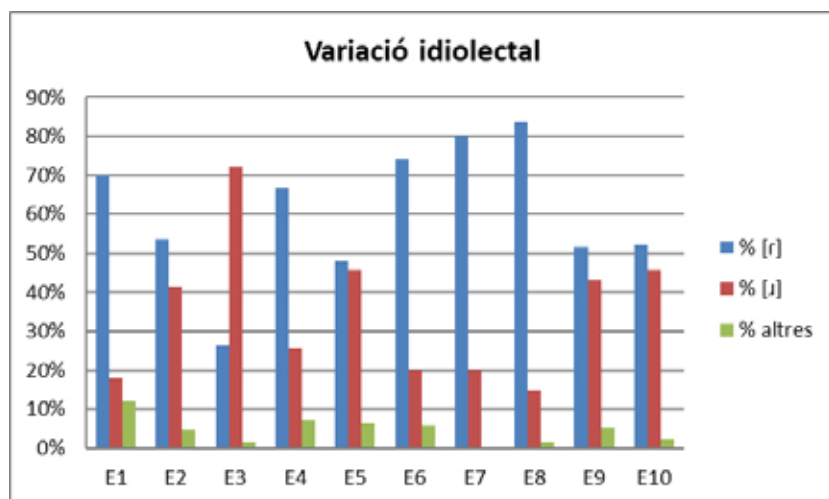
Gràfic 10: Context de coda complexa amb bategant en contacte amb fricativa.

Gràfic 9: Context de coda complexa amb bategant en contacte amb oclusiva sorda.

Gràfic 11: Context de coda complexa amb bategant en contacte amb contínua.

Gràfic 12: Variació idiolectal.

L'escola pública a Campos durant la segona meitat del segle XX

Damià Verger Rigo

S'ha d'evitar parlar als joves de l'èxit com si fos el principal objectiu a la vida. La raó més important per treballar a l'escola i durant la vida és el plaer de treballar, el plaer del seu resultat i el coneixement del valor del resultat per a la comunitat.

Albert Einstein

Parlar de l'escola on algú ha fet feina durant la seva vida laboral és una cosa engrescadora. L'escola graduada de Campos, «ses Escoles», representa per a mi un bagatge de molts bons records: mestres, companys, promocions d'alumnes, aules espaioses, olors de guix i tinta, bullícia dels escolars a la recreació... Des de la meva jubilació llunyana, l'any 2001, intent apropar-me al que fou l'escola pública o l'ensenyança a Campos durant la segona meitat del segle XX, com si fos un cronista que fes un resum de la docència a Campos en aquest període de grans canvis dins l'àmbit escolar.

Per començar divideixo la segona meitat del segle XX en dues parts: època del franquisme i època del període democràtic. La data de 1975 –que coincideix amb la plena incorporació dels cursos de l'EGB a l'escola– xapa aquestes dues èpoques, i suposen el pas d'Escola Graduada a Col·legi Públic, que durà el nom de Joan Veny i Clar. També cal anotar que aquest treball vol resumir una llarga trajectòria d'una feina col·lectiva, que han fet molts docents sobre les promocions escolars matriculades a l'escola pública durant cinquanta anys. No podem oblidar els pares d'alumnes, especialment a les APA, i altre personal de l'àmbit escolar. Hi haurà noms que apareixeran, però no seran ni la majoria, per la impossibilitat d'incorporar-hi un col·lectiu de mestres i escolars tan nombrós. Gràcies a aquesta labor col·lectiva de docents i deixebles avui podem gaudir d'una ensenyança pública que va des de preescolar fins a secundària, ja des del principi d'aquest segle XXI al nostre municipi de Campos. Es pot dir que l'ensenyança pública ha arribat a la seva majoria d'edat i a l'altura del temps actual: una escola innovadora, d'ensenyament en català i procediments didàctics de l'escola digital.

Les escoles de Campos d'abans dels anys 50

Com era l'ensenyament abans dels anys cinquanta? Sempre hem considerat que a la II República es va donar una bona empenta a l'ensenyança primària. Ja des d'aquí vull remarcar que aquesta, la Primària, és la clau de volta de tot el conjunt de

l'ensenyament, o sigui, de la Secundària i fins i tot de la Superior, que la segueixen. Puix que si no hi ha uns bons edificis, excel·lents mestres amb vocació i pares responsables durant l'ensenyança primària, i una bona formació bàsica del nins i nines, no hi ha els fonaments apropiats per continuar a la Secundària i als estudis Superiors. Així que en relació amb la formació i amb l'educació escolar, hem de tenir en compte el següent: primer, la Primària.

Durant el període de la II República es bastiren les escoles rurals des Palmer (unitària de nins i unitària de nines) i la de Son Catlar –Ca n'Estela, començada l'any 31 i acabada el 32–. En fou la primera mestra de nines Vicenta Villalba. Altres que la seguiren foren Francisca Sintes, Isabel Ferretjans i Sebastiana Mayol Obrador. La darrera era de Campos, i el gener de 1944 passà a l'escola graduada de Campos per regentar la secció de nines majors fins al curs 74 – 75. Els nins tingueren com a docents Vicente Marcos, Rafel Oliver Ferrando i Gori Leal Coll, que també passaren a la graduada. A la unitària mixta de Son Catlar cal anotar la mestra Sebastiana Rosselló Clar. En aquesta unitària mixta no s'hi podien impartir classes d'adults, mentre que sí n'hi va haver a es Palmer. A les escoles rurals hi trobam casa habitatge per als mestres. Aquestes escoles tingueren el seu protagonisme en el passat, quan l'agricultura i la ramaderia eren la font de l'economia de Campos.

L'escola unitària reunia tots els alumnes –de primer fins a sisè– dins una aula amb un sol mestre. Aquest havia de distribuir l'horari escolar entre tres grups o graus: elemental, mitjà i superior; talment com ho feia l'escola graduada. La matrícula escolar era molt elevada, més de quaranta alumnes; però també ho era l'absentisme, per mor de l'ajuda que donaven els escolars a la família. Constantment sortien ordres legislatives que incidien en el compliment de l'assistència a classe.

Quant a l'escola graduada de la Vila, i començant per l'edifici, he de dir que consta de dues plantes baixes, separades per un gran pati central. Dissenyat per l'arquitecte Josep d'Oleza i Frates, construït també durant la II República. Respon al model d'arquitectura racionalista (construcció dedicada a l'ús escolar, de línies senzilles i sense ornamentació). La forma dels dos edificis (un de dedicat als nins i l'altre a les nines, per raó de separació de sexe) és de ela. Ambdós contenen sis aules i un pati cobert; cadascun també disposa de despatxos. L'aula té les mesures adequades: sis per nou per quatre, o sia, 54 m² i 4 d'altura. La graduada de Campos, com la de Lluçmajor, no arriba a ser una escola - palau, que correspon a models com les de Santanyí o Vilafranca, per exemple. Però sí que té les condicions d'orientació, espai i llum, a més de quedar als afores del poble, que respon totalment al model de construcció que ja començà a l'època de Primo de Rivera per acabar durant la República.

Cal parlar del mobiliari de les aules: unes llargues taules (4 o 5) per a cada aula i per a cada 8 alumnes; cadires de fusta; taula del mestre, molt obrada, com la seva cadira. Foren fetes pel fuster artesà local Mesquida de Can Estrella. Les grans finestres disposaven de vidrieres guillotina per deixar passar l'aire. Cada classe tenia la seva calefacció amb estufa de llenya. A cada pati dels edificis hi ha les seves respectives cisternes. No hi faltava detall a les escoles d'aquella època. Amb ampliacions d'aules, encara actualment s'utilitzen. Ses Escoles avui són el col·legi públic Joan Veny i Clar.

Una fotografia exposada a l'Exposició del 50è aniversari ens fa mirar cap enrere: un grup d'alumnes són presents a l'acte de posar la primera pedra; un d'ells era Julià Obrador Moll, i aquell nin seria mestre, més tard, de l'escola que el va instruir. Ses Escoles s'inauguraven el cinc de desembre de 1935. En foren els primers mestres Jaume Prohens Truyols, Miquel Monserrat, Mateu Contestí i Joana Cortès, que regentaren els graus superior, mitjà, elemental i pàrvuls respectivament. Uns anys després hi trobam dos grups per a les nines i que tingueren per mestres Sebastiana Mayol Obrador i Francisca Noguera Servera. Els primers són els mestres de l'any 1939, que per primera vegada entraren amb l'alumnat al nou edifici escolar. Durant la Guerra Civil aquest havia estat habilitat com a quarter del Tercer Batalló, destinat a Campos. Per a una millor planificació, he dividit els períodes de l'ensenyament a l'escola pública en dècades, sempre pensant que no hi ha una divisió estricta, sinó una evolució contínua cap a la millora de l'ensenyança pública, en temps difícils com foren els de després de la postguerra.

Com era l'escola dels anys 50 a «Ses Escoles»

Durant molt de temps a l'escola pública s'hi ensenya segons el mètode cíclic a l'ensenyança primària. Durant la dècada dels cinquanta s'incorporen als graus (elemental, mitjà i superior) les seccions. L'any 1948, Pedro Ponsetí Olives, director escolar permanent, havia succeït Jaume Prohens Truyols. Organigrama del curs de l'any 50:

- Francisca Vidal Ferrer : 1a Secció, Pàrvuls.
- Francisco Rosselló: 2a Secció, Grau Inicial.
- Andreu Mas Manresa: 3a Secció, Grau Preparatori. Secretari.
- Pedro Ponsetí Olives: 4a Secció, Grau Elemental i Superior. Director.

Aquest curs es va implantar el dietari escolar, i també s'acordaren els exàmens trimestrals i de final de curs escolar. A més de les matèries que impartia el Sr. Pedro, ell dirigia la part musical i els cants escolars, mentre que el Sr. Andreu s'ocupava de l'educació física i dels jocs escolars. Pensem que aquestes activitats eren d'obligat compliment a Ses Escoles; era el que tocava fer en aquella època, com també el fet d'hissar i arriar bandera mentre els alumnes cantaven himnes patriòtics. A la primera i a la segona secció els mestres preparaven els nins i les nines per llegir i escriure, com també per al càlcul elemental. Les classes eren nombroses i hi havia molta feina per fer. El Sr. Andreu Mas, record, posava els alumnes en cercle i els demanava la lliçó. El Sr. Pedro Ponsetí havia posat en pràctica a l'escola la formació professional agrícola. Tenia un hortet on els alumnes majors feien pràctiques d'horticultura. Recordam també que en aquells temps se servia un berenar de llet en pols (un suplement alimentari), servit a l'escola. Les imatges de dibuixos animats, amb els quals el Sr. Pedro il·lustrava les parets de l'escola són un bon record d'aquella època. Els matins tenien classes de matemàtiques i ciències, a més d'història sagrada, mentre que els horabaixes hi havia gramàtica i geografia i història. També els dissabtes dematí hi havia classe: s'impartia dibuix i repàs. L'interès d'aquest horari és donar a conèixer

com es distribuïen les matèries de cultura general i que amb poques variacions varen durar molts d'anys a l'ensenyança primària. Els quatre grups del mètode cíclic, Preparatori, Elemental, Mitjà i Superior, abastaven cadascun d'ells dos cursos; les enciclopèdies –en el cas de Ses Escoles s'emprava l'enciclopèdia Álvarez– es presentaven en dos tipus de lletra, que corresponien a dos cursos escolars: en lletra gran per a un curs i en lletra petita, tot seguit, per al següent. Els problemes i exercicis adients a les lliçons ajudaven el mestre. Aquestes enciclopèdies foren llibres de text únics fins que foren desplaçats quan es va ordenar tota l'ensenyança primària l'any 1970, amb la introducció de l'EGB.

Com a anècdota dels anys 50 recordam que el Sr. Ponsetí va formar a l'escola per primer cop una associació de pares, amb el nom d'Amics de l'Escola, que tenia per finalitat bàsica l'ajuda a la pobra escola, que realment tenia penúria econòmica, i amb la qual es demanava l'ajuda voluntària d'una pesseta mensual a les famílies. L'escola també demanava a l'Ajuntament les reparacions necessàries que calia, especialment la depuració de l'aigua de la cisterna. Es va arribar a prohibir beure'n fins que l'aigua fou depurada.

L'any 1950 les classes d'iniciació professional modalitat agrícola es donaven a 14 alumnes d'entre 12 i 14 anys, i de cinc a sis i mitja de l'horabaixa. Aquestes classes extraescolars mostren l'interès per formar els alumnes dins la branca professional més adequada per a un poble agrícola i ramader. Al final de l'escolarització els alumnes rebien la cartilla escolar i el certificat d'estudis primaris o el d'escolaritat.

L'any 1955 pren possessió d'una plaça a l'escola Jaume Prohens Mas, que més tard succeirà en la direcció del centre Pedro Ponsetí. Al final de la dècada augmenta la matrícula escolar: el curs 1957-58 hi ha un total de 120 alumnes, i 19 són de nou ingrés. Aquest any hi ha una grip molt forta al novembre i afecta el 85% dels escolars; i això fa que es reunisqui la junta municipal de sanitat, que promou unes normes sanitàries per a la població infantil. En aquesta data l'Ajuntament, per mitjà de la junta municipal escolar, demana a l'escola utilitzar el pati central, que divideix els dos edificis, per poder obtenir un camp d'esports. A això s'hi oposa el centre escolar, ja que considera, amb tota la raó, que l'escola ha d'estar enfora de qualsevol renou i problemàtica externa. En aquell temps l'escola sols ocupava el primer edifici, però més endavant, pel fet de rebre més alumnes, també emprà el segon, i per tant el pati central era molt necessari per a la recreació.

El segon edifici, a la part nord, està abandonat en aquesta època i l'Ajuntament pensa cedir-la a la guàrdia civil per a caserna. El Sr. Ponsetí, director, no s'hi oposa, però demana que es construeixin uns nous edificis per a l'escola pública a Campos. Ja en aquells temps es demanava una escola nova.

Hi va haver una petició de creació d'una nova escola rural, que apareix amb el nom Es Gallicant - Son Xorc; dues unitàries (una de nins i l'altra de nines) a la zona de la Pedra Rodona, ja que una important població rural dedicada als horts requeria una nova escola. Aquesta, però, no es va crear.

De l'any 1960 al 1970

L'ensenyança primària seguirà durant tota la dècada amb el mètode cíclic i l'organització escolar anterior, fins que al final la llei Villar Palasí, que va incorporar l'EGB, tanca aquest període. L'any 1964 les antigues seccions queden agrupades en aules (Taula 1).

La matrícula escolar era de 158 nins i 51 nines, que feien un total de 209 alumnes. Això suposava una mitjana de 35 alumnes per aula. Aquesta dècada té com a nota peculiar la campanya nacional d'alfabetització d'adults. La campanya va dirigida a tots els majors de 14 anys que, o bé eren alumnes que havien deixat l'escola o bé no hi havien anat mai. Aquests alumnes majors necessitaven de veres una escolarització els vespres d'una forma intensiva, capaç de fer-los sortir de l'analfabetisme, que era molt elevat. Els mestres joves tot just sortits de les oposicions de l'any 1963 foren preparats per a aquesta gran campanya, que tenia una durada de cinc anys; dos mestres per a Ses Escoles: Jerònima Mas Ballester per a les al·lotes i Damià Verger Rigo per als al·lots. L'inspector en cap, Gabriel Salom Calafell, ens preparà com si fóssim un exèrcit d'educadors que havíem de complir la missió de deixar l'escola de la nostra destinació sense ningú que no estigués alfabetitzat. I a més, si era possible, que es poguessin treure el certificat d'estudis primaris.

Les classes es feien a l'escola graduada de 6 a 10 del capvespre. Hi havia dos tornos: el primer, per a l'ensenyança de lectoescriptura, emprant el mètode Palau i també el de lectura vertical de Fernández Huerta, així com el mètode d'escriptura *script*. El segon, per a aquells alumnes que es preparaven per al certificat d'estudis primaris. Amb imatge, paraula, molta imaginació i paciència, dia a dia, vàiem com progressaven els alumnes. Però l'èxit de la campanya radicava en el fet que l'alumne hi posava molt d'interès. Entenien el que llegien i escrivien, i això els donava ànims per acabar el curs.

Dins el règim franquista anotam aquesta campanya com un fet positiu en el camp de la docència. Havíem d'aconseguir posar-nos al nivell dels estats europeus. Però el finançament de la campanya deixava molt que desitjar, ja que es va confiar tot a aquells mestres joves que venien a impartir les seves primeres classes amb ganes de treballar. Teníem una revista que publicava el Ministeri d'Educació, la revista Alba, que era un setmanari periòdic d'actualitat, i quasi era l'únic que rebíem a l'escola nocturna. Durant aquestes classes en moltes ocasions vam veure a l'inspector Herrero que feia passes pel pati de l'escola. Se sentia bé a Campos.

El senyor Ponsetí, durant la primavera, passava pel pati amb el mocador tapant-se el nas per l'al·lèrgia al pol·len. Ell era el tutor de l'escola nocturna. Durant l'hivern aquelles aules que s'empraven a les classes del Sr. Andreu i la Sra. Sebastiana, amb olor de guix i escrits d'algun problema o treballengües, i a la tarda tornaven a servir, com si fessin un segon torn. Record que jo emprava el segon grau elemental de l'Enciclopèdia Edelvives per als alumnes que es preparaven per al certificat d'estudis primaris. El Sr. Jaume Prohens Mas, que era el secretari de l'escola nocturna, omplia les targes de certificat d'escolarització dels alumnes quan havien superat el nivell d'alfabetització. Per democratitzar l'ensenyança, l'Estat pensà, a finals de la dècada dels 60, de promulgar una llei d'educació bàsica per a tothom. Al curs 67-68 el govern central

organitzà uns cursos de formació per als mestres de setè i vuitè; fou un reciclatge per a les matèries de lletres i ciències, però aquell curs no va ser suficient per emprendre el camí que tengué l'EGB de Villar Palasí. Els cursos de setè i vuitè de primària envaïen l'ensenyança mitjana i per tant la Llei del ministre Lora Tamayo va crear especialistes però no va donar lloc a cap reforma. Al final de la dècada, amb l'entrada en vigor de la Llei Villar Palasí, sí que es va produir una gran revolució a les ensenyances primària i secundària (Imatge 1).

De l'any 1970 al 1980

La Llei Villar Palasí de 1970 donava llum a una gran reforma, que seria la més important del segle. L'escola graduada i les unitàries amb els seus programes i mètodes cíclics, es trobaven desfasats i havien caigut dins una desídia, i això no es podia aguantar. Aquesta llei, que pareixia creada per millorar la Universitat, va saber per on començar, i fou creada principalment per crear una ensenyança bàsica obligatòria per a tothom, des dels 6 anys fins als 14. Vuit cursos amb diversificació d'assignatures i treball en equip per part del professorat, i per a cada un dels cicles tant a l'inicial com al superior. Això sí que era democratitzar l'ensenyament: des d'ara no hi hauria diferències entre col·legis (una escola per als que podien pagar-la i una altra per als que no podien).

Fou necessari ja prest formar els mestres que serien els vertaders motors de l'EGB, i especialment els que s'ocuparien dels cursos del cicle superior: sisè, setè i vuitè. Aquests darrers cursos necessitaven un esforç perquè els mestres tinguessin una òptima preparació en matemàtiques, ciències, socials, llengua castellana i idioma. A l'escola de Campos tinguérem la sort que la plantilla docent era fixa, i la segona etapa de l'EGB fou impartida per mestres especialistes. Aquests hagueren de fer un curs de reciclatge per a formar-se sobre les matèries i les didàctiques que havien d'impartir (Taula 2).

Per primer cop es va ensenyar una llengua estrangera, el francès, que més tard fou reemplaçat per l'anglès. Segons la Llei 14/1970 de 4 d'agost, *General d'Educació i Finançament*, s'havien d'assolir els següents objectius:

- *Fer partícip de l'educació tota la població espanyola, basant l'orientació en les més genuïnes i tradicionals virtuts pàtries.*
- *Completar l'educació general amb una preparació professional que capaciti*

per a la incorporació del treball en l'individu.

- *Oferir a tots la igualtat d'oportunitats educatives sense més limitacions que la capacitat per a l'estudi.*
- *Establir un sistema educatiu que es caracteritzi per la seva unitat, flexibilitat i interrelacions, i que al mateix temps faciliti una àmplia gamma de possibilitats d'educació permanent*

Aquests objectius són el punt de partida de la reforma escolar. L'EGB fou la base per a una formació permanent, la segueix un batxillerat polivalent i una formació professional, que desemboquen en els estudis superiors. I, a més, a qualsevol moment els alumnes es poden incorporar als estudis que han deixat, o també canviar de branca, segons el seu interès. L'EGB tenia vuit cursos: una primera etapa, que va des dels 6 anys fins als 11, i una segona etapa: els cursos de 6è, 7è i 8è. Al llibre d'escolaritat s'hi anotaven les qualificacions al final de cada curs escolar, i als que superaven aquests estudis primaris obligatoris se'ls entregava el graduat escolar. A la fi ens havia arribat una llei d'educació justa, bàsica i completa, capaç de modernitzar el país des de la soca, la primària. L'ensenyança ens obria la porta a una democràcia real. Havien passat cent vint-i-cinc anys d'aquella primitiva llei Moyano de 1857. Un llibre blanc sobre l'educació a Espanya havia constatat les mancances i penúries d'un passat quan l'ensenyança anava a remolc de la malaurada economia. Ja era hora que vingués aquest important canvi al món educatiu.

El canvi de seguida es va notar. L'escola passa de ser graduada a tenir el nom de graduada mixta (nins i nines junts dins la mateixa aula). A més matrícula, més docents. Les aules ocuparan tot l'edifici nord (edifici B). El pla de construccions escolars de 1956 arriba a la fi a l'escola: es remodela l'antic edifici i s'amplia amb noves aules. Les teulades, els sòtils, les finestres i tot el mobiliari fou canviat durant aquesta dècada, però el més important és que a partir d'aquí es tindrà cura del manteniment dels edificis i mobiliari. Tot es feia en base a peticions i molta paciència dirigint-nos, aleshores, a la Direcció provincial. També s'amplia la plantilla del professorat. A més per primera vegada l'escola tindrà conserge, professors de suport, terapeuta i logopeda, que ja a partir del final de la dècada es van incorporant al personal del centre.

Però l'ensenyança franquista encara perdura amb una resistència tenaç. Segueixen els símbols: hissar i arriar bandera, els retrats de Franco... Com no, també les lliçons i consignes, el quadern de rotació, etc., que a poc a poc van desapareixent de les aules i de l'escola.

Fins a la meitat de la dècada segueixen les unitàries rurals, però amb una franca caiguda de la matrícula, a causa del despoblament rural. Per exemple, a l'escola mixta de Ca n'Estela sols hi figuren 6 nins i 5 nines. Era ja necessària la concentració escolar. Quan es van suprimir aquestes unitàries, els alumnes foren transportats a la graduada mixta de la Vila. El transport escolar tingué per xofer Guillem Roser, de l'empresa Clar. Es feia cada mes una comunicació a la Direcció provincial sobre el nombre d'alumnes transportats i incidències. En aquests darrers anys de la dècada dels 70 arriba la clausura de les escoles rurals del Palmer i Son Catlar: alumnes i mestres

passen a la graduada mixta de la Vila. El transport escolar es posa en marxa i aquest, a més de les zones rurals unitàries desafectades, arreblega alumnes de sa Ràpita i de la costa de s'Hereu Mas. L'escola creix en matrícula d'alumnat i en professorat.

Nofre Ballester, essent director de la graduada de Campos, reuneix els pares d'alumnes per formar la primera APA, de la qual fou president durant molts cursos Francisco Ayarte.

L'EGB al col·legi públic de Campos va complir tots els seus principals objectius, tant a preescolar com a 1a i 2a etapa. Quant a la 2a etapa, el professorat estava ben format tant en les matèries específiques com en la seva didàctica, ja que havien fet els corresponents cursos de reciclatge. Els alumnes, ja amb l'ensenyament mixt, anaven progressant adequadament fins a aconseguir, la gran majoria, el graduat escolar. Si no obtenien aquest títol, reflectit això al seu llibre d'escolaritat, tenien la porta oberta per a qualsevol moment de la seva vida professional poder aconseguir la titulació bàsica.

De l'any 1980 al 1990

La revisió i avaluació de la llei Villar Palasí ens dugué unes noves lleis, que foren anomenades Programes Renovats. Aquests consistien a acostar el medi, o sia, la societat, la geografia, la història, les ciències, i com no, la llengua, a l'escola on es formaven els alumnes. I aquí, el nostre centre, que ja venia desenvolupant «centres d'interès» sobre el nostre espai i societat, es va plantejar d'una manera molt seriosa començar els nous programes renovats utilitzant com a llengua vehicular la pròpia de les Illes Balears, el català.

Ens trobam al curs 80-81. El conserge Antoni Vidal entra a formar part del personal escolar: fins al seu darrer dia, a final del curs 92, s'encarrega de moltes feines pròpies ajudat per la seva esposa Miquela Mas. Ocupam totes les aules d'ambdós edificis. Tenim el transport escolar i menjador escolar. L'Associació de Pares se'n cuida del que faci falta, com és el cas de contractar un professor per a la gimnàstica, Pedro Escalas Tomás, que es dedicarà a la segona etapa d'EGB. Aquest professor també s'encarrega de la part esportiva, en especial l'atletisme.

Durant aquest curs el claustre de professors es posa d'acord per demanar fer l'ensenyament en la nostra llengua, el català. Posam fil a l'agulla, i després d'exposar-ho a la junta directiva de l'APA, que hi estigué d'acord, vam reunir els pares dels alumnes per explicar-los que per a una millor ensenyança ho havíem de fer emprant la nostra llengua pròpia, la que parlàvem. Començaríem gradualment pel parvulari i continuaríem donant les classes a l'EGB, tenint en compte que s'emprarien les dues llengües: el castellà i el català. Vam fer la votació que pertocava fer i aconseguírem el beneplàcit dels pares d'alumnes, sabent que hi havia també una oposició forta a fer aquesta passa.

Nosaltres abans havíem visitat una de les Escoles Mallorquines, escoles que feien ensenyament en català a la privada: les escoles Mata de Jonc i es Teix, de Palma. Campos formava part de les trobades de les escoles mallorquines i ens coneixíem. Però no sabíem cap escola pública que fes ensenyament en la nostra llengua, i per això acudírem a Mata de Jonc i comprovàrem que els alumnes majors d'EGB tenien

un bon domini de les dues llengües; feien redaccions i responien per escrit les proves de les assignatures, tant en català com en castellà. Això ens donà força per començar a fer un canvi a l'escola referent a la llengua. Vàrem iniciar aquest canvi destinant un 50% a cadascuna de les llengües, però no obstant això l'ensenyament es va fer majoritàriament en català.

La sol·licitud del col·legi públic es va presentar a la Comissió Mixta Ministeri d'Educació - Consell General Insular a principis del curs 80-81, i fou aprovada per aquesta comissió i signada per la inspectora María Paz Villalba, per part del Ministeri, i per Valentí Puig, per part del Consell. Llavors ens adonàrem que era la primera escola pública de les Illes Balears que va ser autoritzada a fer ensenyament en català (Taula 4).

Francisca Mas Roig i Miquel Ramis Roser formaran un bon equip per als cursos de 1r i 2n durant molts d'anys. Fan un ensenyament de les primeres lletres com també del càlcul en llengua vehicular. Ells preparen el material propi per ensenyar en català, i això suposa una gran passa d'innovació educativa al centre escolar. Des dels cursos de preescolar, que començarem l'ensenyament en català, any rere any s'aniran incorporant els cursos de l'EGB amb molt d'interès tant per part del professorat com de l'alumnat.

El Material didàctic en català emprat pels alumnes en aquesta època fou:

- Preescolar: BASSA, R.: *Tira-tira*, Ed. Cort i llibrets de lectura
- Cicle Inicial: Fitxes elaborades pels professors; *Tira-tira* 1, 2 i 3, Ed. Cort; *Llenguatge* 2, Ed. Cort; *El meu cos* i *La casa a l'escola*, Ed. Onda.
- Cicle Mitjà: *Plagueta* 3 i 4, Ed. Santillana; *Llenguatge* 5, Ed. Cort; *Balears*, Ed. Anaya.
- Cicle Superior: *Drac* 1, 2, 3, Ed. Cort; *Teix* 1, Ed. Cort.

Durant aquesta dècada, el col·legi públic de Campos presenta la seva candidatura per esdevenir un centre de recursos i constituir un CEIRE per a la comarca Sud de Mallorca. No li falten raons geogràfiques, i és un referent de les pedagògiques exposa: que és un dels primers centres escolars que fa ensenyament en català (abans de la llei de normalització lingüística), que pot donar informació a altres centres sobre els entrebancs i avanços aconseguits durant aquests primers anys que feim l'ensenyament en català. No va ser possible comptar amb un centre de recursos; però més endavant ens van tenir en compte. A principis de la dècada dels 90 fou seleccionat per ser centre pilot, entre altres sis escoles més de Balears.

El claustre de professors s'havia plantejat un canvi total davant els programes renovats, no tan sols per començar per ensenyar en la llengua pròpia, sinó perquè a l'alumne l'havíem de motivar amb un centre d'interès i perquè havíem de partir dels temes més propers a ell. Escoles com la unitària de Deià de Jaume Albertí o la pública del Rafal Vell de Ciutat tenen una semblança amb la pública de Campos: eren capdavanteres en l'ensenyament en català. No només es tractava d'ensenyar en la llengua pròpia, sinó que l'ensenyament havia de començar per la renovació dels temes de les distintes matèries, i que restarien supeditades a l'interès general i individual de l'alumnat. Això ens dona peu a acostar-nos, sense adonar-nos, al

mètode Montessori. Quantes redaccions i escrits dels escolars a distints cursos de l'EGB ho demostren a la revista S'Escola Nostra que des de principis dels 80

el centre distribueix a les famílies! (Imatge 2)

S'Escola Nostra fou una revista feta amb articles dels alumnes, a més de les informacions generals sobre el Centre i també de l'APA (finestra de l'Associació). Aquestes revistes avui estan arxivades a l'escola i per elles podem arribar a conèixer el passat del Col·legi Joan Veny i Clar. Els alumnes eren uns bons reporters i anotaven tot el que veien a les sortides escolars, a les visites que feien a una fàbrica... Per exemple: el reportatge que en fa Antònia Ginard Obrador de 7è A de la sortida als banys de Sant Joan de la Font Santa, al salobrar i a es Trenc; els viatges d'estudis de cada any; excursions dins Mallorca; alguna obra teatral com *El casament sorprenent de la Princesa*, de Fina Hisado i Maria Ballester. També hi apareixen les

construccions enginyoses, com fer un calidoscopi a la classe de treballs manuals del mestre Sebastià Mas Taberner. El que més d'interès trob a la revista de maig de 1990 és una carta qüestionari, que els alumnes de vuitè enviaren a Joan Veny (imatge 3); aquesta carta no té tara: deu preguntes contestades pel gran mestre, que ens mostra el seu caire de pedagog.

A més de l'escolarització amb l'EGB dels programes renovats, recordam:

- El transport escolar que feia Guillem Roser, xofer, acompanyat d'un assistent. Es feia un informe mensual a partir del qual es pot veure el creixement de l'alumnat transportat. Quan foren els pares els que duïen els alumnes a l'escola se'ls pagava una bestreta per a la benzina, n'era el cas de la zona de son Xorc.

- La plantació d'arbres a l'escola. No hi havia cap arbre ni ombra al terreny tan gran de què disposa l'escola (un gran solar de dues quarterades), i per tant vam pensar iniciar la plantació d'arbres, especialment al gran pati central. Per mitjà del Servei d'Extensió Agrària de la localitat demanàrem ajuda primer a Orestes Quiñones i després a Xisco Blascos, que foren cap de servei. I amb aquesta col·laboració aixecàrem un vertader parc, entre arbres i zones de jardí, que avui podem gaudir amb una vegetació crescuda, que és realment un pulmó verd dins la zona escolar. Els primers arbres sembrats foren bellaombres, i després cada any n'anàvem augmentant amb motiu de la Festa de l'arbre, sempre amb la valuosa ajuda del conserge Antoni Vidal i d'escolars. Fins i tot arribàrem a tenir un hortet escolar amb el corresponent hivernacle a l'edifici B dels alumnes majors.

- L'educació viària que va començar al pati central del col·legi públic: Primer amb bicicletes i després amb cotxes. Vam comptar amb la policia local i el circuit de circulació viària per a l'aprenentatge.

- Cada any pel final de curs escolar solíem representar un tema monogràfic juntament amb altres actes, com els drets universals del nin; el mapa de les autonomies a la seva creació; una representació teatral d'una obra mallorquina de l'apotecari Rosa... Les dues caixes locals, Sa Nostra i La Caixa, també col·laboraven amb els seus programes: cançons populars mallorquines dels Valldemossa i la Caixa a les escoles, respectivament. Tot això era part del programa alegre i festiu, que adesiara gaudíem grans i petits (Imatge 4).

L'any 84 apareix al llistat de professorat Antònia Ferrando Escalles, que s'ocupa de l'educació especial. Es creen dos departaments especials: el de català i el d'orientació escolar. La Junta Econòmica fa un bon seguiment de les entrades i sortides de l'escola, i així ho presenta a la visita d'inspecció. S'institueix la biblioteca d'aula i de cicle, que posa a les mans dels alumnes els llibres adients a la seva edat escolar.

El curs escolar 85-86 celebrarem el 50 aniversari del col·legi públic. Vam fer una exposició sobre l'escola: representarem una aula antiga i molt de material didàctic i llibres escolars. A la festa final de curs reunirem els mestres antics i els vam retre un homenatge. Rebérem de la Conselleria d'Educació un laboratori escolar i llibres per a la biblioteca, a més d'ajudes econòmiques d'altres entitats.

Darrera dècada del segle XX

Aquest darrer tram conté tres punts, i que poden ser el resum d'aquest llarg camí d'ensenyament a l'escola pública de Campos. Passa per passa, però sense aturar-nos, hem anat de l'escola graduada de nins i de nines (escola separada) al col·legi públic Joan Veny i Clar. Aquests punts corresponen al curs escolar 89-90. Ja poc després entrarem a una important reforma del sistema educatiu: l'ampliació de l'ensenyança obligatòria fins als 16 anys, l'ESO per la llei LOGSE.

1r. Nomenament del col·legi públic amb el nom de Joan Veny i Clar. El dia de la fira, 19 d'octubre de 1989, es va fer l'acte del nomenament. Des d'aquell curs el col·legi públic de Campos hi du afegit el nom de Joan Veny i Clar. Entre els presents hi havia Aina Moll i Marquès, directora general de política lingüística de Catalunya, i record que en el seu parlament digué que el nostre col·legi duia el nom de Joan Veny i Clar perquè fou dels primers a impartir classes en català. A continuació afegí que la figura de Joan Veny ens posava el llistó ben alt als escolars i mestres: és l'exemple a seguir.

2n. La jornada escolar unificada. A causa de la fallida del transport escolar (sempre per falta de recursos econòmics), i davant el fet de no tenir aquest servei necessari, el claustre de professors va acordar, assabentats els pares i amb el permís de la Direcció provincial, passar de fer la jornada partida (matí i horabaixa) a l'horari seguit o unificat. Començava la classe a les 8:30 i acabava a les 13:30. Al principi hi va haver reticències a la nova jornada escolar. Però fins a dia d'avui hi ha una bona acceptació. Al principi es van fer activitats o guarderia per als alumnes que quedaven l'horabaixa.

3r. Reflexió global sobre el procés educatiu del centre per així poder fer una planificació general d'acord amb les característiques de l'alumnat. Aquesta reflexió global em serveix com a resum d'aquest estudi en referència a com es trobava l'escola pública a començament de la darrera dècada. Està extret de la memòria del curs escolar 89-90:

A preescolar, la coordinadora Carme Arbós parla dels temes d'interès que han motivat als pàrvuls, i com a exemples exposa els tallers de còpia i els vídeos de la natura. Des de cada cicle es contempla la memòria sempre d'acord amb els programes renovats, en base a uns objectius per a cada programa, a més de fulls de seguiment i d'assoliment de cada objectiu, per a cada alumne individualment.

Al programa d'integració escolar, Julià López ha treballat amb alumnes de

preescolar i CI Exposa el treball de «racons» i tasques d'innovació educativa amb material didàctic adient. També el mestre ha tengut contactes amb les famílies més problemàtiques. En referència al CS, s'han realitzat programes de suport assistits per ordinador basant-se en llenguatge Logo.

Del CI en parla Jacinta Mas, i fa una revisió dels percentatges dels resultats aconseguits en comparació al curs passat. La revisió dels objectius s'ha fet en funció de tres variables: flexibilitat, unitat i treball en equip. Tots ells sota el centre d'interès «El poble». El taller s'ha fet d'acord amb les següents activitats: Maquetes, jocs i festa del poble. I tot això potenciat per una labor d'equip del professorat.

Quant al CM, el coordinador Joan Molina exposa les característiques de cada curs i els resultats obtinguts en referència als objectius. Hi ha hagut tallers de ceres, gravats, pintures, marqueteria, laboratori, dramatització i mímica. S'ha impartit una classe de música i el mestre Antoni Ballester ha implantat un programa informàtic per a la gestió del centre. En conjunt s'observa un gran interès per participar en forma activa de la dinàmica d'aquests cursos amb creativitat i bones iniciatives per part de l'alumnat.

Al CS la valoració dels resultats fou exposada per la mestra Antònia Vidal en base als següents aspectes: rendiment acadèmic, tècniques d'estudi i foment dels hàbits. Parla de les llengües: castellà i català, i que s'han assolit els objectius. I fa el mateix amb les altres assignatures, per acabar dient que es prepararan uns programes de recuperació per als alumnes que tindran una nova avaluació al setembre. Parlà de les activitats extraescolars: participació a les escoles viatgeres, la sortida «Un dia a Barcelona», del programa «El meu redol» d'educació viària, del programa radiofònic «Tastaolleta». Fa un estudi comparatiu dels resultats respecte al curs passat.

L'any 1995 el Col·legi Joan Veny i Clar rebé el premi Baldiri Reixac, i s'incorporà a les escoles que han rebut aquest premi per destacar en l'ensenyament en català.

Durant la dècada de final de segle hi ha la incorporació de l'educació secundària obligatòria al sistema educatiu. El curs 99-2000 es va crear per primera vegada una secció delegada de l'institut de Lluçmajor que seria la base per a l'institut IES Damià Huguet a Campos. La secció delegada de secundària quedà a l'edifici B del centre (Imatge 5).

TELEFONO

Campos
AJUNTAMENT